

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
BATI DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI
(İNGİLİZ DİLİ VE EDEBİYATI)**

**ARNOLD BENNETT VE VİRGINIA WOOLF’UN ESERLERİNDE
MEKÂN**

Doktora Tezi

Demet KARABULUT

Ankara-2017

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
BATI DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI
(İNGİLİZ DİLİ VE EDEBİYATI)**

Demet KARABULUT

**ARNOLD BENNETT VE VİRGINIA WOOLF’UN ESERLERİNDE
MEKÂN**

Doktora Tezi

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Nazan TUTAŞ**

Ankara-2017

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
BATI DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI
(İNGİLİZ DİLİ VE EDEBİYATI)

Demet KARABULUT

ARNOLD BENNETT VE VİRGINIA WOOLF'UN ESERLERİNDE
MEKÂN

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Nazan TUTAŞ

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

Prof. Dr. Nazan TUTAŞ

Prof. Dr. Belgin ELBİR

Yrd. Doç. Dr. Hasan İNAL

Yrd. Doç. Dr. Zeynep ATAYURT FENGİ

Yrd. Doç. Dr. Seda PEKŞEN

İmzası



Tez Sınavı Tarihi: 17/07/2017

(Tez Bevan Belgesi)

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

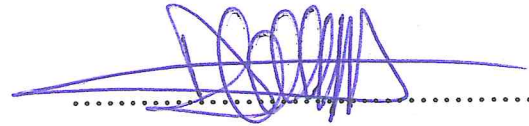
Bu belge ile, tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(.....31...../07...../2017..)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Demet KARABULUT

İmzası


.....

ÖNSÖZ

Sonu gelmeyecek bir süreç gibi görünse de her metin bir noktada sona ulaşır. Bu çalışma da hayatın edebiyat kadar güzel olamadığı bir ortamda, akademik uğraşlar ve mücadelelerin yanı sıra, kişisel mücadeleler sonucu bütün deneyimleri artıya çevirebilmeyi öğretilen, bambaşka olasılıkların var olduğunu hatırlatarak bir düşünce gibi görünen sona ulaştı.

Tek başına altından kalkmanın epey zor olduğu bu süreçte beni en iyi anlayabilecek kişiler elbette benzer süreçlerden geçen hocalarım oldu. Bu nedenle bu çalışma boyunca desteğini ve hoşgörüsünü benden esirgemeyen saygıdeğer danışman hocam Prof. Dr. Nazan Tutaş'a ve tez görüşmeleri sırasında tecrübelerinden yararlandığım sayın hocalarım Yrd. Doç. Dr. Hasan İnal ve Yrd. Doç. Dr. Zeynep Zeren Atayurt Fenge'e katkılarından dolayı teşekkürlerimi sunarım. Tez jürisinde bulunup, değerli tavsiyelerde bulunan saygıdeğer hocalarım Prof. Dr. Belgin Elbir ve Yrd. Doç. Dr. Seda Pekşen'e de katkılarından dolayı teşekkür ederim. Emekli olana dek danışmanlığımı yürüten Prof. Dr. Sema Ege hocama da tezin başlarında beni şevklendirdiği ve verdiği emekler için teşekkürü bir borç bilirim.

Ayrıca doktora eğitimim boyunca çoğu zaman uzak kalmak zorunda kaldığım fakat bu süreçte yanımda olan aileme ve kimi zaman manevi destek sağlayan kimi zaman da tıkanıp gittiğim noktalarda yardımcı olan arkadaşlarıma da sonsuz teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	II
İÇİNDEKİLER.....	III
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM: UZAM VE MEKÂN: KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	9
1. Uzam – Mekân Tartışmalarında Yönelimler	9
2. Modernite, Zaman – Mekân Sıkışması (<i>Time-space Compression</i>) ve Mekânsal Dönüşüm (<i>Spatial Turn</i>)	33
3. Anlatının Mekânsallaşması ve Geoeleştirisi	48
İKİNCİ BÖLÜM: ARNOLD BENNETT VE VIRGINIA WOOLF’UN EDEBİ TARTIŞMALARI.....	62
1. Arnold Bennett ve Five Towns	62
2. Modernizm Akımı ve Virginia Woolf’un Dönemin Edebiyat Dünyasında Alımlanışı.....	66
3. Virginia Woolf ve Arnold Bennett Tartışması.....	70
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: ARNOLD BENNETT’İN ESERLERİNDE MEKÂN	79
1. Endüstrileşmenin Toplumsal Yapıyı Biçimlendirmesi	79
2. Mekân ve Toplumsal Cinsiyet Etkileşimi	97
2.1. Kamusal Alan – Özel Alan Karşıtlığının Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkisi	98
2.2. Anna of the Five Towns.....	107
2.3. The Old Wives’ Tale	119
2.4. Hilda Lessways	137
3. Sınıfsal Farklılıkların Mekânsal Tezahürü	153
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: VIRGINIA WOOLF’UN ESERLERİNDE MEKÂN....	179
1. Mekân Değişiklikleri ve Varoluşsal Sorgulamalar.....	179
2. Kent Hayatı, İktidar ve Kamusal Alan.....	212
3. Cinsiyetlendirilmiş Mekân.....	246
4. Mekân Algısındaki Farklılıklar ve Liminal Mekânlar	283
SONUÇ: ARNOLD BENNETT VE VIRGINIA WOOLF’UN KARŞILAŞTIRILMASI.....	295
KAYNAKÇA.....	307
ÖZET	323
ABSTRACT	324

GİRİŞ

Mekânın doğası üzerine geliştirilen düşüncelerin çeşitliliği ve karmaşıklığı “mekânsal çalışmalar” olarak adlandırılan disiplinin geniş kapsamlılığını yansıtır. Mekân tartışmaları ile ilgili disiplinler çeşitlilik tarihsel ve bilimsel gelişmelerin ve yönelimlerin tanıklığını yaparak ilerlemiş ve mekânın nesnelerin içinde var olabilecekleri boş bir kap olduğu görüşünden uzaklaşarak toplumsal süreçleri etkileyen fakat aynı zamanda bu süreçlerden etkilenen, değişken ve sabit olmayan bir olgu olduğu fikri ağırlık kazanmaya başlamıştır. Aydınlanma ve sanayileşme süreçleriyle birlikte mekân yalnızca coğrafi unsurların belirleyici olduğu bir kavram olmaktan çıkmış, sanayi ve teknoloji mekânı şekillendiren güçler olarak hâkimiyet kazanmıştır. Farklı yerlerdeki mekânların birbirlerini etkileyebildiği, ekonomik ve kültürel etkileşimin gittikçe arttığı “küresel bir köy” haline dönüşmüş olan dünyada ise mekân algısı kökten değişmiştir. Yerellikten küreselliğe devşirilen mekân anlayışı nedeniyle yaşadığımız çağ, Foucault tarafından mekân çağı olarak addedilmiştir. Mekânın dinamik bir yapıya sahip olduğuna dair görüşlerin yaygınlaşmasıyla birlikte insan ve mekân arasındaki ilişki de yeni bir soluk kazanmış ve mekân, iktidar mücadelesinde etkili bir silaha ve bir disiplin aracına dönüştürülmüştür. Kimi zaman simgesel bir şiddet unsuru olarak kullanılmış kimi zaman ise mekânlara yüklenen olumsuz anlamlar aracılığıyla ötekileştirme amaçlarına hizmet etmiştir. Mekânın insan hayatının her alanında etkili oluşu, kavramın farklı yaklaşımların dokunuşlarıyla değerlendirilmesini sağlamış ve anlamsal çeşitlilik ve çelişkiler yumağı haline dönüşen mekânsal tartışmalar ivme kazanmıştır. Edebiyatta da başat bir araştırma konusu olma yolunda ilerleyen mekân kavramı bu tezde ise Arnold Bennett ve Virginia Woolf’un eserlerinin mekânsal bir açıdan analiz edilmesiyle tartışılacaktır. Hem toplumsal rollerden kurtulmaya hem de

toplumsal kimlik edinmeye çalışan bireylerin dünyasını yansıtarak dağılmış mekânların yeniden inşa edilme çabasını ele alan bu yazarlar incelenerek mekân ve modernite etkileşiminin edebiyatta nasıl işlendiği araştırılacaktır. Mekânın toplumsal bir ürün olduğu yaklaşımı ile var oluşun temel unsuru olduğu görüşü ise kavramsal çerçeveyi belirleyecek asli bakış açıları olacaktır.

Mekânsal tartışmaların artış göstermesine neden olan temel unsur zaman ve mekân arasındaki ilişkiye dair yaklaşımların yeniden oluşturulması olmuştur. Zamanın mekânın karşıtı, değişime açık ve sabit olmayan bir olgu olarak olumlanarak değerlendirilmesi ve mekânın sabit ve durağan olan, kapalı bir sistem olarak ele alınması eğilimi terk edilmiştir. Mekânsal tartışmaların bu görüşleri sorunsallaştırmasıyla birlikte mekânın yalnızca zamansal değişimlerin gerçekleştiği bir alan olmadığı; mekânın fiziksel boyutuyla beraber sosyal ve kültürel birikimlerinin de değişim geçirdiği ve toplumsal süreçleri biçimlendirip ortaya çıkan değişimlerden etkilenen bir olgu olduğu fikri kabul görmüştür. Mekânın toplumsal süreçlerden etkilenen ve bu süreçleri etkileyen dinamik bir yapıya sahip olduğu görüşünün kabul görmesi, mekân ve toplumsal cinsiyet ilişkisi üzerine de yeni tartışmaların oluşmasını sağlamıştır. Toplumsal cinsiyet tanımlamalarının mekânsal farklılıklar göz önünde bulundurularak yapılması gerekliliği doğmuştur. Irk, etnik köken, sınıfsal ve kültürel farklılıkların toplumsal cinsiyet rollerinin belirlenmesinde etkili olduğu, bu nedenle de batıya özgü, burjuva ve beyaz kadınların bakış açısıyla sınırlı tartışmaların genişletilmesi talep edilmiştir. Böylece kadın – erkek eşitsizliğinin yanı sıra kadınlar arasındaki eşitsizlikler de kuramsal tartışmaların odağına alınmaya başlanmıştır.

Bir kavram olarak mekânın en çok sahiplenildiği yirminci yüzyılda edebiyatın mekânsal tartışmalardan etkilenmesi de zaman ve mekân ilişkisine dair yaklaşımların

değişmesinden ve mekânın toplumsal bir olgu olduğu görüşünden kaynaklanır. Yirminci yüzyılın başlarına kadar mekân edebi incelemelerde de yalnızca bir arka plan olarak ele alınıp, olayların zamansal ilerleyişine odaklanılmıştır. Modernitenin zaman ve mekân kavramlarında yarattığı değişimin bireyin yaşantısına daha çok yansımaları sonucu artzamanlılık esasına bağlı, iktidarın belirlediği çizgide ilerleyen ve tekil bakış açısına sahip büyük anlatılar sorgulanmaya başlanmıştır. Mekânın bireyin dünyayı algılayışına ve düşünce yapısına etki ettiği üzerine tartışmalar yükseldikçe, mekân edebi metinlerde de ön plana çıkarılmış ve mekânın merkeze alındığı eserler yazılmaya başlanmıştır.

Edebiyatın mekânsal unsurları olumlamaya başladığı dönemin başlangıcı ise yirminci yüzyıl modernist edebi akımı olarak gösterilebilir. Zira bu dönem kapitalist üretim biçimleri ve teknolojik gelişmelerin ön ayak olmasıyla mekân kavramının alışlagelen tanımlamaların dışına çıkmaya başladığı, dünyanın büyük bir kısmını etkileyen Birinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı, bilimsel çalışmaların mekân ve zaman kavramına göreli bir yaklaşım getirdiği döneme denk gelir. Her ne kadar mekân algısının değişimi modernist edebiyatta açık bir biçimde görülse de bu, daha önce yazılan eserlere mekânsal bir yaklaşım getirilemeyeceği anlamına gelmez. Zamanı mekândan önde tutma eğiliminde olan ve tarihselliğin odak noktasında olduğu eserler de sonraki dönemlerde yazılanlar gibi mekân kullanımı olmadan kurgusal bir dünya yaratamazlar. Fredric Jameson da “Rimbaud ve Uzamsal Metin” adlı yazısında bireyin deneyiminin toplumsal yaşamın yapısını aktarma gücüne sahip olduğunu, bireylerin yaşantısına dair “gerçekçi” anlatıların epistemolojik bir değeri olduğunu ve bu anlatıların anlatı yasalarına ve mantığına uygun olarak toplumsal yaşamın kendisinin iç hakikatini aktarabileceğini belirtir (Jameson, 296). Mekân ve toplum arasındaki bağlantının anlaşılmasına yardımcı olabilecek ve bireyin yaşantısına dair bir anlayış

oluşturabilecek bütün eserler mekânsal incelemenin kapsamına dâhil olabilir. Bu nedenle edebi incelemelerde mekânsal bir yaklaşım eserin yazıldığı döneme bakılmaksızın uygulanabilir. Amaç mekânı öne çıkarırken zaman kavramını değersizleştirmek değil, bu iki unsurun etkileşimini yansıtmaktır. Aksi takdirde, birbirini tamamlayan unsurlar ayrılmaya çalışılmış olacak, geçmiş dönemlerdeki kısıtlayıcı anlayış farklı bir şekilde tezahür edecektir.

Edebi metinler de hem kendi kurgusal mekânlarını yaratarak, hem de toplumsal bir mekânın içinde bulunarak mekânın etkilerini doğrudan yansıtır. Anlatıda öne çıkarılan konuların değişikliğe uğraması ile mekânın geçirdiği değişimlerin metinlerin içeriğinde yankıları görülür. Edebi metinlerin mekânın geçirdiği değişimle kurdukları bu ilişki Arnold Bennett ve Virginia Woolf'un karşılaştırılması fikrini doğuran faktörler arasındadır. Bennett ve Woolf edebiyat dünyasında yakın dönemlerde yer alıyor olsalar da edebi anlayışları bakımından iki karşıt ucu temsil ederler. Örneğin Bennett anlatıcının metindeki konumu, karakter oluşturma, mesaj verme kaygısı taşıma açılarından gerçekçi bir edebiyat anlayışına sahipken, Woolf bireyin iç dünyasını yansıtarak toplumsal eleştiri yapmayı hedefleyen, daha deneysel yöntemler kullanarak var olan edebi akımlardan ayrılan bir yazardır. Bu farklılıklar genellikle iki yazarın aynı çerçeve içerisinde ele alınmasının tercih edilmemesine neden olur. Bu tezin sorunsalı ise farklı edebi anlayışların ürünü olan eserlerdeki mekân kullanımının anlatıyı nasıl şekillendirdiğini anlamaya çalışmaktır. Modernist bir yazar olarak addedilen Virginia Woolf ile benzer anlatım yöntemlerine başvurarak, modern kent hayatına karşı eleştirel bir tavır edinen bir yazarı incelemeyi tercih etmektense, tarihselliğin anlatının ruhuna işlediği bir geleneğin devamı olarak görülen, baskıcı ve kısıtlayıcı Victoria dönemi toplumunu yansıtan bir yazarın eserleriyle karşılaştırma yapmak mekân algısının

geçirdiği değişimleri görmeyi mümkün kılacaktır. Böylece zaman ve mekânın ayrı ele alınamayacağı görüşü de pekiştirilmiş olacaktır.

Her iki yazarın eserlerinde de belirli şehirlere odaklanması, hatta bu şehirlerin anlatıyı bir karakter misali yönlendirmesi bu yazarların eserlerinin mekânsal açıdan karşılaştırmalı analiz yapılarak incelenebileceği fikrini doğurmuştur. Virginia Woolf'un eserlerinde Londra, Arnold Bennett'in eserlerinde ise Five Towns bölgesi anlatıyı şekillendirmektedir. Bu mekânlar yazarların kendileri için de ayrı bir yere sahiptir ve edebiyatlarının beslendiği kaynak niteliğindedirler. Tezin konusu bakımından önemini ise mekânsal deneyimlerin değişiklik gösterdiği görüşünün, özellikle toplumsal cinsiyet bağlamında yapılan incelemeler açısından, irdelenmesine fırsat sağlaması teşkil eder. Böylelikle İngiltere'nin kent ve taşra yaşamını temsil eden farklı mekânları, söz konusu mekânlardaki toplumsal yapılanma ve mekân arasındaki ilişkinin nasıl inşa edildiği ve bireyin bu ilişkiden nasıl etkilendiği sorgulanabilecektir.

Bu tartışmaların detaylandırılarak ele alınacağı ve karşılaştırmalı bir analizin yapılacağı bu tezin amacı Bennett ve Woolf'un eserlerinde mekân kavramına anlatım yöntemi açısından biçim ve içerik ilişkisi bağlamında nasıl bir işlev atfedildiğini anlamaktır. Uzlaşmaz bir karşıtlık içinde oldukları düşünülen bu iki yazarın eserlerini yapıcı bir diyaloga sokarak, mekân ve toplum ilişkisi açısından nasıl bir bakış açısına sahip olduklarını irdelleyip, mekân ve toplumsal cinsiyet arasındaki bağlantıyı ele alma biçimlerini ve bunun toplumsal cinsiyet konusuna yaklaşımlarını yansıtıp yansıtmadığını analiz etmek de çalışmanın diğer hedefidir.

Bu amaçlara ulaşabilmek için bir yandan iki yazarın mekân anlayışlarının kıyaslanmasına imkân tanıyacak, bir yandan da yazarların eserlerini kendi aralarında karşılaştırma olanağı sağlayacak eserler tercih edilmiştir. Toplumsal bir yapıya sahip

olan mekânın özelliklerinin edebi eserlerin mekânsal kurgusuna da nüfuz ettiği varsayımından yola çıkılıp, eserler literatür taraması tekniği ile toplanan veriler ışığında yorumlanacaktır. Arnold Bennett'in *Anna of the Five Towns*, *The Old Wives' Tale*, *Clayhanger*, *Hilda Lessways* adlı romanları Five Towns bölgesinde geçen, mekân ve toplum etkileşiminin izlerinin görülebileceği eserler olduğu için; *Riceyman Steps* romanı ve bu romandaki anlatının devamı olan "Elsie and the Child" adlı hikâye ise Londra'nın odak noktasında olduğu, mekân, toplumsal cinsiyet ve sınıf farklılıklarına dair unsurlar içeren eserler olmaları bakımından mekânsal bir incelemeye tabi tutulacaktır. Mekânın toplumsal cinsiyet rolleri üzerine etkisinin araştırılabileceği bu eserler Bennett'in bu konuya yaklaşımını ortaya çıkaracak; realist bir anlatım yöntemiyle yazılıp toplum yapısını yansıtmakta oldukça başarılı olmaları bakımından politik ve kültürel unsurların mekân üzerindeki etkisini sorgulama imkânı yaratacak ve "yeni kadın" anlayışına toplumun verdiği tepkilerin anlaşılmasını sağlayacaklardır. Virginia Woolf'un eserleri arasından ise *Dışa Yolculuk*, *Jacob'ın Odası*, *Orlando*, *Mrs. Dalloway*, *Deniz Feneri*, *Dalgalar* ve *Perde Arası* adlı romanları incelenecektir. Bireyin iç dünyasına odaklanılıp, büyük anlatılar yerine farklı bakış açılarının yansıtıldığı deneysel anlatım yöntemleri kullanılarak toplum eleştirisi yapılan eserler tercih edilmiştir. Bu eserler Woolf'un anlatım yönteminin gelişiminin takip edilmesini ve bireyin iç dünyasının, zihninin anlatının merkezine geçiş sürecinin görülmesini; farklı mekânsal yaklaşımların kıyaslanmasını ve Woolf'un mekân üzerine düşüncelerinin ve bunun eserlerine yansıtılış biçiminin geçirdiği dönüşümün anlaşılmasını sağlayacaktır. Böylece Woolf'un modern toplumun bireyin ruhsal ve gündelik hayatına etkisi ve kadının bu toplumdaki yeri hakkındaki görüşleri üzerine de tartışma yürütülecektir.

Çalışma yapı olarak dört bölüme ayrılmıştır. "Uzam ve Mekân: Kavramsal Çerçeve" başlıklı birinci bölümde mekân üzerine yürütülen kavramsal tartışmalara yer

verilecek ve mekânsal incelemelerde izlenebilecek yöntemler sunulacaktır. “Arnold Bennett ve Virginia Woolf’a Giriş ve Edebi Tartışmaları” başlıklı bölümde Arnold Bennett ve Virginia Woolf’un edebiyat anlayışlarına değinilecek ve iki yazar arasındaki edebi tartışmanın nasıl ortaya çıktığı ele alınacaktır. “Arnold Bennett’in Eserlerinde Mekân” bölümünde Bennett’in eserleri, endüstri, kapitalizm, sınıf farklılıkları, kamusal alan – özel alan ayrımı ve toplumsal cinsiyet bağlamlarında irdelenecektir. “Virginia Woolf’un Eserlerinde Mekân” adlı bölümde ise Woolf’un eserleri varoluşsal sorgulamalar, birey – mekân ilişkisi, kamusal alan – özel alan ayrımı ve liminal mekânlar açılarından incelenecektir.

Tercih edilen bu eserleri mekânsal bir incelemeye tabi tutmak metnin yüklendiği mekânsal biçimle toplumsal süreçleri bağdaştırabilmeyi sağlayacak bir tavır almayı mümkün kılar. Bu nedenle edebi metinlerin mekânsal incelemesine ilişkin bu çalışma, Arnold Bennett ve Virginia Woolf’un eserleri hakkında yeni soruları gündeme getirmiş olacak, realist ve modernist edebi akımlara dair yeni okumalar yapılmasını sağlayacak ve mekânsal kullanımların deşifre edilmesinin metinlerin kavranmasını kolaylaştıracak bir tecrübe olup olmadığının anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Bir metnin içeriğinin bütünlüklü olarak kavranabilmesi için mekânsal bir analiz yapmanın tercih değil gereklilik olduğu fikri pekiştirilmeye çalışılacaktır. Dolayısıyla bu tez, Virginia Woolf ve Arnold Bennett’in eserlerinin yeniden keşfine eşlik eden bir çalışma olarak ele alınmalıdır.



BİRİNCİ BÖLÜM: UZAM VE MEKÂN: KAVRAMSAL

ÇERÇEVE

1. Uzam – Mekân Tartışmalarında Yönelimler

. . . grossly that man errs, who should suppose
That the green Valleys, and the Streams and Rocks,
Were things indifferent to the Shepherd's thoughts.
William Wordsworth / *Michael: A Pastoral Poem*

Mekân yalnızca bir araştırma konusu olmaktan çok dünyayı görüp, anlama şeklimizi biçimlendiren bir unsurdur. Dolayısıyla edebiyat, felsefe, fizik, mimari, coğrafya gibi farklı disiplinlerin incelemesine tabi olmuş bir kavram olan mekân söz konusu olduğunda tekçi bir tanım yapmaktan kaçınmak gereklidir. *Mekânları Tüketmek* adlı kitabıyla tanınan John Urry de “[...] neredeyse tüm toplumsal ve kültürel kuramlar yerin bir biçimde tanımlanmasına dayanır” diyerek mekân kavramının interdisiplinerliğine dikkat çeker (Urry 10). Bu interdisiplinerlik, mekân kavramı üzerine düşünürken toplumsal yapılar, kapital hareketliliği, iktidar ve tahakküm ilişkileri, toplumsal cinsiyet, ırk ve sınıf konuları üzerine durmayı da gerektirir.

Değişik açılardan ele alınmış olan mekân kavramı Platon ve Aristoteles’ten beri tartışılmalı bir konudur. Birçok düşünür mekân kavramını düşünce sistemlerinin merkezine koymuş ve farklı ilkeler doğrultusunda tartışarak mekân kavramının değişik tanımlamalar kazanmasını sağlamış fakat aynı zamanda oldukça soyut bir anlam edinmesine neden olmuştur. Bu tanımlama ve kavram çokluğu bu tezin kapsamını aşan bir çalışma olacağı için mekânsal tartışmalar felsefi yönelimler odaklı yürütülmeyecektir. Bu yöntem felsefi kavram ve anlayışlara başvurulmayacağı anlamına değil, sadece felsefeden yola çıkılmayacağı anlamına gelir.

Mekânın teorik çerçevesine geçmeden önce “Space I” adlı yazısında mekân kavramının düşünce tarihindeki gelişimini ele alan Stuart Elden’in görüşlerinden

faaydalanmak yararlı olacaktır. “Space”¹ (uzam) kelimesi Latinceye uzaklık ya da geniş bir alan anlamına gelen “*spatium*”dan türetilmiş, ortaçağda ise eylemlerin yapıldığı, gerçekleştiği yer anlamında olan “*place*” (mekân) kavramıyla aynı anlama gelecek şekilde kullanılmaya başlanmıştır. İleri tarihlerde ise Descartes gibi düşünürler uzamın uzunluk, genişlik ve derinlik gibi boyutları kapsayışı tarafından belirlendiğini ifade etmiş ve bu düşünce Descartes’ın uzayda yer kaplayan maddi ve bedensel bir varlık olmak anlamına gelen *res extensa* kavramının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu tanımlama uzamın bilimsel bir bakış açısıyla anlaşılabilirliği görüşünü doğurmuştur. Uzamdaki her noktanın matematiksel olarak hesaplanabilmesini sağlayan bu bakış açısı Kartezyen koordinatların (x,y ve z) çıkış noktasıdır ve mekânın daha iyi anlaşılabilir kontrol altına alınabilmesine imkân tanımıştır. Uzamın hesaplanabilir ve ölçülebilir bir kurgu olduğu görüşü uzam ve mekân arasındaki ayrışmanın da anlaşılmasına yardımcı olur. Zira bu anlayışa göre iki nesne aynı anda bir mekânın içerisinde olabilirken, uzam için bu geçerli değildir. Çünkü uzam bir nesnenin uzayda işgal ettiği yer olarak görülür ve birden fazla nesne aynı uzayı işgal edemez. *Mutlak mekân* olarak tanımlanan, nesne ve olguların kendisinden ziyade uzaydaki dağılımına, düzenlenmesine odaklanan bu bakış açısı aynı zamanda “Öklitçi mekân” olarak isimlendirilir (Elden 262-264).

¹ Mekân kavramı ile ilgili açıklığa kavuşturulması gereken ilk konu İngilizcede “space” ve “place”, Türkçede ise “uzam” ve “mekân” olarak yapılan ayırmadır. Doğrudan Türkçe’ye çevrildiğinde “uzam” ve “mekân” olarak belirlenen ayırım mekânın felsefi boyutu düşünüldüğünde farklı ele alınmayı gerektirir. Ahmet Cevizci’nin *Felsefe Sözlüğü*’nde yapılan tanımlamalardan “Space”’in karşılığı olan uzamın analitik, matematiksel bir kavram ve zaman ve mekân üstü olduğu anlaşılır. “Place” kavramı ise sentetik bilgiyi içerir; belirli bir yer ve konumdaki ilişki ağları sonucu anlam kazanır (Cevizci 1152). “Space” ve “Place” kavramlarının Türkçe karşılıklarında farklılıklar bulunabilmektedir. Çoğu kaynakta “space”’in karşılığı “uzam” olarak kullanılmış, “place” ise “mekân” kavramıyla karşılanmıştır. Place yerine “yer” kullanıldığı, “space” yerine de “alan” kavramının getirildiği görülür. Ancak Ahmet Cevizci’nin *Felsefe Sözlüğü*’nde uzam yerine mekân tercih edilmiştir. Ayrıca mekânsal tartışmalar için temel teşkil edebilecek çalışmalarda (örneğin Henri Lefebvre’in *Mekân Üretimi* adlı kitabının çevirisi gibi) “space”’in “mekân” olarak çevrildiği görülmüştür. Bu tezde de uzam kavramı analitik ve soyut bir algıya gönderme yapılmadığı takdirde tercih edilmemiştir. Tezin çoğunluğunda ilişkisel bir yaklaşımın olduğu, belirli anlamlar yüklenen yerlerin mekânsal analizleri yapıldığı için uzam kavramı yerine mekân kavramı tercih edilmiştir.

Mekânın eylemlerin ve olayların gerçekleşeceği boş bir uzay olarak değerlendirilemeyeceğini iddia ederek, nesneler ve ilişkilerle dolu olan bir uzay alanı olduğu görüşünü savunan *ilişkisel mekân* anlayışı ise Öklitçi mekânın temel varsayımlarını reddederek, mutlak mekân düşüncesinin eleştirilmesiyle ortaya çıkmıştır (Elden 264). Mutlak mekân görüşünün öne sürdüğü sabit geometrilere göre değerlendirilen mekân yerine, Leibniz'in öncülerinden biri olduğu bu yaklaşım, gözlem yapan kişinin perspektifinin mekâna yaklaşımda belirleyici olduğunu ileri sürer. Işık hızına dair yaptığı çalışmalar esnasında mekânın zamanla ilişkili olduğunu fark eden Einstein ise uzay-zaman anlayışının mekânı anlamak için temel yol olduğu görüşünü öne sürmüştür. *Görelî mekân* olarak adlandırılan bu bakış açısına göre mekân ve mekânın birey tarafından deneyimlenmesi zaman, ekonomik faktörler, sosyal ilişkiler ya da bireyin algı ve kavrayışı gibi unsurlara bağlıdır ve değişkenlik gösterebilir (264). Mekânın ilişkiselliğini vurgulayan ve farklı unsurların etkin olduğu bir süreç olduğuna dair görüşlerin artması mekânın gelişmeye ve değişmeye devam eden, açık bir sistem olduğu iddialarını arttırmıştır. Şimdi de bu yaklaşımlar, alandaki tartışmaları şekillendiren temel iddialara odaklanılarak genişletilecek, fakat aynı zamanda konunun rahat anlaşılmasını sağlamak için belirli bir daraltma yapılarak ele alınacaktır.

Tim Cresswell *Place: A Short Introduction* adlı kitabında oda, bahçe, şehir, kasaba gibi yerlerin mekân olarak tanımlanmasındaki temel unsurun bu yerlerin anlam yüklenen konumlara sahip olmasından kaynaklandığını belirtir (Cresswell 7) ve mekânın güç ilişkileri bağlamında anlam yüklenmiş uzam olduğu sonucuna varır (Cresswell 12). Anlam yükleme süreci ve bu sürecin farklı disiplinler tarafından ele alınışı ise mekânsal tartışmalarda ayrışmaların oluşmasına neden olur. Mekânsal tartışmaların odaklandığı üç yaklaşım bulunur. Cresswell'in yaptığı sınıflandırmaya göre bu yaklaşımlardan ilki *betimleyici yaklaşımdır* ve dünyanın farklı mekânların bir

araya geldiği bir alan olduğu ve bu mekânların ayrı ayrı ve ayırt edici özelliklerine göre değerlendirilmesi gerektiği düşüncesinden hareket eden yaklaşımdır. Bir mekânın bütün detaylarını inceleyerek başka yerlerden farklılığı ortaya çıkarılmaya çalışılır. Bu tanımlama süreci mekânlar arasındaki soyut ve somut sınırların belirlenmesi anlamına gelir ve mekânsal ötekileştirmeye yol açar. İkincisi *sosyal oluşturmacı (social constructionist)* yaklaşımdır ve mekânların belirleyici, özgün özelliklerine odaklanmanın yanı sıra daha çok bu mekânların oluşumunda etkili olan sosyal süreçleri mercek altına alır. Henri Lefebvre, Edward Soja, David Harvey ve Doreen Massey gibi düşünürlerin çalışmaları bu kapsama dâhildir. Üçüncü yaklaşım ise *fenomenolojik yaklaşımdır* ve mekânların ayırt edici, özgün yönleri ya da mekânları oluşturan sosyal süreçlerden çok bir mekânın varlığına gereksinim duyan insan varlığı (*dasein*) üzerine odaklanır. Ayrı ayrı mekânlardan çok mekân kavramının kendisi sorgulamanın merkezinde yer alır ve bir mekânın mekân olarak algılanmasını sağlayan öğeler incelenir (Cresswell 51). Martin Heidegger, Yi-Fu Tuan, Gaston Bachelard, Edward Relph, Edward Casey ve Jeff Malpas'ın çalışmaları fenomenolojik yaklaşım temellidir. Bu bölümde detaylandırılacak olan yaklaşımlar ise *sosyal oluşturmacı* ve *fenomenolojik yaklaşımlar* olacaktır.

Mekânın Üretimi adlı kitabıyla mekân çalışmalarında yeni bir bakış açısı oluşmasını sağlayan Henri Lefebvre'in sosyal oluşturmacı yaklaşımda kendisinden sonra yapılan araştırmaları etkileyen bir düşünür olması tezin bu kısmında Lefebvre'in mekân hakkındaki düşüncelerine öncelikli olarak yer verilmesini gerektirir. Lefebvre mekân kavramı için geliştirilen yeni tanımlamanın matematiksel düşüncenin değerlendirmesinden geçmenin ardından epistemolojik düşünce tarafından “zihinsel şey” ya da “zihinsel yer” olarak kabul edildiğini ileri sürer. Ancak “zihinsel yer” olarak tanımlanan mekânın mantık ve pratiğin buluşmadığı bir mekân olduğunu, parçaların

bütünle ilişkisinin ve bir mekân topluluğu içindeki benzer mekânlar arasındaki etkileşimin konuyu ele alan yazarın bakış açısına göre değişmesi nedeniyle doğru dürüst bir açıklamaya sahip olmadan genelleştğini belirtir (Lefebvre 35). Bu genelleme sonucu edebi mekân, ideolojik mekân, düş mekân, psikanalitik topos'lar gibi farklı mekânsal kavramlar ortaya çıkmıştır. Lefebvre bu sınıflandırmaların yalnızca “insan”ı değil mekânın kendisini de içermediği görüşündedir (35). Ona göre, yapılan bu soyut açıklamalar teorik olandan pratiğe, zihinselden toplumsala, uzamdan mekâna olan geçişin nasıl yapıldığına dair bir fikir sunmaz. Bu tartışmalar mekân üzerine bir söylem olmanın ötesine geçemez ve mekânın bilgisini ortaya çıkaracak bir düşünmeye yol açmaz. Fakat Lefebvre'e göre, soyut düşüncenin sınırlarını aşamayan felsefi-epistemolojik kökenli uzam-mekân tanımlamaları fetişleştirilir ve filozofların ve matematikçilerin mekânı olarak adlandırılan zihinsel uzam fiziksel mekân ve toplumsal mekânı kapsar (37). Yani Lefebvre mekânı geometrik veya bireyin zihinsel varlığı dışında bir alan olarak görerek mekân algısı ve mekân tasarısı arasındaki üretim ilişkilerinden yola çıkarak bağ kurmayı amaçlar. Mekânsal tanımlamaların ve kopuşların çokluğunun yapılan açıklamalara duyulan güveni azalttığını belirterek, mekânsal pratiğin toplumsal pratiğin yansımalarından ibaret olduğunu öne sürer. Bu analize göre mekân bilimi; bilginin politik kullanımına denktir; bu kullanımı maskeleyen bir ideolojiyi ve bu ideolojiye içkin çelişkileri barındırır; teknolojik bir ütopyayı, yani gerçeğin simülasyonunu ya da programlamasını içerir (40). Lefebvre mekân üzerine geliştirmeye çalıştığı teorinin “birlikçi (üniter) teori” olarak adlandırılabilceğini ifade eder. Ayrı ayrı alanlar arasındaki birliğin keşfedilmesine yönelik olan bu teoride kastedilen alanlar ise doğa ve kozmosu temsil eden *fiziksel* alan, mantık ve soyutlamanın alanı olan *zihinsel* alan ve gündelik yaşantının ve bireyler arası iletişimin gerçekleştiği *toplumsal* alandır (42).

Lefebvre güncel üretim tarzı içinde mekânın meta, para ve sermayeyle aynı süreçlerden geçtiğini, fakat kendine özgü bir gerçeklik edindiğini iddia eder. Buradan yola çıkarak (*toplumsal*) mekân (*toplumsal*) bir üründür totolojik önermesini ortaya atar (56). Bu önerme beraberinde birtakım çıkarımlar getirir. Buna göre toplumsal mekân doğanın geri dönüşsüz bir biçimde kaybolmasına neden olur. Doğa tamamıyla yok olmasa da, kaynak ve imkân olarak görülür ve bir arka plan, dekor halini alır. Bir diğer çıkarım ise her toplumun kendi mekânını ürettiği ve bu mekânı şekillendirip, sahiplenmesidir. Her toplumsal mekânın kendi yeniden üretim ilişkileri (aile örgütlenmesi, biyolojik-fizyolojik ilişkiler) ve üretim ilişkileri (işbölümü örgütlenmesi gibi) bulunur (61). Bu nedenle, mekânları, mevcut halleriyle, kendi zaman ve özgüllükleri ve çok merkezlilikleriyle birlikte kavrayan incelemeler gerekir (61). Bununla beraber, mekân üretim ilişkileri temelli güç ilişkilerini barındırır ve bu güç ilişkileri mekânsal temsillerde, yani binalarda, anıtlarda, meydanlarda ve sanat eserlerinde beden bulur (62).

Bu çıkarımlar Lefebvre'nin üçlü bir düzen oluşturmasını sağlar:

- a) Üretimi ve yeniden üretimi, toplumsal oluşuma has özgül yerleri ve mekânsal kümeleri kapsayan *mekânsal pratik (algılanan) (spatial practice)*.
- b) Üretim ilişkilerine, bunların dayattığı düzene ve dolayısıyla, bilgilere, işaretlere, kodlara bağlı *mekân temsilleri (tasarlanan) (representations of space)*.
- c) Toplumsal yaşamın yasadışı ve yeraltı tarafına bağlı, temsil mekânlarının kodu olarak tanımlanabilecek sanata da bağlı karmaşık sembolizmleri temsil eden *temsil mekânları (yaşanan) (representational spaces)*.

Mekânsal pratik yani *algılanan* mekân fiziksel, maddi şehir yaşamı ve kişinin gündelik gerçekliği (zaman kullanımı) ile kentsel gerçekliğin (çalışma yeri ile özel yaşam yerlerini birbirine bağlayan ağlar, güzergâhlar ve etkinlikler) birleşmesi

demektir. Kişinin bir mekânı kullanırken yaptığı tercihler, mekânı nasıl kullandığı ile ilgilidir. Mekânsal performanslar anlamına gelen pratikler yeniden şekillenen kapitalist düzenlemeler ve politik güç ilişkilerinin etkisi altındadır. *Mekân temsilleri* yani *tasarlanan* mekânlar mekân üzerine geliştirilen söylemleri kastedir. Mekânsal teorileri, mimarlar, şehir planlamacıları, mühendisler gibi uzmanlıkları ve onların mekân üzerine geliştirdikleri söylemleri kapsar. Bu kişilerin ürettikleri söylemler mekânların tasarlanması ve yeniden düzenlenmesinde etkilidir. *Temsil mekânları* yani *yaşanan* mekânlar ise mekândan yola çıkılarak geliştirilen söylemler anlamına gelir. İşaretler ve sembollerin birleşimi sonucu kişilerin mekânsal deneyimleri ve mekânsal kullanımlarının oluşmasıdır. Mekânın kişiler tarafından anlamlandırılması ve değer kazanması olarak görülebilir. Bu durum, mekânın farklı kişilere farklı anlamlar ifade etmesini açıklar. Fakat aynı zamanda mekânın sanatta kullanılışı, yazar, şair ve ressamların eserlerindeki mekânın sanatsal temsilidir. Bu üçlü ayrım ile ilgili dikkat edilmesi gereken ise söz konusu mekânsal türlerin etkileşim içerisinde hareket ettikleridir.

Lefebvre mekânın öznenin öncülü olduğunu belirtip, öznenin mevcudiyetinin, eylem ve söylemlerinin önceden var olan mekân tarafından koşullandığını (85) öne sürerek Heidegger'in *dasein* kavramıyla ve mekânın bireyin zihnini şekillendiren temel unsurlardan biri olduğu düşüncesiyle de bağ kurar. Aynı zamanda bir mekânın, ürettiği toplumsal eylemler dışında başka mekânlar tarafından belirlenen pratiklere de yer verdiğini, dolayısıyla farklı anlamlar üreten pratiklerin zincirlenişini içerdiğinden bahsederek mekânlar arası etkileşime değinmiş olur (85).

Mekânın üretimi ve üretim sürecinin bulunması mekânın tarihinin de olduğu anlamına gelir ve Lefebvre üretim sürecini dönemselleştiren mekânın tarihini *mutlak mekân* ve *soyut mekân* olarak iki kategoriye ayırır. *Mutlak mekân* “kendi nitelikleri

nedeniyle seçilmiş olan (dağ, mağara, nehir), fakat kutsanmaları nedeniyle bu doğal nitelik ve özellikleri ortadan kalkan doğa parçalarından” oluşur (76). Böylece mimari, bir yeri doğadan kopararak sembolizm ile kutsallaştırmış olur. Tarihselliğin sahip olduğu birikim (bilgiler, teknikler, para, sanat eserleri, vb.) ise üretici faaliyetin toplumsal hayatı sürdüren unsur olarak işlev gördüğü soyut toplumsal çalışmanın hâkim olduğu *soyut mekânı* doğurur (77). Soyut mekân, doğa ve tarihsel farklılıklar ve cinsiyet, yaş, beden, etnik köken gibi farklılıkları inkâr eden, zenginlik ve iktidar merkezlerinin mekânının egemenliğinde periferide kalan mekânların şekillendirilmeye çalışıldığı bir kapitalizm işleyişini içerir (78). Paranın ve devletin gücünü kapsayan, bankaların, iş merkezlerinin, büyük üretim birimlerinin küresel ağlarının oluşturduğu bir mekândır. Böylece Lefebvre sosyal oluşturmacı bir yaklaşımdan yola çıkarak üretim ilişkilerinin şekillendirdiği toplumsal faaliyetlerin mekânı ürettiğini öne sürer. Birden çok toplumsal mekân olduğu, hatta “toplumsal mekân” teriminin sayılabilir olmayan bir kümeyi belirttiği; soyut mekânın küresel mekân ilişkilerini doğurmuş olsa da yereli ortadan kaldırmadığı görüşündedir. Toplumsal mekânların iç içe girebildikleri; görünür sınırlar (duvarlar gibi) tarafından ayrılırlar da bir odanın, evin, bahçenin yine de toplumsal mekânın parçası olduğu, ayrı olsalar da içerik olarak ayrılamaz olduğu sonucuna varır.

Lefebvre’in mekânsal okumasına benzer bir okuma Edward Soja’da görülür. Mekâna tarihsel materyalizmin çerçevesinden yaklaşılarak kapitalizmin tarihsel coğrafyasının gelişimini ele almak Lefebvre gibi Soja’nın çalışmalarının da çıkış noktasıdır. Sosyal süreçleri gerçekleştikleri mekândan bağımsız düşünmeyen Soja, *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory*’de sosyal teori ve *yorumsamacı (hermeneutic)* yaklaşımların mekânı sadece zamanın arka planına atmasını değil mekânın bütünüyle bastırılıp yok sayılmasını da eleştirir. Soja’ya göre

zaman zenginlik ve hayatla özdeşleştirilen diyalektik yapıya sahip bir olgu olarak görülürken mekân ölüm ve sabitlikle özdeşleşen diyalektik olmayan bir olgu olarak ele alınır (Soja 11). Soja'nın gerçekleştirmeye çalıştığı ise mekânı arka plana atan yaklaşımların karşısına tarihsellik, mekânsallık ve toplumsallık (zaman, mekân ve varlık (*being in the world, dasein*)) arasındaki ilişkinin mekânsal bir bakışla yeniden kuramlaştırıldığı bir yaklaşım koymaktır. Soja birbiriyle bir mücadele halinde olan zaman – mekân, tarih – coğrafya konuları arasında sosyo-zamansal ve sosyo-mekânsal bağlamda ilerleyen gerilimi ortadan kaldırarak, bu karşıtlıkları bir araya getirecek bir yol arayışındadır (12).

Lefebvre'in *mekânsal pratik, mekân temsilleri ve temsil mekânları* üçlemesi Soja'nın *birinci uzam (firstspace)*, *ikinci uzam (secondspace)* ve *üçüncü uzam (thirdspace)* triyalektiğinin temelini oluşturur. *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and Other Real and Imagined Places*'da aktarıldığı gibi, birinci uzam doğrudan algılanan fiziksel mekânı temsil eder. Birinci uzama dayanan mekânsal analiz nesnelerin ve eylemlerin konumuna, mekânların bölgesel farklılıkları, dağılımı, tasarımı gibi özelliklerine odaklanır (Soja 75). Mekânın niceliksel ve matematiksel yönü üzerine duran birinci uzam pozitivist bir mekân anlayışını temsil eder. İkinci uzam ise soyut mekânsal yorumlamalar, görsel ya da edebi temsiller ve felsefi düşüncelerin kastedildiği zihinsel bir uzamdır (79). İkinci uzamda kullanılan imge ya da temsillerin gerçekliği tanımlaması ve düzenlemesi nedeniyle tahayyül edilen mekân gerçek bir mekâna dönüşür. Üçüncü uzam ise fiziksel ve zihinsel mekânın birlikte yer aldığı, somut ve soyutun birleştiği bir uzamdır (56).

Mekânın politik anlamda sahip olduğu öneme ışık tutan üçüncü uzam, hali hazırda oluşturulmuş olan gerçek ve zihinsel uzam dünyalarını yeniden tanımlar. Yeni bir soluk kazanan mekânsal inceleme böylelikle dışarıda, kenarda kalanları yeniden tanımlar ve

radikal olarak belirlenen öznelliklerin kabul göreceği ve benzer durumda olanlarla iletişim kurabileceği alanlar oluşur. Soja'ya göre üçüncü uzam modernitenin yaratmış olduğu ırk, toplumsal cinsiyet ve sınıf kaynaklı ikili karşıtlıkların ötesine geçerek farklılıkların yarattığı *öteki* mekânlara yönelir (96). Bu anlayışa göre gözden geçirilmiş bir mekânsallık anlamına gelen üçüncü uzam farklılıklardan ortaya çıkan, birbirleriyle bağlantılı ve dışlayıcı olmayan yeni direniş ve mücadele alanları üretir. Bu gerçek ve zihinsel uzamlar farklılıklar ve kimliklere odaklanarak mekânsallaşmış bir postmodern kültür oluşturur. Bu kültür baskı unsurları tarafından dayatılan marjinallik ile kişinin tercih ettiği marjinallik arasında ayrıma gider ve öznellikleri olumlayan radikal bir uzam oluşturur (105). Bu bakış açısı toplumsalın mekânı olduğu kadar mekânın da toplumsalı şekillendirebileceği, sosyo-mekânsal ilişkiyi geliştirir.

Zaman ve mekân kavramlarının kişilerin dünyayı algılayışını şekillendiren sosyo-mekânsal öğeler olduğu kabulünden yola çıkarak, mekân ve toplumsal süreçler arasında ilinti kurma eğiliminde olan ve Lefebvre'nin fikirlerinin ışığında hareket eden David Harvey de sosyal oluşturmacı olarak addedilebilecek bir diğer düşünürdür. Lefebvre ve Soja gibi yeni-Marksist (*neo-Marksist*) olarak değerlendirilebilecek Harvey mekânsal ilişkilerin toplumsal yönüne odaklanmakla sermaye ilişkileri, kentsel yapılanma / planlamanın bireylerin muhayyile ve yaşantısına etkisi ve kapitalist coğrafyanın gelişimi üzerine bir bağlam oluşturur. *Sosyal Adalet ve Şehir*'de mekânın kavramlaştırılması sorununun insan pratiklerinin mekâna karşı aldıkları duruşa göre sonuçlandığını, bu nedenle de mekânın doğasından doğan felsefi sorulara felsefeden değil insan pratiklerinden cevaplar bulunabileceği görüşünden yola çıktığını belirtir (Harvey 19). Bu durumda “mekân nedir?” sorusunun yerine “değişik insan pratikleri nasıl değişik mekân kavramlaştırmaları yaratıp kullanıyor?” sorusunu geçirir (19). Çünkü Harvey'e göre insan faaliyetlerinin belirli mekânsal tanımlamalara olan ihtiyacı

nasıl doğurduğunun ve gündelik yaşantının mekânın doğasına ve toplum – mekân ilişkisinin ortaya çıkardığı felsefi konuların anlaşılmasına nasıl yardımcı olduğunun aydınlatılması gerekir. Bu muammaları aydınlatmanın Harvey'nin mekânsal tartışmalarının temel amacı olduğu söylenebilir.

Harvey'nin mekânın doğasını anlama çabası *Sosyal Adalet ve Şehir*'de üç kavram aracılığıyla başlar. *Mutlak (absolute) mekân* maddeden bağımsız bir “kendinde şey” haline getirir ve olguların ayırt edilebileceği ve sınıflandırılabilirliği bir yapı içerir. *Görelî (relative) mekân* görüşü mekânı içindeki nesnelerin bakış açısına ve ayırt edici özelliklerine göre konum kazanan bir olgu olarak ele alır. *İlişkisel (relational) mekân* ise mekânın kendini oluşturan süreçlerden ve nesnelerden ayrı görülemeyeceği ve bu süreçlerin temsili olduğu görüşüdür (18-19). Harvey bu mekân türlerini kapitalist ilişkilerden yola çıkarak açıklamaya çalışır. Sözgelimi, mülkiyet, tek bir görüşün kontrolü ele geçirebileceği mutlak mekânlar yaratırken, nüfus, mal ve bilgi hareketliliği görelî mekânın bünyesinde oluşur. Çünkü sahip olunan konum bu değerlere ulaşılmasında ve bunlar karşısında bir yargı oluşturulmasında etkili olur. Bir kentte yüksek gelirli kesimin ikamet ettiği muhit ise ilişkisel bir mekân olarak işlev görür, çünkü kentin bu kesimindeki ilişki biçimleri mekânın şekillenmesinde ve maddi değer kazanmasında etkili olur (19). Kentin toplumsal süreçlerin gelişimini ve toplumun diğer unsurlarının yansıdığı bir ayna işlevi görmesi, kentin Harvey'in tartışmalarının da merkezine yerleşmesini sağlar.

Justice, Nature and The Geography of Difference'de ise Harvey yine mekân ve zamanın sosyal / toplumsal bir ürün olduğu görüşünden ilerler ve bu görüşüne dört açıdan açıklık kazandırmaya çalışır (Harvey 210). Buna göre; 1) mekân insanoğlunun hayatta kalma mücadelesi boyunca karşılaştığı çeşitli güçlüklerle başa çıkma çabaları sonucu toplumsal yönünü kazanmıştır. 2) Mekân ve zaman kavramları kültürel, mecazi

ve zihinsel becerilere bağılıdır. 3) Mekân ve zamanın toplumsal inşası bütün birey ve kurumlara etki eden objektif doğrularla birlikte hareket eder. 4) Toplumsal yeniden üretim süreçleri mekânın toplumsal tanımlamalarıyla belirir (210). Mekânsal anlayışını Leibniz ve A.N. Whitehead'in ilişkisel mekân anlayışına dayandıran Harvey'nin Marksist bir bakış açısıyla yaklaştığı kapital hareketliliği ve kent hayatı odaklı mekânsal anlayışının modern toplumun geliştirdiği yeni mekân anlayışlarını yansıttığı yazısı ise "From Space to Place and Back Again"dir. Baltimore'un saygın ve zengin bir semti olan Guilford bölgesinde gerçekleşen bir cinayetin ardından toplumun yeni bir mekânsal düzenleme arayışı içerisine girişini anlatır. Burjuva ve beyaz insanların ikamet ettiği saygın bölgede gerçekleşen cinayetin bu özel toplumun hayatta kalabilmesi için derhal önlemler alınması gerekliliğini doğurduğu düşünülür. Medyanın da büyük desteğini gören önerinin bu topluluğun, az gelirli, farklı ırk ve renkten insanlardan korunması gerekliliğinin abartılarak sunulması etnik köken sorunlarına ve sınıf farklılıklarına vurgu yapar (292). Söz konusu duvar yabancıların girişinin engelleneceği, ziyaretçilerin ise kontrol ve kayıt altında içeri alınabileceği "kapalı site" (*gated community*) olarak adlandırılan beyaz, burjuva kesimin ikamet edeceği korunaklı bir mekân oluşturmak için yükselecektir. Fakat bu duvar Guilford bölgesini siyah ve alt sınıfa ait insanların ikamet ettiği bölgeden ayırırken, beyaz ve varlıklı kesimin bulunduğu başka bölgeler için böyle bir plan yapılmaz (292). Bir Afro-Amerikan'ın işlediği düşünülen cinayetin ise öldürülen çiftin torunları tarafından işlendiği ortaya çıkar. Hükümetin, medyanın ve finans sektörünün ilgisinin odağı olan ve korunması politik – ekonomik bir mesele olarak görülen ve ötekileştirmeye odaklı Guilford gibi mekânların nasıl oluştuğu sorusu Harvey'i mekânın farklı açılardan ve ilişki türlerinden edindiği anlamlarını sorgulamaya yönlendirir.

Teknoloji ya da örgütlenme bağlamında yaşanan dönüşümler mekânlar arasındaki ilişkilerin değişimine ve mekân oluşumu, sürekliliği ve tasfiye sürecinin etkilenmesine yol açarak yeni mekânsal ağlar oluşmasını sağlar (Harvey 295). Bu süreçler sonucu oluşan yeni bölgelerde eşit gelişim gözlenmez ve derin farklılıklar bulunur. Yatırım ve iş gücünün verimli, eşit dağılımı, yeniden üretime dayalı farklılıklar ve mekânsal düzenleme sonucu ortaya çıkan ayrımlar mekânın “farklılık” ve “ötekileştirme” yaratmasına neden olur (295). Harvey’in seçtiği Guilford örneği de mekânın hiç yoktan var olmadığını, toplumdaki kurumsal güçler tarafından sosyal olarak inşa edildiğini gösterir. *Baltimore Sun* gazetesinin yaptığı haberler farklı bir mekânsal düzenlemeye ihtiyaç duyulduğu algısını yerleştirir ve sınıfsal ayrımcılığı tetikleyen bu uygulama diğer toplumsal kurumlar tarafından da benimsenerek iyice ateşlenir. Farklılıklara odaklanılarak geliştirilen ve mekânsal üretimin politik – ekonomik yönüne ışık tutan Harvey, kapitalin dünya çapında bir hareketliliğe sahip olduğunu, mekânın ise sabit bir özelliği olduğu görüşünü savunur (294). Bu görüş, Yi-Fu Tuan’ın uzam açıklık ve hareket anlamına gelirken, mekânın sabitlik ve durağanlık anlamına geldiği ve hareketin her duraksamasında konumun mekâna dönüştürüldüğü düşüncesini anımsatır.

Mekânın sabitliği ve kapitalin hareketliliği arasında daimi bir gerginlik vardır ve mekânlar kapitalin sahip oldukları sabitliğe yatırım yapmalarını sağlayarak bu hareketlilikten pay kapmaya çalışır (Cresswell 58). Bu nedenle kurumlar mekânları yaşamak ve çalışmak için uygun olan güvenilir yerler olarak pazarlamaya çalışır (Cresswell 58). Bu kaygı mekânları ayırt edilebilir özelliklere sahip olan ve aidiyet kurulabilecek mekânlar olarak gösterme çabasıyla ele ele ilerler. Heidegger’in bireyin özgünlük ve köklere sahip olmasının zaman – mekân sıkışmasının tehdidi altında olduğu görüşü de bu minvaldedir (Harvey 301). Bu tehdide karşı verilen cevap da özgün kimliklerin var olabileceği mekânlar oluşturma arayışıdır. Mekânın kolektif

hafızayı muhafaza etmesi de bu tarz bir kimliğin oluşturulmasına katkıda bulunur. Bu arayışlar zaman – mekân sıkışmasının yaşandığı bir süreçte mekânın öneminin azalmak yerine artmasını açıklar. Fakat Harvey birebir ilişkilerin olduğu ve özgünlüklerini korumalarıyla yüceltilen toplumların zamansal ve mekânsal farklılıkların öne çıktığı toplumlardan daha saf ve özgün olduklarının iddia edilemeyeceğini öne sürer (311). Zira bu tür toplumlar ırkçılık, milliyetçilik ve sınıfsal farklılıklar doğurur. O nedenle Harvey bu süreci *militan ayrımcılık (militant particularism)* olarak adlandırır (312). Özetle, Harvey mekânın bir yandan küresel gelişmelere karşı direnen bir işlev kazanırken aynı zamanda dışlayıcı ve ötekileştirici anlamlar edindiği görüşündedir.

Mekânsal tartışmaların ötekileştirmeye yaptığı vurgu ötekileştirmeyi hayatının her anında hisseden kadınların mekânla ilişkisinin irdelenmesi gerekliliğini doğurur ve feminist düşüncede yeni bir akımının ortaya çıkmasını sağlar. Feminist düşünürlerin yaptığı ilk gözlem ise toplumsal cinsiyetin mekâna göre değişiklik gösterdiğidir. Toplumsal cinsiyet yorumlamalarının değişkenlik göstermesinin önemi sadece mekânın bu yapılanma üzerindeki etkisini açığa çıkarmak değildir. Feminist düşüncede tekil bir bakış açısı, tekil bir söyleme tutunmak yerine bunların çoğaltılması gerektiğinin anlaşılmasının sağlanması (örneğin Türkiye’deki toplumsal cinsiyet ilişkileri ile Amerika’daki toplumsal cinsiyet ilişkilerinin aynı söylemler doğrultusunda incelenemeyeceğinin anlaşılması) ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini “kadının doğası”na bağlayan tartışmaların geçersizliğinin kanıtlanması mekânsal incelemelere olan ilgiyi arttırmıştır. Böylece toplumsal cinsiyet rollerinin kadın ve erkek cinsine göre farklılık göstermesinin yanı sıra bu rollerin kadınlar arasında da sınıf ve etnik köken gibi unsurlara bağlı olarak değiştiği ortaya çıkmıştır.

Doreen Massey toplumsal cinsiyet ve mekân arasındaki ilişkiyi irdeleyen önde gelen düşünürlerdendir. Massey *Space, Place and Gender*’da uzamı küresel finans ve

telekomünikasyon, çeşitli ulusal politik güçler, kentte, mahallede, işte oluşturulan sosyal ilişkiler gibi birtakım sosyal ilişki çeşitliliği tarafından inşa edilen bir kavram olarak ele alırken, mekânı ise belirli mekânlara atfedilen dışlayıcı özellikler aracılığıyla uzama belli anlamlar yükleyip, çevreleyip, kimlikler tahsis ederek sahiplenmek olarak tanımlar (Massey 4). Massey'e göre mekân sabit olmayan, tartışmaya açık ve çoğul bir kimliğe sahiptir (5). Bu anlamda mekânın ufkunu ve sınırlarını belirleyerek sabit bir kimlik atfetme çabası mekân-zaman ilişkisinin anlamını sabitlemek demektir. Bunun yerine mekânı geniş sosyal ilişkiler, deneyimler ve anlamlandırmalar ağı içerisinde ifadelendirilen belirli bir an olarak görmek daha uygundur (154). *For Space*'de ise Massey mekânı varlıktan önce de var olan, *a priori* bir kavram olarak görmez; varlık ve onun bir parçası olan mekân arasında birbirine bağlı / karşılıklı bir ilişki mevcut olduğunu öne sürer (Massey 10). Mekânın zamanın karşıtı olarak görülmesini de eleştiren Massey, zaman ve mekân kavramlarını birlikte ele almanın iki kavramın özde olduğu anlamına gelmeyeceğini, bilakis iki unsurun birbirini tamamlayan unsurlar olduklarını; birinin hakkında düşünebilmenin ötekini yardımıyla olacağı anlamına geldiğini düşünür (18). Bergson'un zamanın mekânsallaştırılarak tahayyül edilebildiği ama bunun zamanın değersizleştirilmesi anlamına geldiği çıkarımını eleştiren Massey, aslında mekânın birtakım temsiller ve kavramlaştırmalarla ehlileştirilmeye çalışıldığını iddia ederek mekânın zamanın arka planı olarak değerlendirilmesine karşı çıkar. Bu anlamda yapısalcı bakış açısıyla görüş birliğinde olduğunu bildirerek coğrafyanın tarihsel bir anlatıya dönüştürülmesinden kaçınılmasının gerekliliğini savunur. Tarihsel bakış açısının ilkelikten medeniyete doğru takip ettiği gelişim çizgisinden uzaklaşabilmek için yapısalcı düşünce anlatı yerine yapıyı, artzamanlılık yerine eşzamanlılığı, zaman yerine de mekânı odak noktasına almıştır. Yapısalcılar büyük anlatıların hâkimiyetinden kurtulabilmek amacıyla zamansallığa sırtlarını dönmüşler ve

zaman odaklı olmayan yapıları mekân ile özdeşleştirmişlerdir. Ancak bu, mekânın zamanın karşıtı olarak nitelendirilmesine neden olmuştur. Hatta zaman ve mekânın birbirini tamamlayıcı unsurlar oldukları göz önünde bulundurulursa, Massey yapısalcılarının toplumu, dili ve mitleri anlamak için geliştirdikleri zamanı görmezden gelen eşzamanlı yapıların mekânsal olarak da addedilemeyeceğini iddia eder (37). Mekânın zamansallıktan uzaklaştırılması tekrar sabit ve durağan bir olgu olduğu sonucuna varılmasına ve değişim ihtimalinin kısıtlanmasına neden olur (38). Yapısalcılarının bakış açılarını mekânsal bakış açısına yaklaştıran şeyin aynı anda var olan unsurlar arasındaki eşzamanlı ilişkiler olduğunu belirten Massey, temel kaygılarının ilişkisellik olmasına rağmen yapısalcılığın kavramsal yapılarının kendi unsurları arasındaki ilişkiyle ilgili olduğunu ve bu nedenle de kapalı bir sistem oluşturduğunu öne sürer (39). Bu durağanlık ve kapalılık ilişkisel yapıyı tözcü / özcü bir yaklaşımla sınırlar.

Coğrafya ve toplumsal cinsiyet kavramları arasında derin ve çeşitli kesişmeler olduğunu düşünen Massey, coğrafyanın toplumsal cinsiyetin kültürel oluşumunu ve toplumsal cinsiyetin ise “coğrafi” olarak algılananı etkilediğini belirtir (177). Massey’e göre uzam ve mekânın toplumsal cinsiyet tartışmalarındaki önemli konumu uzam ve mekânın kendilerinin cinsiyetlendirilmiş olmalarının yanı sıra toplumsal cinsiyetin nasıl oluşturulduğu ve anlaşıldığı hakkında da fikir vermesinden kaynaklanır (179). Kadınların hareket alanının kısıtlanması (hem kimlik gelişimi hem de mekânsal olarak) ve tabiri caizse belli bir mekâna hapsedilmeleri kadınların ikincil konuma itilmesinde etkili olmuştur. Kamusal alan ve özel alan ayrımı olarak şekil bulan bu durum, kadınların kimlikleri üzerine de baskı oluşturma unsuru olarak işlev görmüştür. Kadınların bu hapis olma durumundan kurtulmak istemeleri ise domestik rollerini yerine getirmekte isteksiz olmalarına ve aileleri ve kocaları tarafından tanımlanmayan

ve sınırları belirlenmeyen bir başka dünyaya katılmalarına yol açacağı için ataerkil ve kapitalist düşünce tarafından bir tehdit olarak algılanmıştır.

Massey'nin mekân, toplumsal cinsiyet ve iş gücü konularına odaklandığı bir diğer yazısı ise Linda McDowell ile birlikte yazdıkları ve *Geography Matters! A Reader*'da yayımlanan "A Woman's place?" başlıklı yazıdır. İkili bu yazıda İngiltere'de on dokuzuncu yüzyılın başlarından itibaren kadınların çalışma alanlarının toplumsal cinsiyete göre değişmesine ve İngiltere'nin farklı yerlerinde kadınların bu deneyiminin de farklılık göstermesine odaklanır. Öncelikli olarak Durham'ın maden bölgelerinde toplumsal cinsiyet ilişkileri ele alınır. Bu bölge Victoria dönemi İngiltere'sinin ekonomik düzenlemesinin hiyerarşik ve ataerkil bir toplumsal yapı oluşturmak için kadınların arka planda kalmasına bağlı olduğunu gösterir (Massey ve McDowell 129). Madenlerde çalışarak geçimini sağlayan erkeklerin her gün hayatlarını riske atmalarını gerektiren bir işte çalışmaları erkekler arasında bir dayanışma ruhu oluşmasını sağlamış ve iş dışında ortak bir dilin hâkim olduğu mekânlarda vakit geçirilmesine yol açmıştır. On dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren kadınların madenlerde çalışmasının yasaklanmasının ardından kadınlar bu politik ve sosyal alandan dışlanmışlardır (130). Erkeklerin vardiyalara bölünen ve oldukça kirli bir ortama sahip bir işte çalışmaları kadınların evdeki iş gücünü arttırmış olmasıyla birlikte gelirin erkekler tarafından kazanılması evin erkeğin sahip olduğu bir mekân olarak görülmesine ve erkeklerin ev içerisinde daha baskıcı bir tutum sergilemesine neden olmuştur. Böylece toplumsal cinsiyet ilişkileri maden bölgelerinde daha sert bir şekilde deneyimlenmiştir.

Manchester bölgesindeki pamuk endüstrisi ise kadınların çalışma alanında daha aktif olmaları sebebiyle farklı toplumsal cinsiyet ilişkileri oluşmasını sağlamıştır. Tekstil endüstrisinin evde yapılan üretimle yürüdüğü dönemlerde iplikçilik kadınların yaptığı bir işken dokuma işini farklı bir boyuta taşıyan, kullanımı güç gerektiren

dokuma tezgâhlarının ortaya çıkması nedeniyle bu iş alanı erkeklerin hâkimiyetine geçmiştir. Bilinçli ve kontrollü bir biçimde yürütülen pamuk endüstrisindeki konumlarını korumayı başaran kadınlara ise kendi birliklerini kurmaları tavsiye edilmiştir. Elektrikli dokuma tezgâhına geçilmesi sektördeki dengelerin değişmesine; kadın ve çocukların istihdamının artmasına ve erkeklerin işsiz kalmasına neden olmuştur. Bazı kasabalarda evli kadınların çoğunun çalışıyor olması da bu sektörde çalışmayan kadınlara ev işlerinde çalışmak için imkân yaratmıştır. Bu çıkar çatışması Victoria dönemi orta sınıfı için bir krize dönüşmüş ve kadınların ve çocukların çalışma saatlerini azaltmak için işçi sendikaları çalışmalar yürütmüştür. İlk olarak pamuk endüstrisinde gerçekleşen ev üretiminden fabrika üretimine geçilme süreci iş gücündeki cinsiyet ayrımının yeniden şekillenmesine neden olmuş, aile ekonomisinin değişmesini sağlamış ve erkeğin evin reisi olma durumu yıpratılmıştır (132). Erkek otoritesinin yeniden tasdik edilmesi talep edilse de, çalışan kadın sayısında değişiklik olmamış, Lancaster bölgesindeki kadın çalışanlar işçi sendikalarını kurmuş ve kadınların bağımsızlığı artmıştır (133). Yirminci yüzyılın başlarında yükselen Süfrajyet hareketinin temelleri de Lancaster'daki kadın iş kolunun çalışmalarından ortaya çıkmıştır. Diğer bölgelerde çalışan kadınları fabrika sisteminin doğduğu yer olan Lancaster'dan ayıran ise maaşlı işte çalışan kadınların çalışmak için fabrikaya gitmek zorunda kalıp evde bulunamamalarıdır (134). Bu durum kadınların ev işlerini yapamamasına ve kamusal alana dâhil olmasına yol açmıştır. Böylece hem sosyal hem de mekânsal dönüşümler yaşanmıştır. Fakat kadınların çalışabileceği iş sayısının artışı İngiltere'nin her yerinde aynı şekilde gelişmemiş ve toplumsal cinsiyet ilişkileri farklı seyretmiştir.²

² Kadınların çalışma oranlarının artması ve kamusal alanda daha fazla görünürlük kazanması liberal kanat tarafından olumlu bir adım olarak değerlendirilse de ilerleyen zamanlarda kadınların ev içerisindeki çalışma hayatının devam etmesi ve iş hayatıyla birlikte sorumluluklarının daha fazla artması kadınların farklı bir eşitsizliğe maruz kaldığı görüşünü doğurur.

Mekânın sosyal / toplumsal yönüne odaklanan yaklaşımların yanı sıra mekânsal bilginin deneyimsel yönüne yoğunlaşan fenomenolojik yaklaşımlar da mevcuttur. Bu bakış açısı mekânı tek biçimli ve homojen olarak görmez. Mekân, kişinin amaçlarıyla ilişkilendirilerek dünyayı deneyimleme biçimi ve kişinin varoluşunun temel dayanağı olarak görülür. Bu nedenle belirli, tekil mekânlar yerine mekânın bireyin farkındalık ve deneyimleri üzerine etkisine odaklanmak tercih edilir. Buna bağlı olarak mekân bireyin mekân algısının çeşitliliğine paralel sayıda kimlik ve değere sahip olur.

Mekânı fenomenolojik bir bakış açısıyla ele alan Yi-Fu Tuan *Space and Place: The Perspective of Experience*'da uzam ve mekânın ortak deneyimlere işaret eden benzer kelimeler olduğunu (Tuan 3) ve tanımlanabilmek için birbirlerine ihtiyaç duyduklarını ifade eder (6). Tuan'a göre uzam mekândan daha soyut bir anlam taşır ve bir mekân daha yakından tanınmaya ve kişinin gözünde farklı değerler kazanmaya başladıkça başlangıçta ayırt edici özelliği olmayan bir uzam mekâna dönüşmüş olur (6). Güven duygusu veren ve durağanlıkla özdeşleşen mekânın aksine uzam açıklık, özgürlük ve tehlikeyi çağırır. Dahası, uzam hareket imkânı sağlayan bir alan olarak değerlendirildiğinde mekân duraksama anlamına gelir; her duraksama bulunan, görülen konumun mekâna dönüşmesini sağlar (6). Bir dizi düşüncenin soyut karşılığı olan uzam algısının kültürden kültüre değişkenlik göstermesine rağmen uzamın ayrıştırılmasında kültürlerarası benzerlikler de yer alır. Bu benzerlikler mekânsal düzenlemelerin merkezine insanın alınmasından kaynaklanır. İnsan bedeninin konumu ve duruşu ile insanlar arasındaki ilişki mekânsal düzenlemelerde belirleyici olmuştur (Tuan 34). Mekânın bireylerin psikolojik yaşantısı üzerinde ve çocuğun algısının oluşumunda biçimlendirici bir öğe olduğunu belirten Tuan buna ek olarak mekânın doğru kullanıldığı vakit bir güç kaynağı olabileceğini öne sürer (58). Dünya çapında bir güç simgesi olan mekân daha çok güçlü kesimlerin kontrolünde olan ve daha fazla

hareket alanı sağlayacak bir arzu nesnesine dönüşür (58). Bununla beraber fiziksel ortam sosyal rolleri ve ilişkileri sınıflandıran bir unsur olarak işlev görerek bireylerin gerçeklik algısını şekillendirir (102). Fiziksel ortamlar gelenek aktarımı açısından üstlendikleri rolün yanı sıra, dini ve ekonomik anlamlar da üstlenir. Sözgelimi, ev sosyal ritüellerin ve davranış kodlarının aktarımını sağlarken kilise dini bilgilerin edinildiği bir mekân olarak işlev görür ve mekânların konumları sınıfsal farklılıkları temsil eder. Hem açık olarak hem de bilinçdışı bir yönlendirme söz konusu olur. Tuan Leibniz'in uzamın birlikte var olanların yeri olduğu (*space is an order of coexistent data*) (aktaran Ballard 54) önermesini andıran bir önerme yaparak mekanın düzenlenmiş anlamlar dünyası olduğunu iddia eder (179). Özünde statikliği temsil eden bir kavram olduğunu ve şayet dünya süregiden bir süreç olarak görülürse bir mekân anlayışının hiçbir zaman inşa edilemeyeceğini ileri sürer (179). Tuan bir yandan uzam ve mekânın bireylerin yaşantısına etki eden ve bireylerarası ilişki tarafından şekillendirilen bir unsur olduğunu düşünürken bir yandan da mekânın statik bir olgu olduğu görüşünü savunarak birbirini etkisiz hale getiren açıklamalar yapar.

Edward Relph *Place and Placelessness*'da uzamı belirli sınırları ve biçimi olmayan, soyut ve doğrudan tanımlanıp analiz etmenin mümkün olmadığı bir olgu olarak ele alırken (Relph 8) mekânı anlam merkezi ya da amaç ve yönelimlerin odağı (22) ve fiziksel bir yapısı olan, betimlenebilecek bir olgu (30) olarak tanımlar. Uzam mekânın ihtiyaç duyduğu içeriğin oluşmasını sağlar ancak tekil mekânlar aracılığıyla anlam kazanır (Relph 8). Relph, uzam ve mekân arasındaki ayrımın ayırdına varabilmek ve mekânı kavramsal ve deneysel (*ampirik*) yönünden ayırma eğiliminden kaçınmak için uzamsal formların devamlılık ve etkileşim içerisinde olduğunu farkına varmanın önemli olduğunu öne sürer (8). Relph'e göre uzam ve mekânlar bireylerin deneyimleri ve kültürel etkileşimi sonucu birtakım süreçlerden geçerek şekillenir. Uzam öncelikli

olarak bireyin üzerine düşünmeden, içgüdüleri doğrultusunda hareket edişini temsil eder. Bu süreçte uzam beden hareketleri ve duyularla özdeşleştirilen, çocukluk döneminde başlayarak kişiye yön duygusu kazandıran temel deneyimlerle oluşur. Bu düzeyde uzam ve mekân ayrımının farkında olmak güçtür. Uzam temel ihtiyaçların karşılandığı ya da belirli işlevlere sahip nesnelerin yer aldığı egosentrik mekânların devamlılığı olarak görülür (Relph 9). Bireyin algısal yönünün gelişmesi ise bir içeriğe ve anlama sahip, deneyim ve yönelimlerle bağlantılı uzam kavramının ortaya çıkışını sağlar. Bu uzam, sınırları olan, farklılıkların hâkim olduğu, öznel algı ve tanımlamaya tabidir (10). Her bireyin çevresini amaç ve ihtiyaçlarına göre gruplandığı; bireyin konumu ve durumu değiştikçe yeniden tanımlanan, deneyimlere göre mekânsal sınıflandırmaların yapıldığı bir süreç olarak görülebilir. Varoluşsal bakış açısına göre mekân bir kültürün birey tarafından deneyimlenmesi sonucu oluşur ve insan aktiviteleri sonucu süregiden bir değişim içerisinde (12). Bu süreç kültürel kodlarla tanımlandığı için bir kültürel grup için anlamlı olan mekân başka bir grup için anlam ifade etmeyebilir. Birey ve toplumun yaşadığı ortamı yeniden yapılandırma çabası ise bireyin bilinçli olarak mekân yaratma amacı sonucu oluşur ve mimari mekân ve planlama kavramlarının ortaya çıkmasını sağlar (22). Bu bakış açısı uzamı boş ve planlamacılar ve girişimcilerin amaçları, işlevsel verimlilik ve ekonomi gibi faktörler doğrultusunda şekillenecek bir olgu olarak ele alır. Sosyal ve ekonomik aktivitelerin en verimli şekilde yapılanmasına yoğunlaşarak bireysel ve toplumsal yaşantıyı şekillendiren bir unsur olarak çalışır. Mimar ve planlamacıların ilgilendiği bu süreç oldukça soyut ve kavramsal düşüncelerin hayata geçirilmesidir. Mimarın görevi kültürel ve sembolik unsurları göz önünde bulundurarak bilinçli bir biçimde varoluşsal uzam içerisinde belirli mekânlar yaratmaktır. Ancak mimar ya da planlamacı hangi kavramlar, teoriler ya da amaçlar doğrultusunda hareket ederse etsin, imar edilen mekân kullanım biçimi ve kullanan

kişilerin görüşleri doğrultusunda kimlik kazanır. Dolayısıyla bir mimarın inşa ettiği mekân bilişsel (algısal) bir uzam olmanın ötesine geçemez (24).

Bahsedilen mekânsal ayrımlar düşünce ve deneyimde birbirine bağlıdır ve pragmatik uzamdan soyut uzama doğru bir süreci gösterir. Uzamın mekân olarak ayrıştırılan boyutları kişilerin dikkatini çekip, bir noktada yoğunlaşması sonucu çevresinden ayrılır. Uzamın anlamı varoluşsal ve algısal mekânlardan elde edilen deneyimler neticesinde oluşur. Heidegger'in belirttiği gibi insanın mekân ve mekân aracılığıyla da uzamla kurduğu esas ilişki insan varoluşunun temeli olan "var olmaya" (*dasein*) içkindir (aktaran Relph 28). Jeff Malpas'ın *Place and Experience: A Philosophical Topography*'de belirttiği üzere Heidegger'in mekânsallık üzerine görüşü yalnızca bireyin deneyimlerinin uzam ve mekâna bağlı şekillenmesi değildir. Heidegger'e göre zihnin temeli yapısal olarak mekân ve uzama bağlıdır (Malpas 10). Malpas mekân kavramı için temel ilkenin nesnelerin var olabileceği ve olayların gerçekleşebileceği açık ama aynı zamanda sınırlara sahip bir alan olduğunu belirtir. Mekânların özgül kimlik ve karakteri olsa da diğer mekânlarla olan ilişkisi doğrultusunda bir konuma sahip olur ve kendisi dışındaki mekân hakkında bir görüş oluşturur. Bu da, mekânların özleri bakımından ayrışsalar da diğer mekânlarla bağlantı içerisinde olduğu ve bünyelerinde farklı mekânları barındırabileceği ya da daha kapsayıcı bir mekânla birleşme eğiliminde olabileceği anlamına gelir (34). Tıpkı Heidegger'in "varlık"ın (*dasein*) uzam içerisindeki fiziksel bir sınırlamaya indirgenemeyeceğini düşünmesi gibi mekân kavramı da fiziksel uzam içerisindeki bir konuma indirgenemez (Malpas 34). Bu, mekânı bulunduğu fiziksel uzamdan koparmak demek değildir. Aksine belirli bir mekânın yapısı, içinde bulunduğu fiziksel uzamın yapısını yansıtır. Malpas mekânın bütünüyle fiziksel uzam içerisindeki nesnelerin var oluşları olarak düşünülemeyeceği gibi tamamıyla öznel bir ilişkiyle de

değerlendirilemeyeceğini iddia eder (35). Fiziksel dünyadan bağımsız olamayacak olan mekân öznellikten hepten uzaklaştırılamayacağı gibi yalnızca bağımsız bir özne ya da öznelere bağımlı öznel bir mekân değildir. Malpas ve fenomenolojik düşünce biçimine göre mekân öznellik üzerine değil, öznellik mekân üzerine kuruludur. Malpas'ın tespitine göre özneliğin yapısı mekânın yapısına göre biçimlenir (35). Öznellik ve nesnellik kavramlarının yanı sıra sosyal ve öznelerarası ilişkiler de mekânsal çerçevede yer alır. Bu tartışmalar her ne kadar mekân, uzam ve zamanın sosyal oluşumlar olduğu tartışmasını anımsatsa da Malpas bu durumda sosyallik odaklı açıklamaların uygun olmadığı görüşündedir (35). Mekân sosyal ilişkilerin oluşum sürecinin de öncülü olan bir kavramdır. Yine de bu iddia Malpas'ın mekânsal düzenlemelerin sosyal / toplumsal etmenlerden bağımsız olduğunu ileri sürdüğü anlamına gelmez. Öznellik konusunda olduğu gibi, sosyal ilişkilerin de mekânın sağladığı imkânlar dâhilinde ortaya çıktığı görüşüyle mekânın öncüllüğü savunulur. Fakat bu öncüllük, mekânın öznel algıyla birleştiğinde farkındalık kazanabileceği düşüncesini, yani her iki unsurun karşılıklı bağımlılığını ortadan kaldırmaz.

Gaston Bachelard da fenomenolojik bir yaklaşımla yazılmış *Mekânın Poetikası*'nda şiirsel imgelem ve ev imgesi üzerinden ilerleyerek mekânın bireyin bilincinde oluşumunu inceler. Bireyin, çocukluktan itibaren, yaşadığı ve ilerde yaşayacağı mekânlardan yola çıkarak içtenlikli ve somut bir öze ulaşıp ulaşılamayacağı üzerine bir tartışma yürütür. Evi yargıların ve düşlerin etki alanına giren bir nesne olarak ele almanın yeterli olmadığını belirten Bachelard, evi uzamın anlam kazanmış bir parçası olarak değerlendirmenin yetersizliğine vurgu yapmış olur. Söz konusu olan betimleyici bir anlatımla evlerin içerikleri hakkında fikir sahibi olmak değil, tam tersine ikamet etmenin ya da “var olmanın” temel işlevine içkin olan, coğrafyacı ve etnografların ortaya koydukları farklılıklarla birlikte fakat bu farklılıkların da temeline inerek,

mekânın özüne ulaşmaktır (Bachelard 32). Bachelard fenomenolojik yaklaşımda bireyleri mekânlara bağlayan ayrımların ruhsal unsurlar olarak değerlendirilmesi gerektiğini; bireyin ilk evreni olan ve dünyanın bir köşesine kök salmak anlamına gelen ev ile kurulan bağı ve bireyin benlik oluşumunu simgeleyen “kök salma” sürecinin incelenmesinin önemli olduğunu belirterek kendi yaklaşımını geliştirir (32).

Bachelard’a göre içinde gerçek anlamda oturulan her mekân ev kavramının özünü barındırır (33). Mekânla kurulan bu ilişki bireyin mekânla aidiyet geliştirme sürecini yaşamasını sağlar ve mekânın sınırlarını kendi gerçekliği doğrultusunda belirler (33). Kişinin mekânla kurduğu ilişkide bellek ve imgelem iç içe geçerek anlamsal derinlik kazanıp bir bütün oluşturur. Böylelikle ev tarihsel çizgi boyunca ilerleyen tek bir anlatının unsuru olmaktan çıkıp, kurulan düşler (*day-dreaming*) aracılığıyla farklı mekânların bir araya geldiği bir mekân olur (34). Psikanalitik yaklaşıma değinilerek geliştirilen bu görüş Malpas’ın mekânın farklı mekânsal katmanlar içerdiği görüşünü destekler. Fakat Bachelard’ı daha çok ilgilendiren ise evin insanın düşünceleri, anıları ve düşleri için en büyük birleştirici güç olmasıdır. Evin anıların barındırıldığı bir mekân olduğunu ve tavanarası, mahzen gibi detayları bulunan bir evin anıları konumlandırmakta daha işlevli olduğunu öne sürer. Psikanalistlerin göz önünde bulundurması gereken bir unsur olan anıların mekânlara atfedilmesi süreci üzerine yapılan incelemeyi ise “mekân-çözümleme” (*topoanalysis*) olarak adlandırır (36). Mekân-çözümleme bireyin özel yaşantısıyla ilgili mekânların ruhsal çözümlemesidir (36). Buna bağlı olarak, Bachelard bireyin, özellikle bebeklik ve çocukluk döneminde, ikamet ettiği mekânın anılarla etki yaratmanın ötesine geçerek fiziksel olarak bireyin benliğine kaydedildiğini ve organik alışkanlıklar kümesi halinde etki ettiğini belirtir (42). Birey mekân değiştirdiğinde ise alışılmış duyarlılıkların mekânından ayrılarak ruhsal yenileştirici bir mekânla bağlantıya geçer (219). Burada basit bir yer değiştirme

değil, nitelik değiştirmek söz konusudur. Bachelard farklı mekânlarda bulunan varlıkların birbirinin varlığını desteklediğini (221), bireyin kendi varlık unsurlarının ise birlik ve karşılıklı etkileşim içinde, deneyimlerin tekrar tekrar değerlendirilip yapılandırılması sonucu içten gelişmeyi sağlamasıyla yuvarlak bir yapı edindiğini öne sürerek mekân ve varlık üzerine yürüttüğü tartışmasını sonlandırır (247)³.

2. Modernite, Zaman – Mekân Sıkışması (*Time-space Compression*) ve Mekânsal Dönüşüm (*Spatial Turn*)

Uzun tuğladan bulvar küçük kutucuklara ayrılmış, her bir kutu ise bir yandan özel hayatını muhafaza etmek için kapılarına kilitler asan, pencerelerine sürgüler takan ama öte yandan da kafasının üstünden geçen tellerle arkadaşlarıyla bağlantı kurup, çatısından akıp giden ses dalgalarıyla dünyanın dört bir tarafında olan savaşlar, cinayetler, grevler ve devrimlerden haberdar olan insanlarla dolu.

Virginia Woolf / *The Narrow Bridge of Art*

Birey ve toplum ilişkisine ayna tutan mekânın edebiyattaki yeri üzerine etraflıca düşünebilmek ve bütünlüklü bir inceleme yapabilmek modernite⁴ kavramından kopuk bir biçimde gerçekleşemez. Modernite ise ne zaman, nerede, niçin ve kimin bakış açısından ele alındığına göre değişik özelliklerle tanımlanabilir. Laura Doyle ve Laura Winkiel'in *Geomodernisms: Race, Modernism, Modernity*'nin "Introduction: The Global Horizons of Modernism"de belirttikleri üzere, yerel detaylar modernite hakkında

³ Parmenides'in varlık tanımlamasında kullandığı küre benzetmesiyle ortak bir görüş olsa da Bachelard felsefenin güçlü bağlantılarla örülmüş düşünce yapısının bir fenomenoloğun detaylara inerek düşünmesine izin vermeyeceğini görüşünde olduğu için bu bakış açısını tartışmasına uygun bir kavramsal zemin olarak görmez (Bachelard 247).

⁴ Modernite akılcılık, özgürleşme ve devrim gibi ideallerin gerçekleşmesini sağlayacak bir proje ya da düşünce biçimi olarak tanımlanabilecekken (Touraine 43), modernleşme toplumsal modernitenin kurumsal altyapısı, yani bu ideallerin eyleme geçirildiği, moderniteyi mümkün kılacak kurumsal ve yapısal dönüşüme işaret eder (Çiğdem 72). (Alain Touraine, *Modernliğin Eleştirisi*, Ahmet Çiğdem, *Bir İmkân Olarak Modernite*)

geliştirilen bakış açısı için ham madde niteliğindedir (Doyle ve Winkiel 1). Bu düşünce biçimi modernite türleri arasında bağlantı olduğu varsayımıyla birlikte hareket edebilir ve moderniteyi yeniden tanımlamayı gerektirir. Doyle ve Winkiel bu yaklaşımın moderniteyi açıkladığına ve modernite ve modernist edebiyata konum odaklı bir bakış açısıyla bakabilme, kültürel ve politik söylemleri devreye sokma imkânı tanıdığını vurgu yapar (Doyle ve Winkiel 3). Bu düşünceden yola çıkıldığında kalıpyargılardan ve etiketlerden uzaklaşarak, geleneksel ya da klasik olarak addedilen metinlerle yenilikçi ve deneysel olarak görülen metinleri bir araya getirmek mümkün olur. Tezde incelenen yazarlardan Arnold Bennett gelişim sürecindeki sanayi toplumunun sancılarının görüldüğü 1850 ve sonrası İngiltere’inde geçen eserleriyle moderniteyle birlikte yaşanan toplumsal değişimi ve insanların bu toplumsal yapının yarattığı etkiler sonucu geçtikleri süreçleri ele alması bakımından moderniteyle doğrudan ilişkilendirilebilecek bir yazardır. Virginia Woolf da 1900’lü yıllar ve sonrası İngiltere’inde birey ve toplum ilişkisini yenilikçi ve deneysel edebi anlayışıyla birleştirerek aktarmış ve kullandığı edebi yöntemler nedeniyle “modernist” bir yazar olarak sınıflandırılmıştır. Bu nedenle Virginia Woolf’un moderniteyle kurduğu ilişki poetikasında kritik bir öneme sahip olmuştur. Bunların yanı sıra ilerlemeci yaklaşımlarıyla bilim, teknoloji, toplumsal yapı ve düşünce biçimini dönüşüme uğratan modernite kavramının mekânsallık / zamansallık anlayışını değiştirmesi de bu sürece değinme gereksinimi doğurur. Edebi yaklaşımları farklı olan yazarları eklememesi ve mekânsal tartışmalara temel teşkil etmesi nedeniyle modernite bu tez çalışması için önemli bir noktadır. Ancak tezin odak noktasının modernite olarak adlandırılan uzun tarihsel süreç olmaması yapılacak açıklamaların sınırlandırılmasını gerektirir. Bu nedenle daha çok modernite serüveninin yeni dünyanın keşfiyle birlikte başlatmış olduğu mekân ve zaman dönüşümü irdelenecektir.

Jeremy Rifkin insanlık tarihindeki kırılma noktalarının mekân ve zaman kavramlarının geçirdiği değişimle tetiklendiğini iddia eder (93). Teknolojik gelişmelerin ortaya çıkışı zaman ve mekân ilişkisine yönelik algının da değişmesine yol açmıştır. Tarımda kullanılan araçların geliştirilmesi daha geniş alanların ekilebilmesini ve ürün fazlası elde edilmesini sağlamış, buna bağlı olarak nüfus oranlarında artış yaşanmasına ve şehirleşmenin hızlanmasına yol açmıştır. Matbaanın icadı bilgi dolaşımını hızlandırmış, uzak mesafelerle iletişim kurulmasını kolaylaştırmış ve yazışmaları hızlandırması nedeniyle ticaretin düzenlenmesinde etkin olmuştur. Pusulanın geliştirilmesi, denizcilikte harita ve planların kullanımının artması kolonileşmeye sebep olacak keşifleri mümkün kılmış, on sekizinci yüzyılın sonlarına doğru buhar enerjisiyle çalışan gemiler ve diğer ulaşım araçlarının artmasıyla mesafeler kısalmış ve makineleşme sonucu endüstri hızla ilerlemiştir. Erken modernite olarak adlandırılan bu süreçte mekân ve zaman algısının değişmesi kilise, feodal ekonomi ve feodal krallıklar gibi ortaçağ Avrupası kurumlarının zayıflamasına neden olmuş, bunların yerini modern bilim, piyasa ekonomisi ve ulus devletler almıştır (Rifkin 94-96).

Modern bilimin kurucusu olarak görülen Francis Bacon'ın insanların doğayla kurdukları ilişki üzerine düşünceleri mekâna dair görüşlerin de farklı bir boyut kazanmasına neden olmuştur. Rifkin'e göre doğayı anlamaktan çok doğayı dizginleme yolları üzerine düşünen Bacon, insanı evrenin merkezine koymuş ve doğayı insanın ihtiyaçlarına hizmet eden bir araç olarak görmüştür (99)⁵. Doğa korku salan ve merak uyandıran bir alan olmaktan çıkıp "objektif bilgi" aracılığıyla insan tarafından kullanılmayı ve yeniden şekillendirilmeyi bekleyen bir kaynağa dönüşmüştür (99). Bacon doğayı düzenlemek için gerekli metodolojiyi sağlamışken kavramsal biçimi kazandıran ise on yedinci yüzyıl Fransız düşünürü René Descartes olmuştur. Descartes

⁵ Francis Bacon'ın *The Novum Organum* ve *The New Atlantis* yazılarına bakılabilir.

doğayı öznel ve canlı tarafından uzaklaştırıp, akılcı ve hesaplanabilir bir alan olarak görmüştür (100). Doğanın matematiksel ölçümler yardımıyla rasyonalizasyonu doğayı insanın hizmetine sunulan bir kaynak olarak görme eğilimini arttırmıştır. Doğanın yadsınmasının mutluluk için gerekli yöntem olduğunu düşünen İngiliz düşünür John Locke da insanlar doğaya karşı savunmasız kaldıkları sürece güvenliğin sağlanamayacağını, güven duygusunun ancak insanlar doğanın boyunduruğundan kurtulduğunda oluşabileceğini ileri sürmüştür (100). Aydınlanma düşünürlerinin oluşturduğu bu yeni düşünce biçiminin odak noktası “konum” ve “hareket” olmuştur. Nicelik ve matematiksel formülasyon aracılığıyla açıklanamayacak duygu ve düşüncelerden (neşe, üzüntü, tutku, empati, inanç, vs.) akılcı dünya görüşüne uymadığı için kaçınılmıştır. Rifkin aydınlanma düşünürlerinin soyut, akılcı ve matematiksel düşünce üzerine inşa edilen doğa anlayışının insanlardan çok makinelere uygun olduğunu, nitekim aydınlanma düşünürlerinin eserlerinde doğayla ilgili açıklamaların dahi makine imgeleri aracılığıyla yapıldığını belirtir (102). Bu yönelim aydınlanma düşünürlerinin Descartes’in mekanik dünya görüşünü ekonomiye uyarlamalarına ve bireyin ekonomik sömürüsüne felsefi bir temel oluşturulmasına neden olmuştur (102). Moderniteyle özdeşleşen makineleşme üretimde verimliliğin artırılabilmesi için insanların çalışma pratiklerinin de makineleştirilmesine; en az verim kaybını sağlamak için çalışma saatlerinin her anının kontrol altına alınmasına neden olmuştur.

Coğrafi keşifler sonucu burjuvazinin ilerleyen ticaretle biriken sermayesinin bilimsel keşiflere ön ayak olması sanayinin gelişmesinde etkili olup sanayileşmenin temel amaçlarından birinin verimliliği arttırmak olmasına neden olmuştur. Farklı iş kollarının yaptığı işin, aynı mekânda yapılmasını sağlayan fabrikalaşmayla üretimdeki iş bölümü ve uzmanlaşmanın yaygınlaşması sağlanmıştır (115). Frederick W. Taylor’un geliştirdiği verimlilik planı insan davranışlarını sermaye ve zamandan tasarruf edilecek

biçimde makine esasına göre düzenlemiş ve zamanla yaşamın her alanına etki eden bir yayılıma neden olmuştur (aktaran Rifkin 115). Dünya ve insan kaynaklarını en etkili biçimde kullanma kaygısı üretimin şeklinin değişmesine ve tüm dünyayı kapsayan bir pazar alanı ve iş gücü kaynağının oluşmasına ön ayak olmuştur.

Bununla beraber Alain Touraine'ın *Moderliğin Eleştirisi*'nde bahsettiği üzere modernlik fikri toplumun merkezindeki Tanrı'nın yerine bilimi koyarak, dinsel inançların özel yaşamla sınırlı kalmasını sağlar (Touraine 24). Touraine'e göre modern toplum entelektüel etkinliklerin siyasal propaganda ya da dinsel inançlardan korunması, yasaların tarafsızlığının sağlanması, kamu ve özel yönetimlerin kişisel iktidar aracı haline dönüşmesinin engellenmesi ve özel yaşamla kamusal yaşamın birbirinden ayrılması anlamına gelir (24). Modernlik fikri sıkı sıkıya akılcılık fikrine bağlıdır. Akılcılık bilimsel kanıtlamaya dayanmayan her türlü inancı, toplumsal ve siyasal örgütlenme biçimini yok etmeye yönelir (26). Bu yönelim birkaç düşünürün akla uygun olarak gördüğü yaşam şekli ve düşünce biçiminin tüm topluma dayatılmasına ve dolayısıyla aydınlanmış despotizmin ortaya çıkmasına yol açmıştır (26). Bireyin yalnızca doğal yasalara tabi olduğunu ve toplumun da birey gibi saydam olması gerektiğini düşünen aydınlanmacı ruh, özgürlük, eşitlik ve kardeşlik gibi ideallerin öne çıkarılmasına ve liberal düşüncenin gelişmesine neden olmuştur. Touraine'e göre modernist düşüncenin mutlak monarşiye karşı mücadelesi modernitenin eleştirel yönünü kuvvetli kılarsa da, aydınlanma düşünürlerinin bu devrimci anlayışının dışında modernitenin başka bir niteliği yoktur. Ne bir kültür ne de toplum tanımının yapıldığı modernist düşüncede yeni bir toplumun işleme mekanizmalarının aydınlatılması yerine geleneksel topluma karşı verilen mücadeleler harekete geçirilir (33-34). Böylece, akılcı bir toplumsal düzen amaçlayan ve toplumsal düzene başkaldırmaktan çok, doğal düzene boyun eğmek anlamına gelen bir özgürlük anlayışının savunulduğu anlaşılır.

Modernizmin bir ilerleme felsefesinden çok bir düzen felsefesi olduğu ortaya çıkar. Sonuç olarak akli merkeze alarak gündelik yaşantıyı da şekillendiren modernizm ideolojisi rasyonaliteyle düşünce yapısında, kapitalizm ile ekonomik alanda, ulus-devlet ile siyasal alanda, sanayileşme ile teknolojik alanda ve kentler ile sosyal alanda etkisini hissettirmiştir. Modernitenin yarattığı bu etkiler on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda mekân ve zaman anlayışının da köklü bir şekilde değişmesine sebep olmuştur.

Modernitenin ne zaman başladığı tartışmalı bir konu olsa da, *The Consequences of Modernity* adlı yapıtında Anthony Giddens moderniteyi on yedinci yüzyılda Avrupa’da ortaya çıkıp etki alanını gittikçe genişleten toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimleri olarak tanımlar (Giddens 1). Giddens modern sosyal kurumların geleneksel sosyal düzenlemelerden farklı olduğunu, kurumlar arasında yaşanan süreksizliğin (*discontinuity*) ise modernitede gerçekleşen değişimlerin hızından, değişimin kapsadığı alanın genişliğinden ve modern kurumların yapısından kaynaklandığını belirtir (6). Modern dünyayı değişime uğratan itici gücün kapitalizm olduğuna vurgu yapan Giddens (11), modernitenin dinamizminin zaman ve mekân ayrımından⁶ ortaya çıktığını öne sürer (15). Giddens’e göre modernite küresel boyutta etkili olan sosyal bağlantıları ortaya çıkaran ve tarihin bir bütünlük içerisinde ele alınamayacağını anlaşılmamasını sağlayan kopmalardan / süreksizliklerden oluşan, düzenli bir gelişim çizgisinde ilerlemeyen bir süreçtir. Geleneksel sosyal düzenlemelerin aksine değişimin oldukça hızlı bir biçimde oluştuğu ve etki alanı daha geniş olan modernite daha önceki dönemlerde var olmayan, ulus devlet sistemi, üretimin cansız güç kaynaklarına bağlılığı, üretimin ve iş gücünün metalaştırılması gibi sosyal yapı ve kurumlara sahiptir (6). Bireylerin korku ve endişe duygularına tutunarak kök salan ancak aynı zamanda

⁶ Giddens’in “separation of time and space” (zaman – mekân ayrışması ya da zaman – mekân uzaklaşması olarak çevrilmiştir) olarak adlandırdığı süreç bu alandaki tartışmaların gelişmesi sonucu David Harvey tarafından “time-space compression” (zaman – mekân sıkışması) olarak adlandırılmıştır. İlerleyen kısımlarda daha detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

bireyleri güvensizlik ortamına daha çok iten modernitenin bu unsurları mekân ve zaman ayrışmasına dayanarak kuvvetlenir.

Giddens’a göre günlük yaşamın temelini oluşturan zaman algısı her zaman mekânla bağlantılıdır. Sosyo-mekânsal referanslara başvurulmadan zamanın bilinemeyeceğini ve “ne zaman” sorusunun neredeyse her zaman “nerede” sorusuyla ilişkilendirildiğini ya da düzenli doğal olaylarla tanımlandığını belirtir. Zaman ve mekânın ayrışmasının başlangıcını ise mekanik saatin icadı ve takvimin icadına dayandırır. Geleneksel toplumlarda zaman mekânsal niteliklerle belirleniyorken, saatin icadı zaman ve mekân ayrışmasını başlatan temel öge olmuştur. Ne var ki modernleşmeyle birlikte zaman ve mekân arasındaki bağlantı kopmuş ve içerikleri boşaltılmıştır (*emptying of time* ve *emptying of space*) (17). Zamanın içeriğinin boşaltılması mekânın içeriğinin boşaltılmasının ön koşuludur, zira zamanın kontrol altına alınması mekânsal kontrolü sağlayan unsurdur. Giddens’a göre mekânın içeriğinin boşaltılması ise uzam ve mekân kavramlarının uzaklaşmasıyla anlaşılabilir. “Mekân” kavramının anlaşılmasına yardımcı olacak en temel olgu sosyal aktivitelerin coğrafi olarak konumlandırılmış fiziksel yapısına işaret eden konum kavramıdır. Modernizm öncesi toplumlarda uzam ve mekân sosyal yaşantının çoğunun yerel aktiviteler tarafından ve “bulunma” / “mevcudiyet” (*presence*) esasında ilerlemesi nedeniyle çoğu zaman aynı şeye tekabül etmiştir. Modernite ise konum olarak birbirinden uzak ve yüz yüze etkileşimin mümkün olmadığı ilişkileri sağlaması bakımından uzamın mekândan uzaklaşmasına neden olur. Böylece modernitede yerel mekânlar uzak mesafelerde ortaya çıkan sosyal yapıların etkileşimine açık hale gelirler; yereli biçimlendiren unsur sadece aynı anda aynı yerde bulunan etmenler olmaktan çıkar. Giddens zaman ve mekânın uzaklaşmasının bu denli önemli olmasının sebeplerinden birini yerinden çıkarma (*disembedding*) sürecini tetiklemesi olarak görür (20). Yerinden çıkarma sosyal ilişkilerin yerel bağlamlarından

çıkarılmasını ve belirsiz zaman – mekân aralıkları içerisinde yeniden yapılaşmalarını (*structuration*) kapsayan bir kavramdır (20). Sosyal ilişkilerin bağlamlarından ve yerelliklerinden kopmasında etkili olan yerinden çıkarma mekanizmaları ise “simgesel işaretler” ve “uzmanlık sistemleri”dir. Giddens simgesel işaretler ile standart değerlere sahip olan, farklı ortamlarda kullanılabilen dolaşım araçlarını kast eder (22-24). Zaman ve mekân ayrışmasına neden olan ve gittikçe soyutlaşan en temel simgesel işaret ise paradır. Uzmanlık sistemleri kavramı ise maddi ve toplumsal çevreyi düzenleyen teknik beceri ya da profesyonel uzmanlık sistemleridir (28). Mühendisler, doktorlar, hukukçular, mimarlar gibi uzmanlar kast edilir. Uzmanlık sistemleri aracılığıyla yerelden uzakta üretilen bir ürün, geliştirilen bir araç ya da tanımadığı biri tarafından inşa edilen bir bina bireyin günlük yaşantısının şekillenmesine neden olur ve risk ve korku duygularının hâkim olduğu günlük yaşantının devamlılığını sağlar. Ancak sosyal ilişkileri bağlamından koparmasıyla zaman ve mekân ayrışmasına neden olarak yerinden çıkarma mekanizması olarak işlev görür.

Zaman ve mekânın uzaklaşması ve yerinden çıkarma mekanizmalarının yanı sıra modernitenin ayırt edici bir başka özelliği ise yaşanan koşullar hakkında sürekli düşünmek anlamına gelen düşünümselliktir (*reflexivity*) (37). Modernizm öncesi toplumlarda düşünümsellik geleneğin yeniden yorumlanması ya da açıklanmasıyla sınırlıyken, modern zamanlarda düşünümsellik sosyal pratiklerin sürekli sorgulanması ve elde edilen yeni bilgilerle yeniden yapılandırılması sonucu sürekli karakter değiştirmek anlamına gelmiştir (38). Bilginin düşünümsellik sonucu yeniden konumlandırılması zaman ve mekân aralıklarını aşar. Düşünümselliğe bu yönünü kazandıran ise sosyal ilişkilerin yerleşikliğini kıran yerinden çıkarma mekanizmalarıdır (53). Böylece modern yaşamda kişi kendisi hakkında düşünce üretip bu düşünceleri kendi yapısının parçası haline getirir (53). *Modernite ve Bireysel Kimlik: Geç Modern*

Çağda Benlik ve Toplum'da Giddens moderniteyle birlikte zaman ve mekânın içeriklerinin boşaltılmasıyla tarihte önceden rastlanmayan “tek dünya”nın oluşumuna yol açan süreçlerin harekete geçirildiğini belirtir (Giddens 44). Uzaktaki oluşumların yakındaki olaylar ve kişilerin benliği üzerindeki etkisi artmış, bireyler arası etkileşim çoğu zaman Erving Goffman'ın “medeni kayıtsızlık” olarak tanımladığı (Goffman 81) geçici ilişkilerle sınırlı kalmış ve modernite bir yandan kişileri birbirinden uzaklaştırıp, yabancılaştırırken bir yandan da birleştirmiştir.

Zygmunt Bauman da *Liquid Modernity*'de zaman ve mekânın yaşam pratiklerinden ve birbirinden kopmasıyla ve kuramsallaştırılmaya uygun hale gelmesiyle başladığını belirterek modernitede zaman ve mekân ayrışmasının önemine vurgu yapmış olur (Bauman 8). Bauman'a göre modernite “tüketim tapınağı” olarak tanımladığı, bireylerin tesadüfen bir araya geldiği ve gerçek bir sosyal etkileşim içerisine girmedikleri mekânların ortaya çıkışını tetikler (97). Bunun sebebi ise insan zihninde ve günlük yaşantısında zaman ve mekân olgularının birbirinden ayrılmasına neden olan büyük mesafelerin daha kısa sürede aşılmasını sağlayan araçların icat edilmesidir. Dolayısıyla modern çağ zamanın mekândan ayrılması ve zamanın mekânın işgal edilmesi için bir araç haline dönüşmesiyle başlamıştır. Mekânsal genişleme, daha fazla mekâna etki etme aslolan amaçtır ve zaman bunun gerçekleşmesini sağlayacak bir araç olarak görülür. Modern toplumun en kritik öneme sahip değeri haline dönüşen mekâna sahip olmak için yeni yöntemler ve teknolojiler geliştirilir (113). Ancak ulaşımın gelişmesi ve teknolojinin sağladığı imkânların mekânsal mesafelerin içini boşaltmasıyla mekân amaç olmaktan çıkar (117). Artık mekâna değer kazandıran unsur harcanan zamanla eşdeğer değildir ve bu mekânın öneminin azalmasına neden olur (118). Bauman mekân ve zaman arasındaki bağlantının zayıflaması ve klasik modernitede düzenin dağılması nedeniyle bireylerin “yerinden edildiğini” (*disembedded*) belirtir. Bunun ardından

insanların tek çabalarının tekrar “yerleşik” / “bütünleşik” (*re-embedded*) konuma geçmek olduğunu, bu doğrultuda kendilerine ayrılmış olan yere “uyabilmek” (*fit in*) için beklentilere uygun biçimde, diğer insanlarla benzer davranışları sergileme eğiliminde olduklarını belirtir (33). Bu eğilim Bauman’ın mekânı kamusal alan ve sivil alan olarak ikiye ayırmasına ön ayak olur (96). Buna göre bir mekân kamusal olabilir ancak bu, söz konusu mekânın sivil mekân olacağı anlamına gelmez. Mekânın sivil olmaması ise kişilerin yapılacak işe güdümlü kullandıkları, vakit geçirmek için ayrılmamış ve şehirde ikamet edenleri tüketiciye dönüştürme odaklı olmasından kaynaklanır (97). Tüketiciler fiziksel tüketim alanlarını paylaşırlar da sosyal etkileşime girmezler. Diğer bir deyişle, Bauman’a göre modern toplumda kişiler kamusal alana kendilerine benzeyen insanlarla bir arada olabilmek, farklılıktan uzak bir toplum düşüncesiyle katılırlar ancak birebir etkileşimden kaçınırlar (99). Bu tür mekânlar kişileri bulundukları mekânla bütünleşme fikrinden uzaklaştıran dışlayıcı mekânlardır.

Marshall Berman da *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*’ın “Önsöz”ünde modernizmi modern insanların modernleşmenin nesneleri oldukları kadar özneleri de olmak, modern dünyada sıkıca tutunabilecekleri bir yer bulmak ve kendilerini bu dünyada evde hissetmek için giriştikleri çabalar olarak tanımlar (Berman 11). Berman her kültürü anlamayı ve her türden sanatsal, entelektüel, dinsel ve siyasal etkinliği tek bir diyalektik süreçte kavrayabilmek için bu şekilde kapsayıcı bir tanımlama yapmanın gerekliliğine vurgu yapar. Modern hayatın ve sanatın kendini sürekli bir eleştirme ve yenileme kapasitesinin bulunduğunu ileri süren Berman, postmodernite kavramının geçersizliğini modernitenin sürmekte olan bir süreç olduğuna dikkat çekerek iddia etmiş olur (18). Bu nedenle de moderniteyi bir yandan eleştirse de bir yandan da ondan umudunu kesmez. Tam anlamıyla modern olmanın biraz antimodern olmak anlamına geldiğini; modernitenin başlangıcından günümüze dek modern dünyanın potansiyellerini

kavramanın bu potansiyellerin doğurduğu olumsuz gerçeklikler karşısında da korkuya kapılmadan mümkün olmadığını öne sürer (24). Hem modernist hem de antimodernist olmak anlamına gelen bu ironinin büyük sanat eserlerine can veren bir düşünce olduğu görüşündedir. Virginia Woolf'un bir yandan modern dünyada yaşamının sağladığı kolaylıkların farkındayken öte yandan modernitenin olumsuz etkenlerinin etkisini derinlemesine hissederek eserlerinde yansıtmaları bu modern ironiyi örnekler. Berman'ın modern ironiyi yansıtan, farklı dönemlerin modernleşme süreçlerine gönderme yaparak oluşturduğu modernite açıklaması oldukça kapsayıcı ve açıklayıcıdır. Buna göre:

Modern hayatın girdabı birçok kaynaktan beslenmiştir. Fiziksel bilimlerde gerçekleşen, evrene ve onun içindeki yerimize dair düşüncelerimizi değiştiren büyük keşifler; bilimsel bilgiyi teknolojiye dönüştüren, yeni insan ortamları yaratıp eskilerini yok eden, hayatın temposunu hızlandıran, yeni tekelleri iktidar ve sınıf mücadelesi biçimleri yaratan sanayileşme; milyonlarca insanı atalarından kalma doğal çevrelerinden koparıp dünyanın bir başka ucunda yeni hayatlara sürükleyen muazzam demografik altüst oluşlar; hızlı ve çoğu kez sarsıntılı kentleşme; dinamik bir gelişme içinde birbirinden çok farklı insanları ve toplumları birbirine bağlayan, kapsayan kitle iletişim sistemleri; yapı ve işleyiş açısından bürokratik diye tanımlanan, her an güçlerini daha da arttırmak için çabalayan ve gitgide güçlenen ulus devletler; siyasal ve ekonomik alandaki egemenlere karşı direnen, kendi hayatları üzerinde biraz olsun denetim sağlayabilmek için didinen insanların kitlesel toplumsal hareketleri; son olarak, tüm bu insan ve kurumları bir araya getiren ve yönlendiren, keskin dalgalanmalar içindeki kapitalist dünya pazarı. (Berman 28)

Modernitenin yıkıcı fakat yaratıcı ve yenilikçi yönünün altını çizen bu açıklama modernitenin zaman ve mekân algısını dönüştürmesini de ele almış olur. Berman

modern ortamların ve deneyimlerin coğrafi ve etnik, sınıfsal ve ulusal, dinsel ve ideolojik sınırların ötesine geçtiğini; modernliğin, bu anlamda insanlığı birleştirdiğinin söylenebileceğini ama bunun paradoksal bir birlik olduğunu çünkü kişileri parçalanma ve yenilenmenin, mücadele ve çelişkinin, belirsizlik ve acının girdabına sürüklediğini belirtir (27). Bu anlamda, Marks'ın deyişiyle modern olmak “katı olan her şeyin buharlaştığı” bir evrenin parçası olmak anlamına gelir (aktaran Berman 27).

Peter Wagner de *A Sociology of Modernity*'de en nihayetinde modernitenin bireyselleşmeyi tetiklediğini (Wagner 6) ve burjuva – hümanist düşüncenin kendini gerçekleştirebilme vaatlerinin aksine modern pratiklerin bireylerin ideal ve gerçeklik algılarını dönüştürmesi nedeniyle kendini gerçekleştirmeyi mümkün kılmadığını belirtir (7). Bu düşüncelerden yola çıkarak akılcılık, bireyselleşme, kentleşme, sanayileşme, demokrasi, ulus devlet gibi değerler üreten modernitenin bir yandan farklılaşmaya zemin hazırlayan bir yapısı olsa da, diğer yandan toplumsal ve siyasal yapıda tekçi ve birleştirici bir yapıya ihtiyaç duyduğu sonucuna varılabilir.

Alain Touraine modern toplumun bireyi kendi kendine üreten, kendi kendini denetleyen ve düzenleyen bir toplumsal sistem uğruna saf dışı bıraktığını ve böylece özne fikrini dışlayan bir görüşün yerleştiğini belirtir (Touraine 44). Bunun yanı sıra modernite kuşatıcı, akılcılaştırıcı ve modernleştirici seçkinlerin ticaret ve fabrikaların yarattığı sömürgecilik aracılığıyla dünyanın geri kalanına egemen olmasına (45) ve toplumsal yararlılık fikriyle bireylerin yalnızca yurttaş olarak görülmelerine neden olmuştur (46). Akılcı tercihler tarafından yönlendirildiği düşünülen toplumsal yaşamın aslında iktidar ilişkileri tarafından yönlendirildiği anlaşılmıştır (46).

Modernitenin oluşturduğu ekonomik yapılanma ve toplumsal yaşam biçimi sonucu ortaya çıkan zaman – mekân ayrışması olarak adlandırılan süreç modern toplumun mekân ile ilişkisi üzerine yapılan incelemelerin artmasıyla farklı şekilde tanımlanmıştır.

David Harvey *Justice, Nature and the Geographical Difference*'da zaman – mekân sıkışması'nı (*time- space compression*) zaman ve mekân algılarımızı değişmeye ve sosyal etkinlikler üzerindeki beklentilerimizi yeniden gözden geçirmeye zorlayan bir süreç olarak tanımlar (Harvey 243). Bu gözden geçiriş bütünüyle politik ve ekonomik mücadelelere içkindir (243). Harvey bu mücadele ya da direniş biçimlerinin ortaya çıkardığı sonuçlara dikkat çekerek mekânsal ve toplumsal ilişkilerin farklı sonuçlar doğuran seyrini göstermiş olur. Zaman – mekân sıkışması sonucu mekânsal sınırların ortadan kalkması ve dünyanın gitgide küreselleşmesi insanların bir yere daha fazla bağlı kalmasına, bir etnik grup, ulus ya da dini görüşe sarılarak kimlik oluşturma çabası içine girmesine yol açar (246). Kapitalist düzenlemeler bu eğilime, gelenekleri bir üretim ve tüketim unsuruna dönüştürmeye çalışmakla cevap verse de insanların aidiyet kurma ve kök salma isteklerinde azalma olmaz (246). İnsanların kim oldukları ve nereye ait olduklarına dair sorgulamalara gitmesine neden olan bu süreç bir tür kimlik krizine dönüşür. Harvey mekânsal sınırların yok olmasının yarattığı bu kimlik sorununun toplumların daha dışlayıcı ve yerele bağlı olmasına; kültürel ve politik ayrışmaların ve farklılıkların oluşmasına yol açtığı çıkarımında bulunur (246).

Doreen Massey de “A Global Sense of Place” başlıklı yazısında zaman – mekân sıkışması üzerine düşünerek bu sürecin kimler tarafından deneyimlendiğini ve herkesin bu durumdan aynı şekilde yararlanıp yararlanmadığını ya da bu durumdan benzer şekillerde mustarip olup olmadığını sorgular (Massey 147). Çoğunlukla mekânsal hareket ve iletişim, sosyal ilişkilerin farklı coğrafyalar arası yayılımı ve bütün bunların bireyler tarafından deneyimlenmesi anlamına gelen zaman-mekân sıkışmasının kapitalizm ve kapitalizmin gelişim süreçlerinden kaynaklandığı sonucuna varılır⁷ (147). Kapitalizmin yadsınamaz etkisini kabul etmekle beraber, Massey zaman – mekân

⁷ David Harvey “From Space to Place and Back Again” de bunu savunur.

sıkışmasının tek sebebinin kapital hareketliliği olmadığını, “ırk” ve “toplumsal cinsiyet”in de bu sürecin etkenlerinden olduğunu iddia eder (147). Kişilerin ülkeler arası seyahatinin, gece sokakta dolaşabilmesinin kapitalizmden kaynaklanmadığını; örneğin kadınların özgürce hareket edebilme haklarının, fiziksel şiddetten sokakta rahatsız edilmeye kadar değişen etkenler nedeniyle, kapitalizm tarafından değil erkekler tarafından oluşturulduğunu belirtir (148). Bu etkenlere bağlı olarak, Massey zaman – mekân sıkışmasının mekânlar arasında farklılık gösterebileceğini, *güç geometrisi* (*power geometry*) olarak adlandırdığı süreç sonucu farklı sosyal grupların zaman – mekân ilişkisini farklı deneyimlediğini, bazı insanlar zaman – mekân sıkışmasından sorumlu kişilerken, bazılarının ise bunun sonuçlarını yaşayan grup olmaya mahkûm edildiğini belirtir (149). Massey sosyal ilişkilerin küreselleşmesinin coğrafi anlamda eşitsiz dağılımları tetiklediğini ancak bu dağılımın mekânlara özgün değerler atfettiği sonucuna varır (156). Bu anlamda zaman – mekân sıkışması sürecinde farklı konumlarda olmak ve yerel ve küresel etkilerin birleşimi sonucu mekânlar farklılaşmış olurlar.

Mekân ve zamana dair algıların değişmeye başlaması mekânın sosyal eleştiri ve incelemelerde ele alınışının da değişmesini sağlamıştır. “Of Other Spaces: Utopias and Heterotopias” yazısında Michel Foucault gelişme, duraklama ve kriz temalarına ve geçmişin birikimine, ölmüş insanlar üzerine fazlasıyla odaklanılması nedeniyle on dokuzuncu yüzyılın tarih ve dolayısıyla da zamana yoğunlaştığını; içinde olduğumuz çağın ise eşzamanlılık, bitişiklik, yakın ve uzaklık, yan yanalık ve dağınıklık özellikleri sebebiyle her şeyden önce mekân çağı olduğunu iddia etmiştir (Foucault 22). Her ne kadar başlangıcı hakkında kesin bir tarih belirtmek güç olsa da, Foucault’nun bu iddiasının ardından Edward Soja tarafından *mekânsal dönüşüm* (*spatial turn*) olarak adlandırılan süreç gözlemlenmiş ve sosyal teorinin ilgisini çekmeye başlamıştır.

Kültürel çalışmalarda ve edebi incelemelerde edebi mekânlara odaklanılan, olay örgüsünün mekânsal haritasını ya da hayal ürünü koordinatlarını çıkarmaya yönelik çalışmalar ağırlık kazanmıştır. *Mekânsal dönüşüm* ve *Geoeleştirir*⁸'nin edebi ve kültürel çalışmaların odağına alınmasının artış göstermesini Bertrand Westphal *Geocriticism: Real and Imagined Spaces*'de İkinci Dünya Savaşı sonrasında zamanla kurulan saplantılı ilişkinin bozulması ve tarihin gelişim odaklı ilerlemediğinin (tarihin barbarlıktan medeniyete doğru ilerlediği fikri) ayırdına varılmasına bağlar. Westphal'a göre zaman ve gelişmeye duyulan güvenin sarsılması mekân okumalarının değer kazanmasını sağlar (Westphal 14-25). Robert T. Tally Jr. da *Spatiality* adlı kitabında İkinci Dünya Savaşı'yla karşılaşılana toplama kampları ve atom bombası gibi gerçeklerin dışında büyük nüfus hareketliliklerinin (sürgünler, mülteciler, askerler ve kaşifler gibi) dünyaya farklı bir hareketlilik anlayışı kazandırdığını ve bu devinimin mekânlar arasındaki farklılıkları ortaya çıkardığını belirtir (Tally 13). Tren raylarının, buharlı makinelerin ve telgrafın on dokuzuncu yüzyıl mekân ve zaman anlayışını değiştirmesi gibi hava yolu ulaşımı, telefon, televizyon, uzaya yolculuk, bilgisayar ve internet de yirminci ve yirmi birinci yüzyılın mekân ve zaman anlayışında değişikliklere yol açmıştır. Bu tür teknolojik gelişmeler ve nüfus hareketlilikleri sonucu hiçbir mekânın bir diğerine benzemediğinin anlaşılması ve mekânın kuramsal bağlamlarda ve akademik alanlarda dikkat çekmesi sosyal tarih ve eleştiri anlayışında da değişikliklerin oluşmasına ön ayak olmuştur (Tally 14). Tally su götürmez gerçekler olarak kabul edilen doğruların ve bu doğrulara ulaşılmasını sağlayan yöntemlerin altını oyan postmodernist ve post-yapısalcı bakış açıların *mekânsal dönüşüm*'ün yaşanmasında etkili olduğu görüşündedir (15). Denis Cosgrove'da sanatta ve bilimde yaygın bir şekilde kabul gören mekânsal dönüşümün post-yapısalcılığın doğa ve evrenle alakalı

⁸ İngilizce'si *Geocriticism* olan kavram tarafımda *Geoeleştirir* olarak Türkçeleştirilmiştir ve tezin geri kalan kısımlarında bu şekilde kullanılacaktır.

açıklamalara ve tek taraflı tarih anlatılarına karşı agnostik bir tavır aldığı ve bilginin konuma / yere ve bağlama göre belirlendiğinin iddia edildiği döneme denk geldiğini ifade eder (aktaran Tally 16). Dolayısıyla modern ve postmodern edebi kuramlarda ve eleştirilerde yaşanan *mekânsal dönüşüm*, mekânın geçmiş dönem çalışmalarında ihmal edildiğinin kabulü anlamına gelir ve bu ihmalin telafi edilmesiyle birlikte edebiyata ve dünyaya yeni bir bakış açısı kazandırmayı hedefler.

3. Anlatının Mekânsallaşması ve Geoeleştirir

Gerçeklik, bir manzara gibi, hepsi doğru ve özgün olan sınırsız sayıda bakış açılarını içerir. Yanlış olan tek bakış açısı ise, var olan tek bakış açısı olduğunu iddia edendir.

José Ortega y Gasset (The Modern Theme, The Doctrine of the Point of View)

Mekânın yalnızca artzamanlı / kronolojik anlatının gerçekleştiği düzlem olmaktan çok metnin anlamının inşa edilmesinde önemli işlevi olan bir unsur olduğuna dair tartışmalar modernitenin yükselişiyle beraber daha deneysel metinlerin ortaya çıkması ve mekânın araç olmaktan çok anlatıda merkezi bir öneme sahip olabileceği görüşüyle beraber oluşmuştur. Mekân ve zaman ilişkisinin irdelendiği bu yaklaşımlarda mekânsal anlatı farklı biçimlerde oluşturulur. Açık olan şey ise mekânın edebi eleştiride göz ardı edilebilecek bir arka plan olmadığı üzerinde hem fikir olunmasıdır.

Sharon Spencer *Space, Time and Structure in the Modern Novel* adlı kitabında günümüzde mekânın Rönesans düşünce tarzında olduğu gibi tek yönlü ve çizgisel (*linear*) bir şekilde anlamlandırılmayacağını, tersine mekânın çok yönlü olduğunu ve farklı ilişki türlerine olanak sağlaması nedeniyle tüketilemeyecek bir kaynak olarak görülmesi gerektiğini belirtir. Bu nedenle bir nesnenin ya da mekânın tek bir bakış açısından mutlak tasvirinin mümkün olmadığını, bir bakış açısı sağlayan her konumun

gözlem altında ya da düşüncenin merkezinde olan nesnenin farklı yönünü ortaya çıkaracağını, zira modern fizikte mekânın referans noktasına göre görelî bir anlama sahip olduğunu öne sürer (Spencer xvii – xviii). José Ortega y Gasset de “The Doctrine of the Point of View” adlı yazısında gerçekliğin sonsuz sayıda bakış açısının belirlediği bir manzaraya / ortama (landscape) benzediğini ve her bakış açısının doğru ve özgün olduğunu düşünür (Gasset 91-92). Gasset her bireyin parçası olduğu bu yekpare doğrunun bütün bakış açıları birleştirilebildiğinde edinilebileceğini ve parçalar halinde olan bakış açıları yan yana yerleştirildiğinde gerçeğin panoramik görünüşüne ulaşılabileceğini iddia eder (95).

Mekânın kendini oluşturan süreçlerin bir ürünü olduğu ve eşzamanlı bir bakış açısı gerektirdiği düşüncesi edebî eserlerdeki anlatı yapısının ve metnin içindeki mekânlar arası ilişkinin anlaşılması için benimsenebilecek bir bakış açısıyken, ele alınan metne göre bu durum değişkenlik gösterebilir. Mekân hakkında farklı bakış açıları olduğu gibi edebî eserlerde de mekânla ilgili farklı uygulama biçimleri görülür ve bu farklılıklar yapılacak açıklamaların / incelemelerin de geniş bir çerçeveden yapılmasını gerekli kılar. Dolayısıyla bu bölümde amaçlanan mekânın ontolojisi hakkında bir açıklama yapmak değil, farklı referans noktalarından hareketle mekânsal anlatı üzerine yürütülen tartışmaları ele alıp mekânsal incelemenin edineceği bakış açılarının metnin mekân kullanımına göre değişkenlik göstereceğini vurgulamaktır.

Mekâna bakış açısının değişmesini sağlayan unsurların başında zaman anlayışının değişikliğe uğraması gelir (Spencer xix). Radyo, kamera, kayıt cihazları ve televizyon gibi teknolojik gelişmelerin sağladığı imkânlar da dünyanın farklı yerlerindeki yaşantılarla ilgili farkındalık oluşmasına ve bakış açılarının çoğalmasına ön ayak olmuştur (Spencer xx). Böylelikle farklı yerlerde farklı zaman akışları olduğu ve bu farklılıkların eşzamanlı ilerlediği anlaşılmıştır (Spencer xx). Bu gelişmelerden uzak

kalmayan edebiyat da artzamanlı anlatı yerini öznel zamana ve eşzamanlı anlatılara bırakmaya başlar. Ancak artzamanlı ilerleyen anlatının arka planı olarak ele alınan mekân edebi incelemelerde yer bulmuş olsa da, eleştirel bir kavram olarak ele alınması Joseph Frank'ın 1945 yılında yayımladığı “Spatial Form in Modern Literature” adlı makaleyle gerçekleşmiştir. Frank modern kültür tarihinde on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinden beri baskın olan izleklerin güvensizlik, istikrarsızlık ve bilim ve teknolojideki gelişmelerin ardından hayatın anlamı ve amacı üzerindeki kontrolün yitirilişi olduğunu, dolayısıyla modern sanatın biçimsel yönelimlerinin de bu temalar doğrultusunda inşa edildiğini öne sürer (Frank 58). Bu manevi krizi yansıtan modern edebiyatın mekânsal anlatı yönünde ilerlediğini, eserlerin mekânsal özelliklerinin artmasını sağlayan unsurun ise metnin artzamanlı ilerlemesi yerine anlara odaklanması olduğu görüşündedir (10). Anlatının yapısal olarak mekânsallaşması, anlatıdaki zaman akışının yavaşlatılması ya da durdurulması, bakış açısının sabit olan zaman – mekân alanında oluşan karşılıklı etkileşimlere odaklandığı, bu ilişkilerin anlatının kronolojik ilerlemesinden bağımsız olarak sıralandığı ve sahnelerin öne çıkarılmasının, anlamın bileşenlerini oluşturan unsurların düşünümsel ilişkisi aracılığıyla oluşması sonucu gerçekleşir (17). Frank, Ezra Pound, T.S. Eliot gibi modernist şairlerin şiirlerinden yola çıkarak yaptığı çıkarımlarda kullanılan dilin düşünümsel olduğunu, açık bir bağlantıya sahip olmayan fakat eşzamanlı olarak algılanması gereken kelime grupları arasındaki ilişkinin anlaşılmasına bağlı olan bir yapının yer aldığını belirtir (15). Bu yapının şiirde uygulanması birkaç satır sonra anlaşılabilirliğin azalmasına neden olurken, kapsam olarak daha geniş olması nedeniyle anlatının akışı bozulmuş olmasına rağmen ve anlara odaklanılarak mekânın etkisi vurgulansa da romanda anlam bütünlüğünün sağlanması daha kolaydır (18). Dolayısıyla romanda farklı mekânlarda eşzamanlı gerçekleşen olayların aktarıldığı düşüncesini uyandırmak daha mümkündür. Buna ek olarak Frank

modernist metinlerde geçmiş ve şimdinin tarihsel göndermeler (örneğin mitler) ve karakterlerin öncülleriyle kurdukları bağ aracılığıyla birleştirildiği görüşündedir (62). Zaman nedensel ilerlemeye bağlı, nesnel bir olgu olma özelliğini yitirir; artzamanlı ilerlemeye dair herhangi bir izlenimin ortadan kaldırılmasıyla geçmiş ve şimdi zaman dışı bir birlik içinde mekânsallaştırılarak özümсенir (63).

William Holtz da “Spatial Form in Modern Literature: A Reconsideration” başlıklı makalesinde T. S. Eliot ve Northrop Frye’in edebiyatın bütününe tarih olarak değil, eserin katıldığı eşzamanlı bir düzen olarak görmelerinin Frank’in görüşünü destekleyen örnekler olduğunu ifade eder (Holtz 7). Holtz’a göre münferit bir örnek olarak addedilen bu açıklamayı daha geniş bir düzen içinde görmek için bakış açısını Formalizmden Yapısalcı Yaklaşımına kaydırmak gerekir. Zira mekânsal bakış açısının anlaşılmasına yardımcı olacak en temel açıklama, Holtz’un ifadesiyle, Ferdinand de Saussure’in dilin yapısı üzerine iddialarıdır (7). Saussure dili eşzamanlı ve artzamanlı olmak üzere iki yapıya ayırmış; bu ayrımı *langue* (bireyüstü bir dizge olan, herkesin kullandığı dil sistemi) ve *parole* (bireysel söz eylemi, zamansal olarak art arda sıralanan ve *langue*’nin kontrolünde olan dil birimi) ayrımıyla temellendirmiştir (aktaran Holtz 7). Saussure’ün amacı sözlerin eşzamanlı bir biçimde var olarak, dilin anlamlandırılmasını sağlayan *langue*’nin kurallarını anlamaktır (aktaran Holtz 7). Burada yapılan *langue*’nin eşzamanlı yönüyle mekânsal anlatının eşzamanlılığa yaptığı vurgu arasında bağlantı kurularak, metinlerin temelde mekânsal olduğu iddiasını kuvvetlendirmeye çalışmaktır.

Walter Sutton “The Literary Image and the Reader” makalesinde okumanın zamana dayalı bir eylem olması nedeniyle edebiyatın bütünüyle mekânsallaştırılmasının mümkün olmadığını belirterek Frank’in zamanla ilgili çıkarımını eleştirir. Frank’in “Spatial Form: An Answer to Critics” yazısında bu eleştiriye verdiği cevap mekânsal

anlatıda zamanın yeri hakkındaki düşüncelerinin açıklığa kavuşmasını sağlar. Frank metin içerisinde eşzamanlı ilişkilerin artzamanlı ilişkilerden öncelikli olduğunu ve metnin ancak eşzamanlı ilişkiler bütünlüklü bir biçimde kavrandıktan sonra anlaşılabilirliğini iddia eder (Frank 75). Zamansal yapının metnin biçiminin oluşmasına yardımcı olduğunu ancak “mekânsal mantık” (*space-logic*) olarak adlandırdığı mekânsal düzlem tarafından hükümsüz kılındığını vurgular (76). Frank başlangıçta yirminci yüzyılda yazılan bazı eserlerin dil ve anlatıya deneysel yaklaşımları nedeniyle mekânsal bir düzenlemeye sahip olduğunu düşünürken bu durumun o dönemde yazılan bütün edebi eserler için geçerli olmadığını belirtir. Ancak makaleye yapılan eleştirilere verdiği cevapların birinde bütün edebi eserlerin mekânsal unsurlar içerdiğini fakat mekânsal incelemeye tabi olabilmeleri için bu unsurun öne çıkıyor olması gerektiğini açıklar (97).

Spatial Form in Narrative adlı kitabın “Giriş” bölümünde Jeffrey R. Smitten Frank’in öne sürdüğü mekânsal anlatıda nedenselliğe dayanan yapıların arka planda kalmasının ve zamanda ilerleyen unsurlar yerine mekânda sıralanan unsurların öne çıkmasının okuru iki durumla baş başa bıraktığı görüşündedir (Smitten 17). Bunlardan ilki okurun karmaşık bir metinle karşılaşmasıdır. Smitten nedensel / zamansal bağlantıların bastırılması nedeniyle okurun karakterleri ve olayları zihninde anlamlı bir düzene sokmakta zorlandığını belirtir (17). Buna bağlı olarak gelişen ikinci durum ise geleneksel bağlantılardan yoksun olan okurun metni anlamlandırma çabasıdır (18). Metnin anlamı ancak okur bağlantılı görünmeyen parçalar arasındaki anlam bütünlüğünü sağladığında ortaya çıkar (18). Smitten’in dikkat çektiği üzere Joseph Frank’in mekânsal anlatıya dair tartışmasında okur merkezi bir konuma sahiptir, zira Frank mekânsal yapının anahtarı olan “düşünümsel başvuru”yu (*reflexive reference*) okura teslim eder (20). “The Novel as Artifact: Spatial Form in Contemporary Fiction”

yazısında Jerome Klinkowitz de bir edebi eserin mekânsal yapısını öne çıkaran unsurun öz-düşünümsellik olduğunu (*self-reflexiveness*) iddia eder ve Ronald Sukenick'in "bir edebi metin her zaman kendi yapay, öz-düşünümsel (öz-yansıtmalı değil) doğasına yaptığı örtük (kimi zaman da açık) göndermeler nedeniyle bilinçli bir totolojidir" düşüncesiyle bu fikrini destekler (Klinkowitz 42-43). Mekânın baskın olarak öne çıkarıldığı böyle bir durumda zaman ve karakter mekânsal anlatıyı kuvvetlendirmek için kullanılan araçlara dönüşür (Klinkowitz 42). Anlatıdaki olayların kısıtlı bir mekân içerisinde dönüp durması da zamanın mekânsal bir gerçek olarak işlev kazanmasını sağlar. Geleneksel anlatı yapısına sahip romanlarda mekânsal anlatının unsurlarına işaret eden diğer etmenler ise David Mickelsen tarafından "Types of Spatial Structure in Narrative"de anlatıda kullanılan ana motifler (*leitmotif*), geriye dönüş anları ve çok katmanlı hikâye olarak belirlenir (Mickelsen 68). Bu anlatım yöntemleri okuru anlatıda geriye ve ileriye götürerek, imgeler arasında kurulan bağlantı sayesinde bütünlüklü bir bakış açısı kazandırarak ve farklı anlatı katmanlarına yönlendirerek mekânsallığı artırır (68). Bununla beraber, yalnızca bir karakter üzerine yoğunlaşmak o karakterin düşüncesine olan ilginin artması anlamına geleceği için, bir karakterin ruh halini, düşünce tarzını ele alan romanlarda olay örgüsünü ilerletecek eylemlerin azlığı mekânsal anlatının öne çıkmasını sağlar (71). Mickelsen'a göre mekânsal anlatı bireylerin çizgisel yaşantıları olan varlıklar olmadığı; var oluşun karmaşık, birbirine bağlı etmenlerin oluşturduğu çok biçimli bir bütün olduğu düşüncesinin bir ürünü olarak yaşamın "uzunluğunu" ya da görkemini yansıtmaktansa yaşamın kapsamı hakkında fikir oluşturmayı amaçlayan bir anlatım yöntemidir (77). Bu nedenle kesin sonuçlara varmaktan kaçınan, okurun düşünümsel yönünün varılacak sonuçta etkin olduğu eserler genellikle açık uçlu bir sona sahip olurlar (73).

Moderniteyle birlikte mekân ve zaman ilişkisinin daha çok irdelenmesine rağmen zamanın anlatının oluşmasını sağlayan temel unsur olduğu görüşü kaybolmamıştır. Ancak bu tartışmalarda mekânın büsbütün görmezden gelindiğini iddia etmek doğru bir yargı olmayacaktır. Sözgelimi Gabriel Zoran edebiyatın temelde zamanın ele alındığı bir sanat olduğunu ve zamanın metnin yapısı üzerindeki baskın etkisinin tartışmaya açık olmayan bir gerçek olduğunu iddia eder (Zoran 310). Zoran’a göre metin içinde mekân hala belirgin bir konuma sahip değildir ve anlatı teorisinde farklı şekillerde ele alınsa da bunların hiçbirisi mekâna zamanın metin içindeki yeri kadar açıklık kazandıramamıştır (312). Anlatının bütün unsurlarının zamana göre belirlendiğini öne süren Zoran, “sözde” mekânsal unsurların, temel yapısını zamanın oluşturduğu metnin üst yapıları olduğunu iddia eder. Buradan yola çıkarak mekânın zamana dayandırılarak düzenlenmiş olmasının daha olası olduğunu ekler (312). W.J.T. Mitchell ise “Spatial Form in Literature: Toward a General Theory” başlıklı makalesinde mekânın zamansal yapının karşıtı ya da alternatifi olduğu ve edebi eserlerin mekânsal bir açıdan incelenebilmesinin zamansal yapıyı inkâr etmekle gerçekleştirilebileceği algısının kırılması gerektiğini belirtir (Mitchell 542). Mitchell mekânsal yapının zamanı algılayabilmemiz için gerekli olan temel yapı olduğunu ve mekân dolayımı olmadan zamanı ifade etmemizin mümkün olmadığını ekler. Bütün zamansal ifadelerimiz mekânsal imgelerle belirlenmiş durumdadır (542). Mitchell’a göre edebiyatta ise devamlılık, sıralanma ve çizgisel ilerleme de mekânsal incelemenin kapsamındadır çünkü bu yapılar da kopmamış bir dizi ve yüzeyin parçası olarak mekânla bağlantılıdır. Eşzamanlılık ve kopuk anlatılar da farklı mekânsal imgelere dayandırılır. Mitchell mekânsal yapıların durağan ve kapalı sistemler olduğuna dair düşüncenin de yanlış olduğunu, zira mekânsal bir yapının zamanla birlikte düşünüldüğünde anlaşılabilirliğini iddia eder (544). Bu nedenle

zamanla mekânı birbirlerinin alternatifi ya da karşıtı olarak değerlendirmek yerine etkileşim içinde olan ve birbirlerine bağlı yapılar olarak değerlendirmek gerekir.

Zoran'a göre de anlatıdaki olayların kronolojik bir sıralama yerine eşzamanlı bir biçimde anlatılmış olması anlatının mekânsal olarak addedilmesi için yeterli bir sebep değildir. Mekân anlatı içerisinde karmaşık bir örüntüye sahiptir ve küçük bir kısmı doğrudan tasvire dayanır. Metnin mekânsal düzlemi farklı unsurların bir araya gelmesi sonucu inşa edilir (Zoran 313). Dolayısıyla mekân odaklı bir edebi eleştiride öncelikli olarak yöneltmesi gereken sorular mekânın söylemsel olarak nasıl ele alındığıyla birlikte ele alınan mekânın doğasıyla ilgilidir (314). Bu soruların cevapları mekânın anlatıdaki yapısal rolünü ve içeriğe olan etkisini anlamaya yardımcı olur. Zoran anlatının yapısal yönü söz konusu olduğunda mekânı üç şekilde sınıflandırır. *Topografik düzlem* mekânın durağan, sabit bir olgu olarak, zamana ait yapıdan bağımsız bir biçimde var olduğu yapıdır. Metnin genelinden elde edilen bir tür haritadır. Ancak gerçek topografik haritalardan farklı olarak, metnin oluşturduğu bu düzenlemede mekân toplumun mekânı oluşturan bileşenlere yüklediği varoluşsal anlama göre temellendirilir. Tanrı'nın yukarıda, insanların ise aşağıda olması ya da kadınların iç mekânlarla erkeklerin ise dış mekânlarla özdeşleştirilmesi var olma biçimine göre konumlandırmanın örnekleridir. Anlatıda ise karakterlerin bulundukları ya da yaşadıkları mekânlar topografik yapının algılanışını şekillendiren unsurdur. *Kronotopik düzlem* ise anlatının içerdiği olayların ve hareket etme biçimlerinin mekânsal yapılanma üzerindeki etkisi ile ilgilidir. Einstein'ın geliştirmiş olduğu kronotop teriminin Mikhail Bakhtin tarafından edebi kullanıma dâhil edilmesiyle edebi eleştiride yer edinmiştir. Bakhtin mekân ve zamanın metin içinde ayrılmaz bir biçimde işlev gördüğünü göstermek amacıyla bu kavramı kullanmıştır. Bu düzlem eş zamanlı (*synchronic*) ve art zamanlı (*diachronic*) olmak üzere iki ilişki türü ile hareket kazanır. Eş zamanlı ilişki

türü anlatının her noktasında kimi nesneler / kişiler hareket halinde bulunurken kimilerinin durağan olmasıyla gerçekleşir ve bu dağılım anlatı içerisinde değişkenlik gösterebilir. Anlatıdaki hareket biçimi ve sabitlik durumu arasındaki değişkenlik karakter ya da nesnelerin anlatının odağında olma biçimine göre belirlenir. Artzamanlılık ise metin içerisindeki hareket noktalarının önceden belirlenmiş olmasıyla ilgilidir: bir metnin mekânında kişi a noktasından b noktasına hareket edebilirken, tersini gerçekleştiremez. Ancak başka bir anlatıda hareket yönü farklı olabilir. Örneğin Bennett'in *The Old Wives'Tale* adlı romanında topografik mekân Five Towns'ken, gerçek hareket yönü kronotopik yapı tarafından belirlenir. Sophia Bennett için Bursley ayrılma noktası olarak belirlenmişken, Paris varış noktası olarak ele alınmıştır. *Metinsel düzlem* mekânın metin içerisinde oluşturulmuş olduğu gerçeğine dayanan yapıdır. Bu düzlemle ilgili altının çizilmesi gereken konu metnin dilbilimsel yönünün inceleme altında olmadığı, daha çok yeniden oluşturulmuş dünyanın düzenlenme biçiminin incelendiğidir. Bu düzlem devamlılık içerisinde ilerleyen metin içerisinde mekânsal bilginin sıralanışı, yani bir mekândan başkasına geçişin nasıl sağlandığı ve mekânla ilgili aktarılan bilginin mekân imgesine etkisini ele alır. Söylemin yüksek nesnelerden / mekânlardan alçak nesnelere / mekânlara geçtiğinde anlatıda dikey bir açının kullanılmış olması örnek olarak gösterilebilir.

Her ne kadar Zoran zamansal yapının edebi metinlerin temel unsuru olduğunu düşünüyor olsa da, metin içerisinde kullanılan mekânların üzerine yaptığı inceleme mekânsal anlatı için önemli bir adımdır. Zira Joshua Parker'ın "Conceptions of Place, Space and Narrative: Past, Present and Future" da belirttiği üzere mekânsal anlatıdan bahsetmek anlatının içinde kullanılan mekânları ve okur ve yazarın bu mekânlarla kurduğu ilişkiyi göz önünde bulundurmak anlamına gelir (Parker 74). Mekânsal anlatıyı irdelemek üzere Zoran'ın geliştirdiği sınıflandırmalar mekânı bir bütün sayıp,

zamanda dikey olarak gerçekleşen ilerlemeyi göstermiş olur (Zoran 322). Ancak metnin dikey doğrusunun yanı sıra zamansal düzlemde tek bir parça olarak yansıtılan mekânın sınırlarını, kapsamını keşfetmeyi sağlayan ve mekânı aynı düzlemde bulunan diğer parçalarıyla birlikte değerlendiren yatay doğru da bulunur. Bütünlüklü bir mekânsal inceleme bu doğruların etkileşimini göz önünde bulundurmakla mümkün olacaktır. Susan Stanford Friedman “Spatialization: A Strategy for Reading Narrative” başlıklı makalesinde Julia Kristeva’nın Bakhtin’in mekânsal anlatı anlayışından yola çıkarak oluşturduğu bakış açısını geliştirerek mekânsal incelemeyi dikey ve yatay doğrultularda metinler arası bir bağlamda gerçekleştirmeyi amaçlar (Friedman 12). Ancak Zoran’dan farklı olarak Friedman Kristeva’nın anlatının mekânsallaşmasında tarihsel ve metinler arası etkileşime yaptığı vurguyu da göz önünde bulundurarak yatay ve dikey doğrultulara farklı anlamlar yükler. Friedman’a göre yatay düzlem metnin zaman ve mekân koordinatları içerisinde karakterlerin çizgisel hareketleri anlamına gelirken dikey düzlem yazar ve okurun metinle etkileşim kurduklarında içinde bulundukları zaman ve mekânı kapsar (14). Yatay doğrultu karakterlerin kurgusal dünyaları içerisindeki hareketlerine işaret ederken, dikey doğrultu yazar ve okurun metinle ve birbirleriyle kurdukları etkileşimdir (14). Yatay doğrultu metnin kapsamı içerisinde sınırlı bir yapıya sahipken dikey doğrultu yazılan metnin okur tarafından yeniden üretilmesi sayesinde daha akışkan bir yapıya sahiptir (14). Sözgelimi *Mrs. Dalloway*’de olay örgüsü karakterlerin bir gün içerisinde Londra’daki hareketlerine odaklanır ve Clarissa ve Septimus’un içerideki ve dışardaki aktiviteleri ve düşünceleri aktarılır. Bu sırada okur imgeleminde bu karakterlerle aynı mekânları işgal eder ve böylece anlatı okuma eylemi esnasında yeniden oluşturulur. Dikey anlatı ise, yatay düzlemde ilerlerken metnin derinliklerine inmek anlamına gelir (Friedman 15). Yatay ekseninde gelişen anlatıya bağlı olan dikey anlatı metin içerisinde bulunan ve farklı katmanlara (tarihi, edebi ve ruhsal)

sahip bir anlatıdır (15). Örneğin *Dışa Yolculuk* yatay düzlemde sonu ölümle biten ve başarısızlığı temel alan bir *Bildung*'tur. Dikey düzlemde, okur tarafından yeniden üretildiğinde ise evlilik temasından kurtulmayı sağlayan bir başkaldırı anlatısı ve yazar olarak Woolf'un baskın edebi geleneklerden ayrıldığıının ilk bildirisi (20). Ricardo Gullón "On Space in the Novel" başlıklı makalesinde metindeki mekân kullanımının bir ideolojik oluşumla ya da düşünce yapısıyla ilgili içinde olabileceğini belirtir (Gullón 15). Metnin dikey yönü ise bu tür bağlantıların ve eserin yazıldığı dönemin içerik üzerindeki etkisinin anlaşılmasına yardımcı olur.

Edebi metinlerde geçen mekânlar üzerine yapılan incelemeler mekânsal dönüşümün ardından farklı sınıflandırmalara tabi olmuştur. *Edebi haritacılık* (*literary cartography*), *edebi coğrafya* (*literary geography*) ve *geoeleştir*i (*geocriticism*) mekânsal incelemelerdeki yeni yönelimlerdir. Edebi haritacılık yazma işleminin kendisini bir nevi haritalandırma çalışması olarak yorumlar (Tally 45). Yazarın eserin oluşacağı bölgeyi inceleyerek, ister gerçek bir mekân olsun ister hayal ürünü, hangi kısımların eklenip hangilerinin vurgulanacağını ya da arka planda kalacağını kararlaştırırken adeta bir haritacı edasıyla hareket ettiği görüşünden yola çıkılarak geliştirilmiştir (Tally 45). Metaforik anlamda kullanılan bu haritalandırma işlemi yazar tarafından bilinçli yapılmak zorunda değildir; bazen olay örgüsünün kendi seyri içerisinde bu şekilde bir yapı oluşur. Edebi türler de haritalandırma işlevine benzer bir fonksiyona sahiptir. Tally edebi türler arasındaki farklılığın gerçek ve hayal ürünü mekânların algılanışı ve temsilinin farklılaşmasından kaynaklandığını ileri sürer (46). Böylece edebi türlerin mekânın ele alınışına göre şekillendiği görüşü ortaya çıkar. James Joyce'un eserlerinde Dublin'i ele alış şekli edebi haritalandırmaya gösterilen örnekler arasındadır. Joyce'un *Ulysses* hakkında yaptığı bir konuşmada Dublin bir felaket sonucu yok olsa bile kitabındaki betimlemelerden yola çıkılarak yeniden inşa

edilecek şekilde detaylı ve bütünü yansıtacak bir biçimde anlattığını belirtmesi *Ulysses*'in haritalandırılmış bir anlatı olarak değerlendirilmesine neden olmuştur (Tally 52). Bunun yanı sıra Gotik romans türünün okuyucunun aklına belirli bir ortam ve fiziksel yapı getirmesi de türlerin belirleyiciliğine örnek olarak verilebilir. Fredric Jameson'ın *The Political Unconscious: Narrative as a Socially Symbolic Act*'de vurguladığı gibi edebi türler bir anlamda edebi ürünün doğru kullanılmasını temin etmek için var olan edebi kurumlar olarak ya da bir yazar ve toplum arasındaki toplum sözleşmesi olarak işlev görür (Jameson 106). Bu nedenle edebi türler sahip oldukları parametreler aracılığıyla anlatıyı anlamlı bir bütün oluşturacak şekilde düzenlemeleri sebebiyle haritalandırmaya benzetilir.

Edebi haritalandırma yazarın metni oluştururken mekânı kullanım biçimini incelerken, edebi coğrafya metindeki mekânların okurun bakış açısından ele alınışına odaklanır. Edebi haritalandırma ve edebi coğrafya çalışmalarındaki hassas nokta ele alınan mekânları gerçekte var olan mekânlarla birebir örtüştürme çabası içine girmemektir. Okuma ve yazma işlemleri birbirini tamamlayan süreçlerdir; yazarın oluşturduğu mekân ancak okurun zihinsel süreçlerinden geçince anlam kazanır ve her okuyucuya göre farklı anlamlar edinebilir. Virginia Woolf da “Literary Geography” başlıklı yazısında bu noktaya dikkat çeker. Woolf'a göre:

Bir yazarın ülkesi kendi zihnindeki bir bölgedir ve okur olarak bu hayali şehirleri elle tutulur tuğla ve betona dönüştürmeye çalışırsak hayal kırıklığına uğrama riskine sahip oluruz. Yazarın zihnindeki mekânda işaretler ya da polisler olmasa da yolumuzu bulabilir ve yoldan geçenleri tanıştırılma ihtiyacı duymadan selamlayabiliriz. Hiçbir şehir kendimiz ve kendi zevkimiz için oluşturduğumuz bu şehir kadar gerçekçi değildir ve dünya üzerinde bu şehrin karşılığı olan bir

yer var olduğu konusunda ısrar etmek onu büyüünden uzaklaştırmak anlamına gelir. (Woolf 35)

Woolf'un vurgulamak istediğı yazarın oluşturduğı edebi haritayı var olan bir şehire uygulamaya çalışmanın boş ve hayal kırıklığına uğratabilecek bir uğraş olduğudur. Yazarlar gerçek mekânlardan ilham alsalar da bu, eserlerdeki mekânların gerçektekilerle aynı özelliklere sahip olacağı anlamına gelmez. Edebi coğrafya okurun eserdeki mekânları anlamlandırmasına ve mekânlar arasında bütünlük kurabilmesine yardımcı olur (Tally 86).

Geoeleştirici ise Bertrand Westphal'a göre edebi mekânı farklı disiplinlere ait tartışmaların bir ayağı olmak yerine tartışmanın odağına alan bir yaklaşımdır (Westphal 112). Bu tür çalışmalarda yazar ya da yazarın eserlerindense, eleştirmen bir mekânın edebi eserlerdeki temsillerini inceler (112). Sözelimi, Woolf'un eserlerinde Londra'nın yerini incelemek yerine, Londra'nın Woolf'un, Bennett'in, Dickens'in eserlerinde ele alınış biçimi incelenerek mekân keşfedilmeye çalışılır. Böylece Westphal'ın egosentrik olarak etiketlediğı yazar ya da karakter odaklı bakış açısı tersine çevrilerek mekân odaklı bir bakış açısı geliştirilir (113). Geoeleştirici Öteki'nin monolojik bir ortamda algılanan temsili ile sınırlanmamaktadır; aksine gerçek mekân kabul edilebilir bir biçimde yansıtılırsa bir referans noktası olarak hareket ederek farklı yazarlar arasındaki bir ortak payda rolüne sahip olur (113). Bu anlamda geoeleştirici postmodernizmin üstlendiğı hegemonya karşıtı söylem geliştirmeye benzer bir duruşa sahiptir: bir mekânı tekil bir açıdan ele almak yerine çoğulluğu, Öteki'lerin yaklaşımlarını, marjinalleştirilmiş olanların söylemlerini içererek büyük anlatılara karşı çıkmış olur. Westphal'e göre bir mekânı yalnızca tekil bir söylemle kısıtlı olarak incelemek, geoeleştirici açıdan egosentrik yaklaşıma dönmek anlamına gelir ve bu mekânın aslında bütünüyle yansıtılmadığı anlaşılır (117). Fakat bu durumda gerçekte var

olmayan, hayal ürünü mekânlarla ilgili bir belirsizlik oluşur. Tamamıyla kurgusal olan mekânların geoeleştiriri açısından nasıl ele alınabileceği sorusu gündeme gelir. Westphal'e göre, bütünüyle kurgusal olan bir mekân edebi metin içerisinde *gerçek*⁹ bir mekân olarak ele alınır ve okurun da bu doğrultuda düşünmesi beklenir. Bu nedenle bu mekânlar için farklı zaman ve eserler arasında metinlerarası bir bağlam oluşturulabilir ve böylece gerçek ve kurgu arasında bir arayüz (*interface*) ortaya çıkar (118). Farklı disiplinler aracılığıyla kurulan bir bağlantı dahi (örneğin jeoloji ve mitoloji gibi) bütünüyle kurgusal olan mekânların farklı metinlerdeki etkisini incelemeyi mümkün kılabilir. Bu nedenle bu yaklaşıma göre, mekân odaklı ve birden fazla bakış açısına sahip metinler geoeleştiririnin inceleme alanına girebilir. Ancak coğrafi olmayan mekânlar, örneğin özel alana dâhil olan ev gibi, bu çalışmaların kapsamında yer almaz (119).

Robert T. Tally Jr. ise geoeleştiriri ya da mekânsal sosyal teori olarak adlandırdığı yaklaşımın estetik ve politik faktörleri de dahil ederek sürekli değişim halinde olan postmodern dünya ile ilgili daha kapsamlı ve incelikli anlayış geliştirebilmek için disiplinlerarası yöntemlerden yararlanan bir bakış açısı olduğu görüşündedir (Tally 113). Tally, Bertrand Westphal'dan ayrılarak geoeleştiririyi içinde yaşadığımız mekânları anlamlandırabilmek için mekânları analiz edip kuramlaştıran bir yaklaşım olarak görür (114). Bu geniş yaklaşım Gaston Bachelard'ın *The Poetics of Space*'i gibi çalışmaları geoeleştiririnin kapsamına eklemesini sağlar. Aynı zamanda geoeleştiririnin mekânsal pratiklere odaklanmasıyla başka yaklaşımların gözünden kaçabilecek güç ilişkilerini ortaya çıkarabileceği görüşündedir (114). Bu anlayışa göre edebi metinleri analiz eden fakat aynı zamanda mekânsal eleştiri yapan bütün çalışmalar geoeleştiririnin kapsamına dâhil edilebilir.

⁹ Vurgu yazara aittir.

Bu bölümde uzun yıllar boyunca edebi incelemelerin göz ardı ettiği mekân kavramı üzerine yürütülen teorik tartışmalar, sosyal ve politik gelişmeler sonucu mekânsal inceleme üzerine oluşturulan farklı yaklaşımlardan yola çıkılarak mekânın sosyal ve kültürel etmenlerle karşılıklı bir etkileşim içerisinde olduğu ve insanın düşünce yapısını ve varlığını etkileyen bir olgu olduğu öne sürülmüştür. Günümüzdeki mekân anlayışının oluşmasına katkı sağlayan faktörlerin de özet olarak anlatılmasıyla mekânsal dönüşüm hakkında daha kapsamlı bir anlayış oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu yöntemle vurgulanmak istenen ise mekânsal inceleme yapabilmek için yalnızca belirli bir bakış açısından yola çıkma zorunluluğunun olmadığı, mekânın eserdeki işlevine göre mekânsal inceleme yapılması gerektiği fikridir.

İKİNCİ BÖLÜM: ARNOLD BENNETT VE VIRGINIA

WOOLF'UN EDEBİ TARTIŞMALARI

1. Arnold Bennett ve Five Towns¹⁰

Bennett'in romanlarına bakıldığı zaman 1971'de Stoke-on-Trent olarak yeniden adlandırılan ve aslında altı şehirden oluşan fakat yazarın eserlerinde isimleri değiştirilip

¹⁰ Arnold Bennett'in eserlerinde geçen "Five Towns" adlı bölgenin adı Türkçeye "Beş Kasabalar" olarak da çevirilebilir. Örneğin Gökşen Aras "Helene Cixous'un Güç Kavramı ve *Becerikli Helen*" başlıklı makalesinde Beş Kasabalar olarak kullanmayı tercih etmiştir. Kurgusal bir yer olsa da, Bennett'in eserlerinde bir özel isim olarak kullanılması nedeniyle bu tez kapsamında yazarın kullanımına sadık kalınarak Five Towns olarak kullanılacaktır.

Five Towns olarak kullanılan bölgenin ön planda olduğu görülmektedir. Kısa hikâyelerinde, tiyatro oyunlarında da bu bölge odak noktasında olup, detaylı mekân anlatımları ile bu bölgenin fiziksel ve kültürel özellikleri ele alınmaktadır. Bennett'in romanlarını mekânsal olarak incelemeyen önce, Five Towns olarak adlandırılan bölge ve bu bölgedeki insanların yaşantılarını etkileyen dini ve ekonomik unsurlar hakkında bilgi verilmesi karakter ve mekân arasındaki ilişkiyi daha anlaşılır kılacaktır.

Bennett'in (1867-1931) romanlarında Five Towns olarak geçen bölgede Turnhill, Bursley, Hanbridge, Knype ve Longshaw olmak üzere beş şehir bulunmaktadır. Gerçek isimleri yukarıdaki sıralamaya göre Tunstall, Burslem, Hanley, Stoke ve Longton olan bu şehirlerin isimleri değiştirilmiş ve altıncı şehir olan Fenton dâhil edilmemiştir. "Potteries" olarak da adlandırılan bu bölge, çömlekçilik endüstrisi ile bilinmektedir ve İngiltere'de bu üretimin gerçekleştiği tek endüstriyel bölge olması ile ünlü olup bunun yanı sıra maden ocakları ve kil ocakları ile doludur. *The Old Wives' Tale*'in "Giriş" bölümünde John Wain Bennett'in George Moore'un eserlerine duyduğu hayranlığa vurgu yaparken, Five Towns'ı eserlerinin geçtiği mekân olarak seçmesinde Goerge Moore'un *A Mummer's Wife* adlı eserinin etkili olduğunu belirtir (Wain 13).

Five Towns bölgesi İngiltere'de porselen üretiminin merkezidir ve madencilik ile de uğraşan bölgenin mimarisi endüstrinin türüne göre şekillenmiş ve "ocak ve baca mimarisi" olarak tanımlanan şehrin atmosferi ise "çamuru kadar siyah" olan ve "bütün gece duman tüten" bir atmosfer ile betimlenmiştir (*The Old Wives' Tale* 3). Kökenleri aynı bölgeye dayanan Margaret Drabble ise bu bölgeyi şu şekilde anlatmaktadır:

Günümüzde göze Potteries'den daha depresif gelebilecek çok az yer olduğu açıkça söylenebilir, bundan yüz yıl önce henüz temiz hava konseptinin zihinlerde yer almadığı zamanlardakinden çok daha iyi görünüyor olsa da. Her ne kadar aynı yaralara sahip olsalar da, doğası

Kuzey'deki bazı sanayi bölgelerinin göze güzel ve etkileyici gelmesini sağlayan unsurlardan yoksun... Şehrin neredeyse yüzde yirmisi metruk. Kömür madenleri ve kil kuyuları gelişime yönelik çabaları boş çıkarıyor. (Drabble 1)

“The Potteries: A Sketch” adlı yazısında ülkenin başka bir yerinde rahatsız edici olan kırılan tabak sesinin burası için müzik gibi geldiğini belirten Bennett (Bennett 38), Five Towns’ı şu şekilde aktarır:

Kasabalar çirkin ve vasat bir görünüşe sahip – kasvetli bir biçimsizlik içinde, sert kalıplı, kaba saba; fabrika fırınları ve bacalarından çıkan zehirli dumanlar kırlardaki patikalardan eser bırakmayıp, kırsallığın cazibelerini çorak travestilere dönüştürene dek yeşilliğin üstünü kapatıp, pörsümesine yol açmış. Kıvrılıp giden sokakların görüntüsünden daha yavan ve romantizmden bu kadar uzak bir şey olamaz. (Bennett 38)

Güzellikten yoksun, zor çalışma şartlarına maruz kalan işçi sınıfının ve alt sınıfa mensup insanların yoğunlukta bulunduğu, kirli hava ve oldukça kısıtlı bir sosyal yaşantının olduğu bu bölgede, muhalif bir dini yapılanma olan Wesleyan Methodist kilisesi etkindir. Drabble’ın ifade ettiği üzere, Wesleyanism manevi rahatlık ve maddi gelişme olanağı sağlayan bir işçi sınıfı hareketi olup disiplin ve tutumluluk gibi erdemleri ön plana çıkarmaktadır (Drabble 9). Çok çalışma, disiplin, kişisel gelişim erdemleriyle bezenmiş bir inanca sahip olan bu topluluk, fakirliği ise ahlaki çöküş olarak değerlendirmektedir (Drabble 6). İşsizliğin ve boş durmanın kötü olduğuna ve günahları davet ettiğine inanan bu dini yapılanma, insanların günlük yaşantısını şekillendirmiş ve sanatsal ve kültürel aktivitelerden uzak, eğitimin kilise kapsamında ve işverenlerin çıkarlarına hizmet edecek kadar verildiği bir bölge olmasına neden olmuştur. Kilisenin üstlenmiş olduğu eğitim faaliyetleri, Sunday Schools (Pazar

Okulları) olarak adlandırılan, maddi olanakları iyi bir eğitimi sağlamaya yeterli olmayan ve hafta içi fabrikalarda çalışan çocukların katıldığı okullar ile sınırlıdır. İlk başlarda iyi bir eğitim vermek amacıyla okuma ve yazmanın öğretildiği bu okullarda, okuryazar işçilerin daha fazla hak talep etmeleri işverenlerin çıkarlarına ters düşmüştür ve bir süre sonra sadece kutsal kitapları okuma ihtiyacını gidermek amacıyla okuma öğretilmiştir. Bu durum bu dini grup içerisinde de ayrışmalara neden olmuş ve Primitive Methodist olarak adlandırılan, işçi hakları ve eğitim hakkının savunulduğu, sendika liderlerinin yetiştiği ve 18. yüzyılın sonlarına doğru İngiltere’de işçi partisinin oluşmasına katkı sağlayan bir yönelim ortaya çıkmıştır. (<http://www.bbc.co.uk>). Drabble, Wesleyan Methodism’in zamanla ikili bir tutum sergileyen bir oluşuma dönüştüğünü, bir yandan insanlara duygusal tatmin, dini coşku ve huzur vaat ederken öte yandan cinsel, sosyal ve politik yönelimleri bastırdığını belirtir (Drabble 13). Böylece işçi sınıfı içinde bulunduğu zor koşullardan dolayı kendini suçlu görmekte, çalışarak ve içmek, oyun oynamak ve eğlenmek gibi sosyal aktivitelerden kaçınarak bu durumdan kurtulmayı umut etmektedir. Mary Wollstonecraft’ın *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi* adlı kitabında da bahsettiği gibi aristokrasiyi, Five Towns özelinde ise kapitalist toplumsal yapıyı, savunan insanlar yoksullara okuma yazma öğretilmesinin onları doğanın uygun gördüğü yerden çekip almak olacağını düşünürler (Wollstonecraft 97). Yoksul insanların eğitim görüp, kendi hayatları üzerinde söz hakkına sahip olabilecek olmalarından korkan burjuvazi cehaleti yoksulların sahip olması gereken bir erdem olarak yansıtır. Tezin ilerleyen kısımlarında da görüleceği üzere, cinsel anlamda kısıtlanmış ve sosyal olarak zayıf kalmasına neden olan bu toplumsal altyapıya sahip olan Bennett, Wesleyan Methodist kilisesinin bu ikiyüzlü tavrını, insanların bastırılmışlığını gerçekçi anlatımlarla yansıtmaktadır.

Bennett'in romanlarında dini uygulamalar ve finansal yaşamın iç içe geçmişliği eleştirilse de aynı zamanda İngiltere'nin ekonomik ve teknolojik gelişimine / değişimine de tanık olunması sağlanır. Five Towns bölgesindeki ekonomik değişiklikler, gözde alışveriş merkezlerinin değerini kaybetmesi ve farklı yerlere kayması, tren yolunun yapımı ve halkın buna tepkisi gibi detaylar aracılığıyla Bennett, özellikle 1850 ve sonrası dönemlere ışık tutmaktadır. *Truth about an Author* adlı otobiyografik eserinde de görüldüğü üzere Bennett'in endüstrileşme süreci, düzenleme yasaları, Forster eğitim kanunu, tahıl ticareti kanunlarının feshi gibi değişimleri ve bunların toplum üzerindeki etkisini ele aldığı ve kentsel bir dönemden daha ileri bir kentsel döneme geçişi yansıttığı görülmektedir (Bennett 210).

2. Modernizm Akımı ve Virginia Woolf'un Dönemin Edebiyat Dünyasında

Alımlanışı

Yaşamı Victoria döneminde başlayan ve modern dönemde sonlanan Virginia Woolf (1882- 1941), Victoria döneminden kendini modern olarak tanımlayan çağa geçişte sosyal ve politik çalkantıların ortaya çıktığı ve iki dünya savaşının yaşandığı bir dönemde edebiyat dünyasında yer alır. Eserlerinin çoğu modern hayatı tanımlamak ve betimlemek üzerine kuruludur. Bu bölümde ise modernist edebi akımın kısaca anlatılmasının ardından Virginia Woolf'un eserlerinin o dönemdeki edebi çevreden aldığı tepkiler ele alınacaktır. Virginia Woolf eleştiri yazıları, feminizm manifestosu olarak değerlendirilmiş olan deneme ve makaleler, biyografi, kısa hikâye ve roman gibi farklı türler yazmıştır. Yeni anlatı yöntemi arayışında olan Woolf, modern çağın ve insanın yaşantısını ve ruh halini daha iyi yansıtabilmek için deneysel yollara başvurmuştur. Bu nedenle “modernist” olarak adlandırılan edebi akımın temsilcilerinden biri olarak görülmüştür.

Modernist edebi akım modern çağın getirdiklerine bir tepki olarak ortaya çıkmış, edebiyattaki değişim içerikle sınırlı kalmayıp eserlerin biçiminin de değişmesini sağlamıştır. Malcolm Bradbury *The Modern British Novel*'da modern romanın ve modern bilincin kendini eskilerin zincirinden kopardığını ancak bunun bir anda gelişen bir durum olmadığını belirterek modernist akımın ortaya çıkmasında etkili olan sosyal, entelektüel ve psikolojik faktörleri ele almıştır (Bradbury 2). Kent nüfusunun artması, teknolojiye hızlı değişimler, eğitim ve okuryazarlığın artması, sınıflar arası etkileşimde yaşanan değişiklikler, gelirin artışı ve boş zaman mefhumunun yaygınlaşması bu değişimin sosyal nedenlerindendir (3). Dini öğretilerin etkisinin azalması; baskıcı ve din odaklı Victoria dönemi dünya görüşünün etkisini kaybetmesi; bilim, sosyoloji ve psikoloji gibi seküler anlayışların yaygınlaşması ve maddeci, materyalist hayat görüşünün artması ise değişimin entelektüel ayağıdır (3). Bireyin yapısı, doğası hakkındaki görüşlerin değişmesi (Freud'un çalışmalarının etkisiyle); sosyal hayat, cinsellik ve toplumsal cinsiyet ilişkileri hakkında daha fazla bilinçlenme; kimlik ve bilincin daha akışkan, değişken bir yapıya sahip olduğuna dair görüşlerin belirmesi ise psikolojik etmenlerdendir (3). Okuryazarlığın artışı ve gelirlerin yükselmesi ise kitap satışlarında artış yaşanmasına neden olmuş ve Woolf'un da zihnini meşgul eden bir konu olan, edebi eserlerin bu kadar çabuk tüketildiği bir dönemde kalıcı bir eser üretmenin zorluğu ortaya çıkmıştır (Whitworth 74).

Yazarın konumu, metnin biçimi, anlatının içeriği gibi konular üzerine tartışmalar devam ediyor olsa da Victoria dönemine ait yazım şeklinin değiştiği hemfikir olunan bir durumdur. Bu değişim ise farklı yazarlar tarafından farklı tarihlere dayandırılmıştır. Henry James, 1899 yılında edebiyat sanatında yeni bir bilincin oluştuğunu, bu yeni bakış açısının her şeyi yapma özgürlüğü doğurduğunu ve gücünü bu yönünden aldığını belirtir (aktaran Bradbury 6). Woolf ise "Mr. Bennett and Mrs. Brown" yazısında Aralık

1910’da insan doğasının değiştiğini ve bütün insan ilişkilerinin dönüşüm geçirdiğine dair bir ifade kullanarak yeni bir dönemin başladığını vurgular (Woolf 2). Woolf’un belirttiği tarih ise Bloomsbury grubunda yer alan Roger Fry’n düzenlediği Post-Empresyonist ve Kübist resim sergisinin gerçekleştiği ve İngiltere’nin modernizmin resim sanatındaki şekliyle karşılaştığı dönemdir. D.H. Lawrence ise *Kangaroo*’da Birinci Dünya Savaşı’nın ikinci yılı olan 1915’te eski dünyanın sona erdiğini belirtmiştir (aktaran Bradbury 6). Bradbury tarihte olduğu gibi edebiyattaki değişimlerin de aniden ortaya çıkmadığını, bu nedenle iddia edilen tarihlerden hiçbirinin “modern romanın” başlangıcını kesin olarak belirtemeyeceğini iddia eder (Bradbury 7).

Stephen Kern *The Modernist Novel: A Critical Introduction*’da modernist edebiyatın kırmaya çalıştığı realist edebiyatın özelliklerini şu şekilde belirler: üçüncü ya da birinci tekil şahıs anlatım kullanan ve “her şeye hâkim” (omniscient) bir anlatıcının olduğu; bütünlüklü kişilikleri olan ve anlaşılır ya da tahmin edilebilir bir biçimde hareket eden karakterlere odaklanılan; açık bir kronoloji içerisinde belirli bir mekânda geçen olayların anlatıldığı; nedensellik birbiriyle bağlı olayların ele alındığı olay örgüsünün kullanıldığı ve başlangıç ve sonunun belirgin olduğu eserlerdir (Kern 5-6). Dünyayı yeni bir bakış açısından yorumlamak amacını taşıyan modernist edebiyat ise bu amaca ulaşabilmek için metinlerin yapısında birtakım değişiklikler oluşturmuştur. Bu değişiklikler ise şu şekilde sınıflandırılır: ana karakter / kahramanın olmayışı, parçalanmış karakterler, “sıradan” olayların anlatının merkezinde olması, ihtimaller üzerine kurulan nedensellik, zayıf olay örgüsü, edebi izlenimcilik (*impressionism*), bilinç akışı tekniği, çözüme kavuşmamış sonlar, soyut ve gerçek üstü biçim, tekil odaklanma ve güven vermeyen anlatıcı (Kern 2). David Lodge ise “Two Kinds of Modern Fiction” da modernist kurgunun bilinç ve insan zihninin bilinçdışı ile ilgilendiğini bu nedenle de dış dünyaya ait olayların yapısının iç dünyayı daha iyi

yansıtabilmek için bozulduğunu belirtir (Lodge 45). Modernist bir romanın klasik metinlerdeki gibi bir başlangıcının bulunmadığını ve sonucun da muğlak olduğunu belirtir (45). Tek ve kısıtlı bir bakış açısı ya da çoklu bakış açısı kullanıp zaman içerisinde ileriye ve geriye gidişlerin olduğunu ekler (46). Kern ve Lodge tarafından belirtilen özellikler Woolf'un eserlerinde de hâkimdir. Bilinç akışı tekniği ve serbest dolaylı söylemle birlikte kimi zaman birinci tekil şahıs anlatım kimi zaman da üçüncü tekil şahıs anlatım kullanılır. Modern toplumun parçalanmış ve farklı anlatılarını yansıtabilmek amacıyla çoklu bakış açılarına yer verilir. "Tünel açma süreci" (*tunneling process*)¹¹ olarak adlandırdığı yöntemle anlatı kesilerek geçmişle bağ kurulur. Böylece zaman kavramına çizgisel bir açıdan değil geçmiş ve şimdinin etkileşimini yansıtan bütünlüklü bir açıdan yaklaşıldığı görülür. *In medias res* başlangıçlar kullanılıp sıradan insanların başına gelen sıradan olaylar anlatıya konu edilir ve olayların çözümlendiği bir sonuç kullanılmaz.

Orlando'ya kadar satış oranları düşük olsa da, yukarıda belirtilen özelliklere sahip olan Woolf'un eserleri yayımlandıkları dönemlerde edebi çevrelerin dikkatini çekmeyi başarmıştır (Whitworth 77). Örneğin Bloomsbury grubunun da bir üyesi olan E.M. Forster 1915'de *Daily News and Leader*'da yayımlanan, *Dışa Yolculuk*'u değerlendirdiği "A New Novelist" başlıklı incelemesinde Woolf'un eserini anlara odaklanarak deneyimlerin aktarılmasında başarılı olsa da karakter oluşturmada zayıf olduğunu belirtmiştir (Forster 52). Lytton Strachey ise Woolf'a yazdığı mektupta *Dışa Yolculuk*'ta Victoria dönemine yapılan eleştirileri beğendiğini ve seküler yapısının ve eleştirel tutumun romanda en çok beğendiği unsur olduğunu vurgulamıştır (Strachey 64). Katherine Mansfield ise Woolf'un "Duvardaki Leke" adlı kısa hikâyesini beğendiyse de *Gece ve Gündüz* hakkında aynı fikirde değildir. Mansfield Woolf'un

¹¹ Bknz. Mina Urgan, *Virginia Woolf*.

önceki çalışmalarında gelenekselden uzaklaşarak yeni yöntemler denemeye çalışsa da bu eserinde tekrar geleneksel anlatıya yaklaştığını ve yazarın bakış açısının metnin bütün satırlarından okunabilmesini eleştirir (Mansfield 80). Clive Bell “Civilization” başlıklı eleştirisinde *Dışa Yolculuk*’u romanın uzunluğu ve komik ve trajik unsurlar arasındaki çelişki nedeniyle, *Gece ve Gündüz*’ü ise Victoria dönemine ait bir temayı seçmesi ve hayatı yansıtamaması nedeniyle başarısız bulmuş, *Jacob’ın Odası*’nı ise Woolf’un kendisini kanıtlayabildiği bir eser olarak nitelendirmiştir (Bell 139). Bunlar ve benzeri eleştirilerin dışında Woolf’un eserlerine yapılan eleştiriler arasında en çok dikkat çeken Arnold Bennett’in eleştirileri olmuştur. Bir sonraki kısımda ise bu edebi tartışma süreci ele alınacaktır.

3. Virginia Woolf ve Arnold Bennett Tartışması

Arnold Bennett ile başlayan edebi tartışmanın kıvılcımı olan “Mr. Bennett and Mrs. Brown” başlıklı yazısında Virginia Woolf kamusal alan ve özel alan arasındaki etkileşime değinerek, bütün insan ilişkilerinin değiştiğini belirtmiştir. Efendi ve hizmetkâr, karı – koca, ebeveyn ve çocuklar arasındaki ilişkilerin değişime uğradığını, ancak insan ilişkilerinde değişiklik yaşanmasının davranış biçimlerinde, din, politika ve edebiyat alanlarında da değişime yol açtığını belirterek kamusal ve özel alan arasındaki dinamik ilişkiye dikkat çekmiş olur. Toplumsal değişimlerin bireyin yaşantısındaki belirleyici yönünü göstermek ve mekânın bu süreçteki işlevini irdelemek Virginia Woolf’un eserlerinde odak noktasında yer almıştır. Toplum ve mekânla kurulan bu etkileşimin bireyin iç dünyası üzerindeki etkisini yansıtmayı ve buna yol açan iktidar ilişkilerini ve toplumsal rolleri eleştirmeyi amaçlayan bir yazar olarak karakterin zihnini yansıtmanın bu amaca hizmet eden ana yol olduğu kanısındadır. Bu nedenle geleneksel yöntemlerle yazan yazarları sert biçimde eleştirmiştir. Toplumun sosyal yapısını detaylı bir dille anlatıp, karakteri bu arka plan içerisinde gösteren Arnold Bennett, Woolf

tarafından bireyden çok toplumu yansıtmakla eleştirilir. Edebi metinlerin içeriği ve anlatım yöntemi bağlamında oluşan bu fikir ayrılığı Woolf ve Bennett arasında uzun sürecek bir edebi tartışmaya neden olur.

Woolf ve Bennett arasında gerçekleşecek tartışmayı başlatan yazı ilk olarak 1919 yılında *Times Literary Supplement*'da "Modern Novels" başlığı ile yayımlanmış ardından Bennett'in yanı sıra Wells ve Galsworthy'i de ekleyerek genişlettiği ve Leonard Woolf'un editörlüğünü yaptığı *Nation* adlı dergide 1923 yılında yayımlanan "Mr. Bennett and Mrs. Brown" adlı yazıya dönüştürülmüştür. "Modern Fiction" başlığı ile 1925 yılında yayımlanan *The Common Reader* adlı eserde de yer almıştır. Woolf 1924 yılında Cambridge Girton College'da bu yazı üzerine bir konuşma da yapmıştır. Woolf bu yazısında söz konusu üç yazarı "materyalist" olmakla itham etmiş ve romanlarını iyi inşa edilmiş fakat içinde kimsenin yaşamadığı bir eve benzettiği Bennett'i ise en kötülerini ilan etmiştir. Woolf'a göre Bennett'in karakterleri detaylı bir şekilde anlatılmış olsalar da gerçeklikten uzak, yaşam belirtisi taşımamakta olup, geçen yıllar içerisinde değişen insan karakterini, düşünce yapısını var olan yöntemlerle yansıtmaya çalışması nedeniyle inandırıcılıktan uzaktır. Woolf bu düşüncelerini şöyle ifade etmektedir:

Karakterleri, umulmadık bir şekilde, dolu dolu yaşıyor, ama yine de nasıl ve ne için yaşadıkları akılda kalan bir soru. Beş Kasabalar'daki lüks villalarından bir sürü zil ve düğmeyle süslenmiş birinci sınıf tren vagonunda Brighton'ın en iyi otelinde kalmak üzere yola çıktıkları lüks seyahatleri sonsuz bir mutluluğa dönüşüyor. (Woolf 189)

Bennett ise 1923 yılında yayımlanan ve gelecek vaat eden bir yazar fark edemediğini belirttiği "Is the Novel Decaying?" başlıklı yazısında Woolf'un *Jacob'ın Odası* adlı romanını karakter oluşturma açısından zayıf bulduğunu ifade ederek yazarın

orijinal ve zeki olma arzusu sonucu karakterlerin akılda kalıcı olmadığını belirtmiştir. Bu eleştiri sonucu Woolf 19 Haziran 1923 yılında günlüğüne şu şekilde not düşmüştür:

Arnold Bennett gibi insanlar akılda kalıcı karakterler yaratamadığımı, ya da *Jacob'ın Odası*'nda bunu yapamadığımı söylüyor. Buna verilecek cevabı ise *Nation*'a bırakıyorum: Karakterin parçalara ayrıldığını iddia eden eski post-Dostoyevski tartışmasına. Bu “gerçeklik” yeteneğine sahip olmadığının doğru olduğunu söylemek mümkün. Gerçekliğe ve gerçekliğin ucuzluğuna güven duymadığım için, bir nebze de olsa, gerçeklikten uzaklaştırıyorum. (Woolf 56).

Buna ek olarak ise Samuel Hynes'in “The Whole Contention Between Mr. Bennett and Mrs. Woolf” başlıklı yazısında aktardığı üzere, Woolf'a göre Edward döneminde iki şey gerçekleşmiştir: Duyarlı insanlar Victoria dönemi sosyal düzeninin kötülüğünün farkına varmıştır ve Mrs. Garnett'in Dostoyevski çevirisi yayımlanmıştır (aktaran Hynes 38). Buna göre Dostoyevski yazarların geleneksel karakter anlayışını yıkmıştır ve bu iki durum yazarların bakış açısını değiştirmiştir. Deborah Parsons *Theorists of the Modernist Novel: James Joyce, Dorothy Richardson and Virginia Woolf* adlı kitabında Bennett'in yeni neslin ikna edici karakterler yaratmakta başarısız olduğunu, Woolf'un ise karakter anlayışının her zamankinden derin olduğunu belirtmesinin iki yazarın kimlik ve karakter anlayışındaki uyumsuzluğu açığa çıkardığını ifade eder (Parsons 68). Bennett'e göre karakterin sosyal ve materyal içerikle birlikte sağlam bir şekilde tasvir edilmesi gerekiyken, Woolf için bu detaylar karakterin öznel yönünün arkada kalmasına neden olur (Parsons 68).

1924 yılında Woolf ve Bennett “What is a Good Novel?” başlıklı bir sempozyuma katılarak roman anlayışları üzerine konuşmuşlardır. Hynes'in aktardığı üzere Bennett iyi bir eserin karakter oluşturmadaki ustalığa, iyi bir olay örgüsüne ve

yaratılan güzellik duygusuna bağlı olduğunu belirtirken, Woolf iyi bir romanın olay örgüsüne ihtiyaç duymadığına, mutlu sonla bitmesi gerekmediğine, iyi ve saygıdeğer insanlar hakkında ve hayatın bildiğimiz yönü gibi olmak zorunda olmadığı gibi artık i e yaramayan yöntemlerden uzak olması gerektiğini ifade etmiştir (aktaran Hynes 40). Bu sempozyumda açıkça belirtilen fikir ayrılığı iki yazarın farklı edebi akımları temsil ettiğini iyice belirginle tirmi tir. Bennett 1927 yılında *Evening Standard*'da yayımlanan ve sonradan bu yazıların derlendiği *Books and Persons*'da yer alan "Another Criticism of the New School" başlıklı yazısında Woolf ile ilgili g r   lerini  u şekilde belirtmiştir.

Genç edebi kuşağın  ampiyonu Mrs. Virginia Woolf. Aslında kendisi ya a büyük ama yıllar önce yeni sayılabilecek bir anlatım tekniğinin yaratıcısıydı ve bildiğim kadarıyla bir tek o  ne çıkıp eskilere dil uzattı. [...] Mrs. Woolf'un iki buçuk romanını okudum. İlki, edebi konularla ilgili hoş makalelerin iyi bir derlemesi olan *The Common Reader*. İkincisi, büyük zorlukla okumayı ba ardığım *Jacob'in Odası*. Üçüncüsü ise beni alt eden *Mrs. Dalloway*. Neyle ilgili olduğunu, nereye doğru ilerlediğini ve Mrs. Woolf'un bununla ne göstermeye çalıştığını çözemediğim için bitiremedim. Farklı bir şekilde söyleyecek olursam, ahlaki dayanağının ne olduğunu anlayamadım. Karakter oluşturmaya gelecek olursak, (bence) Mrs. Woolf Mrs. Dalloway ile ilgili binlerce şey söylemiş olsa da, Mrs. Dalloway'i göstermeyi ba aramamı . (Bennett 4)

Bennett'in *Evening Standard*'da yazmaya ba laması halka daha kolay ulaşmasını sağlamıştır ve Woolf'un   romanıyla ilgili yazdığı eleştirilerin hiçbirinde romanları beğenmemi , en çok *Deniz Feneri*'ni beğenmiş olsa da Mrs. Ramsay'in neredeyse gerçek bir insan gibi göründüğünü, orta kısmın iyi olmadığını ve tekniğin sıkıcı olduğunu belirtmiştir (aktaran Hynes 41). Bennett ve Woolf arasında ba layan atı ma, popüler sanat ile seçkin sanat arasındaki bir tartışmaya d n  m  t r. Bennett'in

ölümünün ardından Woolf günlüğünde sonradan *Yıllar* adlı roman olacak *The Pargiters* ile ilgili bir bölümde Arnold Bennett tarzı yaşama sanat görünümü vermek için ne yapmak gerektiğini sorarak ikili arasındaki tartışmayı özetlemiştir adeta: Arnold Bennett sıradan yaşamı temsil ederken Woolf seçkin ve mağrur sanatı temsil etmektedir. (Hynes 44). Bennett, bu edebi yönünü 1928 yılında *The Evening Standard*'da yayımlanan "Writing As a Living – And Why Not?" başlıklı yazısında şu cümlelerle dile getirerek kendini savunmuştur: "Modern zamanların zenginliklerinden çok para kazanma ihtiyacı iyi edebi eserlerin yazılmasını sağlamıştır [...] Yazarın amacı hem kendisini hem de başkalarını memnun etmek olmalıdır [...] Zihinsel sınıflar hangi sosyal sınıfa ait hissediyorlarsa onun parçası olurlar [...] Sanat için sanat yapmak yakınıp duran tembeller tarafından çıkarılan saçma ve topluma karşı bir düşüncedir" (Bennett 214-215). Özellikle son cümlesiyle Woolf gibi üst sınıftan yazarları eleştirdiği anlaşılan Bennett, 1929 yılında yazdığı "Give Us Fewer and Better Books" başlıklı yazısında da roman sanatının gelişmekte olduğunu; James Joyce, D.H. Lawrence, R.H. Mottram ve Aldous Huxley gibi yazarların kazandırdıkları yenilikler sayesinde canlandığını belirtir ve bu isimlerin en büyüğünün ise James Joyce olduğunun altını çizer (Bennett 229) Fakat eleştirmen yönüyle de tanınan Bennett, Woolf'u başarılı ve romana yenilikler kattığını düşündüğü yazarlar arasında göstermemiştir.

Books and Persons'da derlenen yazılarında bulunduğu çevreyle ilgili detaylarla zenginleştirilmiş iyi bir karakterin kurgunun en önemli unsurlarından biri olduğunu düşünen (Bennett 229), olay örgüsünde zamanda geri gitmekten kaçınılması gerektiğini belirten (305), eğer yazar karakterlerin zihnine girmiş ve düşüncelerini aktarıyorsa normal olay örgüsünden uzaklaşıldığının vurgulanması gerektiğini iddia eden (311) ve romanların güzellik duygusunu inşa etmesi gerektiğini düşünen (fakat romanlarında bunu çok az gerçekleştiren) Bennett temelde Woolf'un edebi anlayışıyla ters

düşmektedir. Fakat Bennett ve Woolf arasındaki farklılıklar edebiyat anlayışıyla sınırlı değildir. Buna ek olarak, “Queen of the High-Brows” başlıklı yazısında Woolf’un *Kendine Ait Bir Oda* adlı eseri ile ilgili eleştirisinde “kadın” konusundaki fikir ayrılıklarını da açığa çıkarır. Woolf’un kadınların yılda beş yüz sterlin kadar gelirinin olmasını ve rahatsız edilmeyecekleri bir odaya sahip olmaları gerektiğine dair düşüncelerini tartışmalı bulur ve Dostoyevsky’nin de rahat bir yazma ortamına sahip olmadığını, kendisinin ise Londra’da iyi bir gelir ve odaya sahip olmasının ardından verimli yazamamaya başladığını belirterek Woolf’un eserinin “feminist” olarak görülemeyeceğini zira Woolf’un tezinin kendisi için bile önemli olmadığını ve bu tez dışında her şey hakkında konuştuğunu iddia eder. Ayrıca, kadınların evlendikten sonra ilgi alanlarından uzaklaşmak zorunda kalmadıklarını ve ard arda çocuk doğursa da opera sanatçısı olmaya devam eden kadınlar olduğunu belirtir (Bennett 327-8). Bennett, Woolf’un kadın kimliği ile ilgili tartıştığı sorunlara oldukça yüzeysel yaklaşmaktadır. Woolf’un kadın kimliğinin özgürleşmesi için öne sürdüğü liberal çözümleri göz ardı etmektedir ve kadınların toplumsal cinsiyetinden kaynaklanan sorunları erkeklerin toplumsal cinsiyet kaynaklı sorunları ile eşdeğer tutmaktadır. Erkek egemen dünyayla ilgili eleştiriden uzak, kadın dünyasını anlamaya yeltenmeyen bir bakış açısı sergilemektedir. Bu bağlamdan bakıldığı vakit, “The True-to-Life Novel is Not the Best” yazısında kurgunun işinin, şiirde olduğu gibi, yaşamı olduğu gibi aktarmak olmadığını fakat onu değiştirmek, yükseltmek ve daha güzel, iyi bir hale getirmek (Bennett 358) olduğunu iddia eden bir yazarın bu şekilde yüzeysel bir yaklaşımla bu hedefleri nasıl gerçekleştireceği sorusu akıllarda uyanmaktadır.

Arnold Bennett ve Virginia Woolf arasındaki tartışmayı fitilleyen unsurlardan biri de sınıfsal farklılıklar olmuştur. Walter F. Wright *Arnold Bennett: Romantic Realist* adlı kitabında kendisini “orta sınıfın altında” olarak tanımlayan Bennett’in tanrının

yardımla bu sınıfa ait olmayı başardığını düşündüğünü ve “Kuzey’li adam”ın Londra, Paris gibi şehirlerde kimliğini bulmaya çalıştığını belirtir (Wright 7). Kuzey’den gelen ve yazdığı eserlerden kazandığı parayla geçinen Bennett için entelektüel grubun kraliçesi olarak etiklediği Virginia Woolf ve Bloomsbury grubu sınıfsal farklılığın vücut bulmuş halidir. Bennett’in de vurgulamış olduğu edebiyat dünyasındaki sınıfsal farklılıklar on dokuzuncu yüzyılın ortalarından yirminci yüzyılın ortalarına kadar güncel kalmış bir konu olsa da “highbrow” (*üst sınıf*) ve “lowbrow” (*alt sınıf*) tartışması 1930’larda doruk noktasına ulaşmıştır.

Michael Whitworth *Virginia Woolf (Authors in Context)* adlı kitabında “highbrow” kavramının ilk olarak 1884 yılında bir sıfat olarak kullanıldığını; 1908 – 1914 yılları arasında Amerika ve İngiltere’de sıfat ve isim olarak kullanılmaya başlandığını; “lowbrow” kavramının ise aynı tarihlerde ortaya çıktığını belirtir (Whitworth 83). Melba Cuddy Keane de *Virginia Woolf, The Intellectual and the Public Sphere* de “highbrow” ve “lowbrow” tartışmasını irdelemiş ve bu kavramlara yüklenen anlamı açıklayarak Woolf hakkında yaratılan halktan uzak, elit modernist yazar imajını eleştirmiştir. Entelektüelin toplumdaki konumunu odak noktasına alan tartışma 1932 yılında J.B. Priestley ve Harold Nicholson’ın “To an Unnamed Listener” başlıklı BBC radyo konuşması sonucu alevlenmiş; J.B. Priestley “To a High-Brow” başlıklı konuşmasında halkı “highbrow” olmanın cezbedici yönüne kendilerini kaptırmamaları gerektiğini söyleyip, bu entelektüel sınıfın yazılarını duygudan yoksun, sıradan hayattan uzak olan ve eğitilmiş bir “kurt”tan beklenecek şekilde yazılmış eserler olmakla itham etmiştir (aktaran Keane 24). Priestley’nin kurt benzetmesiyle (İngilizcesi “wolf” olan kelime aracılığıyla) “highbrow”la özdeşleştirilmiş olan Virginia Woolf’a atıfta bulunduğu iddia edilmiştir (Keane 24). Harold Nicholson’ın konuşması ise “highbrow” ve “lowbrow” şeklinde bir ayrımın sadece İngilizcede var olduğunu ve entelektüellere

açık bir biçimde güven duymayan tek milletin Anglo-Sakson ırkı olduğunu kapsamaktadır (aktaran Keane 25). Keane, kökenleri “elit” ve “kitle”den gelen “brow” ayrımının iletişim teknolojilerinin değişmesi, politik ve ekonomik eşitsizliklerin yeni kültürel oluşumlar hakkında düşünme şansının azalmasına yol açması nedeniyle ortaya çıktığını ileri sürer (17). Entelektüel kültür yüksek sınıfla özdeşleşmişken, kitlelere hitap ettiği düşünülen popüler kültür alt sınıflarla özdeşleştirilmiştir (Keane 18). Kitle iletişim araçlarının çoğalması nedeniyle okur kitlesinin kolaylıkla değişim göstermesi okuyucuya ulaşma kaygısı yaratmış ve hangi türden edebi yapıtların hayatta kalacağına dair sorular ortaya çıkmıştır (Keane 20). Dolayısıyla söz konusu tartışma okuyucu kazanma ve saygınlık ve meşruluk kazanma tartışması temelinde ilerlemiştir. Bu radyo tartışmasının ardından Woolf *New Statesman and Nation*’ın editörüne ölümünden sonra “Middlebrow” başlığıyla yayımlanacak olan bir mektup yazmış fakat göndermemiştir. “Highbrow” olduğunu kabul eden Woolf bahsedilen mektupta “highbrow” olarak adlandırılan edebiyatı savunmak yerine okuru alışılmışın dışına çıkmaya davet ederek “high”, “middle” ve “low” tartışmalarının aşağı, orta ve alt sınıflara tekabül ettiğine değinerek, bu sınıf ayrımlarının altını oymaya çalışmıştır (aktaran Keane 25). “Highbrow”ların düşünce geliştirme peşindeyken “lowbrow”ların yaşam kavgasında olduğunu öne sürmüştür (aktaran Keane 26). “Lowbrow”ların güzel ve doğal yazdığını belirtirken “Middlebrow”ların yalnızca insanlara ne düşünmesi gerektiğini belirten, kalıplaşmış düşünceleri aşlamaya çalışan geleneksel eserler yazdığını ileri sürer (aktaran Keane 26). Sıradan okur ile entelektüellerin karşıt taraflar olmadığını kanıtlamaya çalıştığı mektubunda “middlebrow” eserlerin eril kurumsal söylemi temsil ettiğini ve okuru kendi ideolojisine çekmeye çalıştığını iddia eder (aktaran Keane 31). Woolf okura belirli bir ideolojinin görüşlerini dayatmak yerine, okuru düşünmeye teşvik etmeye çalışmaktadır. Michael Whitworth ise entelektüellerin hemfikir oldukları

noktanın geniş kitlelere hitap eden edebiyat türüne karşı edindikleri küçümseyici tavır ve piyasaya hitap eden eserlerin ayırt edici özelliklerden yoksun olduğunu düşünmeleri olduğunu belirtir (Whitworth 82). Fakat Whitworth Woolf'un "highbrow" ve "lowbrow"un birbirine bağlı olduğunu düşündüğünü ve "lowbrow"u borsacı, amiral, düşes, hayat kadını, bankacı ve terzi gibi farklı örnekler vererek açıklamasından ise bu kavramı ekonomik sınıfsal farklılıktan çok zihinsel uğraşla özdeşleştirdiğini öne sürer (83). Buna göre Woolf'un ayrımı düşünsel hayat ile aktif hayat arasında yapılan bir ayrımdır (83). Woolf ve Bennett'in içinde bulundukları bu tartışma İngiliz Edebiyatının geleneksel olan, sosyal yaşantıyı detaylandırarak okura toplumdan bir kesit sunma arayışı içinde olan realist edebiyat ile bireyin iç dünyasına ve toplumun bireyin bu gizli kalan tarafı üzerine etkisini yeni yöntemlerle anlatma arayışı içerisinde olan modernist edebiyat anlayışının çekişmesidir¹².

¹² Bu tartışma üzerine daha fazla bilgi edinebilmek için Leonard Woolf'un *Hunting the Highbrow* adlı kitapçığı, Desmond MacCarthy'nin *Experience*'de yayımlanan "Highbrows" yazısı ve Aldous Huxley'in *Music at Night and other Essays* de yayımlanan "Foreheads Villainous Low" başlıklı yazısı okunabilir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: ARNOLD BENNETT'İN ESERLERİNDE MEKÂN

1. Endüstrileşmenin Toplumsal Yapıyı Biçimlendirmesi

Birçok romanında Londra'yı merkeze alan, ya da büyük şehir yaşıntısının etkilerini taşıyan insanların kırsalda geçen zamanını ele alan Virginia Woolf'un aksine, Arnold Bennett'in romanlarının ve kısa hikâyelerinin çoğu Five Towns adlı küçük, endüstriyel bölgede geçmektedir. Bu bölgedeki yaşamı farklı kılan değişkenlerin (sosyal statü, cinsiyet, din, ekonomi, vs.) altının çizildiği bu romanlarda, toplum içerisinde fark edilmeden yaşayan, sıra dışı özelliklere sahip olmayan karakterlerin materyalliğin ön plana çıktığı bu sosyal çevre içerisindeki “varoluşları” anlatılmaktadır. Karakterlerin birçoğu toplumsal normlar tarafından belirlenen yaşam döngüsü içinde kalmıştır ve kimlik arayışı ya da deneyim elde etmek gibi zihinsel bir uğraş ya da yaşam merakı taşımamaktadır. Bu nedenle karakterler yaşadıkları çevre ile ilgili derin düşüncelere kapılmaz ya da hayatlarını değiştirme çabası içinde görülmezler. Günlük yaşıntı içerisinde gerçekleşen olaylar aktarılırken eleştirel bir tutum var olsa da, bu yalnızca anlatıcının sesidir ve bu eleştirilerin üzerine gidilmeden okurun dikkatine sunulur.

“Arnold Bennett ve Five Towns” bölümünde de kısaca bahsedildiği gibi, Five Towns porselen sektörünün merkezi olması nedeniyle fabrikalarla dolu olan bir yerleşim yeridir ve eski maden ocakları bulunmaktadır. Bu endüstriyel yapı şehrin atmosferini şekillendirmiş ve görüntüsünü fabrika bacaları, dev fırınlar, kirli hava ve kasvetin hâkim olduğu bir merkez haline getirmiştir. Bu kasvetli hava Bennett'in romanlarında da vurgulanmış ve insanların işe gidip gelmek ve ev işleri ile uğraşmak dışında bir hayatının olmamasına neden olmuştur. Asıl adı Burslem olan ve Bennett'in çocukluğunun büyük bir kısmının geçtiği Bursley bu şehir grubunda merkez görevi görmektedir ve ekonominin en canlı olduğu yerdir. Zamanın ilerlemesi ve insanların bu

ilerleme sonucunda vardıkları noktaya dikkat çeken Bennett, bunu gerçekleştirirken sadece insan hayatını göstermekle kalmaz, Bursley şehri ve etrafındaki diğer şehirlerin geçirdikleri değişimleri de yansıtarak küçük bir bölge aracılığıyla İngiltere'nin ekonomik ve sosyal değişimlerini, demokratikleşme ve insan haklarını geliştirmek için atılan adımları da göstermiş olur. Bu yönüyle Bennett'in romanları küçük bir bölgeyle kısıtlı kalmış edebi ürünler olarak görülmemelidir. Five Towns kendi içine kapalı bir toplum olsa da İngiltere'yi ve İngiliz insanının yapısını sermaye mekânları, erkek egemenliği, kapitalizm ve toplumsal etkileşim düşüncesi gibi araçlarla örneklemektedir. Her ne kadar Woolf *The Common Reader* adlı eserinde Bennett gibi yazarların önemsiz konular hakkında yazmalarını, muazzam bir yeteneği ve çalışmayı önemsiz ve geçici olan konuları aslolan ve kalıcı olarak yansıtmak için harcamaları nedeniyle eleştirse de (Woolf 187) bu detaylı gerçekçi anlatım kapitalizmin ve dini sömürünün insan hayatı üzerine sistimli bir biçimde nasıl etki ettiğine ışık tutmaktadır. Üretim sürecinde tek tipleşen insanların ilişkilerinin endüstri, işyeri ve çalışma üçgeni içerisinde gerçekleştiği bir mekânda insanların düşünmeye ve sorgulamaya çekindikleri, böyle bir isteğe kapılmaları halinde ise suçluluk duydukları düşünüldüğünde Woolf'un karakterleri gibi sorgulayıcı bir bakış açısına sahip olmamalarının nedeni anlaşılmaktadır. Bu bölümde Five Towns bölgesinin detaylı olarak ele alındığı *Anna of the Five Towns*, *The Old Wives' Tale* ve *Clayhanger* adlı romanlar ele alınacak ve Five Towns adlı bölgenin ekonomik, dini ve sosyal yapısı incelenerek bu özelliklerin Bennett'in roman anlayışı üzerine etkisi sorgulanacaktır.

Bireyin ancak parçası olduğu sosyal çevreyle ilişkilendirilerek anlaşılabilceği ve davranışların sosyal ilişkilerden etkilenip aynı zamanda davranış örüntüleri oluşmasını sağladığı düşünüldüğünde Bennett'in romanlarındaki karakterlerin düşünce yapısını ve davranışlarını anlayabilmek için içinde bulundukları toplumu da anlamak

gerekliliği doğar. Mekân, zaman ve sosyal çevre kavramları toplumsal yapının kavranmasına yardımcı olur. Lewis Mumford'ın *The Culture of Cities*'de ifade ettiği üzere insanların dünyaya hükmetme arzusunun bir sonucu ortaya çıkan şehirler insan deneyiminin geçerli işaretlere, davranış biçimlerine ve düzenlere dönüştüğü sosyal ilişkilerin bütünleşip, sistemleştirildiği mekânlardır (Mumford 3). Medeniyete ait değerlerin oluşup çoğaldığı bu mekânlar farklı ilişki türlerini içerir ve ekonomik ilişkiler bu ilişkilerin temel unsuru olarak görülebilir. (3) Mumford'ın ifadesiyle, zaman ve mekân etkileşimi ve iş gücü ayrışımı ile şehirdeki yaşantı bir senfoni halini almakta; belirli tavırlar, davranışlar ve araçlar bireysel olarak elde edilemeyecek etkili bir ses oluşturmaktadır (4). Etkileşim ve kolektif deneyim paylaşımı ışığında bakıldığında Five Towns bölgesindeki kentsel meseleleri anlayabilmek sermayeye ilişkin sorunlara değinmeyi gerektirir. Romanların geçtiği dönemi irdelemeden evvel şehrin atmosferini şekillendirdiği belirten maden ocaklarının bölgenin kapitalist yapısı ile olan bağlantısını ele almak faydalı olacaktır. Lewis Mumford'ın şehir yapılanmasının tarihini anlatırken değindiği üzere, ortaçağın sonlarına doğru maden endüstrisinin önemi artmış, şehir merkezinden uzakta yer alan maden bölgelerinin etrafında yerleşim yerleri oluşmuştur (66). Maden endüstrisinde gerekli olan cihazların pahalı olması bu sektörün yeterli sermayeye sahip kişiler tarafından yönetilmesine ve diğer insanların üretim sezonu ve malların satılması arasındaki dönemde geçici olarak işe alınan işçiler olarak üretimde yer almasına neden olmuştur (66). Five Towns bölgesindeki eski maden ocaklarının varlığı bu bölgenin kapitalizmin ilk zamanlarına da şahit olduğu, bu yaşam biçiminin kentin tarihini oluşturduğunu göstermektedir. Mumford'a göre zamanla gelişen endüstri, makineleşme ve sermaye artışı sayesinde kapitalizm daha ileri boyutlara taşınmış, ticaret belli kişilerin tekeline geçmiş, ilerleyen ulaşım sayesinde pazarlama yerel olmaktan çıkmış, farklı mekânlara yayılmıştır ve loncaların ticaret üzerindeki

kontrolü azalmıştır (67). Bu değişimler bireylerin yaşantısı ve kimliği üzerinde daha belirleyici bir role sahip olmuştur. Bu toplumsal yapının karakterler üzerindeki etkisini kavrayabilmek için David Harvey'in *Sermayenin Mekânları* adlı kitabında sermaye ve kimlik arasındaki ilişki ile ilgili düşüncelerine bakılabilir:

Kim olduğumuza, nereye ait olduğumuza ve yükümlülüklerimizin neyi kapsadığına – kısacası kimliğimize – dair duyumuz, mekân ve zaman içindeki konumumuza dair duyumuzdan son derece etkilenir. Diğer bir deyişle, kimliğimizi çoğunlukla mekân (buraya aitim) ve zamana (bu benim biyografim, benim tarihçem) göre konumlandırırız. Kimlik krizleri (benim bu dünyadaki yerim ne? Nasıl bir geleceğim olabilir?) zaman ve mekân sıkışmasının zorlu safhalarında ortaya çıkar. (Harvey 157)

Bennett'in romanlarına bakıldığı zaman, *Anna of the Five Towns*'da Anna Tellwright, *The Old Wives's Tale*'de Sophia Baines ve *Clayhanger* adlı romanında ise Edwin Clayhanger karakterinin bir tür kimlik krizi içerisinde olduğu çıkarımı yapılabilir. Bu karakterlerin içinde bulundukları mekân ve zamana ait hissedemedikleri ve bunun çoğunlukla toplumsal normların dayattığı ezberlenmiş yaşamdan kaynaklandığı anlaşılabılır. Üç karakterin de toplumsal normları hatırlatan ve davranışlarını bu normlara göre şekillendirmeleri beklentisi içerisinde olan baskıcı ebeveynleri bulunmaktadır ve bunun neticesinde özgür düşünme yetisi geliştirememek, toplumsal yapıyı sorgulama arayışına girememek karakterlerin kimlik krizi yaşamasına neden olmuştur. Bu karakterlerin ve aile yapılarının toplumun geneline ayna tuttuğunu düşünmek yanlış bir çıkarım olmayacaktır. *Clayhanger*'ın başında anlatıcının da vurguladığı üzere “Bu ilginç detaylar Five Towns'da yaşayan iki yüz bin kişinin hikâyesiyle alakalı olduğu gibi, Edwin Clayhanger'ın hikâyesiyle de ilgilidir” (Bennett

15)¹³, dolayısıyla bu baskıcı tutumun kaynağına inmeye çalışmak ve sorgulamak Five Towns'da oluşmuş olan sosyal ve ekonomik yapının anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Five Towns kapitalist sistemin etkin olduğu, belirli bir sektörde üretimi uzun süredir tekelinde bulunduran ve nüfusun çoğunluğunu finansal aristokrasi olarak tanımlayabileceğimiz burjuva ve işçi sınıfının oluşturduğu bir mekândır. Bu anlamda David Harvey'in düşünce akışını takip edecek olursak, kapitalist şehir, insan eliyle inşa edilmiş ortamıyla insanlığın ulaştığı başarıyı taçlandıran bir zafer olarak, insan emeği gücünün doğaya üstün geldiğinin bir kanıtı olarak ya da her ne kadar kapitalist sosyal ilişkiler görüntüsünde olsa da manzarayı bir bütün olarak *yaratma* yeteneğinin dışa vurumu olarak görülebilir. Diğer taraftan böylesi bir dışavurumun barındırdığı geçmişin ağırlığı gündelik hayat açısından bir zindan da olabilir, gelecekteki gelişmeler için bir engel de teşkil edebilir. Kapitalizm zaman içerisinde bir noktada kendi ihtiyaçları ve amaçlarını fiziksel olarak dışa vurmanın mücadelesini verir, ama gelecekteki bir noktada tam da yaratmış olduğu şeyin kendi ihtiyaçlarının karşısı haline geldiğini görür (Harvey 102). Five Towns bölgesi ve Bursley kapitalist şehir örneği olarak insan eliyle inşa edilmiş bir başarıyı, şehrin tahrip edilmiş doğasıyla da insan emeğinin gücünün doğaya üstün geldiğini kanıtlar niteliktedir. *Anna of the Five Towns* adlı romanın başlarında yer alan bir tasvir şehrin endüstriyel, kapitalist yönü ve doğanın yaşadığı tahribatı özetlemektedir.

Bekçinin evi, sahne platformu, kulübeler, korkuluklar, sığınaklar – bunların hepsi çimlerin ve çelimsiz ağaçların benzi atmış yeşilliğini etkisiz kılan, tuğla ve kiremitin tekdüze kırmızılığıyla göze saldırıyordu [...] Bu beş kasaba içinden Bursley anaç olandır, Hanbridge ise en büyük olanı. Acımasız ve ürkütücü bir çehreye

¹³ Arnold Bennett'in eserlerinden yapılan alıntılar tarafımda çevirilmiştir.

sahipler – kasvetli, sert yapılı, kaba saba; fabrika fırınlarından ve bacalardan çıkan zehirli duman köy yollarından eser bırakmayıp, kırsallığın cazibelerini çorak travestilere dönüştürene dek yeşilliğin üstünü kapatıp, pörsümesine yol açmış. (Bennett 6)

Şehri saran kirli hava, fabrika bacaları, maden ocakları ve demir eritme işletmeleri kapitalizmin şehirdeki üstünlüğünü ve şehrin atmosferi üzerindeki etkisini gösterirken, yazarın kelime seçimleri ise bu fiziksel özelliklerin insanların ruhsal ve zihinsel yapısı üzerine etkisini gösterir. Şehrin fiziksel yapısının yanı sıra inanç sistemi de bu karamsar ve kısıtlayıcı tablonun şekillenmesine yardımcı olmuştur. Şehrin fiziki durumu insan hayatını ve düşünce yapısını etkilemekte ve kapitalizmin belirlediği sosyal ilişkilerin oluşmasına neden olmaktadır. *Anna of the Five Towns*'da Anna ve Henry Mynors'ın ilişkisine bakıldığı zaman kapitalist düşünce yapısının ve Methodist inancın insan hayatını ne denli şekillendirdiği anlaşılabacaktır. Anna ve Mynors Anna'nın ders verdiği kilise aracılığıyla tanışmışlardır ve Mynors Anna'nın oldukça zengin fakat cimri babasının servetinin farkındadır. Babasının ekonomik yatırımları sonucu Anna'nın da elli bin sterline yakın parası bulunmaktadır ve Mynors'ın teklifi üzerine Anna'nın babası Anna'nın Mynors'ın porselen fabrikasına ortak olmasını sağlamıştır. Elbette bütün bu finansal süreç içerisinde Anna'nın söz hakkı bulunmamaktadır ve finansal detaylar hakkında hiçbir fikri yoktur. Anna ve Mynors'ın ilişkileri bu finansal işlem neticesinde başlar ve bir süre sonra Mynors'ın duygusallıktan ve romantizmden uzak evlilik teklifi sonucu evlilik ile sonuçlanır. Ancak anlatıcının altını çizerek belirttiği üzere ve Anna'nın babasının da vurguladığı gibi Mynors'ı harekete geçiren asıl unsur Anna'nın yüklü miktardaki parasıdır. Bu durum evliliğin dahi ekonomik bir işlem şeklinde gerçekleştiğini gözler önüne sermektedir. Deborah L. Madsen *Feminist Theory and Literary Practice* adlı kitabında Elizabeth Cady Stanton'ın evlilik üzerine

düşüncelerini ele alırken Stanton'ın devlet tarafından yasalar aracılığıyla baskıya maruz kalan kadınların bu baskı, kontrol ve güç ilişkilerini özel hayatlarında da evlilik yoluyla yaşamaya devam ettiklerini belirtir (aktaran Madsen 40). 1850 yılında çıkarılan bir yasayla evlilikte erkek ve kadın bütünleşmiş tek bir unsura dönüşür ve bu durumda baskın olan taraf da erkektir (40). Charlotte Perkins Gilman'ın da *Women and Economics* de vurguladığı gibi ataerki ve kapitalizm kadınların ekonomik ve cinsel sömürsünde ele ele çalışmaktadır ve ekonomik ilişkilerin cinsel ilişkilerle birlikte yürütülmesi kadınların tabiiyeti ve toplumsal düzende altta olmaları ile sonuçlanmaktadır (Aktaran Madsen 41). Anna ve Henry Mynors arasındaki ilişki de kapitalizm ve ataerkinin birlikteliği sonucu ortaya çıkan ve kadının tabiiyetinin babadan kocaya geçtiği, kendi vücudu üzerinde bile söz hakkının olmadığı bir bağımlılık ilişkisidir. Bu evlilik ilişkisi Anna'nın cinsiyetlendirilmiş bir mekân olan evde ve ev içerisinde de ait olduğu yer olan mutfakta kalmasını sağlayan kurumsal bir güç olarak işler.

Kapitalist ilişkilerin varlığını destekleyen başka örnek ise Edwin ve babası Darius arasındaki ilişkidir. Edwin okulu bıraktıktan sonra her ne kadar mimar olmak istese de babasının baskısı sonucu basımevinde çalışmak zorunda kalır. Duygusal bir bağın var olmayışı ve Darius'un iş dışında odaklandığı bir durumun olmaması nedeniyle Edwin ve babası arasındaki ilişki iş ilişkisi dışına çıkamamakta ve çoğunlukla baba oğul arasında çekişmelere, maddi nedenlerden dolayı çıkan tartışmalara yol açmaktadır. *The Old Wives's Tale* de ise Constance ve Mr. Povey'in iş aracılığıyla tanışmaları ve zaman içerisinde birbirlerine yakınlık duyup evlenmeye karar vermeleri ve Mr. Povey'in Baines manifaturacılığın işletmesini üstlenmesi de finansal işlerin insan ilişkileri üzerine etkisini kanıtlamaktadır. Ne Anna, ne Constance ne de Edwin iş ilişkileri dışında insanlarla iletişim kurma fırsatına sahip değildir ve bu durum var olan

seçenekleri değerlendirmelerine, ailelerinin isteklerini yerine getirme çabasına ve hayata dair beklentilerinin ne olduğunu düşünmeden ya da var olan bir arzu varsa dahi bunun için kayda değer bir çaba göstermeden elindekilerle yetinmelerine neden olmaktadır.

Fakat kapitalist düşüncenin geliştirdiği bu sosyal ilişkiler gündelik hayatın daha da zorlaşmasına, insanların kendi ihtiyaç ve amaçlarını göz ardı etmesine ve bastırılmışlığa yol açmaktadır. İnsan eliyle yaratılan bu sistem, insan ihtiyaçlarına karşı çelişkili bir eylem haline gelmiştir. Harvey'e göre ne türden bir üretim söz konusu olursa olsun öncesinde hayal gücünün çalıştırılması gerekir. Ona göre üretim daima insanların arzularının ve niyetlerinin belirli bir amaç uğruna seferber edilmesidir. Endüstriyel kapitalizmdeki sorun, çoğu insanın bu sürece dâhil olmasının engellenmesidir. Yalnızca seçilmiş kişiler hayal edip tasarlama ayrıcalığına sahiptir ve bütün kararları onlar vermektedir, işçilerin eylemlerini düzenleyen teknolojiler seçilmiş kişiler tarafından kurulmaktadır, dolayısıyla nüfusun çoğunluğu için yaratıcılık oyununa katılma yolu tıkanmıştır (Harvey 159). Var olan sistemin devamlılığını sağlama rolüne sahip işçiler ürettikleri madde üzerine düşünmeden, hatta ürettikleri ürüne sahip dahi olamayan insanlardır ve bu durum üretime yabancılaşmalarına neden olmaktadır. Fakat genel anlamda ve özellikle Five Towns örneğinde, yaratıcılık aktivitesine katılımı en çok engellenen grup kadınlar olmuştur. Üretim sürecinde yer aldıkları vakit daha ucuza alıştırılmakta, yaptıkları iş ise çoğunlukla erkeklerin yapamadıkları, küçük ellere sahip insanların becerebildiği işler olmuştur. Anna'nın Mynors'la ortak olmasının üzerine, Mynors'ın teklifiyle fabrikayı gezmeye gittiğinde kadınların üretim sürecinde nasıl algılandığı ve ev işlerinin yürütölmesi dışında üretim sürecine katılmamış Anna'nın ise hem fabrikada çalışan kadınlar hem de Mynors tarafından bu süreçten nasıl dışlandığı gözlemlenebilir.

Mynors'ın bütün ustalığını gözden kaçması en kolay ve denetlenmesi en zor olan iş gücü israfını önlemek için kullanması (Bennett 58) ve bir iş bölümünün boş kalması sonucu işverenin para kaybetmeye başladığının belirtilmesiyle emek gücüne bakışı da yansıtılır. Anna'nın ortağı olduğu iş kolu hakkındaki bilgisizliği vurgulanır ve boyama işiyle uğraşan kadın çalışanın yaptığı işi denemek istemesiyle de çalışanın da Anna'nın deneyimsiz çabası karşısında takındığı hafif alaycı tutum anlatılır. Anna'nın “İnanılmaz aptal ve bilgisizim” (62) şeklindeki yorumu da bu düşünceleri destekler. Buna ek olarak Anna'nın maddi işlerinin sorumluluğunu almasının ardından ilk kez bankaya gitmesi ve paranın geçirdiği işlem karşısında duyduğu şaşkınlık da Bursley gibi kapitalizmin etkin bir şekilde işlediği bir yerde bu olgulardan ne kadar uzak olduğunu göstermektedir: “Paradan para elde etmenin gizemi – uzak ya da yakın, dünyanın farklı yerlerinde tamamıyla bilgisiz olduğu ve öyle olmaya devam edeceği yollarla kendi adına yürütülen ilginç bir süreç – hayrete düşürdü ve gerçeklikten uzak olduğu hissini yarattı” (55).

Kapitalizm ve mekân arasındaki ilişkinin bir diğer yönü ise çalışılan yer ve yaşanılan yer arasındaki ilişki ile açığa çıkmaktadır. Bennett'in *The Old Wives's Tale* ve *Clayhanger* romanlarında çalışılan yer ile yaşanılan yerin aynı mekânda olduğu görülür. Baines ailesinin manifaturacı dükkânı evlerinin altındayken, Clayhanger ailesinin basımevi de evlerinin alt katında bulunmaktadır. Baines ailesinin fertleri uzun bir süre iş ve ev yaşamını birlikte sürdürmüş ve Mr. Baines'in felç olması nedeniyle iş yeri evdeki erkek rolünü üstlenmiş Mrs. Baines'in yönetiminde ve zaman zaman da Constance ve Sophia'nın da yardımıyla yürütülmüştür. Clayhanger ailesinde ise iş ile ilgili konular tamamen erkeklerin elindedir ve kadınların yapılan iş hakkında hiçbir fikri bulunmamaktadır. Fakat geçen zaman içerisinde iki romanda da iş yeri ve yaşanılan yerin farklı sebeplerden dolayı olsa da ayrıldığı görülür. *The Old Wives's Tale*'de

Constance'ın Mr. Povey ile evlenmesinin ardından işi Mr. Povey yürütür fakat Mr. Povey'in ölümünün ardından iş yeri Constance'ın sorumluluğuna kalır. Constance işi yürütebileceğini düşünmediği için bu sorumluluğunu Mr. Critchlow'un denetiminde onun karısına devreder.

Baines ailesinde çalışılan yerin yaşanılan yerden ayrılması ekonomik hareketliliğin negatif bir sonucu ve kadınların finansal işlere olan uzaklığı neticesinde olmuştur. Baines ailesinin geçirdiği değişimler aynı zamanda şehrin kamusal alanında gerçekleşen değişimlere de ayna tutmaktadır. *Whose Public Space? International Case Studies in Urban Design and Development* adlı çalışmanın editörü Ali Madanipour'un kitabın "Introduction" bölümünde belirttiği üzere kamusal alanın yapısı ve karakteri şehrin yapısı ve karakteri ile bağlantılıdır ve şehirler değiştikçe kamusal alan da değişim geçirmektedir. Kamusal alan küçük şehirlerde ticaretin, politikanın ve kültürel etkinliklerin merkezindeyken şehirler büyüdükçe bu tür etkinliklerin yapıldığı mekânlar çoğalmaktadır ve kamusal alanlar daha geçici ve daha az özgünlüğe sahip mekânlara dönüşmektedir (Madanipour 5). Bursley'deki insanların dış dünya ile olan etkileşimleri arttıkça meydan da buna bağlantılı olarak biçimlenmiştir ve neticede aktif bir kamusal alan olan St. Luke's Meydan'ının zaman içinde özgünlüğünü yitirdiği, ekonomik gelişmelere ayak uyduramadığı görülmüştür. Anlam kaybı yaşayan ve kişisel etkileşimin azaldığı kamusal alanlar "mekân" kavramının çağrıştırdığı anlamlardan uzaklaşarak daha soyut ve kişisel etkileşim içermeyen bir kavram olan "uzam"a yaklaşımlardır (Madanipour 6). Five Towns özelinde düşünüldüğü zaman, her ne kadar bu şehirler küçük olsa da etkileşimden uzak, yabancılaştırmanın yüksek olduğu bir toplumun var olduğu, sınıfsal farklılıkların toplumu ayrıştırdığı ve kamusal alanların iletişim kurmaktan çok karşılaşmaların mekânı oldukları görülür. Şehrin bu bağımsız,

bireysel yapısı katı endüstriyel yapıya sahip zengin bir toplumun oluşmasına ön ayak olmuştur.

Clayhanger örneğinde yaşanan yer ile çalışılan yerin ayrılması mekânın sınıfsal farklılık üzerindeki etkisi etrafında şekillenir ve şehrin endüstriyel yapısından kaynaklanan yabancılaşmayı gösterir. Öncelikle binanın basım için kullanılan ağır cihazları kaldıramaması sonucu çöken taban ile bu değişikliğin gerekliliği vurgulanır. Fakat asıl sebep Clayhanger ailesinin sosyal statülerinin yükselmesidir. Zira basım evinin işleri gayet iyi gitmektedir ve Clayhanger ailesi maddi olarak iyi bir konumdadır. Bunun sonucunda Bursley’de yüksek gelirli insanların ikamet ettiği Bleakridge adlı bölgede yeni bir ev satın alınması mekânsal bir değişim sağlar. Bleakridge’de yeni inşa edilen ve Edwin Clayhanger’ın kendisine ait bir odası olacağı için duyduğu heyecanın görülmesini sağlayan ev, ekonomik kazanımların sınıfsal hareketliliği sağlamasının bir örneğidir. “ [...] Duck Bank’ten beş dakikalık bir uzaklıkta olsa da, “yukarıda” Bleakridge’de, dumanın “üstünde”, şehrin “dışında” yaşamak” (Bennett 162) olarak tasvir edilen bu bölge için kullanılan edatlara vurgu yapılması ve aslında şehir ile ne kadar iç içe olduğunun belirtilmesi mekâna atfedilen soyut anlamları ve toplumsal algıları ortaya çıkarmaktadır. Bu örnekte mekân sınıf olgusu ile eşleştirilmiş ve mekânsal değişimin sınıfsal değişime olan katkısı gösterilmiştir. Bleakridge’in karakterinin zaman içerisinde değişimi kentin geçirmiş olduğu değişimi de yansıtmaktadır.

Anna of the Five Towns’da da bu değişimin örneklerini görmek mümkündür. Anna ve Mynors’ın evlendikten sonra Anna’ya olan borçları nedeniyle babasını, işini ve evini kaybetmiş olan Willie Price’ın evinde oturacak olmaları kapitalizmin amansız

yüzünü göstermekte ve bir zamanlar zengin olan bir ailenin düşüşünü ortaya çıkarmaktadır. Buna ek olarak Bleakridge bölgesinin tasviri de bu değişimi örnekler:

[...] her ne kadar kasabanın gelişim seyri Bleakridge'in bir zamanlar sahip olduğu seçkinliğinin azalmasına neden olduysa da, Trafalgar Yolu'nun sonunda oturmak hala birçok kişinin nihai hedefiydi. Kasabanın merkezinden Bleakridge'e doğru uzanışında, Trafalgar Yolu birtakım karakteristik değişimler geçirdi. İlk önce işletmeler ve küçük dükkanlar sıralandı; yükseliş devrinin başlarında çeyrek kilometre boyunca uzanan daha lüks evler görüldü; son olarak, en iyi dönemindeyse senelik kiralari 251 ve 601 pound arasında olan müstakil, yarı müstakil ve sıra sıra evler ortaya çıktı. (Bennett 10)

Bu örneklerden de anlaşılabileceği gibi, sosyal ilişki ve düzenlemelerden oluşan bir çerçevenin içinde yer alarak fiziki çevrenin yaratılmasına katkıda bulunan etkileşimlerin, çelişkilerin, güç ilişkilerinin iç içe geçtiği bir sistem ortaya çıkmaktadır. Toplum dışı dünyanın değişmesine ön ayak olarak aynı zamanda kendi doğasını da değiştirmektedir.

İnsanların değişimini simgelediği iddia edilebilecek bir diğer unsur ise makineleşmenin yeri ve genç nesillerin bu duruma adaptasyonudur. Özellikle *Clayhanger*'da bu değişimin izlerini takip etmek mümkündür. Öncelikle Darius Clayhanger'ın çocukluk yıllarındaki ağır çalışma koşullarının anlatıldığı bölümlerde zaman içerisinde çocuk işçilerin zorlanarak yaptıkları işlerin makineler aracılığıyla kolaylıkla gerçekleştirilmesi vurgulanmaktadır. Bunun yanı sıra basım işinde makineleşmenin ne kadar geliştiğini, eskiden günler sürecekt işlerin daha kısa bir sürede gerçekleştiği ve bu durumun da işlerin kapasitesini arttırdığı gösterilir. Ne var ki, oldukça heybetli ve ağır görünen makine kimi zaman çalışmakta kimi zaman ise çalışmamakta ve çalışanlar makinenin moduna göre hareket etmek zorunda kalmaktadır.

Fakat yine de çalışanların makineyi çok sevdiği ve modern medeniyetlerinin mucizeleri üzerine düşünmesinden (Bennett 101) de anlaşıldığı üzere insanlar makinelere büyük hayranlık beslemektedir. Endüstrileşmenin boyutunun değiştiği, insan emeğinin değerinin azalmaya başladığı bu günlerde eski usullerin de kıymeti azalmaktadır. Bu bakımdan Darius ve Edwin farklı kuşakları ve anlayışları temsil etmektedirler. Darius'un ikinci el olarak satın aldığı makinenin atölyeye getirilmesi ve makinenin ağırlığını kaldıramayan geçmiş yüzyıla ait evin tabanının çökme tehlikesi bulunmaktadır. Bu felaketin yaklaşmasını heyecanla bekleyen Edwin'in (Aslında, zeminin çökmesini dört gözle beklemekten kendini alamıyordu (106)) makineyi kurtarışı ve Darius'un yaklaşan felaket karşısında etkisiz kalması Edwin'in yaşamakta olan yeni dönemi temsil ettiği ve Darius'un geçmişe ait kaldığını göstermektedir. İki farklı kuşağa ait olan, zor koşullarda büyüyüp, azimle çalışmanın sonucunda iyi bir işe ve mal varlığına sahip olan Darius ile rahat koşullarda büyümüş, eğitim görmüş, kitaplara ve mimariye merak salan Edwin'in geçinememesi İngiltere'deki iki farklı yaşam tarzını hatta sınıfı temsil ettiği düşünülebilir. Darius'un Edwin'in kendi oğlu olmasına rağmen aristokrat bir duruşa sahip olduğunu düşünmesi ve içten içe bu durumla gurur duyması da bu farka işaret etmektedir. Bu durum İngiltere'deki aristokrasi anlayışının, özel olarak Five Towns bölgesinde, değiştiğini ve burjuva sınıfının artan değerini göstermektedir.

Lewis Mumford ortaçağda insanların toplumda var olabilmek için bir topluluğa ait olmaları gerektiğini, bir kurumun üyesi olunmadıkça toplumda güvenli bir konuma sahip olunamadığını ifade etmektedir (Mumford 29). Geçen yüzyıllara rağmen toplum tarafından kabul görmek için gerekli olan unsurlarda fazla değişiklik olmadığı görülebilir. Birey ait olduğu sınıfın ya da loncanın yaşantısına göre yaşamını sürdürmekte ve düşünceleri de buna göre şekillenmektedir. Mumford, Anglo-Saxon

zamanlarında loncaların dini yönünün ağırlık olduğunu ve hayatın kötü şartlarına karşı destek amaçlı hareket eden ve en sonunda da hak edilen bir şekilde gömülmeyi temin eden oluşumlar olduklarını belirtir (Mumford 29). 19.yy kapitalizmin hüküm sürdüğü zamanlar olsa da *Clayhanger*'da Dragon birahanesinin bu amaçlar doğrultusunda kurulan fakat zaman içerisinde sadece uygun gömme işleminden sorumlu ve daha çok eğlence amaçlı toplanan bir topluluk olmakla sonuçlanmış Bursley Mutual Burial Club'ın üyelerinin mekânı olduğu görülür:

Cenazecilerin ve birahanelerin büyük miktarlarda para kazanmasına vesile olan gösteriş amaçlı pahalı olan cenaze törenlerinin barbarca modasının sürmesini sağlamakla beraber ortak bir emek oluşmasını ve dostluğun kurulmasını da sağlıyordu. İnanılmaz bir saygınlığa sahipti ve geniş fikirliydi. Cenaze Klüp'ünün saygın bir üyesi olmak iyi bir karakter ve sosyal beceriye sahip olmak da demekti. (Bennett 127)

Bursley kentinin tarihinin çok eskilere dayandığının altının çizildiği romanlara kökenleri eskiye dayanan kültürel oluşumların eklenmesi ve zaman içerisinde kaybedilen işlevlerinin vurgulanması kentsel ve ekonomik değişimin toplumsal yapı üzerindeki etkisini yansıtmaktadır. Kapitalist yapılanmanın etkisinin artmasına paralel olarak benimsenen dini yönelim de bu tür oluşumların değersizleştirilmesine ve alt sınıf olarak görülen işçi sınıfına ait görülmesine neden olmuştur. Eskiden ticari kaygıların yanı sıra kültürel ve eğitsel amaçları da olan ve sosyal etkinliklerin ön planda olduğu bu tür topluluklar 18.yy itibariyle yerini fabrikalara, ticari kurumlara ve mağaza zincirlerine bırakmış ve bu durum bu kurumların çökmesine sebep olup ekonomik gücü olan insanların bu kuruluşları işçilere ve fakirlere karşı kullanma eğilimine ön ayak olmuşlardır.

İşçi sınıfına karşı küçümseyici tavır *The Old Wives's Tale*'de de görülmektedir. Her ne kadar iki kadının hikâyesini ele almasından ötürü özel alan anlatıya hâkim olsa da kamusal alanda yaşananların etkisinin özel alana sirayet etmesi nedeniyle dış dünyada gerçekleşen olaylar da anlatıda yer bulur. Bu durum ise Mrs. Baines'ın işçi sınıfı hakkındaki düşüncelerinde ortaya çıkmaktadır.

Gerçek şu ki, durgun ticaret, işsizlik ve sert hava koşulları nedeniyle Five Towns'daki asayiş o dönemlerde olması gerektiği gibi değildi. Açlığın yol açtığı gerginlik nedeniyle aşağı sınıftan insanlar terbiyeyi elden bırakmışkardı – üstelik üst sınıfların bu basiretsizlikten kaynaklanan tahribatı engellemek için sarf ettikleri fedakâr ve asil çabalarına rağmen. Alt sınıflar kötü zamanlar için yastık altına para koymayı ne zaman öğrenecekler? (diye umutsuzca soruyordu üst sınıftan olanlar). (Bennett 128-9)

Sınıf farklılığının vurgulandığı, toplumdaki her kötülükten alt sınıfa ait insanların sorumlu tutulduğunun görüldüğü bu alıntı, adaletsizlik hissinin üst sınıflar tarafından göz ardı edildiğini göstermektedir. Var olan toplumsal koşullara tepki göstermek bir yana, bunun için ellerinden geleni yaptıklarını düşünmekte, ekonomik çalkantılar sonucu açlıkla imtihan edilen insanların vefasızlığına dikkat çekilmektedir. Bursley için yapılan yeni tren yolunun yapımında çalışan, Five Towns gibi tanrı korkusu olan insanların yaşadığı saygıdeğer bir bölgeye yakışmayan davranışlar sergileyen toprak işçileri ile ilgili Sophia ve Gerald'ın aşağılayıcı tutumu ve tren yolu hizmetinin bu insanlar sayesinde gelmesi karşısında duyulan tiksinti de emek gücüne sahip insanlar ile ilgili genel görüşü yansıtmaktadır (Bennett 147). Bu tutumda bölge insanının tren yolunun yapımına karşı olması da etkilidir. Üç yüz yıl önce askeri hareketlilik ihtiyacı sonucu gerekli hale gelen ve şehir planlamasında önemli bir rolü olan bulvarların yapılmasında etken olan tekerlekli araçların yaygınlaştırılmasına karşı

olunduğu gibi (Mumford 94) insanlar yerel tren yollarının ulusal boyutlara taşınmasını amaçlayan ve bölgeleri birleştiren bu yeni yönelime de karşı çıkmışlardır. Fakat *The Old Wives's Tale*'de de görüldüğü üzere gelenekselliğe tutunan insanlara karşı yenilikten yana olan, daha rahat ulaşım ve mekân üzerinde daha fazla hâkimiyet isteyen ve ekonomik ve politik güç arayışında olan tutum galip gelmiştir.

Sophia ve Gerald'ın toplumun geneline ayna tutan bu düşünceleri Foucault'un "kafalarımızda hüküm süren faşizmin dışarıda kurulan herhangi bir şeyden çok daha sinsi olduğuna yönelik kaygılarını anıştırmaktadır (aktaran Harvey 243). Five Towns'da da insanların kafalarında hüküm süren faşizm var olan erkek egemen, baskıcı sistemin devamlılığını sağlamaktadır. Robert Park'ın "The City: Suggestions for the Investigation of Human Behavior in the Urban Environment" başlıklı yazısında belirttiği üzere, kent ve kent ortamı insanın yaşadığı dünyayı isteğine göre yeniden yaratma denemesini simgeler. Ama kent insanının yarattığı bu dünya bundan sonra içinde yaşamak zorunda olduğu dünyadır. Böylece dolaylı olarak, insan kenti yaratırken kendini de yaratmıştır (Park 93). Five Towns bölgesinde insanlar endüstri ve ekonominin dini yapılanmayla desteklendiği bir kent yaratmış ve işçi-işveren kavramları üzerine kurulan baskıcı bir düzen kurmuşlardır. Bunun sonucunda insanlar kendi hayatlarının da kısıtlanmasına neden olan bu düzene sahip çıkma eğilimi gösterip, var olan aksaklıkları sorgulamadan yaşamaya devam etmişlerdir. Bu hayatın tekdüzeliği bireylerin düşünme sınırlarını belirlemiştir ve bu sınırları aşan ya da aşmaya çalışan insanların karşısına engeller konularak var olan sistem korunmuştur.

Yukarıda ele alınan üç romanda Bennett'in ele almış olduğu toplumsal yapı ve bireylerin yaşantısı arasındaki bağlantının benzer bir şekli *Riceyman Steps* adlı romanında Londra'da yansıtılmaktadır. Tüm hayatın iş ekseninde yürüdüğü, maddiyatın

ön planda olduğu ve en belirgin özellikleri cimrilikleri olan Five Towns karakterlerini anımsatan Mr. Earlforward aracılığıyla Five Towns ve Londra'daki düşünce yapısı arasında bağlantı kurulmuştur. Taşranın kısıtlı imkânları nedeniyle bireylerin de bu kısıtlı ve kısır döngüye dönüşen yaşam dışında seçeneklerinin olmadığı ve bu döngüden çıkmak için atılan adımların sonuçsuz kaldığının gösterildiği diğer romanların fikrîsel yapısı bu romanda da ortaya çıkar. Bennett bu durumun daha geniş olanaklara sahip büyük şehirlerde de görülebileceğinin altını çizer. Riceyman Steps Londra'nın Clerkenwell adlı bölgesinde bulunmaktadır ve bu bölgenin Five Towns'ı andıran özellikleri olduğu Clerkenwell'e sonradan yerleşmiş olan ve eleştirel yaklaşabilen Mrs. Arb tarafından şu şekilde aktarılmaktadır: “[...] Tek bir tiyatro ya da müzikhol var mı? Bir dans salonu, sinema ya da küçük güzel bir restoran? İnsanın kafa dağıtmak için gidebileceği küçük bir kafe? [...] *Hiçbir şey* görmeden kilometrelerce yürüyebilirsiniz. Ya bu kir ve dağınıklık!” (27). Mr. Earlforward ve Mrs. Arb'ın balayı için Londra'da otelde kalmaları ve Madame Tussaud müzesini gezmeleri dışında karakterler ev ve Riceyman Steps ve King's Cross Road dışında bir mekânda bulundukları görülmez. Londra'nın kültürel ve ekonomik gelişmişliğinin bireylere sağladığı olanaklar bu bölge insanını adeta es geçmektedir. Çalışma alanı ve yaşam alanının birleştiği, erkeklerin iş ile ilgili mevzular ve maddi konularla alakadar olduğu, kadınların ise ev işleriyle ilgili konularla ilgilenip kalan vakitte ise işe yardım ettiklerinin görüldüğü bir hayat çizilmiştir. Bu anlamda ne Baines ailesinin, ne Clayhangerların ne de Tellwrightların sürdüğü yaşamdan pek farkı yoktur.

Bennett, romanlarında topluma dışarıdan bakıp anlamaya çalışmak yerine, bu toplumun parçası olan insanların sıradan hayatlarını ele alarak, toplumsal yapı ve bireylerin yaşamı arasındaki etkileşimi gösterme eğilimindedir. Hayatın çelişkili süreçleri içinde meydana gelen sosyal değişimleri okura sunmaktadır. Mekân ve toplum

arasındaki ilişkiyi gösterebilmek için bu toplumun içinde yaşayan ancak gerçekleşen değişimlerin pek de farkında olmayan insanların gözünden bakarak gerçekçi bir anlatım kullanmaktadır. Wesleyanizm'in katı dini kuralları, çalışma hayatının yaşam amacı olarak sunulması ve kapitalist düşüncenin insanları ekonomiye bulundukları katkı bakımından değerlendirmesi sonucu Five Towns'da modernlik ve geleneksellik, şehir ve kasaba yaşantısı arasında kaldığı için kişisel gelişim gösteremeyen karakterler ortaya çıkmıştır. George Simmel'in "The Metropolis and Mental Life"da açıkladığı üzere kapitalist düşüncenin harekete geçirdiği şehir yaşantısında insanlar gelişme, maneviyat ve erdemlerini ellerinden alarak tamamen çalışma odaklı, objektif bir yaşantı sürmelerini amaçlayan yapı ve güçlerin oluşturduğu bir çarkın dişlisi haline gelmiştir (Simmel 58). David Harvey ve Robert Park'ın da vurguladığı gibi kenti şekillendiren bu yaşam tarzı bir süre sonra insanların hayata bakış açısını da belirlemiş ve sınırlarının toplum tarafından çizildiği bir yaşama mahkûm olmuşlardır. Bennett'in bu diyalektik yaklaşımı Woolf'un toplumu bireyin iç dünyasına bakarak, toplumun bu dünya üzerindeki etkisini anlama uğraşısıyla ortak paydadadır.

2. Mekân ve Toplumsal Cinsiyet Etkileşimi

Mekân gibi yaşamın ayrılmaz parçası olan bir konuyu ele almak bir kavramlar sistemi hakkında yazmaktır. Farklı kavramlar, inanışlar, karşılaştırmalar ve toplumsal rollerin etkileşim halinde olduğu bir düşünce bütününe anlamaya çalışmaktır. Lefebvre'in mekânın toplumsal süreçlerin bir ürünü ve bu süreçlerin olduğu ortam olduğu (Lefebvre 43) düşüncesi ve Doreen Massey'in "yalnızca mekân sosyal ilişkiler tarafından üretilmez; sosyal ilişkiler de mekân aracılığıyla üretilir" (Massey 6) ifadesi mekân ve sosyal pratiklerin bağlantılı olduğunu iddia eder. Bu düşüncelerden yola çıkarak mekânın eğitim, ekonomi, ticaret, dil ve hukuk gibi toplumsal kurumların eylemleri neticesinde şekillendiği ve bu eylemlerin mekânsal düzenlemeleri etkilediği sonucuna varılabilir. Aynı zamanda Daphne Spain'in *Gendered Spaces*'de belirttiği gibi cinsiyetler arasındaki mekânsal düzenlemeler sosyal süreçler sonucunda belirlenip erkeklerin ve kadınların bilgiye ulaşma imkânlarında farklılıklar yaratarak kadınlar ve erkekler arasındaki toplumsal ayrışmayı kalıcılaştırıp erkeklerin sahip olduğu gücü ve ayrıcalıkları pekiştirmektedir (Spain 3). Toplumsal bir kurum olarak işlediği düşünülebilecek realist edebiyat kategorisine giren eserleriyle Arnold Bennett de karakterlerini belli bir zamanın ve toplumun parçası olarak ele alırken, detaylı ve gerçekçi anlatımıyla toplumsal kurumların mekân – insan ilişkisine etkisini yansıtır. Kamusal ve özel alan farkı etrafında şekillenen mekânsal anlatılar kadının toplum içerisindeki mekânsal konumuna dikkat çektiği için bu eserlerde toplumsal cinsiyet ve mekân ilişkisi ön plana çıkar. Bu durum, yazarın romanlarında kadınlığın ve kadınsı olmanın neye göre tanımlandığı (erkek ve erkeklik düşüncesinin karşıtı olarak), sosyal ilişkilerin ve kurumsal pratiklerin mekânsal ayrışma üzerindeki etkisi, kadınlar arasındaki sınıfsal, etnik ve coğrafi farklılıkların oluşturduğu mekânsal ayrım sorunsallarını irdelemeyi gerektirir. Toplumsal cinsiyetin mekânsal ve kültürel farklılıklarla ilintili olarak değişkenlik gösterebileceği düşüncesi de yazarın eserlerine

daha geniş bir perspektiften bakılabilmesini sağlar. Yukarıda bahsedilenlerin ışığında, kamusal – özel alan ayrımı, toplumsal cinsiyet rollerinin mekânsal farklılıklara göre değişebilmesi bu bölümün kapsamında ele alınacak konulardır. Metinlerin erkek bakış açısı doğrultusunda şekillenmiş olup olmadığını anlayabilmek amacıyla yüzeydeki cinsiyetçi yaklaşımın ötesine geçerek kadınların dışlanma ve marjinalleştirilme biçimleri mekânsal bir bağlamda irdelenecektir. Kadın çalışmaları alanındaki tartışmalara da değinerek, kadınların ötekileştirilmesinin sistematik bir hale dönüşmesinde payı olan dikotomilerin, özellikle de “kamusal – özel alan” dikotomisinin, kadınların mekânsal kullanımlarını belirlemede birlikte hareket etme biçimleri tartışılacaktır. Dolayısıyla bu bölümde kadınların toplumsal konumlarını ve karşılaştıkları eşitsizlikleri yansıtan ve kadın karakterleri anlatının merkezine alması nedeniyle eserleri erkek egemen dünyanın kadınları ötekileştirme yöntemlerinin analizi için uygun olan Bennett’in kadın ve mekân ilişkisini nasıl yansıttığı ve bunu metinlerde hangi amaçla kullandığı tartışılacaktır. Bu amaç doğrultusunda bu bölümde Bennett’in *Anna of the Five Towns*, *The Old Wives’ Tale* ve *Hilda Lessways* romanları incelenecektir. Sosyal ilişkiler ve toplumsal yapı ile ilgili anlatılarda karşılaşılabilecek olan toplumsal cinsiyet kavramı ve bunun mekân ile ilişkisi üzerine daha tutarlı bir tartışma yürütebilmek için bu konu ile ilgili teorik tartışmalara değinilecektir.

2.1.Kamusal Alan – Özel Alan Karşıtlığının Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkisi

Karakter ve mekân ilişkisi toplumsal cinsiyet bağlamında irdelendiğinde kamusal alan ve özel alan ayrımının toplumsal cinsiyet rollerinin belirleniminde etkili oluş biçimine de eğilme ihtiyacı doğar. Bu nedenle bu alt bölümde, kadın - erkek ve kamusal alan – özel alan dikotomileri üzerine yürütülen tartışmalara kısaca değinilecektir.

Simone de Beauvoir *Kadın “İkinci Cins” Genç Kızlık Çağı*’de kadınların kendi özlerine göre değil erkek cinsi temel alınarak farklılaştırılıp tanımlandığını ve erkek “Özne” ve “Mutlak Varlık” olarak görülürken kadının “Öteki Cins” olarak konumlandırıldığını belirtir (Beauvoir 17). Erkekler “temel varlık” olarak olumlanırken kadınlar “öteki varlık”, nesne durumuna sokulur ve Beauvoir bunu “Özne”nin ancak karşıtı olarak konumlandırabileceği bir olgunun karşısında kendi varlığını / kimliğini oluşturup, güçlendirebilmesiyle açıklamaktadır. Erkek cinsi kadını başkalık olarak niteleyerek, onunla arasındaki her türlü ilintiyi yadsıyarak kendini özsel varlık olarak konumlandırmıştır (19). Her zaman erkeğe tabi olan kadının, köle durumunda olmasa da hiçbir zaman erkekle eşit koşullarda yaşamamış olduğunu belirten Beauvoir, kadınların kendilerine özgü bir geçmişleri, tarihleri olmadığını ve aralarında bir çıkar dayanışması bulunmadığı için hep verileni almakla yetindiklerini ekler (20). Ancak öteki konumunda olan kadınların, toplumun ötekileştirdiği Yahudiler, siyahiler, işçi sınıfı gibi, tamamen kendilerine ait bir toplum hayali kuramazlar. Cins ayrımının insanlık tarihinin belli bir anı değil, biyolojik bir veri olduğunu, kadın-erkek eşliğinin iki parçanın sımsıkı birbirine kenetlendiği bir temel birlik olduğunu, bu nedenle de toplumun iki ayrı cinse bölünemeyeceği vurgulanır (21). Kadınların “öteki” konumunda kalmayı reddetmeleri “üstün sınıf” tarafından verilen bütün ayrıcalıklardan feragat etmek, egemen erkeğin uyruk olan kadına sağladığı maddi korumadan ve kadın varlığını doğrulama işinden yoksun olmak anlamına gelecektir (22). Bu da kadınların kendini özne gibi ortaya koyma eğiliminden kaçtığını ve kendini nesne haline getirme eğiliminde oldukları demektir (23). Beauvoir erkeklerin kadınları sınıfsal olarak daha aşağıda konumlandıklarını ve ardından kadınlarla ilgili durumlarda kendi yaratmış oldukları argümanı temel alarak hareket ettiklerini; bunun bir kısır döngüye dönüştüğünü ifade ederek devam eder ve önemli olan sorunun bu durumun böyle sürmek zorunda olup

olmadığının sorgulanması olduğunu belirtir (22). *Defining Women: Social Institutions and Gender Divisions* adlı eserin editörleri Linda McDowell ve Rosemary Pringle da Beauvoir'ın düşüncelerini destekleyen ifadelerde bulunur. İkili “Introduction: Women as ‘Other’” başlıklı giriş bölümünde kadınların benzerlikleri, farklılıkları ya da erkekleri tamamlayıcılıklarına göre daima erkeklerle kıyaslanarak tanımlandıklarını belirtip, erkekler, erkeklik ve erkek davranışlarının her zaman kadınlar için referans noktası olduğunu eklerler (McDowell ve Pringle 3). Buna ek olarak kadın ve erkeğin konumunun erkek and kadın, kamusal ve özel alanlar, iş ve ev, akılcılık ve duygusallık, kültür ve doğa, zihin ve beden, özerklik ve bağımlılık gibi dikotomiler halinde belirlendiğini ve ilk kategorinin erkeklerle ilişkilendirilip pozitif bir anlama sahip olduğunu, ikinci kategorinin ise kadınlarla ilişkilendirilip negatif bir anlam içerdiğini öne sürerler (3). “Feminist Theory: the Private and the Public” başlıklı makalesinde Linda J. Nicholson ise feminist teoride kullanılan “kamusal alan” ve “özel alan” dikotomisinin toplumsal cinsiyet konusunu anlamada uluslararası anlamda önemli olsa da bunun bazı feministler tarafından eleştirildiğini belirtir (Nicholson 36). Rosalind Petchesky'den yaptığı alıntı bu dikotomilerin “erkek” ve “kadın” ayrımı kadar ideolojik olduğunu ve bu ayrımların belirgin / keskin bir şekilde yapılmasının mümkün olmadığını ortaya koyar (36). Petchesky'nin özellikle “üretim” ve “yeniden üretim” in aynı sosyal, fiziksel ve hatta ruhsal / zihinsel mekânlarda gerçekleşen, birbirleriyle yakından bağlantılı ve birbirini etkileyen durumlar olduğunu belirtmesi (aktaran Nicholson 36) “kamusal alan” ve “özel alan” ayrımının da keskin bir biçimde yapılamayacağını düşündürmektedir. Bununla birlikte Linda McDowell ve Doreen Massey *Geography Matters* adlı çalışmalarında yer alan “A woman's Place?” başlıklı yazılarında şehir içi mekân kullanımının ve yerleşim yeri planlarının kadınların arka planda ve özel alanda kalmalarında etkili olduğunu ifade ederler. Ev ve iş yerinde

gerçekleşen iş bölümünün zaman ve mekâna göre değişiklik gösterebildiğini, dolayısıyla da farklı mekânlarda farklı toplumsal cinsiyet ilişkilerinin oluştuğuna vurgu yaparlar (Massey ve McDowell 128). Kadınların eşitsiz koşullarının özel alanda son bulduğu ve kamusal alanda öteki konumunda oldukları yanılışıyla beraber bu iki mekânın kadınları ötekileştirme konusunda birlikte hareket ettikleri ortaya çıkmaktadır. Beauvoir'ın erkeklerin kadınları konumlandırması üzerine görüşleri, McDowell ve Pringle'ın sınıflandırdığı kategoriler ve bu kategorileşmeye yönelik eleştiriler, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin mekâna göre değişmesi yazarların kadınların mekânla ilişkilerini ele alış biçimlerini anlamada ve çalışmanın çerçevesini sınırlandırmada önemli bir noktada durmaktadır. Bu bağlamda kadın ve mekân ilişkisinde aslolan “kamusal – özel alan”, “bağımlılık – bağımsızlık”, ve “iş hayatı – evde geçen zaman” dikotomileri, bu dikotomilerin birbiriyle etkileşimi ve kadınlar arasındaki sınıfsal ve kültürel farklılıkların mekân pratikleri üzerindeki etkisi bölümün çerçevesini belirlemektedir.

Toplumsal cinsiyet anlayışındaki ayrılmalar kadınların kamusal alan ve özel alan pratikleri arasındaki farklardan ortaya çıkar. Kamusal alan ve özel alan arasındaki ayrım, kamusal alanın herkes tarafından erişilebilir olma özelliğinden kaynaklanır (Madanipour 8). Devlet tarafından kontrol edilen, herkese açık olan kamusal alan yakın ilişkilerin gerçekleştiği mahrem olarak görülen özel alanın karşıtı olarak algılanmaktadır ve bu iki mekân arasındaki ayrım, kamusal alanın kişisel çıkarlar tarafından şekillenmesine ve özel alanın da kamusal alan üzerine etki etmesine engel olmak için yaratıldığı öne sürülür (Madanipour 8). Fakat bu tanımlama gerçekliği yansıtmaktan uzaktır ve kadınların kamusal alandan dışlanmalarının üstünü örten bir tutuma sahiptir. Toplumsal cinsiyet tartışmalarında kadınların mekânsal konumlarını anlamada önemli bir yeri olan “kamusal alan – özel alan” dikotomisi kadın hareketinin “eşitlik” kazanma

talebini sorgulamaya başlaması sonucu liberalizm ve feminizm arasındaki eleştirilerin odak noktasına alınmıştır. “Feminism, Equality and Difference” başlıklı makalesinde Anne Phillips liberalizm ve feminizm tartışmalarındaki ayrımın eşit haklar ve eşit fırsatlar ile cinsel ayrıma odaklandığını ve bu iki görüşün “değişime karşı devrim” ekseninde liberal feminizm ile radikal ve sosyalist feminizm olarak ayrıldığını belirtir (Phillips 206). On yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda Avrupa ve Amerika’da gelişen liberalizm monarka hükümeti yönetme hakkını tanıyan “doğal otorite”ye karşı çıkmış ve politik gücün ataerkil temeline meydan okumuştur (209). Bireyleri özgür ve eşit olarak kabul eden ve geleneğin sıkı bağlarından kurtaran liberalizmin ilkeleri feminizmin ideallerinin oluşmasını sağlamıştır (209). Yasaların güvencesinde sağlanan eşitlikle liberalizm yasaların yurttaşlara eşit bir şekilde uygulanması gerekliliğini savunmuştur ve bu durum farklılıkların göz ardı edilmesi ile sonuçlanmıştır (209). Sözelimi, kadınlara oy hakkı tanınmış olsa da bu durum kadınların eşit oranda güce sahip olması ile sonuçlanmamış, çalışmak için tanınan eşit haklar kadınların erkeklerle eşit oranda ücret almasına ya da eşit nitelikte işlerde çalışmasını sağlamamıştır (210). Böylece eşit haklar ya da liberal feminizm olarak görülen feminizm dalgası kadınlar ve erkekler arasındaki cinsel ayrıma ve kadınlar arasındaki sınıfsal farklılıklara odaklanmamıştır. Kadınların erkeklerle eşit haklara ve fırsatlara sahip olması gerektiğini savunan feminizm liberal geleneğe yakın durmuşken, kişisel olanın politik olduğunu şiar edinmiş olan, hiçbir şeyin politik alanın dışında olmadığını ve kadınların erkeklerle ve diğer kadınlarla olan farklılıklarının göz önünde bulundurulması gerekliliğini belirten feminizm ise liberal düşünceye ters düşmüştür.

Phillips’e göre toplumun düzenini sağlamak amacıyla “hakem” görevi görmesi nedeniyle gerekli olan bir “bela / kötülük” olarak görülen devletle birlikte liberalizm bireylerin bağımsız olması gerektiğini savunan ve özel alana yapılan saldırıların

savrulmasını sağlayan bir yapıdır (214). Liberalizmin özel alandan kastı ise ailedir ve kadın ve erkeğin eşit olmadığıdır (214). Böylelikle tüm bireylerin eşit olması gerektiğini savunan liberalizm, aileyi özel alana ait bir unsur olarak görerek kadınların arka plana atıldığı ve eşit olmadıkları alanı görmezden gelmektedir. Bir yandan eşitlik vaat ederken öte yandan kadınların asıl farklılıklarını umursamamaktadır. Jean Bethke Elshtain *Public Man, Private Woman*'da kamusal alan ve özel alan arasındaki ayrımı antik çağlara kadar dayandırabilse de (Elshtain 11) liberalizm kamusal alan ve özel alan arasındaki ayrımın daha belirgin bir hale gelmesine neden olmuştur. Anne Phillips ilk liberallerden olan John Locke'un babaların çocukları ve eşleri üzerinde doğal bir otoriteye sahip olduğunu söylediğini ve kadınların kamuda herhangi bir rolü olmasının engellenmesi gerektiğini savunduğunu söyleyerek, aslında liberalizmin her türlü "doğal otoriteye karşı olmadığını" ortaya çıkarmıştır (Phillips 215). Phillips daha sonraki liberallerden John Stuart Mill'in ise kadınların da politik alana dâhil olma hakkına sahip olduklarını ama bunu kullanmamalarının daha uygun olduğunu ifade ettiğini ekler (Phillips 215). Böylece liberaller kamusal alan ve özel alan arasında ayrım yaparak, kadınların kamusal alanda eşit oldukları izlenimi yaratıp özel alandaki ezici eşitsizliklere gözlerini kapatmaktadır. Kadınlara iyi işlere başvurma hakkı tanınmışken, bebek sahibi olmayı kadınların özel hayatı olarak görüp işten atılma için gerekçe olarak görebilmektedir. Toplumun bu liberal yapısı on dokuzuncu yüzyılda işçi sınıfına ait kadınların dışlanmaya karşı çıkıp kamusal alana dâhil olma çabası içerisinde olmasını, oy kullanma hakkı için mücadele etmesini ve okuma ve çalışma hakkı istemesini sağlamıştır.

"Feminist Critiques of the Public / Private Dichotomy" başlıklı yazısında Carole Pateman da özel ve kamusal alan arasındaki dikotominin neredeyse iki yüzyıllık feminist yazınının, politik mücadelenin ve aslında feminist hareketin de özü olduğunu

belirtir (Pateman 103). Liberal kavramlar olan kamusal / özel alan dikotomisinin teorik alt yapısını sağlayan *Second Treatise* çalışmasında Locke erkekler arasındaki doğal farklılıkların (yaş ya da yetenek gibi) politik eşitlik açısından etkili olmadığını, ancak kadınlar ve erkekler arasındaki doğal farklılıkların kadınların erkeklere tabi olmasını gerektirdiğini ileri sürer (aktaran Pateman 106). Doğal nedenler sebebiyle erkeklere tabi olan kadınların eşit ve özgür olmaması “birey” olarak da görülmemelerine ve kamusal alana katılım sağlamamalarına neden olur (aktaran Pateman 106). Liberal teorideki kamusal ve özel alan karşıtlığına yönelik feminist eleştirinin liberalizmin de kaynağı sayılabilecek bireysellik anlayışı sonucunda ortaya çıktığını belirten Pateman, zaman içerisinde feminizm ve liberalizmin kamusal ve özel alan arasındaki sınırın nerede ve neden çizileceği ya da çizilmesi gerekip gerekmediği hakkında anlaşmazlığa varacağını belirtir (Pateman 103). Liberalizmin ataerkil yapısını eleştiren feminist tartışmalar kamusal ve özel alan ayrımını reddederek, bu yapılanmayı liberalizmin politik bir problemi olarak görür (104) ve bu iki alanın bağlantılı olduğunun kabul edilmesiyle toplumun sosyal yapısının anlaşılabilirliğini iddia eder (107). “The Patriarchal Welfare State” başlıklı makalesinde Carole Pateman geniş ölçüde kabul görmüş olan toplumun temel yapısının devletin ve devlet politikalarının işlev gördüğü kamusal alan ve aileye ait özel alan olarak ikiye ayrılması olduğu görüşünün hem doğru hem de yanlış olduğunu belirtir (Pateman 226). Pateman kadınların hiçbir zaman kamusal alandan tam olarak dışlanmadığını, ama refah devletinin¹⁴ politikalarının kadınların günlük aktivitelerinin kamusal alan ve özel alan ayrımının devamını sağlamakta yardımcı olduğuna değinir (226). Buna ek olarak, refah devletine ait politikaların kamusal

¹⁴ Refah Devleti (Welfare State): Piyasa güçlerinin rolünü azaltmak amacıyla, bilinçli bir şekilde örgütlü kamu gücünün kullanıldığı bir devlet türüdür. Refah devleti bireylere ve ailelere minimum düzeyde de olsa bir gelir garantisi sağlar; kişilerin belirli sosyal risklerin (hastalık, yaşlılık, işsizlik, vb.) üstesinden gelmelerine yardımcı olur; sosyal refah hizmetleri aracılığıyla, tüm vatandaşlara en iyi yaşam standartlarını sunmayı amaçlar. Kısacası refah devleti müdahaleci, düzenleyici ve geliri yeniden dağıtıcı bir devlettir. (Asa Briggs, *The Welfare State in Historical Perspective*)

alandan özel alana ulaştığını ve özel alandaki ataerkil yapının varlığını güçlendirdiğini ekler (226). Liberalizmden temel alarak gelişen refah devleti, kadınların eşitliğini sağlamak yerine, ataerkil yapının özel alandaki gücünü yitirmemesi için çalışmış ve kamusal alan ve özel alan ayrımını aile üzerinden ilerleyerek belirginleştirmiştir. Ancak bu durum yine de kamusal alan ve özel alanın etkileşimden uzak iki mekân olduğu anlamına gelmemektedir. Zira bu iki mekân ikisinde de aktif rol oynayan erkeğin varlığı nedeniyle bağlantı içerisindedir. “Kişisel olan politiktir” şiarı da liberal ataerkinin belirlemiş olduğu kamusal ve özel alan arasındaki ayrımın muğlaklığına işaret eder. Bu slogan kişisel olan sorunların politik etkenler aracılığıyla belirlendiğini ve ancak politik araçlar ve eylemlerle çözülebileceğine dikkat çeker (Pateman 117). Politik olanın güçle bağlantılı olduğunu ve erkeklerin kişisel yaşantıda kadınlar üzerinde farklı şekillerde güç uyguladığını işaret eden bu slogan biyolojik farklılıkların kadınların arka planda olması için gerekçe olamayacağını da vurgular. Biyolojinin kader olmadığı noktasından hareketle insanın biyolojik cinsiyetinin ve bedensel özelliklerinin toplumsal cinsiyetinin içini doldurmasına karşı olan düşünce ön plana çıkar. Liberal düşüncenin vurguladığının aksine, Beauvoir’ın belirttiği gibi kadınlığın doğal bir cinsiyet olmadığı, bir toplumsal cinsiyet olduğu ve erkeğin ötekisi olarak içi doldurulan kadın kavramının doğada değil toplumda ve kültürde üretildiği düşüncesi toplumsal cinsiyet tartışmalarının odak noktası haline getirir (aktaran Yazıcı 72).

Hannah Arendt ise *İnsanlık Durumu: Seçme Eserler I*’deki “Kamu ve Özel Alan” başlıklı bölümde kamusal alanın öncelikle insanlar için gerçekliği oluşturan “görünüş”ü (tarafımızdan olduğu kadar başkalarınca da görülen ve duyulan bir şey) sağladığına dikkat çeker (Arendt 74). İkinci olarak ise, kamusal alanın bize ait olandan ayrı, hepimiz için ortak olan, insan elinden çıkma şeylerle, insanları ilgilendiren meselelerle ilintili olan bir dünyayı ifade ettiğini ancak bunun da herkesin

kullanabileceği bir alan olması ile ve özel alandan ayrılmasıyla bağlantılı olduğunu belirtir (76). Söz konusu “dünya” (kamusal alan) insanları bir yandan bir araya getirirken bir yandan da birbirinden ayırır (bu nedenle Arendt, kitle toplumlarının insanların yaşamlarını zorlaştırdığını, asıl problemin insan nüfusunun fazla olması değil, bahsedilen bu dünyanın insanları bir araya getirip, uzak tutma gücünü kaybetmesiyle alakalı olduğunu belirtir (52)). Tümüyle özel alanda geçen bir hayat sürmenin ise hakiki bir insani yaşam için özsel şeylerden yoksun kalmak demektir (86). Bu özsel şeylerin ise başkaları tarafından duyulmanın ve görülmenin sağladığı gerçeklik, başkalarıyla ortak “şeyler” dünyası aracılığıyla birleşmenin ve ayrılmanın sağladığı “nesnel” ilişki ve yaşamın kendinden daha kalıcı bir şeyler başarma olanağından yoksun kalmak anlamına gelir (86). Yani Arendt’e göre ihtiyaçlar alanı olan ve maddi hayatın yeniden üretimini, cinselliği, yaşamı ve ölümü içeren (Judith Butler <http://cansemercioglu.blogspot.com.tr/?m=1>) özel alandaki insan görünmediği için aslında var olmamaktadır ve bu durum modern hayatta “kitle olayı” (*mass phenomenon*) olan “yalnızlık” olarak tarif edilmektedir (86). Arendt’in “görünürlük” kavramı aracılığıyla kamusal ve özel alan arasındaki ayrıma dikkat çektiği ve kadınların varlıklarını yok sayan bu sistemin eril düşünce tarafından tasarlanan toplumsal kurumların toplumun tümünü temsil etmediğini düşünmek yanlış olmayacaktır. Buna ek olarak, McDowell ve Pringle’in belirttiği üzere batı toplumunda endüstriyel kapitalizmin gelişmesiyle birlikte kamusal alan ve özel alan ayrımı kadınların “vatandaş” olarak görülmemelerine ve bir birey olarak kabul edilmemelerine sebep olmuştur (McDowell ve Pringle 15). Bu, erkeğin toplumu, kadının ise evi idare etmekle sorumlu olduğu düşüncesini güçlendirmiş ve kadınların erkeklere bağımlılığının artmasıyla sonuçlanmıştır (15).

Toplumsal cinsiyet kavramı beraberinde tahakküm ve sosyal düzen konularını da getirir ve kadın yaşantısına daha derin bir perspektiften bakılmasını sağlar. Henri Lefebvre'nin “toplumsal mekân toplumsal bir üründür” (Lefebvre 56) önermesinin ışığında bakıldığı vakit toplumsal cinsiyet ilişkilerinin toplum tarafından oluşturulduğunu ve toplumsal cinsiyet ilişkilerinde gerçekleşen değişikliklerin içinde yaşanan toplumu ve mekânı değiştirdiği çıkarımını yapmak mümkündür. Bu bakımdan toplumsal cinsiyet konusunun değişim geçirebilen fakat bu değişim ile birlikte yeni sınırlar altına alınan bir olgu olduğu sonucuna varılabilir. “Görünürlük” kavramı ile birlikte, “sınır” kavramı toplum içerisinde kadınların bu toplumsal cinsiyet rolleri ile ne şekilde sınırlandığı, mekânsal sınırların toplumsal yaşantı üzerindeki etkisini ve eşitsizlik üzerine kurulmuş sosyal ilişkileri / güç ilişkilerini tartışabilmek için önemlidir. Kadınların hayatının soyut ve somut sınırlar ile çevrilmiş olması ile birlikte toplumsal cinsiyet rollerinin bünyesinde değişim barındırıyor olduğu düşüncesi mekânsal farklılıkların toplumsal cinsiyet rollerinin hayata geçirilmesi üzerinde etkisi olduğunu ve bu nedenle sosyal ilişkiler incelenirken mekânsal farklılıkların göz önünde bulundurulması gerekliliğini hatırlatmaktadır.

2.2. Anna of the Five Towns

Anna of the Five Towns adlı romandaki kadın karakterlerin yaşantısına bakıldığı vakit bu eşitsizliğin farklı boyutlarını görmek mümkündür. Romanın ilk bölümü Bursley Wesleyan Methodist kilisesi bünyesinde olan Pazar kilise okulunda gönüllü olarak ders verdiği öğrenilen Anna Tellwright'in toplumsal konumu hakkında anlatılar içermektedir. Bu bölümde Anna'nın evlilik çağına gelmiş olan, zengin fakat oldukça paragöz bir babaya sahip ve bu babanın gölgesinde yaşamış, hayatı üzerine düşünmekten kaçınan ve toplumsal yaşamın dışında kalmış bir karakter olduğu

anlaşılmaktadır. Anna'nın karakteri ve yaşantısı hakkında fikir edinilmesini sağlayan bu bölümde Anna'nın kardeşi Agnes ve Henry Mynors ile birlikte parkta çalmakta olan grubu dinlemeye gittiği görülür. Kamusal bir alanda, kalabalıklar içerisinde gösterilen Anna'nın bu mekânda bulunmaktan rahatsızlık duyduğu, buraya ait hissetmediği ve “Yine de, Moor Yolu'ndaki insan seline karıştıklarında kendini ve Mynors tarafından yaratılan yeni durumu değerlendirmek için evinde, mutfağında olmaya can atıyordu” (Bennett 5) şeklinde düşündüğü görülmektedir. Anna'nın mekân olarak ait hissettiği yerin evi olduğu ancak evde de kadınlara ait olarak görülen mutfakta olmayı tercih ettiği anlaşılmakta ve ancak burada hayatı üzerine düşünebilme rahatlığına sahip olduğu görülmektedir. Kadınların toplumsal alanın dışında tutulmaları, ev ile özdeşleştirilmiş olmanın yanı sıra evin içerisinde de belirli sınırlar ile çevrilmiş oldukları anlaşılır. Anna'nın ancak evin içerisinde, mutfakta hayatı üzerine rahatça düşünebilmesi, fiziksel sınırlanmışlığın zihinsel yansımaya işaret etmekte, toplumsal sistemin yaratmış olduğu tahakkümün kamusal alanda kadının kendini nasıl güvensiz hissetmesine neden olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Anna'nın hayatı üzerine düşünme ihtiyacı duymasına neden olan bu değişikliğin sebebinin Henry Mynors olması, hayatına giren bu erkekle birlikte gelişecek ihtimallere işaret eder. Bu ihtimallerin varlığının onu hoşnut etmesi ve bir zafer kazanmış hissi yaratması ise kadınların erkekler tarafından yönetilmeyi kanıksamış olmasına ve bu durumun eleştirilmesi gereken bir sorun olarak görülmediği sonucuna varılmasını sağlar. Konu hakkında farkındalık geliştirmekten uzak bir tutumla olsa da, bu durum Anna tarafından şu şekilde ifade edilir:

Öğleden sonrakinden daha çarpıcı bir şekilde bunun kariyerindeki bir dönemin sona erip yeni bir dönemin başlangıcı olduğunu fark etti. Sert gelenekler ve katı vicdanı tarafından esir edildiği için ailevi hapisten kurtulma ihtimalini hayal dahi etmemişti. İçinde olduğu dünyanın

ötesine hiç bakmamış ve vazife ve fedakârlık düşünceleriyle manevi tatmini bulmaya çalışmıştı. Babasının en berbat zalimlikleri bile babasına karşı duyduğu sorumluluğu köreltmeyi becerememişti ve belki de farkında olmadan, aşk ve oynaşma isteğini hep küçümsemişti.

(Bennett 13)

Anna Henry Mynors ile muhtemel evliliğini “kariyerinde” yeni bir sayfa olarak değerlendirmekten, Five Towns bölgesinde yaşayan insanların sahip olduğu ve çoğunlukla erkekler tarafından yansıtılan görev aşkı ve sorumluluklarını yerine getirme duygusuyla hareket etmiş olduğunu ifade etmektedir. Babasının zulmünden kurtulacak olmanın yarattığı sevinç Anna’nın benzer bir durumun içine gireceğinin farkında olmadığını, erkeklerin kadınlar üzerinde bu denli baskı kurmasını eleştirmediğini, bu nedenle de sınırları yıkmaya çalışmadığını gösterir. Bu durum, Anna’nın kendini bir kadın olarak görmekten uzak olduğunu, domestik hayattaki sorumluluklarını yerine getirmeyi amaçlayan ama bu sorumlulukların neden ona yüklendiğini sorgulamayan, kadınların istekleri ve cinsel arzularını düşünmeden yaşayan biri olduğu çıkarımını yapılmasını sağlar.

Erkek ve mülk sahibi olanların egemenliği, baskı ve boyunduruğu ile biçimlenen, ekonominin, sosyal yaşamın ve değerlerin belirlediği toplumdan dışlanan kadınların bu dünyaya katılmak zorunda kaldıkları zaman geçirdikleri bocalamalar Anna karakteri aracılığıyla yansıtılmaktadır. Anna’nın bu toplumsal düzene dâhil olması yirmi bir yaşına geldiğinde yüklü miktarda para ve birçok mülkün sahibi olduğunu öğrenmesiyle gerçekleşir. Bu zamana kadar yaşamı ev ve ev işleriyle sınırlı olan, erkek dünyasına ait maddi / ekonomik işlerden oldukça uzak bir kadına sahip olduğu mülkleri yönetme sorumluluğu verilmiş ve bu durum bu kadının toplumsal yapıyı anlamaya başlamasına ve yanlış giden bir şeylerin olduğunu anlamasına ön ayak

olmuştur. Fiziksel mekân (mülk) aracılığıyla oldukça soyut olan ekonomik olaylar Anna'nın hayatında gündeme gelir olmuş ve Anna erkekler ile özdeşleştirilen görevleri üstlenmiştir. Bankaya gitmek, kira toplamak, fabrikaların nasıl işlediğini görmek gibi yeni deneyimler elde eden Anna'nın bu deneyimler sonucu çevresine, topluma daha eleştirel bir tutumla bakmaya başladığı ve mekânsal anlamda evin sınırlarını aştığı görülür. Ekonomik anlamda güç kazanmak, çalışma yaşamına dâhil olmak, Anna'nın toplum içerisindeki konumunda da değişikliklere yol açmıştır. Anna'nın mekânsal anlamda hareketliliği artmıştır ve buna bağlı olarak sınırları dar, evcil alanda kalmış, eleştirel bir bakış açısı geliştirme şansından uzak olan Anna'nın hayata bakışı değişmeye başlamış ve ait olduğu dini yapılanmanın öğretilerini rahatsız edici bulmaya başlamıştır (25). Anna'nın kamusal alana katılımında görülen artış, bir kadın olarak kamusal alana ait olabileceği anlamı taşımamaktadır; fakat insanların özel ve kamusal alandaki kimliklerinin birbirini besleyebileceğini göstermektedir. Ev / özel alan duvarlar / sınırlarla çevrilmiş olmasına rağmen, bu durum bu mekânın kamusal alanın etkisinden uzak olduğu anlamına gelmemektedir. Bu haliyle, özel alan kamusal alandaki güç ilişkilerini beslerken, kamusal alan da özel alandaki hiyerarşiyi, hegemonyayı sağlamlaştırır. Beauvoir'ın da belirttiği gibi, kadının kamusal alandaki yeri belirginleştikçe, “öteki” olarak konumu daha belirginleşmektedir. Bu anlamda, özel / kamusal alan arasında geçişlilik olduğu düşünülebilir olsa da bu durum kadınların bu mekânda kabul gördüğü anlamına gelmemektedir.

Anna'nın zihnindeki çalkalanmaların günlük hayatındaki yansımalarından biri ev içerisindeki sorumluluklarını ihmal etmeye başlaması ve bunun neticesinde babasıyla arasının açılmasıdır. Domuz pastırmasını almayı unutmuş olması nedeniyle evde bir kaos ortamı oluşmuş ve Ephraim Tellwright'ın yaratmış olduğu ev içi baskı ve Anna ve Agnes kardeşlerin otoriter bir baba figürüne tabi, itaatkar köle rollerinin anlaşılması

sağlanmıştır (Bennett 37). Bu otoriter tutum karşısında itaatkâr bir tavır takınmaları ve bunu bir görev anlayışıyla yapıyor olmaları kadın karakterlerin bu otoriteyi sarsmaya çalışmak yerine sağlamlaştırdıklarını göstermektedir. Ev işlerini yaşamın en önemli ve tek işi olarak görmeye davet eden (Wollstonecraft 99) erkek bakış açısıyla düşünmeyi öğrenmiş olan kadınlar, karşılaştıkları sıkıntılara da bu erkek bakış açısıyla yaklaştıkları, toplumsal cinsiyetin biyolojik farklılıklardan kaynaklanmayan kültürel / toplumsal bir tutum olduğu farkındalığına sahip olmamaları nedeniyle içinde oldukları karmaşık ağlar iyice sıklaşmaktadır. Bu mevzunun diğer tarafından bakıldığı vakit, otoriter baba figürünün bu durumu kanıksama şekli ve bunun İngiliz toplumsal yapısının bel kemiği olan erkek sınıfına ait olmanın kazandırdığı bir hak olarak görüldüğü anlaşılır.

Ev kadınlarına karşı tutumunun açıklama gerektirecek sıradışı bir durum olduğunu ya da en azından anormal olduğunu hiçbir zaman düşünmedi. Evdeki kadınlar efendilerinin doğal kurbanlarıydı: ona göre bu hep böyle olmuştu. Ona göre, genel geçer olarak, efendi onun sorumluluğunda olan savunmasız insanların huzuru, mutluluğu ve onurları üzerinde belirli haklara sahipti; Korkunç İvan tarafından uygulananlarda olduğu gibi sorgusuz sualsiz haklar. Bu haklar eşyanın gizli doğasından kaynaklanıyordu. Tartışmak gereksizdi çünkü bunların gerekliliği ve uygunluğu iki taraf için de gayet açıktı [...] İngiliz ulusunun bel kemiği olan, büyük ve güçlü hane zorbaları sınıfına aitti. (Bennett 65)

Kadınlar cinsiyet ayrımcılığına maruz kaldıklarının bilincinde olup, erkeklerden aşağı görüldüğünün farkında olmasına rağmen kendi ihtiyaçlarını giderebilmek için bu

durumu sürdürürler.¹⁵ Kadınlar (köleler gibi) erkeklerin arzularını onlara yansıtır ve erkeğin kadına biçtiği rolleri yerine getirir. Efendinin gerçekte kölenin nasıl olduğunu, kim olduğunu bilmemesi gibi erkekler de kadınların gerçek düşünce ve kimlikleri hakkında fikir sahibi değildir. Alıntıdan da anlaşılabileceği gibi, Ephram Tellwright'ın temsil ettiği “erkeklik” anlayışı toplumsal cinsiyet hiyerarşilerinin yeniden üretimi ve sosyal pratikler sistemi içerisinde erkekliğin kendi güç ilişkilerini yaratışını örnekler. Ayrıca Ephram Tellwright'ın davranış biçimi McDowell ve Pringle'ın belirttiği gibi, erkeklerin kamusal alanda sahip oldukları gücü girdikleri her alana taşıyıp, sosyal ilişkilerini oluşturan bir mekân olarak kullanmalarını örnekler ve kişisel ilişkilerde kullanılan “güç”ün “politik” bir sorun olduğunu gösterir (McDowell ve Pringle 4-5).

Fransız filozof Rousseau'nun kadınlarla ilgili düşünceleri de batı toplumunda kadınların toplum içerisindeki konumunun nasıl algılandığını gösterir. Rousseau bir kadının hiçbir koşulda kendisini bağımsız hissetmesine izin verilmemesinin ve kadınların korkutularak yönetilip, koket bir köleye dönüştürülmesi gerektiğini belirtir (aktaran Wollstonecraft 39). Bir kadının sahip olması gereken en önemli erdemin itaat etmek olduğunu düşünen aydınlanma çağı filozofu olan ve bireylerin yasalar karşısında eşit konumda olmaları gerektiğini savunan Rousseau da kadınları erkeklerle eşit koşullarda yaşaması gereken varlıklar olarak görmemektedir. “Köklü İngiliz ulusunun belkemiği” olan “erkek hegemonyasının” sosyal pratiklerinin devlet / yasalar tarafından desteklendiği ve aslında devlet hegemonyasıyla paralel olan bir hegemonya pratiği

¹⁵ Bu durum Hegel'in *Phenomenology of Mind*'da yer alan “Lordship and Bondage” adlı çalışmasındaki köle – efendi ilişkisine benzer. Efendinin köle üzerinde gücü vardır ama efendi aynı zamanda isteklerinin yerine getirilmesi ve kimliğini tanımlayabilmesi için köleye bağlıdır. Köle efendiye olmadığı şeyleri hatırlatır (I'm not you) ve kimliğini konumlandırmasına yardımcı olur, fakat efendi bu durumun farkında değildir; köle onun ihtiyaçlarını gideren bir araçtır sadece. Oysaki köle, efendinin ve kendi kimliği arasındaki farktan haberdardır, efendinin kendisine bağımlı olduğunu bilir ve ihtiyaçlarını karşılamayı sürdürebilmek için efendiyi memnun etmeyi sürdürür. Efendinin gücü fazlayken kölenin bilgisi fazladır. Marx kölenin bu bilgiyi, bilinci güce dönüştürebileceği görüşündedir. (George Armstrong Kelly, “Notes on Hegel's ‘Lordship and Bondage’”. *The Review of Metaphysics*)

olduğu anlaşılır. Egemen sınıfın desteğinde yürütülen bu eşitsiz koşulların kökeni Hannah Arendt tarafından “Kamu ve Özel Alan” da “polis”lerdeki kamusal alan ve özel alan ayırımına dayandırılır ve sanılanın aksine yönetme ve yönetilme ilişkisinin kamusal alanda değil özel alanda oluştuğu, hanenin ise tam anlamıyla eşitsizliğin merkezinde yer aldığı belirtilir (Arendt 52).

Mary Wollstonecraft kadınların zihinlerini geliştirerek güçlenmeleri durumunda kör itaatin sona ereceğini belirtir (Wollstonecraft 38). Her zaman kör itaat arayan iktidarın kadınları karanlıkta bırakmaya çalışarak kendi çıkarlarına uygun davrandıklarını ekler (38). İktidarın aradığı şekilde kör itaatkârlığa sahip olan Anna’nın ataerkil baskıya maruz kalması ve kamusal alandan uzak olması nedeniyle düşüncelerini ifade etmekten kaçındığı, konuşması gerektiğinde kısa cümleler kurduğu ve sessizleştiği görülür. Dikkate değer düşüncelere sahip olmadığını düşünen Anna, erkeklerin arzu ettiği şekilde karanlıkta yani özel alanda kalmış bir karakterdir. Anna “öteki” konumunda olduğunun bilincinde olmasa da, kamusal alana ait olmadığını farkındadır ve düşüncelerinin ifade edilmeye değer olmadığını düşünür ve doğruların erkeklerin ağzından çıkacağı inancına sahiptir. Din ve ekonominin iç içe geçmiş ilişkisinden rahatsızlık duysa da ve Tanrı’nın bu endişeleri giderebilecek gücü olmadığını farkına varsa da Henry Mynors’ın Tanrı’nın yardımını görmek için biraz daha sabır göstermesi ve beklentisini yüksek tutmaması gerektiğini söylemesi üzerine bu eleştirel tavıra son verir (41). Mynors içinde bulunduğu sıkıntılı duruma bir çözüm bulmuş ve bir kaçış umudu yaratmıştır. Anna Mynors’ın sağladığı bu rahatlık karşısında minnettar olsa da bu hislerini cümlelere dökmeden, içinden teşekkür eder kendisine (41). Fakat Mynors’ın asıl yapmış olduğu şey Anna’nın etrafında çizilen sınırları aşmasına engel olmaktır.

Meselenin bir başka yönü de Wollstonecraft ve Beauvoir'ın düşünceleri aracılığıyla ortaya çıkar. Wollstonecraft erkeklerin kadınların sevmek için yaratıldığını düşündüğünü ve kadınların saygınlık kazanma çabası içine girmemeleri gerektiğini; böyle bir amaç güderlerse erkeksi olarak tanımlanıp dışlanacaklarını söyler (52). Anna'nın kilise üzerine yaptığı sorgulamalar erkeklerin egemen olduğu bir alana aittir ve bir kadının bu sorgulamaları Mynors'ı rahatsız eder. Beklentisini yüksek tutmamasını tavsiye eden Mynors, Anna'nın bu davranışını saygınlık kazanma çabası olarak yorumlar ve önce Wollstonecraft'ın, ardından da Beauvoir'ın belirttiği gibi bunu erkeksi bir davranış olarak görüp, engellemeye çalışır. Anna'nın aklını kullanmasının tehdit olarak algılandığı görülür. Çünkü kadınların akılcı davranışları kabul edildiği takdirde, onlara köle gibi davranamayacaklarını kabul etmeleri anlamına gelecektir ve yine Wollstonecraft'ın belirttiği gibi kadınların yalnızca Tanrı'ya bağlı hissetmenin verdiği saygınlığa ulaşma çabalarına izin verilmelidir (55).

Beuavoir'ın *The Ethics of Ambiguity*'de ele aldığı varoluşsal bir doktrin olan “durumlu özgürlük” (*situated freedom*) kavramı da Anna'nın halinin anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Beuavoir bireylerin kendilerini onlar tarafından seçilmeyen / tercih edilmeyen ve değiştiremeyecekleri durumlar içinde bulduklarını (aile, doğdukları şehir ülke) ama söz konusu durum içerisinde bireylerin karar verme özgürlüğü olduğunu, bu sistem içerisinde tercih haklarını kullanabileceklerini belirtir ve bunu “durumlu özgürlük” kavramıyla açıklar. Bu durumda Anna'nın ebeveynlerini, doğduğu yeri ve evi seçme şansı yokken, var olduğu sistem içerisinde kendi hayatıyla ilgili kararlar alma şansı bulunur. Toplumsal düzen içerisinde fark ettiği eşitsizlikleri, dini yapılanmanın hayatı anlamada yardımcı olmadığını anlaması ve bu farkındalıklar yoluyla kendi hayatına şekil verme şansı varken Anna bu sistemin kendisine sunduğu, önceden belirlenmiş seçenekleri kullanmaktadır. Beuavoir'ın da belirttiği üzere kadını

tanımlayan şey doğası değil, duygusal yaşantısında doğasıyla ilgili verdiği kararlarıdır (Beauvoir 39). Bu bağlamda Anna ve aslında her kadın ya da erkek yaşam şekilleriyle ve tercihleriyle bir kadın ya da erkek olmayı tekrar tanımlamaktadır.

Kadınların içinde buldukları sınırları aşma yönünde harekete geçememeleri nedeniyle karşılaşılan başka bir durum ise fiziksel bir mekânın bireyin kendisiyle özdeşleştirilmesi ve çizilen sınırların belirginleştiğini ise Anna Tellwright'ın mutfağının detaylandırılarak anlatılmasında görmek mümkündür. Mutfak detaylı anlatılmasının ardından anlatıcı mutfak temizliğinin ve Anna'nın yokluğunda bulaşıkları yıkayıp kaldıran Agnes nedeniyle de ablalığının Anna'nın en yüksek onayı olduğunu ifade eder (Bennett 53). Anna'nın karakteri ile mutfak görünüşü arasında bağlantı kurarak bir yandan mekânın toplumun yapısından etkilendiğini gösterirken öte yandan mutfak kadın ile özdeşleştirilip, kadının ait olduğu yer olduğu düşüncesi pekiştirilmektedir. Henry Mynors'ın bir mutfak en iyi tamamlayan unsurun beyaz önlüğü ile bir kadın olduğunu ifade etmesi ve bu sözlerin Anna'nın hoşuna gitmesi bu duruma iki tarafın da aynı tutumla yaklaştığını göstermektedir. Mutfak ve Anna'nın önlüğünün temizliğine yapılan vurgu aynı zamanda ev işlerinin döngüsel / süreğen yönüne ve ev içi emek konusuna tekabül eder. Beauvoir da gün be gün tekrarlanan temizlik işinin ev kadının zamanının dışında olduğunu, sadece şimdiyi sürüklediğini gösterdiğini ve gündelik yaşamın sürdürülebilmesini sağlayan emeğe işaret ettiğini belirtir (Beauvoir 47). Dişil özellik atfedilen ev ve ev düzeninin kadınla ilişkilendirildiği, kadının doğal ortamı olarak algılandığı, kadının bu döngüsellik içinde özel alana kapatıldığı ve aynı zamanda politik bir mekân olan ev içindeki iktidar ilişkilerinin kadının bütün yaşantısını şekillendirdiği görülmektedir.

Bireylerin ortak hafızasının oluşmasını ve yaşadıkları mekânda izler bırakarak aynı zamanda bu izlerden etkilenmelerini sağlayan, duygularının ve düşünce yapılarının sınırlarını da belirleyen ev, toplumun düzenini de etkilemektedir. Bu bakımdan Bennett'in romanlarında tasvir edilen evler toplumun düzeni hakkında da bilgi verir. Bu evlerin öne çıkan özellikleri çoğunlukla kasvetli bir havaya sahip, soğuk ve karanlık olup küçük pencerelere sahip olmalarıdır. Bennett'in romanlarında Five Towns bölgesinde yer alan evlerin içindeki kasvetin şehrin geneline hâkim olan kasvetli, kirli atmosferle örtüştüğü görülmektedir. Şehirdeki sosyal yaşantıyı da etkilediği düşünülebilecek bu özellik kadınlar için başat mekân olarak görülen evde ve fiziksel sınırların düşünsel sınırları biçimlendirdiği bir toplumda yaşayan, kamusal alanda görünürlüğü oldukça az, dış dünya ile ilişkisi sınırlandırılmış kadınların durumuna açıklık getirmektedir. Anna'nın Mynors'ın sözlerinden hoşlanmış olması ise kendine ait düşüncelere sahip olmamasından kaynaklanmaktadır. Anna babası ve Henry Mynors'ın ve bu iki erkeğin ait olduğu toplumsal yapının ortaya çıkardığı bir kimliğe sahiptir.

Beauvoir'ın “kadın, erkekle ilintisine göre tanımlanmıştır” (Beauvoir 157) ifadesi de Bennett'in yansıttığı kadın karakterler ile örtüşür. Anna'nın hayatı babası ve Henry Mynors ile ilişkisi bağlamında aktarılır ve bu ilişkilerin harekete geçirdiği düşüncelere yer verilir. Bu anlamda erkek düşüncesinin ürettiği “gerçek” Anna'nın bakış açısı haline gelir. Uzun bir süre yaşamı ev ve kilise arasında geçen Anna'nın bu hâkim bakış açısından tam olarak uzaklaşmasa da biraz sıyrılabilmesi farklı mekânlarda vakit geçirmesiyle başlar. Sutton'ların evinde yardım amaçlı bir toplantı olan Pazar kilise okulu dikiş toplantısına katılması ilk deneyimi olur. Dikiş dikme etkinliği öğretmenlik dışında kilisenin kadınlara katkıda bulunmaları için tanıdığı bir alandır. Bu anlamda “kadınlara açık olan az sayıdaki iş kolu zihinsel olmaktan ziyade el işine dayalıdır” diyen Mary Wollstonecraft'ın savını destekleyen bir etkinliktir

(Wollstonecraft 219). Daha önce bu tür bir sosyal aktiviteye katılmamış olan Anna için bu etkinlik endişe verici bir durum olsa da kadınların yaşamları arasındaki farkı görmesi için bir fırsattır. Zira ekonomik olarak kendisinden daha aşağı bir konumda olsalar da Sutton'ların rahat yaşam tarzı Anna'yı etkiler. Özellikle kendisiyle yaşıt olan Beatrice Sutton'ın rahat tavırları, ailesinden gördüğü değer Anna'nın kendi yaşamını sorgulamasına neden olur. Sutton'lar ve Anna'nın toplumsal konumu arasındaki fark, daha önce de belirtilmiş olan kadınlar arası hiyerarşiye işaret eder. Aynı mekân içinde üç farklı sınıfa ait kadın bulunmaktadır. Toplumsal hiyerarşinin en üstünde kilisede de aktif bir role sahip olan Sutton'lar bulunurken, Sutton'ları maddi olanakları nedeniyle hem dikkat çeken hem de bu olanakları değerlendirmekten uzak bir yaşam sürmesi nedeniyle aslında hor görülen Anna takip eder. En alt basamaktaysa bu kadınlara hizmet etmekle sorumlu, sınıfsal anlamda en altta bulunan kadın hizmetçi bulunur. Bu haliyle Sutton'ların evi toplumsal düzeni temsil eden bir mekân işlevi görür. Buna ek olarak, bu toplantıya katılan fakat kadınlardan farklı bir odada duran erkekler yer alır. Kadınlarla özdeşleştirilen bir aktivite olan dikiş dikme etkinliğine doğrudan dâhil olmayan fakat kiliseye ait bir etkinlik olması nedeniyle de varlıklarını hissettirmek isteyen erkeklerin ara ara işleriyle meşgul olan kadınlardan şarkı söylemek gibi kendilerini eğlendirmek amaçlı istekleri bulunur. Kadınların özdeşleştirildiği mekân olan evde yine kadınlarla özdeşleşen dikiş dikme işi sırasında erkekler her ne kadar toplum yararına olan işlerle uğraşıyor olsalar da kadınların asli görevinin erkekleri tatmin etmek olduğunu hatırlatırlar. Sutton'ların evinde gerçekleşen bu etkinlik sosyal ilişkilerin aynı zamanda mekânsal ilişkiler olduğunu vurgular. “Mekân doğası gereği, güç ve sembolizm, karmaşık tahakküm ve tabi kılma ilişkileri ve dayanışma ve işbirliği ile doludur” diyerek Doreen Massey'de *Space, Place and Gender* adlı kitabında sosyal ilişkilerle olan bağı nedeniyle mekânın dinamik özelliğine dikkat çeker (Massey 265). Sutton'ların

evinde erkeklerin kadınlarla olan tabiiyet ve üstünlük ilişkisini, kadınların dikiş dikme etkinliği ise dayanışma ve işbirliğini örnekler. Bütün bu sosyal ilişki türlerinin aynı anda aynı mekân içerisinde gerçekleşmesi mekânın statik bir olgu olmadığını da ortaya koyar.

Bununla birlikte, bu etkinlik nedeniyle Sutton'ların evinde kadın ve erkeklerin farklı odalarda zaman geçiriyor olması bir yandan kadının mekânsal sınırlanmışlığına dikkat çekerken, öte yandan kadın ve erkeklerin mekânsal davranışlarına vurgu yapar. Anna'nın kendi evinde babasının çalışma odasının girilmemesi gereken bir yer olması, hatta babası çalışma odasına girdiğinde mümkün oldukça onunla iletişime dahi geçilmemesi kadının ev içerisindeki sınırlarını gösterir. Babaya ait çalışma odası ekonomik işlerin yürütüldüğü, yazışmaların yapıldığı bir mekân olması nedeniyle aslında kamusal alana dâhildir. Bu nedenle de bir kadının kamusal alana ait olan bir mekânı rahatça kullanması hoş karşılanmamaktadır. Bu bağlamda Anna ve mülkiyet yönetimine sahip babasının özel alanlarında sergiledikleri ve kabul görmüş olan mekânsal davranışları ortaya çıkar. Anna mutfakta ve kendi odasında rahat hareket edebiliyorken, babasına ve babasının temsil ettiği dünyaya ait bir odada daha gergindir. Bu oda içerisinde çoğunlukla maddiyatla ilgili konular konuşulması ve bu alanın Anna'ya uzak olması da davranışlarının daha çekingenleşmesine neden olur. Bu da kişilerin sergiledikleri davranışların mekânsal etkileşim sonucu şekillendiğini gösterir. Erkeğin içinde bulunduğu mekâna egemen olma isteğine sahip olduğu görülürken, kadının sahip olduğu kişisel mekânı korumayı amaçladığı anlaşılır. Sutton'ların evinde kadınlar ve erkekler arasında ortaya çıkan mekânsal ayrışma da mekânsal davranış kodları nedeniyle şekillenmiştir. Kadın ve erkeklerin ortak kullanım alanı olarak görülebilecek oturma odasının kadınlara ait bir aktiviteyle meşgul olması bu mekânın kadınlara tahsis edildiğini gösterir ve dini aydınlanmayı sağlayabilecek bir mesele ya da

duygusal bir paylaşım olmadığı sürece kadınlarla sosyal bir paylaşımda bulunamayan erkeklerin bu mekâna dâhil olmaları kabul görmemektedir. Bu durum ise mekânsal davranışların, mekân içerisinde gerçekleşen sosyal paylaşıma bağlı olarak değişebildiğini ortaya çıkarırken mekânın dinamik yönüne de vurgu yapmaktadır. Beatrice Sutton’ın kadınların ve erkeklerin bulunduğu her iki odaya da rahatlıkla girip çıkabilmesi de cinsiyetler arasındaki eşitsizliğin boyutunun katılaşp yumuşamasına göre değişmesinin sonucudur.

Bennett’in *Anna of the Five Towns* adlı romanında mekânı karakterlerin davranışlarının anlaşılabilmesi için bir araç olarak kullandığı düşünülebilir. Olay örgüsünün geçtiği mekânların karakterlerin yaşantısı üzerindeki etkisi yansıtılırken, kentin toplumsal yapısının ve mekânların içinde bulundukları etkileşimin görülmesini sağlar. Bu anlamda Bennett’in söz konusu romanının mekânın sosyal bir ürün olduğu düşüncesini destekleyen ve toplumsal cinsiyet kavramının da mekânla doğrudan etkileşim içinde olduğunu ortaya çıkaran mekânsal kullanımlar içerdiği anlaşılır.

2.3. The Old Wives’ Tale

Bennett’in iki kız kardeşin hayat hikâyesini ele aldığı romanı *The Old Wives’ Tale* (1908) de mekânın toplumsal cinsiyet üzerindeki etkisini sorgulamak ve yazarın toplumsal cinsiyet kavramı ile ilgili tutumunu anlayabilmek için önemlidir. *The Old Wives’ Tale*’e yazmış olduğu “Introduction” da John Wain, bu romanın İngiliz taşra hayatını ele alan en tatmin edici ve kapsamlı romanlardan biri olduğunu ve erkek bir yazarın kadınların duygusal dünyası ve hayal gücü hakkında iyi yazabileceğinin kanıtı olduğunu iddia eder (Wain 7). Mekânın bu karakterlerin yaşantısını etkileme biçiminin yanı sıra John Wain’in iddia ettiği gibi bir erkek yazar olarak Bennett’in kadınların hayal dünyası ve duygusal yaşamını ele alırken kadının iç dünyasını, düşüncelerini

yansıtma amacı olup olmadığı ve kadınların günlük hayatları içerisinde karşılaştıkları sorunlara nasıl yaklaştığı ilerleyen kısımlarda ortaya çıkacaktır.

Bennett kitabının önsözünde *The Old Wives' Tale*'e ilham olan bir olaydan bahseder. Buna göre 1903 sonbaharında Paris'te sık sık yemek yemeğe gittiği bir restoranda şişman, yaşlı ve oldukça itici olduğunu düşündüğü bir kadın karşı masaya oturur. Gülünç bir sesinin ve gülünç hareketlerinin olduğunu düşündüğü yaşlı ve şişman kadın oturduğu yeri beğenmeyip birkaç masa değiştirdiği ve elindeki paketleri sürekli düşürmesi nedeniyle mekândaki diğer insanların da dikkatini çekerek alay konusu olur. Kadının bu “trajik” (Bennett 31) hali üzerine düşünen Bennett, bir zamanlar bu kadının da genç ve güzel olduğunu ifade eder ve “pathos”¹⁶ olarak tanımladığı bu durum (32) kendisine *The Old Wives' Tale* romanını yazma fikrini verir. Fakat restorandaki kadını bir kadın kahraman olmak için çok yaşlı ve itici bulur. Bennett bir romanın ana karakterinin itici olmaması gerektiğini ve gerçekçi bir romanın ana karakterinin tuhaf olmayan, kalabalıklar arasında fark edilmeden yürüyebilecek bir karakter olması gerektiğini düşünmesi nedeniyle yaşlı bir kadın yerine genç bir karakter kullanmayı tercih eder ve Constance karakterini oluşturur (32). Dönemin ünlü Fransız yazarı Guy de Maupassant'tan etkilenen Bennett, Maupassant'ın bir kadının hayatını ele alan romanı *Une Vie* (Bir Yaşam)'yi örnek alır ama Maupassant'ınkinden daha üstün bir eser yazma kaygısıyla romanında bir değil, iki kadının hayatını ele almaya karar vererek Sophia karakterini yaratır (Bennett 33). Anlaşılacağı gibi Bennett'in kadınların duygusal dünyasını ve hayal gücünü iyi yansıttığı iddia edilen romanı bir kadına duyulan acıma duygusu neticesinde ortaya çıkmıştır. O an restoranda bulunan diğer insanlar gibi Bennett de o yaşlı kadını küçümseyici bir tavra sahiptir ve aslında o

¹⁶ *Pathos* Yunancada merhamet ve acıma hissi uyandırmak anlamına gelir. Ancak modern eleştiride pathos izleyicide ya da okurda acıma, şefkat ya da duygudaşlık hislerini uyandıran sahne ya da pasajları tanımlamak amacıyla kullanılmaya başlanmıştır.

kadının, insanlar arasında, o haliyle bulunma hakkı olmadığını düşündüğünü iddia etmek de yanlış olmayacaktır.

Bennett romana Constance ve Sophia Baines kardeşlerin İngiltere'deki coğrafi konumundan bahsederek başlar ve bu kardeşlerin yaşadıkları yer hakkında farkındalık sahibi olmadıklarını vurgular (Bennett 38). Makro bir bakış açısıyla başlanmasıyla, bölgenin sınırlarının irili ufaklı birçok ırmak tarafından belirlenmiş olmasının altının çizilmesiyle hem İngiltere'nin içinde olup hem de İngiltere içerisinde kendine has yönleriyle Five Towns bölgesinin özgün yapısına dikkat çeker. Topografik özelliklerin anlatılmasıyla mekânın coğrafi yönü hakkında fikir oluşturulur.

Meydandaki en büyük ve en saygıdeğer iş yeri olarak görülen Baines manufakturacısı romanda odak noktasında olan mekândır. Bu işletme uzun yıllardır yatalak olan Mr. Baines tarafından kurulmuş olsa da hastalığı nedeniyle eşi tarafından idare edilmektedir. Baines'lerin iş yeriyle ilgili öne çıkan iki özellik vardır. İlki işin kurucusu olan ve şehirde oldukça saygı duyulan Mr. Baines'in rahatsızlığı nedeniyle işlerin başına bir kadının geçmiş olması ve bunun şehirde kabul görmüş olmasıdır. İkincisi ise, bir kadının ticaretle uğraşması hoş görülmesi de kadınların aktif olabileceği ticari işletme olarak bir manufakturacının tercih edilmesidir. Charlotte Perkins Gilman'ın *Kadın ve Ekonomi* adlı kitabında belirttiği gibi insana özgü olan işler 'erkeğe özgü' sayılıp sadece birkaç iş kadınlara bırakılmış ve bunların 'kadına özgü' olduğu varsayılmıştır (Gilman 37). Böylelikle, Bennett öncelikle bir kadının ticaretle uğraşması için gerekli makul sebebi ortaya koyduktan sonra, hizmet sektöründe çalışmak, öğretmenlik yapmak ya da fabrika işçisi olmak dışındaki kısıtlı seçeneklerden biri olan manufatura işini tercih etmiştir.

Baines manufakturacı ve ikamet edilen evin ortak bir mekânda olması kamusal ile özelin kesişmesidir. Bu kesişme mekân ve toplumsal cinsiyet ilişkisi tartışmasında önemli bir noktadır ve birçok düşünür tarafından ele alınmıştır. Örneğin doğaları gereği kadınların daha aşağı bir konumda olduklarını düşünen Aristoteles polislerin aktif bir parçası olan vatandaşlar gibi olmasa da kadınların da kamusal alana dâhil olduğunu ve kamusal alanın ön koşulunu oluşturduklarını ifade eder (aktaran Elshtain 46). Hannah Arendt ise “Kamu ve Özel Alan” başlıklı yazısında kamusal ve özel alan arasındaki kesişmenin ev hayatında yaptığı değişikliği şu şekilde anlatır: “[...] hanenin (*oikia*) ya da ekonomik etkinliklerin kamu alanına çıkışlarıyla, ev idaresi ile önceleri ailenin özel alanına dâhil olan bütün meseleler, “kolektif” bir mesele durumuna gelmiştir. Aslında modern dünyada bu iki alan, bizzat yaşam sürecinin dur durak bilmeyen akışı içinde sürekli olarak dalgalar halinde birbirlerine karışmaktadırlar” (Arendt 53-54). Judith Butler da “Kötü bir hayatta iyi bir hayat sürmek mümkün müdür?” başlıklı konuşmasında Arendt’in kamusal – özel alan ayrımını bir eşitlik alanını meşrulaştırmak gayesiyle diğer bir eşitsizlik alanını inkâr etme riski taşıdığı için eleştirir. Fakat bir yandan da kamusal alana girenlerin özel alandan girdiğini ve dolayısıyla da kamusal alanın özelin yeniden üretilmesini sağladığını ve özelden kamusala giden açık geçide temel bir biçimde bağlı olduğunu belirterek Arendt’in düşüncesini desteklemiş olur (<http://cansemercioglu.blogspot.com.tr/?m=1>). Birbiriyle sürekli etkileşim halinde olan bu iki alanın birleşiminin önceden de görüldüğünün altını çizen McDowell ve Pringle’ın endüstriyel kapitalist üretimle birlikte ayrımın belirginleştiğini ancak henüz tam olarak sonuçlanmadığına vurgu yapması da romandaki ev ve iş alanının birleşmesi durumuna bir açıklık getirir (McDowell ve Pringle 123). İş yeri aracılığıyla kamusal alan ve özel alan birbirine karışıyor olsa da bu durum kadınların çalışma alanının iş yeri ile sınırlı olduğu anlamına gelmez. Kadınlar için ev ve işin birbirine karşıt unsurlar olmadığını,

kadınların “işinin” çoğunluğunun ev içerisinde gerçekleştiğini belirten McDowell ve Pringle, kadınların ev içerisinde ücretsiz çalışan ve tanımlanmamış sekreterler olarak iş yaptığını, aynı zamanda da evle ilgili sorumluluklarını yerine getirdiklerini söyler (131). Bu nedenle ev kadınlar için işten çıktıktan sonra dinlenebilecekleri bir mekân değildir. Baines ailesine mensup kadınlar için de bu durum geçerlidir. Mrs. Baines hem iş yerinde çalışır, hem yeri geldiğinde yemek yapar, temizlik işleriyle uğraşır ve kızları ile ilgilenir. Bu nedenle, aslında Baines ailesindeki kadınlar için hem iş yeri hem de ev çalışma alanı olarak işlev görür.

Hanedeki kadınların ticaretle ilgilenmesi sonucu ve manufakturacının yaşam alanına içeriden bağlanan merdivenleri olması nedeniyle yaşam alanı ve çalışma alanı birleşir ve bu birleşme iki yönlüdür. Bir yandan manufakturacının ev ile aynı bina içinde olması, evin içerisinden manufaturacıya bağlanan merdivenler aracılığıyla ailenin özel alandan kamusal olarak adlandırılabilir iş yerine geçiş sağlaması ile gerçekleşirken öte yandan evdeki kadın yardımcı Maggie’nin çalıştığı yer ile yaşadığı yerin aynı olması ile ortaya çıkar. Bursley’in ticaret merkezi olan St. Luke’s Meydanı’nda bulunan evin içinden iş yerine bağlanan merdiven, özel alan olarak görülen evin kamusal alanın etkisinden uzak olmadığına işaret eder. Evin bu durumu kamusal alan ve özel alan arasında keskin bir ayırım yapmanın güçlüğüne dikkat çeker.

Baines ailesinin evinin meydanla iç içe olması sonucu kamusal alan ile kurulan yakınlığın başka bir boyutu ise Mr. Baines’in odası aracılığıyla gerçekleşir. Yataklık olan Mr. Baines’in odası ev halkının rahatlıkla girip çıkabildiği bir mekân değildir. Bu odanın bir erkeğe ait olması erkek dünyasının temsil ettiği değerlerin ve kodların hâkim olduğu bir mekân olduğu anlamına gelmektedir. “Esas yatak odası” (*principle bedroom*) (Bennett 58) olarak adlandırılan yatak odası Mr. Baines’in arkadaşı Mr. Critchlow

geldiğinde ev halkının girmesine izin verilmeyen bir odadır. Mr. Critchlow ve Mr. Baines’in vakitlerini nasıl geçirdiklerine dair bir fikri olmayan ev halkı, erkeklerle özdeşleşen bir durum olarak, ikilinin politika konuşuyor olabileceklerini düşünür (59). Mr. Baines yatalak olduğu için toplumun eşit bir “vatandaşı” olarak yapması gerekenleri yapamamakta ve kamusal alana dâhil olamamaktadır. Bu durum toplumsal cinsiyeti ile beraber gelen üstünlüğünü koruyamaması anlamına gelmektedir. Bu nedenle, Mr. Critchlow hasta ile geçirdiği vakit süresince ev halkının dâhil olmasını yasaklayarak kaybolan bu üstünlüğü korumaya çalışmaktadır. Anlatıcı “Bu iki insan, karısı ve arkadaşı, önemini ve itibarını yorulmak bilmez bir şekilde besleyerek kendisini manevi açıdan canlı tutmayı başardılar” (82) cümlesiyle Mr. Critchlow ve Mrs. Baines’in çabalarını aktarır. Mr. Critchlow olmadığı zamanlarda daha rahat girip çıkılabilen odadaki davranış şekli Mr. Critchlow geldiğinde değişir. Bu durum da mekânın sosyal davranış biçimine göre özellik kazandığını gösterir ve kamusal alana ait bireylerin kullanmasıyla da kamusal alan ile bir bağ kurulur.

Evin dışındaki dünyayla ilişkileri kısıtlı olan kadın karakterlerin kamusal alan ile en kapsamlı bağlantıları iş yeri aracılığıyla olur. İş yerinin St. Luke’s Meydanı’nda merkezi bir konumda olması kamusal alanda olup bitenleri gözlemlemeyi kolaylaştırır fakat bu, ailenin kadın üyelerinin kamusal alana rahatlıkla dâhil olabileceği anlamına gelmez. İzin almadan evden dışarı çıkmaları yasak olan kızların, işletmede geçirecekleri zaman bile dikkatle değerlendirilerek kararlaştırılır. Zira bu kamusal alana daha fazla dâhil olmak, daha fazla “görünür” olmak anlamına gelmektedir. Fakat aynı zamanda kadınların hayatını çevreleyen sınırların esnetilmeye uygun olduğu sonucu da çıkarılabilir. Hem güçlü bir erkek figürünün yokluğu, hem de dış dünyayla daha yakın olma ihtimalinin varlığı sınırları esnetmek isteyen karakterlere imkân sağlamaktadır. Sophia’nın aile üyeleri tarafından cüretkâr karşılanan davranışlarının temelinde ev

dışında da bir dünyanın var olduğunu bilmek ve çizilen sınırların aşılabileceğinin farkında olmak yatar. Sophia'nın bu sınırları ilk esnetmesi öğretmen olamayacağını öğrenmenin ardından okuduğu okulda öğretmenlik yapan Miss Chetwynd'le görüşmek üzere evden izinsiz ayrılması olur. Sophia'nın davranışının sıra dışılığı şu şekilde aktarılır: “Çünkü kızların hiçbir koşul altında izin almadan dışarı çıkamadıklarını, yalnız ise neredeyse hiç çıkmadıklarını söylemek gerekir. Sophia'nın izin almadan, haber dahi vermeden, kendi efendisiymiş gibi rahat bir şekilde şehirde dolaşması bir gün önce tasavvur edilemeyecek bir durumdu” (89). Mrs. Baines'in tepkisine karşılık vermesiyle Sophia annesinin otoritesini sarsmıştır. Bu başkaldırının beklediği kadar kötü sonuçları olmadığını anlayan Sophia'nın sınırları ikinci defa esnetmesi Gerald Scales'le karşılaşabilmek için kütüphaneye gitmesiyle olur. Dışarı çıktığını öğrenen annesinin tepkilerine aldırış etmeyen Sophia'nın üçüncü teşebbüsü yine Gerald Scales'le buluşabilmek için evden izinsiz çıkmasıyla olur. Ev içerisinde kamusal alanı ve toplumsal değerleri temsil eden Mr. Baines ile özel alanın sınırlarını genişletmeye çalışan ve birey olma çabası içerisinde olan Sophia karşıt değerlerin çatışmasını örnekler. Sophia'nın kendisini çevreleyen sınırları yıkması toplumun kargaşa içerisinde olduğu bir döneme denk getirilir. Bursley Wakes olarak adlandırılan ve Bursley'in ileri gelen ailelerinden çok avam takımının katıldığı festival döneminde sirkte bulunan fillerden birinin insanlara saldırması üzerine fili öldüren halk büyük bir başarı gerçekleştirmişçesine kutlamalar yapmaya başlar ve fili öldürenler kahraman olarak görülür (103). Toplumun rutinini bozan bu olay sonucu Mrs. Baines ve hane halkının diğer üyeleri fili görmek üzere dışarı çıkar ve Mr. Baines Sophia'nın gözetimine bırakılır. Gerald Scales'in manifaturacıya geldiğini gören Sophia'nın babasının yanından ayrılmasıyla Mr. Baines yatağında nefes alamayacağı bir konumda kalarak hayatını kaybeder.

Kamusal alandaki değerlerin sürdürülebilirliği hane içerisinde bu değerlerin korunmasına bağlıdır. Özel alana ait olan Sophia kamusal alanın sorunsuz bir şekilde varlığını sürdürebilmesi için gerekli olan itaati göstermemekte, erkeklere ait olan alana girmeye çalışmaktadır. Bunu gerçekleştirebilmesi ise evin içerisinde erkek egemenliğini temsil eden Mr. Baines'in varlığının sona ermesini gerektirmektedir. Sophia'nın dikkatsizliği ihtiyaç duyduğu alanın oluşmasını sağlar. Mr. Baines'in ölümünün ardından şehirdeki kargaşa evin içine yansır ve Mr. Baines'in cenaze töreni tüm şehri ilgilendiren kamusal bir olay olarak gerçekleşir.

Kamusal alanla daha fazla ilişik olmak demek, kişinin özel hayatından daha fazla ödün verme cesaretini göstermesi demektir ve bu cesaret erkeklerle özdeşleşmiştir. Kamusal alandaki düzenin sürdürülebilmesi için ev içerisinde düzenin aksamadan ilerlemesini sağlayacak güçlü bir kişi gereklidir. Bu çoğu durumda erkek / baba iken, *The Old Wives' Tale*'de Mr. Baines'in sağlık durumu nedeniyle Mrs. Baines olmuştur. Bu nedenle, kızların geleceği ile ilgili kararlar Mrs. Baines tarafından verilir ve özel alan ile kamusal alanın kesiştiği yer olan manifaturacı da Mrs. Baines tarafından idare edilir. Yine Hannah Arendt'in belirttiği gibi “polis özgürlüğünün koşulu, hanede yaşam zorunluluklarına hâkim (efendi) olmaktan geçer” (Arendt 50). Politik alan “polis” in üyeleri olan erkek cinsi özel alanın varlığını kamusal alanın devamlılığı için gerekli görmektedir. “The Patriarchal Welfare State” başlıklı yazının yazarı Carole Pateman da Hegel'in sosyal düzeninden yola çıkarak Arendt'in görüşüne paralel bir görüş ortaya atar. Buna göre, sivil toplum ve devlet arasındaki alanın kamusalılığı, bu kurumların dışlamış olduğu unsur aracılığıyla yani ailenin özel alanla özdeşleştirilmesi aracılığıyla inşa edilip anlam kazanmaktadır (Pateman 226). Aile ve ailenin özdeşleştirildiği özel alan hem sivil topluma ve devlete kamusalılık değerini katmakta hem de bu değer in sürdürülebilirliği için kullanılmaktadır. Bu devamlılık ise Mrs. Baines gibi özel alanın /

evin kamusal alanın beklentilerine göre işlemlerini sağlamakla görevli bireyler yürütmektedir. Tek başına dışarı çıkmaları yasak olan kızların giriş çıkışlarını kontrol eden, Maggie'nin işleri nasıl yürüteceğini düzenleyen Mrs. Baines hapishane işlevi gören evin gardiyanı rolündedir. Hapishaneye benzetilen ev bir yandan kişinin “yakın” ilişkilerinin yaşandığı yerken öte yandan kontrol mekanizmasının sıkı işlediği bir mekân olarak bünyesinde karışık bir ilişki barındırır. Bununla birlikte, Arendt kamusal alanın “eşit” olarak kabul edilen insanların kullandıkları alan olduğunu, fakat bu alanın insanların kendilerini yaptıkları ayırt edici eylemler ve başarılarla diğerlerinden ayırmaya çalıştıkları can çekişen bir ruha sahip olduğunu belirtir (Arendt 41). Bu nedenle, Arendt'e göre kamusal alan erkeklerin “gerçekte” kim olduklarını gösterebildikleri, bireyselliği barındıran tek alandır (41). Dolayısıyla, eşit insanların paylaştığı mekân olan kamusal alana, bu eşitliğin bir parçası olmayan kadınların girme çabaları Mrs. Baines ve ona benzer insanlar tarafından engellenir. Kadınların onları diğerlerinden ayırt edecek, bir birey olduklarını ortaya çıkaran özelliklerinin bulunması kadınların arka plana atıldığı sistemin koruyucuları tarafından tehdit olarak algılanır. Zira yine Arendt'in belirttiği gibi, “hane”nin etkinliklerinin kamu alanına çıkışlarıyla ailenin özel alanına dâhil olan bütün etkinlikler “kolektif” bir mesele haline gelir (Arendt 53). Sophia Baines'in öğretmen olma isteğine hane halkı ve Mr. Critchlow'un karşı durması, bununla birlikte Sophia annesinden izin almadan dışarı çıktığında bunun insanlar tarafından Mrs. Baines'e iletiliyor olması ve Mr. Baines'in cenaze töreninin bütün şehri ilgilendiren bir hadiseye dönüşmesi hane içi konuların kamu alanına taşmasıyla kolektif bir mesele haline geldiğini gösterir.

Toplumun belirlemiş olduğu sınırlara karşı çıkan ve kamusal alanda tek başına görünmeyi göze alan Sophia'nın Gerald Scales'le kaçması ise toplumun dayattığı sınırlara karşı bir başkaldırıdır. Ailesinden gizli Londra'ya kaçan ve ardından Paris'e

giden Sophia kendi hayatı ile ilgili kararları kendisinin verdiğini göstermiştir. Gerald Scales'i fazla tanımamasına ve aslında düşündüğü gibi sorumluluk sahibi bir beyefendi olmadığını anlamasına rağmen onunla böyle bir maceraya atılması Sophia'nın kendisi için ön görülen geleceğe karşı bir başkaldırısıdır. Bu başkaldırı sonucu Sophia'nın kamusal alandaki görünürlüğü artmış, bir birey olarak var olduğunu kendisine ve topluma gösterebilmiştir.

Bir yanda somut ve soyut sınırları aşıp, kamusal alanda görünürlüğünü arttırmaya çalışan Sophia'nın çabaları görülürken, öte yanda zıt bir karaktere sahip Constance durur. Tıpkı *Anna of the Five Towns*'daki Anna karakteri gibi Constance Baines de ailesinin belirlediği sorumlulukları sorgulamadan yerine getirir ve hayatını ailesinin belirlediği şekilde yaşar. Gelecekle ilgili hayal kurmayan, bir Five Towns kadını olma yolunda ilerleyen Constance değişime açık olan ve kadınların sınırlandırıldığı seçeneklerden memnun olmayıp kendine yeni seçenekler yaratmaya çalışan Sophia'nın karşıtı niteliğindedir. Constance geleneği temsil ederken, Sophia değişimi, modern yaşamı temsil eder. Anlatıcının “otuz yıl içinde Sophia her hangi bir şeye dönüşebilirdi, oysa Constance sadece Constance olarak kaldı” (Bennett 492) ifadesi de iki kardeşin temsil ettiği farklı yaşam tarzlarını açığa çıkarır. Sophia ne kadar kamusal alana çıkmaya çalışıyorsa Constance da kendisine çizilen sınırları aşmamak için bir o kadar özen göstermektedir. Constance'ın kamusal alan ile en yakın ilişkisi işletmede geçirdiği vakit aracılığıyla olur. Dolayısıyla kamusal alanda görünürlüğü oldukça azdır. Bununla birlikte manifaturacının çoğunlukla kadınların ziyaret ettiği bir işletme olduğu düşünülünce de Constance'ın gözlerden uzak yaşamaya devam ettiği anlaşılır. Kamusal alanda özgürce vakit geçirme özgürlüğüne sahip olmayan Constance, işletmede çalışan Mr. Povey'nin yakınlaşmalarına karşılık vererek kendisiyle evlenir. Bu evlilik Constance'ın dış dünyayla bağlantısını sağlayan işletmedeki rolünün de

zamanla azalmasına neden olur. Zira artık evin bir erkeği bulunmaktadır ve evde maddi durumlarla ilgili sorumlulukları üstlenebilecek bir erkek varken kadınların bu işte aktif olarak çalışmasına gerek duyulmamaktadır. “Classing the Women and Gendering the Class” başlıklı yazısında Anne Phillips yeni burjuva yaşam tarzının kadınlarla ilgili düşüncelerin şekil değiştirmesine sebep olduğunu belirtir (Phillips 95). Phillips bir zamanlar aile işinde çalışan kadınların ev içine çekildiğini, ev işlerinde yardımcı olan kız çocuklarının kadınsı / feminen işlere yöneldiğini ve kadınların sonradan feministlerin parazitlik olarak görüp küçümsediği rollerini geliştirmeye başladıklarını vurgular (95). Costance’ın aktif rolünün azalması da bu durumun bir örneği olarak yorumlanabilir. Gittikçe azalan “görünürlüğü” nedeniyle Constance ile ilgili anlatılar çoğunlukla iç mekânda geçmektedir. Mr. Povey ve oğlu Cyril aracılığıyla Constance’ın anlatısına dış dünyayla ilgili unsurlar eklenir. Evliliğinin ardından Baines evi Constance ve Samuel Povey çiftinin yaşadığı mekân olur; Sophia bir süre önce Mr. Scales ile kaçmış, Mrs. Baines ise bu evlilik üzerine kardeşiyle birlikte yaşamak üzere Axe’e gitmiştir. Böylelikle St. Luke’s Meydanı’nın merkezinde bulunan bu ev Constance’ın bir ömür geçirdiği ve kendisiyle özdeşleştirilen bir mekâna dönüşmüştür. Yılda bir kez Buxton’a tatile gitmek dışında Constance Bursley’den neredeyse hiç ayrılmamıştır. Eşinin ölümü ve oğlunun Londra’da okumaya başlamasıyla birlikte Constance evdeki yardımcısıyla birlikte yaşayan ve toplumun unuttuğu, Five Towns geleneklerine bağlı ve gelişime / değişime karşı yaşlı bir kadın olarak hayatına devam eder. Baines evi ve St. Luke’s Meydanı Constance’ın kendine kurduğu evreni olmuştur ve bu dünyanın ihmal edildiğini görmek ya da bu küçük dünyadan uzak kalmak dayanılmaz bir durumdur.

Daha önce de belirtildiği gibi Constance’a kıyasla Sophia’nın kamusal alanda görünürlüğü küçükken olduğu gibi ilerleyen yaşlarında da daha fazladır. Gerald Scales

ile kaçarak Londra’da evlenmesinin ardından Sophia Paris’te kocasıyla birlikte eğlence odaklı bir yaşam sürmüş, Paris’in şık restoranları ve otellerinde vakit geçirerek farklı bir kültürü tanımıştır. Bu sürenin çoğunluğunu kamusal alanda geçirmesiyle Sophia’nın bir birey olduğuna dair farkındalığı artmış ve karşılaştığı sorunları tek başına çözme yolunu seçmiştir. Sophia’nın hayatında köklü değişimlere yol açacak olaylar kamusal alanda meydana gelen bir kargaşa ile tetiklenmektedir. Babasının ölümüne neden olduğu gün şehirde sıra dışı bir olayın yaşanıyor olması gibi, kocası ile ilgili gerçeği anlaması da Fransa’da kamusal alanda gerçekleşen sıra dışı bir olaya denk gelir. Para için birlikte olduğu sevgilisini öldürmüş olan Rivain adlı katilin meydana giyotinle infaz edileceği Auxerre bu olayı izlemek için gelen insanlarla dolmuştur ve Gerald Scales’in arkadaşı Chirac ile bu olayı izlemek üzere kente gitmesi Sophia’nın da olayın yaşanacağı mekânı ve insanların bu sıra dışı olayı eğlence unsuru haline dönüştürmesini gözlemlemesini sağlamıştır (347-51). Kamusal bir olay olarak gerçekleşen infazı canlı olarak seyretmek istemese de meydana yakın bir otelde kaldığı için toplanan insanları görmekte ve kalabalığın coşkulu sesini duyabilmektedir (351). Sophia’nın otel odasında dışardaki kalabalığı izlerken eşini başka bir kadınla görmüş olması, eşinin bütün gece kendisini tek başına bırakarak sarhoş bir vaziyette dönmüş olması evliliğine olan inancını yitirmesine neden olmuştur. “İnsan vahşiliğini yansıtan bir olay” (A phenomenon of human bestiality) (353) olarak gördüğü bu olayın Gerald’ın “hayatının en büyük hırsı” (355) olması eşinin duyarsız yönünü görmesini sağlamıştır. Fransa’da kamusal alanda gerçekleşen bu ölüm bir aydınlanma anı (*epiphany*) niteliğindedir. Her ne kadar bu iki olayın tam olarak içinde yer almasa ve özel alanda bulunsa da (otel odası tam olarak özel alan sayılmasa da) Sophia’nın hayatı kamusal alanda gerçekleşen olaylar sonucu yön değiştirmektedir ve bu durum kamusal ve özel alanın etkileşimini örneklemektedir.

Gerald Scales'den ayrılığının ardından gelişen olayların sonucunda Sophia Paris kuşatması sırasında bir pansiyon işletmeye başlamış ve sürekli vurguladığı disiplinli İngiliz yaşam tarzı sayesinde iyi bir gelir elde etmiştir. İşlettiği bu küçük pansiyonun ardından daha iyi bir muhitte olan bir pansiyonu devralarak işlerini büyüten Sophia şehirde tanınan bir işletmeci olmuştur. Tıpkı ailesi gibi yaşam alanı ve çalışma alanı birleşmiş olan Sophia'nın hayatı kamusal alan ve özel alan arasında geçmiş fakat ikisine de tam olarak ait olamamıştır. Pansiyonun ticari bir işletme olması nedeniyle farklı insanların geçici süreyle kaldığı bir mekân olması tam anlamıyla özel alan olarak görülmesini engellerken, aynı zamanda Sophia'nın kalıcı olarak ikamet ettiği alan olması ve bir kadının işletiyor olması nedeniyle tam anlamıyla kamusal alana da ait değildir. Sophia ile özdeşleştirilmiş olan bir mekân haline gelen pansiyonun insanların geçici süreyle kaldıkları ve aidiyet oluşturmadıkları türden bir yer olması Sophia'nın yaşadığı aidiyet sorununu ve toplumsal cinsiyet rollerinin evden iş alanına aktarılmasını simgeler. Sophia kadınların kamusal alanda aktif bir rol alamadığı Five Towns'ı orada yaşarken de tam olarak tasvip edemediği gibi farklı bir ülkede geçen yılların ardından daha baskıcı bulmaktadır. Bir kadın olarak hiçbir erkeğe bağlı kalmadan yaşanabileceğini anlayarak, kendisine yapılan evlenme tekliflerini reddetmiş ve bir erkeğin dünyasının parçası olmak istememiştir. Five Towns'ı tutucu yönü nedeniyle eleştiren Sophia Fransızları ise fazla rahat olmakla itham etmekte ve disiplinli bulmamaktadır. Paris'teki İngilizlerin olduğu bir döviz bürosunda anlatıcı Sophia ve onun gibi ülkesinden uzak olan İngilizlerin düşüncelerini şu şekilde anlatır: “Ülke dışındaki birçok İngiliz gibi, dürüst insanların yaşadığı adalarından hırsızlar ve haydutlarla yaşamak için ayrılmış oldukları düşüncesine kafayı takmışlardı. Daima dürüst olmamanın İngiltere’de olmayan bir şey olduğunu ima ederlerdi.” (455). Fransız yaşam tarzını bu şekilde küçümseyen bir İngiliz olarak Sophia işleri düzenli bir şekilde

yürütüyor olmasını da İngiliz olmaktan öte, “Baines” olma özelliğine bağlamaktadır. “Baines odası”, “Baines sükûneti” ve “hiçbir şey bir Baines’i değiştiremez” (498) gibi ifadeler Sophia ve Constance’ın ilerleyen yaşlarına denk gelen dönemlerdeki anlatıda daha çok kullanılmaya başlamıştır. Bu anlamda Sophia ne tam olarak Five Towns’a ne de Paris’e ait hissedebilmektedir.

Bununla birlikte Sophia ikinci kez evlenmeyi reddedip, erkeklerle özdeşleştirilen işleri yürüterek “öteki” olmayı reddetmektedir. “Bir var olma amacı vardı; isteklerini çıkarlarına göre şekillendirmesini sağlayan değişken bir ruhu vardı. İnsanların ne düşüneceği onu korkutamazdı, zira onun durumunda insanların düşüncesi diye bir şey yoktu; kimseyi tanımıyordu; kimsenin yaptıklarını sorgulama hakkı yoktu” (417) ifadesi de yabancı bir ülkede bulunmanın Sophia’nın daha cesur adımlar atmasına yardımcı olduğunu gösterir. Sophia’nın toplumun yüklediği sorumlulukları yerine getirip getirmediğini kontrol edecek bir toplumsal aidiyeti bulunmamaktadır. “[...] her zamanki halinden daha mutluydu; hiç olmadığı kadar, sadece yaşamak için bir amacı olduğu ve kendi ayakları üstünde durduğu için.” (420) de kendi ayakları üstünde durmanın Sophia’ya kazandırdığı özgüveni gösterir. Burjuva sınıfına bireysel çabaları ile dâhil olan kadın olarak İngiltere’de bir erkeğin desteği olmaksızın, bağımsız bir şekilde pansiyon işletmeye kalkışması toplum tarafından onaylanmayacak olan Sophia’nın Paris’te bulunuyor olması sınırlarını aşmasını sağlar. Farklı girişimlerde bulunmasını sağlayacak eğitim ve alt yapıya sahip olmayan bir kadın olarak, Sophia almış olduğu eğitim sonucu ev idareciliğinin bir benzeri olan pansiyon işletmeciliği işini yapar. “[...] genç ve zarif bir varlık, son derece güzel, mağrur, kraliçe gibi, ulaşılması güç, nadiren görünen, mükemmel bir idareci, iyi bir aşçı ve İngiliz mutfağından ilginç yemeklerin olduğu, tamamıyla güvenilir, oldukça dakik bir düzen alışkanlığının kurucusu” (423) olarak betimlenen Sophia ev işlerini idare ediş biçimiyle başarıya

ulaşır. Bu başarı pansiyonunda kalan erkeklerin memnuniyeti sonucu ün kazanır. Bu durum bir kadının toplum içerisinde ancak kadınlara özgü özellikleriyle takdir gördüğü sürece başarıya ulaşabileceği ve saygınlık kazanabileceği anlamına gelir. Cinsellikten uzak durmak anlamına da gelen tekrar evlenmeyi reddetmek toplumsal onayı geri kazanma ve hizaya girme çabasıdır. Bu anlamda farklı bir mekânda yaşıyor olmanın getirdiği rahatlıkla beraber toplumun kadınlardan beklediği davranış biçimlerinin benzer olduğu sonucuna varılabilir. Öte yandan ise “Contextualizing Feminism: Gender, Ethnic and Class Divisions” adlı makalede Floya Anthias ve Nira Yuval-Davis’in “üçlü baskı” (*triple oppression*) olarak kavramsallaştırdıkları, kadınların ırk, toplumsal cinsiyet ve sınıf baskısına maruz kalma durumlarına benzer unsurlar taşır (Anthias ve Davis 107). Sophia farklı etnik kökenden bir kadın olarak, farklı bir mekânda, farklı sınıflardan kadınlarla etkileşime geçmektedir. Bir yandan Paris’in eğlence hayatında aktif olan, erkeklerle kurdukları ilişki aracılığıyla toplumda kendilerine yer edinen kadınlar bulunurken, öte yandan Sophia gibi iş sahibi kadınlar ve bu kadınlara hizmet eden, ekonomik anlamda zayıf kadınlar yer alır. Bu unsurlar bir araya gelerek farklı ilişki türleri oluştururlar. Böylelikle toplumsal cinsiyet ilişkilerinin ve kadınlık deneyimlerinin mekânsal farklılıklardan, farklı toplumsal kabullerden, etnik ve sınıfsal içeriklerden etkilendiği açığa çıkar.

Mekânın davranış biçimlerini şekillendirdiğini gösteren bir diğer unsur ise Sophia’nın Bursley’e dönmesiyle gösterilir. Bir sürgün olarak Fransız insanın sorumsuz yaşam tarzını eleştiren ve İngiliz yaşam tarzını programlı ve disiplinli olması nedeniyle öven Sophia’nın bakış açısı aracılığıyla yazar mekân ile ilgili görüşlerin değişkenliğini yansıtır. Sophia’nın aklında kalan Bursley çocukluk hatıralarını barındıran bir mekândır. “Meydanı çoğunlukla karlı haliyle hatırlıyordu: soğuk sabahları ve penceredeki muşambanın soğukluğunu ve geniş pencere kanadından gelen soğuk hava cereyanını.

Bu görüntüleri, bu çocuksuluğu gözüne çok güzel geliyordu [...]” (510). Mekânla ilgili bu yargılar somut mekâna dayalı deneyimlerden üretilen soyut algılardır. Lefebvre de mekânın yalnızca somut cismanilikten ibaret olmadığını, aynı zamanda hisler ve deneyimler üzerine kurulu düşünsel kavramları da içerdiğini (Lefebvre 41) belirterek mekânın soyut anlamlarla yüklü olduğunu belirtir. Sophia’nın Bursley ile ilgili algısı mekânsal pratiği sonucu edindiği deneyim ve hislere göre şekillenmiştir. Döndüğünde ise o zamanlarda algıladığı mekân ile şimdiki mekânı kıyaslayabilir durumdadır. “Mağazaların birçoğunun mizacı değişmiş gibiydi; küçük düzenbaz deliklere dönüşmüşlerdi, bakımsız, dağınık ve fakir; canlılık ve hayattan enerjisinden yoksunlardı [...] Bursley bir taşra kentiydi; doğal olarak Bursley tipik bir taşra kenti olmalıydı. Ama onun aklında her zaman sıradan bir taşra kentinden farklıydı, farklı bir havası, değişik bir yönü vardı, hele St. Luke’s Meydanı! Bu yanılsama yok olmuştu şimdi” (511). Sophia’nın zihninde yaratmış olduğu bu yanılsama farklı bir mekânla kıyaslama şansı elde etmiş olduğu için de yıkılmıştır; Bursley’den hiç ayrılmayan Constance’ın ise yaşadığı mekâna dışardan bakmak gibi bir seçeneği olmamıştır. “[...] merakı Bursley sınırları dışında hiç çıkmadı” (514) ifadesi de kişinin zihninin mekânsal sınırlarla çevrilmiş olduğu anlamına gelebilir. Bu noktada Pierre Bourdieu’nun *Dünyanın Sefaleti* adlı kitabının “Mekân Etkisi” başlıklı bölümünde ele aldığı toplumsal mekânın hem mekânsal yapılara hem de kısmen de olsa bu yapıların cisimleşmesinin bir sonucu olarak üretilen zihin yapılarına kazılı halde olduğu düşüncesi (Bourdieu 228) romandaki mekânın zihin yapılarına etkisini açıklayabilir. Bourdieu’nun bu mekânın iktidarın şiddet olarak algılanmayan, sembolik şiddet olarak icra edildiği alanlardan biri olduğunu ve mimari mekânların doğrudan bedene ve zihne telkinlerde bulunduğunu söylemesi mekânın fiziksel yönünün algıyı etkileyişini ortaya koyar (Bourdieu 228). Benzer şekilde Lefebvre de sosyal hayatın soyut doğrularının duyulara, bedenlere, istek

ve arzulara dayatılması sonucu fiziksel gerçeklik olarak cisimleştiklerini ve bu mekânlara kazınmış olmalarıyla da mekânın sosyal üretimiyle yeniden üretildiklerini düşünür (Lefebvre 129-139). Roman kapsamında düşünüldüğünde, Bursley’de ikamet eden insanların bu şehrin fiziksel yapılarının telkinleri sonucu mekânsal algılarının oluştuğu ya da değişebildiği görülür. Şehirden hiç ayrılmamış olan Constance sürekli bulunduğu mekândan gelen bu telkinlere maruz kalmıştır ve yaşadığı koşulların yetersizliği üzerine düşünmez hatta yapılan eleştiriler karşısında alingan bir tavır sergileyebilir. Bu, iktidarın (erkeğe ve kadına) sessizce uyguladığı bir güç göstergisidir. Dışardan gelen biri olarak Sophia, şehrin koşullarının yaşanılmaz halde olduğunu fark edip, uzun süre burada kalmayı düşünmese de, bu görünmeyen, sembolik düzenin yönlendirdiği telkinler sonucu yıllarca Bursley’de kalıp, şehrin yaşantısına ayak uydurur ve en sonunda burada hayatını kaybeder. Feministlerin “kişisel olan politiktir” sloganı da Constance, Sophia ve şehirde yaşayan diğer kadınların (ve erkeklerin) durumunu açığa çıkarır. Bireylerin mekânla kurdukları kişisel ilişkiler politik ilişkiler ve iktidarın belirlediği durumlar sonucu oluşmuştur. İktidarın sembolik şiddeti, bireyleri bulundukları durumu korumaya, hatta savunmaya yöneltir. Bursley’de var olan sosyal ilişkiler, var olan sistemin sürdürülebilmesi için gereklidir; dini yapılanma insanlara günah işlememeyi, ait oldukları sınıfın değerlerine bağlı kalarak yaşamayı telkin eder. Bunun yapılabilmesi için de sosyal olarak onaylanmış ilişkiler sürdürülmelidir; kadınlar ev ile ilgili işleri yürütmeye devam etmeli, erkekler çalıştıkları koşullardan şikâyet etmeden çalışmaya devam etmeli, şehir halkı şehrin kirliliğinden yakınmamalı ve fiziksel koşullar değiştirilmemeli, devlet tarafından bu yönde yapılan değişiklikler (tren rayları ve federasyon) kabul edilmelidir. Bursley’in geçirdiği değişimlerin bireyler üzerindeki etkisi, St Luke Meydanı ve Constance etkileşiminde açıkça görülmektedir. Ticaretin bir bölgeden başka bir bölgeye kayması, şehirlerin birleşiyor olması iktidarın

belirlediği değişimlerdir ve okur bu değişimlerin Constance’ın hayatını şekillendirişine tanık olur. Dolayısıyla kişisel olan her şey politik unsurlar tarafından şekillendirilmektedir. Bu nedenle şehrin kasvetli ve kirli havası yıllar geçse de değişmez; bu durum insanlar tarafından kanıksanmıştır artık. Aksi olduğu takdirde şehre hâkim olan endüstriyel yapılanmanın değişime uğraması gerekecek, bu da iktidarın gücünü kaybetmesine neden olabilecektir. Dolayısıyla Bourdieu’nun bahsetmiş olduğu sembolik şiddet mekânın fiziksel yönü aracılığıyla Bursley’de var olmaya devam eder.

Constance’ın Bursley’in diğere beş şehirle birleştirilerek tek bir şehir olması planı olan “Federasyona”a karşı duruşu yukarıda bahsedilen durumu ironik bir noktaya taşır. Federasyona karşı durmak “o gizemli şey için, şehrin kimliği için mücadele etmek” (604) demektir. Fakat bu “kimlik” Constance’ı ömrü boyunca kirli bir şehirde, kasvetli bir evde toplumun bir parçası olmadan yaşamaya mahkûm etmiş bir kimlik, bir düzendir. Bu toplumsal yapı var olmaya devam ettikçe de kadınlara atfedilen mekânsal aidiyette bir değişim gerçekleşmez. Kadınlar özel alanda, kapalı kapılar arkasında yaşamaya devam eder. Paris’te özel ve kamusal alanı kullanma özgürlüğüne sahip olan Sophia’nın Bursley’e gelmesinin ardından Constance ile birlikte tamamıyla evde geçen bir hayat sürmesi mekânın toplumsal cinsiyet üzerine etkisini ortaya koyar. Constance ve Sophia ev içerisinde vakit geçirmenin yanı sıra sadece ev ile ilgili konularla ilgilenirler. Tercihleri nedeniyle toplumsal saygınlığını yitirmiş olan Sophia’ya karşı eleştirel bir tutumu olduğu anlaşılan) anlatıcı, var olan düzeni bozmaya yönelik davranışı sonucu yıllarca yalnız yaşamaya mahkûm ettiği Sophia’yı, ait olduğu yerde toplumun beklentisi doğrultusunda yaşatarak ve Gerald Scales’den aldığı haber sonucu ölmesini sağlayarak toplumsal düzeni sağlamış olur. Sophia’nın ölümünün ardından Constance’ın zihninden geçenler hem Five Towns’da değişmeye direnen düşünce yapısını hem de anlatıcının düşüncelerini dile getirir.

Onunkine yaşam denemezdi. Sebebi mi? Kaderin Constance'ın sert ebeveynlerin de uyguladığı Püriten ahlakın acımasız genellemelerini haklı çıkarmakta ısrar etmesi çok ilginç! Sophia günah işlemiştir. Bu yüzden de acı çekmesi kaçınılmazdı. Habis ve kaptisli gurur içinde Gerald Scales'le atıldığı macera, bu şekilde sonuçlanmaya mahkûmdur. Kötülük dışında bir şeyle sonuçlanamazdı. (Bennett 585)

2.4. Hilda Lessways

Kadınların toplumsal değerlere başkaldırışının kadın için tercih edilmeyecek bir yaşam ile sonuçlanması örneği *Hilda Lessways* (1911) adlı romanda da görülür. Five Towns şehirlerinden Turnhill'de annesiyle birlikte yaşayan Hilda'nın hayata bakışı, yaptığı tercihler ve bunlara bağlı olarak değişen hayatı Sophia'ninki gibi kadınlara ders verme niteliğindedir. Sophia'nın çocukluk yıllarında başlayan aykırı tavırları, ailesinin belirlediği yaşam tarzını sürdürmeme isteği ve bu toplumsal değerler üzerine pek düşünülmeden sergilenen davranışlarından farklı olarak Hilda on sekiz yaşına geldiğinde yaşam koşulları ve toplumun beklentileri üzerine düşünen bir karakterdir. Bu anlamda Bennett'in karakterleri arasından başkaldırma teşebbüsünde bulunan kadın örneklerinden en bilinçli olanı olarak değerlendirilebilir.

Hilda, kadınların toplumsal konumuna karşı eleştirel bir tavır benimser. Hilda'nın kadınların ev hayatına mecbur kılınması ve ev işleriyle uğraşmak zorunda kalmasına yönelik eleştirileri Bennett'in kadınların yaşantısını sarmalayan katı sınırlara yönelik eleştirisinin metinsel düzlemde ortaya çıkışıdır. Romanın başında Lessways'lerin evinde hizmetçi bulunmayışının yarattığı problemin belirtilmesiyle Hilda'nın ev işleri hakkındaki düşüncelerine ve varoluşsal sorgulamalarına yer verilir. Hilda'nın ev işi yapmaktan nefret ettiği, ancak tam da bu nedenle ev işlerini tutkuyla ve etraflica yaptığının belirtilmesi de (Bennett 9) bu ontolojik sorgulamanın yansımasıdır.

Ana karakterin bir kadın olduğu romanın ev işleriyle ilgili başlangıcı okurun Hilda'nın Victoria dönemi ideal feminen kadınından farklı olduğunu anlamasına yardımcı olur. Kadınların, kısmen de olsa, iş hayatına açılmaları sonucu ortaya çıkan ev içi kadın çalışan eksikliği, orta sınıfa ait kadınların doğrudan uğraşmadığı ancak yapılmasını sağladığı ev işleri hakkındaki genel kanının Hilda aracılığıyla yansıtılmasını sağlar. Kadınlar ev işleriyle uğraşmayı sevmese de, görev tanımlarına dâhil olduğu için bu işi layıkıyla yapmak zorundadır. Hayatının ev işleri yapmakla geçmesine karşı olan ve varlığını daha anlamlı bir amaca adanmak isteyen Hilda'nın da sevmese bile ev işlerini tutkuyla yapmasının nedeni budur. Kilitli kapılar ardında olmasa da, kendini hapisanede gibi hissederek Hilda her gün yinelenen davranışlar arasında sıkışıp kalmış ve ne olduğunu bilmediği bir arayış içindedir. Bu biteviye döngü şu şekilde betimlenir: “Büsbütün anlamsız bir tembellik ve kısmen de olsa fiziksel varlığın bitmek bilmeyen pişirme, temizlik ve dikiş işlerini içeren monoton işleyişine adanan bir günün sonunda annesi hiçbir zaman özlem dolu bir iç geçirmeyle “Bu tür işler sonsuza kadar ya da yeni bir devir başlayana kadar sürmek zorunda mı?” diye sormadı” (10). David Seamon kadınların günlük rutininin büyük kısmını oluşturan ev işleri gibi pratiklerin mekânla ilişkisini ortaya koyabilmek için dans metaforunu kullanır ve bu tür rutin işleri “mekân balesi” (*place-ballet*) olarak adlandırır (aktaran Cresswell 34). Gündelik hareketlerin tekrarı mekânla etkileşim kurulmasına ve aidiyet geliştirilmesine yardımcı olur. Bu rutinlerden bihaber olan kişiler ise mekânsal ötekileştirmeye tabi olur. Kadınların evin sınırları içerisinde rahat hissedip, kamusal alanlara ait hissedememelerinin bir sebebi de budur.

Annesinin döngüsel yaşantısı ve bunu kırmak için bir çaba içerisinde olmayışı Hilda'ya göre soyut ve somut bir hapisane niteliğindedir. Kadınların zihninin düşünmeyi engelleyecek şekilde hapis altında olduğunu görse ve kendi hayatının böyle

sonuçlanmasını istemese de bunu değiştirmesini sağlayacak çıkış yolunu bulamamaktadır. Kütüphane ya da kitapçının bulunmadığı, kitap getirtmenin ise binbir zahmetle gerçekte olduğu bu kentte okumak gibi bir çaresinin de olmadığını gören (Bennett 12), çalışmak istediğı takdirde ise tek seçeneğinin öğretmenlik olduğunu bilen Hilda bu çıkmazdan kurtulma yolunun evlenmek olduğunu düşünür. Kamusal alanla çok az etkileşime giren, kamusal alanı temsil eden bir erkekle dahi iletişim halinde olmayan Hilda özel alan sınırları içerisinde bu hayattan kurtulmayı beklemektedir. Lessways'lerin Freehold Villas'daki evlerinin kiralarını toplayan Mr. Skellorn'un felç geçirmesi Hilda'ya istediğı çıkışı sağlayan olay olacaktır. Lessways kadınlarının dış dünya ile tek bağlantısı olan Mr. Skellorn'un bu işi yapamayacak olması nedeniyle Mrs. Lessways'in kiraları kendisinin toplayacağını söylemesi Hilda'nın aileyi maddi yıkıma sürükleyeceğini düşündüğü bu girişimi engelleyebilmek için bir avukata danışmaya karar vermesini sağlar. Tek başına dışarı çıkıp, bir avukatla görüşme fikri dahi Hilda'yı sarsan bir düşüncedir. Sokaklar rahat olduğu mekânlar değildir ve avukatlık bürosuna ise birileri tarafından görülme korkusuyla giden Hilda kamusal alanı “alışılmadık (yabancı)” ve “korkutucu” bulur (27). Avukatlık bürosunda çalışan George Cannon'a danışmasının ardından, girişiminin başarıyla sonuçlandığını düşünen Hilda bir anlık da olsa ev hayatının kısıtlayıcı rutininden kaçmanın ve dış dünyayı deneyimlemenin verdiği mutluluğu yaşar (32). Kendi rahatlık alanı dışına çıkmış, bir kadın olarak erkek işleriyle ilgilenmiş ve erkeklerin ait olduğu mekânlara girmiştir. Bu deneyimin ardından Hilda'nın ev işleriyle ilgili düşüncelerinin daha çok sertleştiğı, sadece yapmaktan hoşlanmadığı birtakım görevler olarak görmediğı görülür. Annesinin evin yeni çalışanı Florrie'ye yapması gerekenleri anlatmasına şahit olduğu sahnede ev işlerini “gülünç” bulduğunu fakat diğer insanların da böyle düşünmesi için yapabileceğı bir şey olmadığını düşünür (35). Henüz çocuk sayılacak Florrie'yi ev yaşamının bir kurbanı

olarak değerlendirir (36). Şehirdeki her evde aynı utancın yaşandığını ancak kimsenin bunu hor görmediğini ve ev işlerinin yaşamın kendisi ya da kadınların tek seçeneği olmadığının farkında olmadığını, aksine nüfusun yarısının bunu kutsal ve yüce bularak değerini abarttığını ve varlıklarını bu işin tekeli altına aldıklarını görür (36). Hilda'nın ev işlerini eleştirme biçimi kadınların bu hayata mahkûm edilmemesi, farklı hayat biçimlerini benimsemelerini sağlayacak seçeneklere sahip olmamasından kaynaklanır. Nüfusun yarısının ev işlerine fazla değer atfettiğini düşünmesi de kadınların ev işlerine mahkûm olmasının sebebinin ataerkil düşünce ve bunun temsilcisi erkek nüfusu olduğunu fark edemez. Kadınların özel alanla sınırlanmış hayatlarını ve tek vasıflarının ev işleri yapmak olmasını eleştirse de, buna neden olan erkeklere karşı bir eleştirel tavır benimseyemez. Erkeklerin egemenliğinde olan kamusal alana dâhil olmak ister, ancak bunu onlarla eşit bir birey olarak değil, onların üstün niteliklerinden yararlanacak istekli bir kadın olarak yapmayı ister. Evin sınırlarını aşmak istemesi bu eşitsizliğin kaynağına inme bilincini oluşturmaz. Kamusal alana ve bu alanın egemenleri olan erkekleri kendisinden üstün görmesi tanıştığı erkeklere karşı bakış açısını şekillendirir. Karşısındakini birey olarak görüp değerlendirmekten çok, kamusal alanda sahip olduğu güç ve bu gücü diğer insanlar üzerinde ne kadar kullanabildiğine bakarak erkekler hakkında fikir geliştirir. Avukatlık bürosunda tanıştığı George Cannon'dan etkilenmesinin nedenlerinden biri de bu bakış açısidir. Davet edilmiş olmamasına rağmen George Cannon'ın Lessways'lerin daireleri ile ilgili görüşmek için habersiz bir şekilde gelişi de bir erkeğin kadınlara karşı keyfi tavrı ve güç gösterisidir. Bu beklenmedik ziyaret Hilda'nın yalnızca hayranlığını arttırır ve ancak bir kadının kendi maddi işleriyle ilgilenme şansının elinden alınması rahatsız etmez. "Domesticity Invaded" (Ev Hayatının İşgali) olarak başlıklandırılan bu bölüm kamusal alana ait erkeklerin özel alana ait olan kadınların kendi kontrolleri dışında hareket etmesini

engelleyişi olarak da okunabilir. Hayatıyla ilgili kararlar almasını sağlayacak güçlü bir erkek figürüne sahip olmayan Hilda için George Cannon bu boşluğun dolmasını sağlayan bir unsurdur ve alacağı kararları şekillendirecek kişi olarak hayatında merkezi bir role sahip olacaktır. Hilda'nın toplumun kadınlar için belirlediği hayat standardını eleştirdiği düşüncelerinin baskın bir erkek figürü tarafından kesilmesinin ardından kadınların toplumsal konumları ile ilgili eleştirileri azalır. Hatta ev işleriyle ilgili düşüncelerinin yönü bile değişmeye başlar.

Gömlek kollarının yıkanişi ve ütülenişi, buhar halkaları arasındaki bir ya da iki pasaklı kadının iç geçirip söylenişi kül, köpük ve dağınıklıktan oluşan bir arka plan içinde gözlerinin önüne geldi. Tüm bunlar, o görkemli varlık bir günlüğüne temiz manşetlere sahip olabilsin diye yapılıyordu! Kaçınılmaz bir şeydi bu. Ama görkemli varlığın bundan haberi olmamalıydı. İhtişamı için gerekli olan ayıp ondan saklanmalıydı, olur da gücenir diye. İşte bu kadının sadakatiydi. Ev işleriyle ilgili düşünceleri karışmaya, çelişmeye ve uzlaşmaz olmaya başlamıştı ve toplumun yapısının gençliğin verdiği katı bakış açısıyla görüldüğünden daha karmaşık ve kafa karıştırıcı olabilirdi.

(Bennett 42)

Gülünç ve iğrenç olduğunu düşündüğü ev işlerinin bir erkeğin eksiksiz bir şekilde var olmasını sağladığını gören Hilda artık ev işlerinin düşündüğü kadar gereksiz olmayabileceği sonucuna varır. Düşündüğünün aksine toplumun yapısını tam olarak anlamamış olabileceğini, bu işlerin kaçınılmaz olduğunu ve hatta gücenme ihtimalleri olduğu için erkeklerin bunlardan haberdar dahi olmamaları gerektiğini düşünür (41). Hayatına giren bir erkekle Hilda'nın eleştirel tavrının yumuşamaya başladığı ortaya çıkar: "Hilda'yı kolayca hükmü altına aldı. İriliği hizaya gelmesini sağlarken ve yakışıklılığı ve düzgün kıyafetleri manevi bir gözdağı gibiydi [...] Onun yanında bir

fare gibi alçakgönüllüydü” (37). Bu durum George Cannon’un yanında kendisini değersiz hissetmekten mutluluk duyan Hilda’nın hayatının anlamını aramaktan çok, güçlü bir dayanak aradığı sonucuna varılmasını sağlar. Bu noktadan sonra karşısında bir fare gibi hissettiği George Cannon onun sınırlarını belirleyecek kişi olur.

Varlığını anlamlandırma çabasında olan bir kadının bu arayışını çözümlendirecek sonucun çalışma hayatında ve kamusal alanda daha fazla deneyime sahip bir erkekten gelmesi kadın ve erkek arasındaki hiyerarşik ilişkiyi destekler. Kira problemini ustalıkla çözmüş olan George Cannon’a teşekkür etmek ve ödeme yapmak üzere ofisinde ziyaret ettiği gün, George Cannon Hilda’nın hayatında yeni bir sayfa açar ve vaktini boş geçirdiğini söyleyen Hilda’ya bir kadına uygun olabilecek bir çıkar yol sunar. Maddiyatın doğurduğu bir zorunluluk olmaması halinde bir kadının çalışacak olmasının kabul edilemez olduğu bir toplumda genç bir kızın bir işe sahip olma isteği sıradışı bir durumdur. Ancak kendisini ev kadını olarak göremeyen Hilda, George Cannon’un fonografi (ses yazımcılığı) alanı ile ilgili önerisini oldukça cazip bulur. Dikte edilen sözlerin kısaltılarak yazılıp, ardından düzeltilmesini içeren bu alan aslında sekreterlik işi kapsamındadır. Sözkonusu toplumsal şartlar altında bir kadının sınırlarını ev dışına genişletebileceği ve makul karşılanabilecek alanlar sekreterlik ve öğretmenliktir. Hilda’ya sunulan bu öneri de bu kurallar ve kadın – erkek hiyerarşisinin devamlılığını sağlayacak cinstendir. Gazetecilikte çığır açacağına inanılan bu meslek (fonografi) Hilda’nın kamusal alanda kendisine kabul edilebilir bir yer açma şansıdır. Bu iş Hilda’nın tanımlayamadığı arayışının çözümlenmesini sağlar. Hiç aklında olmayan bir mesleğin ortaya çıkmasının Hilda’nın hayatı ile ilgili varoluşsal sorununu çözmesi aslında Hilda’nın kamusal alanda görünürlük, kendi varlığını kanıtlayabilecek geçici olmayan bir uğraş peşinde olduğunu gösterir. Hilda Five Towns bölgesinde yayınlanacak *The Five Towns Chronicle and Turnhill Guardian* başlıklı gazetede

çalışarak kalıcı bir iş yapmış olmanın yanı sıra, Five Towns bölgesinde etki uyandıracak bir girişimin parçası olmuştur. Toplumsal, ekonomik olaylar ve politik konular hakkında haberdar olacak ve bunu insanlara ulaştıracak takımın içinde yer alacaktır. Ait olduğu mekândaki sosyal yapının değişmesini sağlayacak olayların habercisi olmakla birlikte, Five Towns bölgesinde bir gazetede çalışan ve fonografi bilen ilk kadın olmuştur. Hilda'nın iş hayatının ironik tarafı ise hizmetçileri Florrie'nin bitmek bilmeyen işlerine üzülp, eleştirirken, kendisinin de iş yerindeki erkeklerin rahatlığını sağlamak için uzun saatler boyunca çalışmasıdır. Florie'nin evdeki köle konumu Hilda'nın kamusal alandaki “köleliliği” ile paraleldir. İki durumda da kadınların belirli çalışma saatleri, düzgün maaşları ve saygın bir konumları bulunmamaktadır.

Roman boyunca anlatıcı Hilda'nın bağımsız bir kadın olarak var olma çabası sonucunda yaptığı tercihlerin yanlışlığının altını çizer. Münasip bir eş bulana kadar kaderine razı olup evde oturmayı reddederek iş hayatına atılan Hilda'yı “duygusuz erkek talitçisi” (66) olarak aktaran anlatıcı bunun ilk yanlış olduğu hissini yaratır. Zira Hilda asla tutunamayacağı bir dünyaya ait olmaya çalışmaktadır. Londra'ya giden annesinin hastalığı hakkında gelen telgrafi ciddiye almayıp, işi hayatını ön plana çekerek ailesini ihmal eden Hilda, sonuç olarak annesini ölmeden önce görememekle cezalandırılır. Ölüm döşeğinde olan annesinin yanına gitmeyi iş nedeniyle erteleyen Hilda yaptığıнын günah olduğu düşüncesiyle kendisini tüm hayattan koparan bir hastalığa kapılır. Annesinin vefaati ve hastalığı nedeniyle işini bırakmış olan Hilda, hayatının amacı olarak gördüğü işinden vazgeçer. Hilda'nın iş deneyimi bir anlık bir heves ürünü olarak yansıtılarak bir kadının kamusal alanda var olma çabası hafife alınmış olur. Annesinin ölümü ve işini bırakmasının ardından, Hilda'nın hayatı bağımsız olarak var olmaya çalışan bir kadının ibretlik hayatı şeklinde ilerler.

Hilda'nın toplumsal normları reddeden ve feminen görünme çabasından uzak karakteri romandaki diğer iki kadın karakterle dengelenmektedir. Bu iki karakter Hilda'nın yapacağı seçimler doğrultusunda hayatının ilerleyeceği yönü de simgeler. Bir yandan gençken Five Towns'daki çocuklara adab-ı muaşeret kurallarını ve dans etmeyi öğreten George Cannon'un üvey kardeşi Miss Gailey dururken öte yanda Orgreave ailesinden Janet bulunmaktadır. Miss Gailey çalışma yaşamını terch etmiş, evlenmeyi redderek bağımsız bir yaşam seçmiş bir kadın olarak toplumun görmezden geldiği bir karakterdir. İlerleyen yaşında toplumla olan bağlantısını tamamen koparan Miss Gailey açlıktan ölmenin eşiğinden dönmüştür. Janet Orgreave ise Bursley'de yaşayan, hali vakti yerinde bir aileye mensup, feminenliği ile barışık yaşayan ve anaç bir tavra sahip olan toplum tarafından ideal bir kadın örneği olarak algılanan bir örnektir. Bu iki karakter romandaki iki alt metni birleştirecek, Hilda'nın farklı mekânlardaki farklı yaşantılarını temsil edecektir. Annesinin ölümünün ardından Janet'in yanında Bursley'de kalan Hilda burada mutlu bir aile yaşantısına, toplumun belirlediği normlara göre yaşayan iki kadın örneğine sahiptir ve bu ortamda *Clayhanger* romanının ana karakteri olan, oldukça düzgün bir karaktere sahip fakat henüz toy olan Edwin Clayhanger ile tanışır. Hilda'nın evlilikle ilgili hayaller kurmasını ve ilk defa kendisini bir erkeğin eşi olarak görmesini sağlayan Edwin Hilda'nın ait olduğu toplumsal yapının beklentilerine uygun bir yaşantıya sahip olma şansıdır.

Bursley'de geçirdiği süre boyunca George Cannon ve Miss Gailey'den uzak olan Hilda'yı bilinmeze sürüklenmesine neden olacak durum ise Miss Gailey'e yardım etmek üzere George Cannon'un Birghton'daki pansiyonuna yerleşmek olur. Hilda'yı ait olduğu topraklardan, kültürden ve sosyal yaşantıdan uzaklaştıran bu değişim ailesinden olmayan insanlarla, ne ev ne de iş yeri denebilecek bir mekânda, belirgin bir konuma sahip olmadan yaşamaya sevk etmiştir. Hilda'nın Miss Gailey ve George Cannon'la bu

yaşamı tercih etmesindeki ana etmen kendisine ihtiyaç duyuyor olmalarıdır. Miss Gailey yaşının da getirmiş olduğu hassaslık ve George Cannon'la arasındaki iletişim problemi nedeniyle Hilda'ya ihtiyaç duyduğunu belirtirken, George Cannon'da Hilda'nın Miss Gailey'in sorunlarıyla baş edebilmesi nedeniyle ona ihtiyaç duyar. Başkalarının kendisine ihtiyaç duymasından güç alan Hilda bu nedenle kendini tamamen yeni bir yaşantıya adar. Turistik olması nedeniyle birçok farklı yerden insanın biraraya geldiği bir yer olan Brighton'ın mekânsal anlamda da sembolik önemi vardır. Tıpkı Hilda, Miss Gailey ve George Cannon üçlüsünde olduğu gibi farklı kökenlerden insanlar, gerçek yaşamlarından uzaklaşabilmek için bu deniz kenarındaki kenti tercih eder. George Cannon aslında avukatlık sınavlarını vermeden hukuk bürosu işlettiğinin ortaya çıkması nedeniyle Five Towns'dan uzaklaşmak zorunda kalmışken, Miss Gailey açlık sınırına geldiği geçmişinden, Hilda ise toplumsal normlar ve bunlara uyum sağlayamaması ve Turnhill'deki geçmişinden uzaklaşarak, bir ev kadını olma ihtimalinden uzaklaşmak ister. Geçmiş ve gelecekleri arasında kalmış olan bu insanlar için Brighton yeni seçenekler sunsa da, bir kadın olarak Hilda için farklı sonuçlar doğuracak bir mekân değildir. Hilda'nın yaşadığı yeri değiştirerek yeni bir hayata başlaması George Cannon'un kendi hayatı ile ilgili aldığı bir karar sonucu olur. Bir erkeğin başarılı olmak amacıyla attığı adımları takip eden Hilda bu uğurda kendi hayatından vazgeçer. Bu hareketle bağımsız bir birey olma isteğinden de vazgeçtiği anlaşılır. Annesiyle yaşadığı evden kurtulmuş olsa da bu kez çalışma alanı ile yaşam alanının iç içe olduğu, kamusal alanın kontrolünde olan pansiyonla sınırlandırılmış bir hayat sürmeye başlar. Zaten hiçbir zaman kopamadığı ataerkil toplum düzenini, George Cannon aracılığıyla doğrudan hisseder. Sisteme başkaldırmaya kalkan Hilda, kendini bu sistemin kucağında bulur.

Ataerkil sistemin kadın üzerindeki baskısı Hilda ve Miss Gailey'in kaldığı odanın konumundan da anlaşılabilir. Pansiyonun en alt katındaki, pencereleri kaldırıma bakan daracık bir odayı kullanmaktadırlar. Pansiyondaki gündelik işlerin yürütülmesini sağlayan Miss Gailey ile pansiyonla ilgili yazışmaları yürüten, harcama defterlerini tutan Hilda'nın mekânsal olarak yapının en alt kısmında yer almaları pansiyondaki sistemde de altta olduklarına işaret eder. Odanın küçük penceresinden dış dünyada gerçekleşen hiçbir olayın görünmemesi Hilda'da hapisane izlenimi oluşmasına neden olur (230). Küçük oda imgesi, Hilda'nın dış dünyayla bağlantısının kopmuş olduğunu ve ruhsal durumunu simgeler. Hilda içinde bulunduğu durumu doğru değerlendirecek bir bakış açısına sahip değildir ve zihni de toplumsal beklentilerin ördüğü duvarlarla çevrilidir. Bu nedenle de bir kafesteymiş gibi hissetmesine rağmen, bu kafesten kurtulmak yerine kafeste kalmaya devam etmesini sağlayacak adımlar atacaktır. Pansiyonun küçük dünyasında tanrısal bir rol atfedilen George Cannon evin “yaratıcısı” olarak evdeki tüm yaşamın merkezinde yer alır (216). George Cannon bu yapıyı idare eden kişi rolüyle evdeki kadınların hizada kalmasını sağlamakla da sorumludur. Bir yandan Hilda'nın kararlarını şekillendirmekteyken, öte yandan Hilda'nın Miss Gailey'i kontrol altında tutmasını sağlamaktadır. Bu anlamda Hilda bir kadın olarak başka bir kadının yola koyulmasını sağlama göreviyle egemenle işbirliği içerisinde. Miss Gailey'nin istememesine rağmen Londra'daki Cedar House adlı pansiyonun günlük işlerini yoluna koymasını sağlayarak, ardından isteği dışında Brighton'a gelmesini sağlayarak bir kadının bir erkeğin çizdiği sınırlar içerisinde kalmasını sağlamıştır. Hilda bir zamanlar bağımsız bir hayat sürme hayali içerisinde olan bir kadın olarak Miss Gailey'in bu zor durumları kendi isteği doğrultusunda aşmasına yardım etmek yerine onun isteklerini bastırmasını sağlamıştır. Bu durum kadın dayanışmasının var

olmamasının kadınların toplumsal, sosyal durumlarının değişmesinin önündeki bir engel olarak durduğunu gösterir.

Hilda'nın pansiyodaki varlığı Miss Gailey'in arkadaşı ve manevi destekçisi olarak aktarılır (217). Pansiyondaki belirsiz konumundan tatmin olmayan Hilda'nın yaşadığı yer, maaşa bağlı olmadığı için iş tanımına girmeyen meşguliyeti, eski sosyal yaşantısından uzaklaşması ile ilgili sorgulamalar yaptığı görülür. “Neden buradayım? Neden Turnhill’de, evde değilim? Neden annemden bu kadar farklıyım? İleride ne yapacağım ve neye dönüşeceğim, kim bilir? Şuan ki halim sonsuzda dek süremez.” (225). Bu sorgulamaların temelinde yaşamının çoğunu geçirdiği Five Towns’dan ve bu mekânın sosyal yapısından uzak olmak, kültürel değerlerinden farklı yaşamak olduğunu düşünmek yanlış olmasa da anlatıcı bu sorunlara daha basit bir dayanak bulur. Bir kadının mekânsal olarak aidiyetinden önce bir erkeğe ait olması gerekliliği gün yüzüne çıkar ve Hilda'nın bu hoşnutsuzluğunun nedeni ait olabileceği bir erkeğin olmaması olarak aktarılır. Bireyselliğe sahip olmayan, ancak birilerine ait olabildiği sürece varlığını anlamlandırabilen bir kadın tablosu çizilir. Bu tablo Hilda'nın toplum normlarına karşı çıkma içgüdüsünün söndüğünü, eleştirel tavrının sonlandığını ortaya çıkarır. Kentte kendisi ve George Cannon ile ilgili söylentiler olduğunu öğrenen Hilda, bu durumu George Cannon’a açınca ikili arasındaki ilişki duygusal bir ilişkiye dönüşür ve evlenme kararı alınır. Evlenme teklifinin George Cannon’un ortağı olmayı planladığı oteldeki bir odada gerçekleşmesi oda imgesinin tekrar ortaya çıkmasına neden olur. Daha önce var olduğundan habersiz olduğu bir odada hayatını değiştiren bir olayın başından geçmesi Hilda’yı heyecanlandırır. Brighton’daki sınırlar altındaki hayatını temsil eden küçük pansiyon odası imgesinin ardından kullanılan bu oda imgesi Hilda'nın yeni yaşamının onu başka sınırlarla çevreleyeceği anlamına gelir. Hilda'nın varoluşsal bir sorgulamaya başlaması, kadınların üstlenmesi gereken eş olma, anne

olma, ev kadını olma gibi rollerden uzaklaştığının görülmesinin ardından ortaya çıkan bu evlilik kararı ve oda imgesi bir kadının ait olduğu yerin bir erkek gölgesi olduğunun mekânsal olarak aktarılışıdır. Kadın ve erkek yaşantısını kıyaslayarak, kadınların daha aşağı bir konumda olmalarını içeren kabul eden Hilda erkek dünyası içinde olsa da asla bu dünyanın bir parçası olamadığını ve ne erkeklerin ne de kadınların kırabileceği cam bir fanus tarafından çevrelendiğini düşünür (256). Kadınların özel alana kısıtlanmışlığının oda imgesi yoluyla aktarılması, Hilda'nın maddi anlamda rahat olmasına rağmen bu durumu farkında olarak kabullenmesi bir teslimiyettir.

Kadınların toplumsal normlardan sapmaları halinde karşılaşılabilecekleri sorunları örneklendirme vazifesi verilmiş olan Hilda'nın bu görevi tamamlaması gerekir. Olay örgüsü bu amaç doğrultusunda şekillendirilerek Hilda'nın çöküşü aktarılmaya devam edilir. Gizli gerçekleştirilen evlilikten kısa bir sonra Brighton'a dönülmesinin ardından Hilda George Cannon'un aslında yıllar önce evlenmiş olduğunu ve karısının kendisini aradığını öğrenir. Bu aydınlanma anında Hilda'nın bu süreç boyunca bir kadın olarak ataerkil dünyaya asla ait olamayacağı ile ilgili düşünceleri, George Cannon'la geçirilen süreç içerisinde aslında ona tam olarak güven duyamadığı ile ilgili düşünceleri canlanır. Bu düşüncelerin canlandığı yer ise Hilda'nın yeni odasıdır. Karanlığın ve sessizliğin hâkim olduğu bu oda Hilda'nın zihnini yansıtan bir unsurdur. Pansiyonun sessizliği ve odanın gittikçe artan karanlığı Hilda'nın hayatının karamsarlığını ve hakikati öğrendiği ana dek yaşadıklarının gerçeklikten uzak olduğunu açığa çıkarır. George Cannon'ın odaya gelip olanları öğrenmesinin ve itirafının ardından karanlık odadaki görüntüsünün gittikçe bulanıklaştığı görülür. Anlatının bu kısmında kullanılan ayna imgesi de Hilda'nın yaşantısının bir yansımadan ibaret oluşu olarak yorumlanabilir. Erkek dünyasında var olabilme çabasında olan bir kadının bu isteğini göz ardı ederek kendisinden beklenen şekilde yaşamaya çalışması aslında toplumsal değerlerin

belirlediği bir düşünce yapısına sahip olduğu ve bu doğrultuda bir yaşantı sürdüğü anlamına gelir. Bu nedenle kendi ayakları üstünde durabilen bir birey olamamış, ancak var olanı yansıtabilmiştir. Yasalara aykırı olan çok eşliliğinin ortaya çıkmasıyla, George Cannon olası bir cezadan kaçabilmek için ülkeyi terkederek Amerika'ya gider. George Cannon'un önceki evliliğinden haberdar olmasına rağmen üvey kardeşiyle evlenme planları yapan Hilda'ya bu durumdan bahsetmeyen Miss Gailey'nin de kadınların sorunlarına karşı tepkisiz bir tutuma sahip olduğu ortaya çıkar. Tıpkı Hilda gibi o da pansiyon içerisinde kamusal alanı, kamusal alanın politik öğretilerini, toplumsal normların devamlılığını temsil eden George Cannon'u korumaya çalışarak, bu değerlerin sürdürülebilmesi için gerekli tutumu göstermiştir. Hilda'nın her Bursley'e gidişinde Miss Gailey'den acilen gelmesine yönelik aldığı bir telgraf sonucu burayı terk etmek zorunda kalması ve bu iki kadının da George Cannon'un davranışları ile ilgili tutumları, kadınların mekânsal olarak sabit kalmalarını sağlamaya çalışmaktır. Bu sabitlik hali zihinsel sınırların aşılması için de gereklidir.

“Hilda'nın Cezası” (Her Punishment) başlıklı bölümde ise Hilda'nın yanlış yolu tercih etmesi sonucu ilahi adalet tarafından cezalandırılışı anlatılır. Bu kısa evlilik sonucu hamile kalan, George Cannon'un yaptığı yatırım sonucu mali olarak da zor duruma düşen Hilda en nihayetinde Bursley'e gitse de buradaki insanlara içinde bulunduğu çıkmazı açıklamamayı tercih eder. Orgreave'lerle kaldığı süre içerisinde kendisini Janet ile karşılaştırarak onun gibi olup olmamak hakkında düşünür (290). Janet gibi olmayı istemek karşı çıktığı toplumsal sınırlamalarla uzlaşmak anlamındadır. Kendisine bir rol modeli belirleyip, mutlu bir aileye sahip olmanın, yumuşak huylu, kibar ve anaç bir kadın rolünü benimsemenin bir kadının rolü olduğu sonucuna varmıştır. Ancak bireyselliğinden uzaklaşmaya devam etmektedir. Janet karakteri toplum tarafından ideal bir örnek olarak algılansa da, anlatıcının şüpheli bir yaklaşımı

vardır. Çünkü Janet kendisini geliştirmek için bir çabası olmayan, babasının sağladığı rahatlık ve tembellikten faydalanıp, evleneceği erkeğin de bu hayatı temin etmesini bekleyen bir karakterdir. Bu nedenle Hilda'nın örnek alması gereken bir karakter olmamalıdır. Hilda'nın hayatında baskın role sahip iki kadın karakterin yaşantısını kıstas alarak seçimler yapmaya çalışması anlatıcı tarafından tasvip edilen bir davranış değildir. Tıpkı Sophia'nın toplumsal yapının kadınlara dayattıklarına karşı başkaldırısının, hayatını anlamlandırma ve bireysellik arayışının cezalandırılması gibi Hilda da sorgulamaları ve bu doğrultudaki seçimleri nedeniyle cezalandırılmıştır.

Dayatılan yaşama başkaldıran kadınlar, bu kadınların çalışma deneyimleri, bu süreçte başlarından geçenler ve sonları Bennett'in *Our Women: Chapters on the Sex Discord* adlı metninde kadınlar ile ilgili belirttiği görüşleriyle örtüşür. Bennett kadınların sınıf farkı olmaksızın toplumun mahkûm ettiği kölelik durumundan kurtulmak için ekonomik anlamda özgür olmaları gerektiğini düşünse de, ev işlerinin kadınların sorumluluğunda olması ile ilgili bir sorgulamaya gitmez. Aileyi toplumun en önemli kurumu olarak gören Bennett kadınları ise, doğaları gereği, bu kurumun güçlü bir şekilde varlığını sürdürmesi için gerekli unsur olarak değerlendirir. Bennett'e göre "ev" dünyadaki en önemli yapıdır çünkü en kalıcı ve şekillendirici etkiye sahiptir (Bennett 59). Bu nedenle kadınların özgürlükleri aile kurumunun menfaatlerinin tehlikeye düştüğü yerde son bulur. Kadınlar hayatın sunabileceği zor durumlarla baş edebilmek için gelir elde edebilecekleri bir mesleğe sahip olabilirler ancak bunu erkeklerle eşit oldukları varsayımı ile yapmamaları gerekmektedir. Kadınların bir meslek edinip kamusal alana dâhil olma ve bağımsızlık kazanma çabası toplumsal yapıya karşı bir tehdit olarak algılandığı için kadın erkek eşitliğine yönelik sorgulamalara olumlu bir değer atfedilmemektedir. Bu olumsuz bakış açısının sebebi ise kadınların ev işleri dışında bir uğraş edinme çabası değil, bunu kadınlık görevlerini

ihmal etmeden, çekici görünme, bakımlı olma, erkeği memnun etmek gibi, hatta bunları içselleştirmeye devam ederek gerçekleştirmemeleridir. Kadınların toplumdaki yeri hakkındaki görüşlerinin gerçekliği yansıttığını düşünen Bennett erkeklerin ve kadın hakları savunucularının bu görüşleri savunmayacağını farkındadır. Hiçbir gerçeğin bir yanılmasama kadar çirkin olmayacağı görüşünde olan Bennett (57) kendisiyle ilgili en uygun mezar yazıtının “İllüzyonları yok etmek için uğraştı” olabileceğini ekler. Bu bağlamda Bennett toplumsal yapı içerisinde kadınların konumu gerçekçi bir dille yansıtmayı amaçladığını belirtmiş olurken kadın – erkek eşitsizliğinin sürdürülmesi taraftarı gibi durur. Kadınların kölelikten kurtulması gerektiğini ancak bunu eşit olmak ya da özgürleşmek için değil evin daha iyi yönetilebilmesini sağlayacağı için, ya da yalnız başına yaşamak zorunda kaldığında bununla baş edebilmesi için ister. Yani kadın kariyer amaçlı değil, geçinmek amaçlı çalışır ve çalışma ihtiyacı sonlandığında işini bırakabilir.

Toplumsal yapıda en önemli noktada duran aile kurumunda kadının rolleri saymakla bitmez; kadın iyi bir aşçı olmalı, temizlik konusunda uzman olmalı, insan vücuduyla ilgili temel bilgilere sahip olmalı ve gerektiğinde ufak çaplı hastalıkları tedavi edebilmeli, hangi hastalık için hangi ilacın kullanılması gerektiğini bilmeli, çocuk eğitimi konusunda bilinçli olmalı, iyi sohbet edebilmeli ve bunları yaparken bakımlı görünmelidir (64). Bir kadının bu görevleri yapmayı redderek kadınların alanları ile ilgili ciddi sorgulamalar yapması ise onu “kadınlıktan çıkaracağını” (*unsexed*) iddia eder (68). Hilda’nın kadınların ev işlerine mahkûmiyetini sorgulaması ve özel alandan kurtulmak için çalışmak istemesi Bennett’in kadınlar için kabul edilemez bulduğu bir bakış açısıdır. Sophia’nın ailesine ve geleneklere karşı çıkarak evden kaçarak evlenmesi yine aile kurumunu tehlikeye atan bir davranıştır. Her ne kadar hem Hilda hem de Sophia kendi ayakları üstünde durmaya çalışıp başarılı olsalar

da mutlu bir sona erismelerine engel olunur. Çünkü Bennett kadınların çalışmasını değil, kadınların kamusal alana, erkek dünyasına dâhil olma çabalarını, aile kurumunu ve evi itibarsızlaştırmaya çalışmalarını eleştirmektedir. Kadın hakları konusunda Bennett'in modernist, liberal-hümanist bir bakış açısına sahip olduğu ve sonlanan Victoria dönemi geleneklerinin modernize edilerek yaşanması gerektiği görüşünde olduğu anlaşılır.



3. Sınıfsal Farklılıkların Mekânsal Tezahürü

Kadın ve erkek cinsiyet ayrımına dayalı uyumsuzluk olduğunu kabul eden Bennett'in romanlarında çalışan kadın imgesine de yer verilir. Çalışan kadın imgesi, önceki bölümlerde de bahsedildiği gibi, ticaretinin yaşanılan yerde gerçekleşmesi nedeniyle gelir kaygısı olmadan sunulan bir katkı şeklinde ve alt sınıfa mensup kadın olarak ev içi hizmet sunmak olarak sınıflandırılır. Bu bölümde öncelikle *Our Women: Chapters on the Sex Discord* adlı çalışmasındaki “Salary-Earning Girls” başlıklı bölümde çalışan genç kızlar hakkında yazdıkları tartışılacak ve devamında *The Old Wives' Tale* ve *Riceyman Steps* adlı romanlardaki ve “Elsie and the Child” başlıklı kısa öyküdeki ev içi hizmet sunan kadın çalışanların mekânsal pratikleri ve aidiyetleri incelenecektir. Fakat bu incelemeye başlamadan önce İngiltere'deki kadın iş gücünün gelişimine bakmak gerekir.

Günümüzde ev kadınlığı ile ilgili araştırmalar yapılarak ev kadınlığının da “iş” olarak kavramsallaştırılmasına yönelik çalışmalar gerçekleştirilmektedir. Bu alana katkı sağlamak amacıyla çalışmalar yapan Ann Oakley bu konu hakkında iki kitap yayımlamıştır. *The Sociology of Housework* ve *Housewife* adlı iki çalışması bulunan yazar yaptığı araştırmalar aracılığıyla İngiltere'de kadınların ev hanımlığı ve iş kadını rolleri ile ilgili tarihsel bir arka plan da sağlamıştır. *Housewife* adlı çalışmasında Ann Oakley İngiltere'deki kadınların endüstri öncesi ve sonrası toplumlarda iş hayatına katılımlarını incelemiştir. Bu çalışmaya göre endüstrileşme öncesi toplumlarda tarım ve tekstil İngiliz insanın başlıca geçim kaynağıdır. Tarım işlerindeki rolleri nedeniyle kadınlar ülkenin yiyecek ihtiyacının büyük çoğunluğunun karşılanmasını sağlamıştır. Tarımsal işler, hayvancılık, süt ürünlerinin üretilmesi, bahçe bakımı gibi işler kadınların hâkim olduğu alanlardır. Ortaçağ döneminde de tarımsal uğraşlar kadınların hâkim

olduğu alanlar olmuş ve bu dönemde bekâr ya da dul, kadınlar bağımsız bir şekilde tarımsal faaliyetlerle uğraşıp geçinebilmiştir. Ücretli olarak çalıştıklarında ise kadınların erkeklerden daha düşük maaş alması on altıncı yüzyılın ortalarında ortaya çıkmıştır. Endüstrileşme öncesi toplumda kadınların tarım işleriyle uğraşması ev kadını rolünün bir parçası olarak görülmüştür. Alice Clark *The Working Life of Women in the Seventeenth Century* adlı eserinde modern dönemde ev kadının işlerinin çocuk bakımı, yemek hazırlama ve evi temiz tutmakla sınırlı olduğunu ancak on yedinci yüzyılda kadınların ev yapımı alkol işiyle, süt ürünleriyle, kümes hayvanları ve domuz bakımıyla, meyve – sebze üretimiyle, keten ve yün iplikçiliğiyle, hastalıklarla ilgilenmek gibi işlerden sorumlu olduğunu ve bu kapsamı nedeniyle o dönemdeki ev işlerinin “domestik endüstri” olarak nitelendirilecek türden olduğunu belirtir (aktaran Oakley 15). Ev endüstrisi kavramıyla yapılan üretimin ailenin tüketimi amaçlı olduğu anlaşılmaktadır. On yedinci yüzyılda ev endüstrisiyle eş zamanlı yürütülen başka bir üretim ise aile endüstrisidir. Aile endüstrisindeki temel amaç ise üretimin ticari amaçlı yapılmasıdır. Fakat üretim süreci ev sınırlarında ve tüm ailenin katılımıyla gerçekleşir. Sermaye ve iş gücü birleştirilmiştir.

Kadınların tekstil işindeki etkinliği de aile endüstrisi aracılığıyla gerçekleşmiştir. Tekstil üretiminin bütün aşamaları aile bireyleri arasında yapılan görev dağılımı aracılığıyla gerçekleşir. Tekstil sektörünün endüstrileşmesine kadar kadın ve erkekler ham madde üretiminden, ham maddenin işlenmesine kadar olan bütün süreci birlikte yürütmüştür. Tarım ve tekstildeki katkılarının yanı sıra ekmek ve alkol üretimi kadınların tekelinde olan işler olmuştur. Ekonomik anlamda kadınların da erkekler gibi aktif olduğu dönemlerde evlilik anlayışı da farklılık gösterir. Evlilik kadın ve erkek arasındaki duygusal bağ üzerine değil, yeni bir ekonomik yapı kurmak üzerine kuruludur. Dolayısıyla evlilik sosyal yapı için büyük önemi olan bir kurumdur.

Kadınların da üretim sürecinde erkekler kadar etkin olması kadın ve erkek arasında maddi ayrımın daha az olmasını sağlamıştır. Buna bağlı olarak endüstrileşme öncesi evlerin fiziksel özellikleri de kadın ve erkekler için farklı mekânlar oluşturmamıştır. On yedinci yüzyılın sonlarına kadar yatak odası, oturma odası, koridor gibi ayrımlar bulunmamakta, evin her yerinde yatılabilmekte ve odaların çoğu ise ailenin üretim işiyle ilgili malzemeleri içermektedir (23). Pişirme, yeme ve boş zamanlarda oturmak için aynı mekân kullanılmaktadır. Ayrı bir yatak odası olması ve mutfağın evin diğer bölümlerinden ayrılması fikri üst sınıfa ait insanların evlerinde ortaya çıkmış fakat işçi sınıfının yaşam alanına on dokuzuncu yüzyılın sonlarına dek etki etmemiştir (23).

Endüstrileşmenin başlangıcıyla evli ve evli olmayan kadınların rolü değişmiştir. On yedinci yüzyılda ev işleri ailedeki evlenmemiş kızın sorumluluğundayken ve evli olan kadın daha çok aile endüstrisinin yürütülmesi işiyle ilgilenirken, modern koşullar altında evli kadın ev işleriyle uğraşırken evlenmemiş olan kadın ise çoğunlukla evin dışında başka bir işe sahip olmaya başlamıştır (26). Endüstrileşmeyle birlikte kadınların ev kadını olma rolü belirginleşmiş ve feminen rolü üstlenmeleri gerekmiştir (32). Bu yeni düzende çalışma aile yaşantısından ayrılarak evin dışında gerçekleşen bir aktiviteye dönüşmüş ve ekonomik aktivitelerin gerçekleşmesi için belirli kurumlar ortaya çıkmıştır (33). Aile artık kendi üretimini yapan bir kurum olma özelliğini yitirmiş ve ev, tek bir kişinin ev dışındaki kazancıyla geçinmeye başlamıştır. Kadınlar ev işleri dışında aile bütçesine maddi olarak katkı sağlayamayan, erkeğe bağımlı bireyler haline dönüşmüştür. Zira endüstrileşmenin ilk etkisi kadınların hâkim olduğu alan olan tekstil sektörü üzerinde görülmüştür. Tekstil üretiminde gerçekleşen teknolojik gelişmeler kadınların evde yaptığı üretimi gereksiz kılmıştır. Fabrikalaşan tekstil üretimi bu konuda deneyim sahibi olan kadınların çalışabileceği alanlar oluşturmuş ve fabrikalardaki kadın çalışanların sayısı artmıştır. Kadınlarla birlikte fabrikalardaki

çocuk işçi sayısında da büyük artış görülmüştür. Ancak 1784’de fabrikalarda çalışan çocuklar arasında görülen bir salgın nedeniyle 1802’de fabrikalarda çalışan çocukların çalışma koşullarını düzenlemek için ilk Fabrikalar Kanunu çıkarılmıştır. Daha sonra 1819, 1825, 1833, 1844, 1847 ve 1850’de çıkarılan kanunlarla birlikte çocuk işçi sayısında ciddi bir düşüş yaşanmıştır (38). Çocuk işçi sayısındaki düşüş kadın işçi sayısında ise artışa sebep olmuştur. Kadınların yaptığı iş olan ev hizmeti, pamuk üretimi, tuhafiyecilik, tarım, çamaşırhane işi ve öğretmenlik arasında en iyi kazancın fabrikalardan elde edilmesi nedeniyle fabrika işçiliği kadınlar tarafından da tercih edilmiştir. Böylece kadınlar için de ev ve çalışma alanları ayrılmıştır.

Erkek fabrika çalışanlarının kurduğu komitelerin 1841’de fabrikalardaki kadın çalışanların sayısının azaltılmasına yönelik talepte bulunması ve bu talebin politik destek almasının ardından ilk olarak madende çalışan kadınların bu çalışma ortamına ait olmadıklarına yönelik tepki sonucu 1842’de çıkan Madencilik Kanunu’yla kadınların madenlerde çalışması yasaklanmıştır (43). 1844’de çıkarılan başka bir Fabrika Kanunu ile kadınların çalışma saatleri düşürülmüş, ardından mesaiye kalmaları yasaklanmış ve doğumdan önceki ve sonraki dört hafta içerisinde çalışmamalarına yönelik kanunlar yürürlüğe girmiştir (44). Kadınları korumaya yönelik çıkarılan bu kanunlar modern ev kadını fikrini ortaya çıkaran unsurlar olmuştur. Tarım toplumuna ait geleneksel rollerin yok olmaya başlaması, çocukların yetişkinlerin bakımına muhtaç olması kadın ve erkek arasındaki iş bölümü ayrımını belirginleştirmiştir. Kadınların ev dışında çalışmalarının aile kurumunu tehlikeye attığı ve kadınların kamusal alanda yer alması ve ekonomik bağımsızlıklarını kazanmalarının cinsiyetler arasındaki doğal ayrımla çeliştiği görüşü kadınların ait olduğu mekânın ev olduğu düşüncesinin gelişmesine ve toplumsal cinsiyet rollerini belirleyen ideolojilerin yerleşmesine neden olmuştur. Endüstrileşmeyle birlikte refah düzeyi artan orta sınıftan olan kadınların çalışmama

durumu, ev işlerinde yardımcı olmak üzere en az bir kadın yardımcı bulundurmaları kadınların tek uğraşlarının ev ve evlilik olduğu görüşünü kuvvetlendirmekle birlikte erkeğin toplumdaki başarısını da kanıtlayan bir unsurdur. İşçi sınıfından olan kadınların çalışma oranının düşmesiyle birlikte bu sınıfa ait kadınların da tek meşguliyeti ev işleri ve çocuk bakımı olmuş olsa da orta sınıfa mensup kadından farklı olarak işçi sınıfından olan kadının geçim sıkıntısıyla baş etmesi gerekmektedir (49). Evli olmayan genç kadınların ise evlenene kadar çalışmaları makul görülmüş, evlendikten sonra ise zorunlu olmadıkça bir iş sahibi olmaları gerekli görülmemiştir. Genç kızların çalışabildikleri alanlar ise, yukarıda da bahsedildiği gibi, sınırlandırılmıştır ve çoğunlukla ev içi hizmet yoğunluklu olmuştur. Ancak evde çalışacak evlenmemiş genç bir kadın bulabilme oranı, orta sınıfa ait çalışmayan kadın oranının artması ve çalışacak genç kadınların tezgâhtarlık, sekreterlik ve öğretmenlik yapma seçeneklerine de sahip olmaları nedeniyle on dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru giderek düşmüştür (52).

Çekirdek ailenin önemine yapılan vurgunun arttığı ve toplumun yapı taşı olarak görülmeye başlandığı Victoria döneminde evin önemiyle ilgili yazılar yayınlanarak bu doğrultuda bir bilinç yaratılmaya çalışılmıştır. Gertrude Himmelfarb *The Demoralization of Society: From Victorian Virtues to Modern Values* adlı kitabında evin siyasi ve edebi kanaat önderleri tarafından yüceltilmesini aktarır. Evin ve ailenin önemi hakkında söylemlerin Elizabeth dönemine hatta ortaçağa kadar takip edilebileceğini belirten Himmelfarb on yedinci yüzyılda hukukçu Sir Edward Coke'un "Bir erkeğin evi kalesidir" hükmünde bulunduğunu ve bu hükmün daha sonra "İngiliz bir erkeğin evi kalesidir" (An English man's house is his castle) olarak değiştirildiğini belirtir (Himmelfarb 54). Başka kültürde bu özdeyişin bir örneğine rastlamadığını belirten Himmelfarb, aileye atfedilen bu değer dinle olan bağlantısını Fransız tarihçi Elie Halévy'nin İngiltere ile ilgili gözlemini aktararak ortaya çıkarır. Halévy daha sonra

Evangelik dini görüşe dönüşmüş olan Wesleyanizmin İngiltere'deki toplumsal yapı üzerindeki etkisini ele alır. Wesleyanizmin dini öğretileri neticesinde aile kurumuna verilen önemin arttığını ve bu değerlerin Victoria dönemi sosyal yaşantısını etkileyen unsurlar arasında olduğu belirtilir (55). Endüstrileşme ya da kapitalizmin etkilerinin yanı sıra bu dini öğretilerin evin günah ve yozlaşmadan uzak olan, piyasanın oluşturduğu baskından uzaklaşılabilir bir cennet olarak tanımlanmasını sağladığı anlaşılr (55). Bununla birlikte Victorya döneminde 1870-1880 yılları arasında başbakanlık yapmış olan Benjamin Disraeli de İngiltere'nin evine ve ailesine bağlı (evcil) bir ulus olduğunu ve eve saygı gösterildiğini belirtir. Disraeli, ulusun kraliyet ailesi tarafından temsil edildiğini ve bu ailenin sorumluluk ve görev bilinciyle eğitilmesinin bütün ulus üzerinde olumlu etkisinin olacağını vurgular (55). Himmelfarb ev hanımı olsalar da orta sınıfa ait kadınların evden daha çok uzaklaşabildiğini, işçi sınıfı kadınlarının ise giderek evle kısıtlanan bir yaşantı sürmeye başladığını ekler (77).

Yukarıda bahsedilen değişimlerin etkileri Bennett'in eserlerinde de yansıtılır ve Bennett'in kadınların çalışmaları ile ilgili görüşleri metinsel düzlemde yer bulur. *Our Women: Chapters on the Sex Discord* adlı kitabındaki "Salary-Earning Girls" başlıklı bölümde Bennett hangi kadınların çalışabileceği, hangi koşullar altında çalışma şansı elde edebileceği ve toplumun çalışan kadınlar ile ilgili görüşlerini yazar. Buna göre, evlenmemiş yetişkin, ancak evde kalmış statüsünde olmayan bakire genç kız olarak tanımladığı kadınlara çalışma şansı tanınması gerekir (Bennett 124). Modern feminizmin de kökeni olduğunu iddia ettiği, kadınlara çalışma hakkı tanınmasının temel nedeni ise para kazanma arzusudur. Kadınların çalışma isteği özgürlük olarak yansıtılmış olsa da, bu özgürlüğün aslında ekonomik özgürlükle sınırlı olduğunu çünkü ekonomik özgürlüğün yaşam koşullarını bireyin kendi kontrolü altına almak olduğunu belirtir (125-126). İş sahibi olmanın genç kadınlarla özdeşleştirilen bilgisizlik,

deneyimsizlik, beyhude geçirilen zaman gibi negatif özelliklerden kurtulmalarını sağlaması nedeniyle kadınlar için bir avantaj olduğu görüşündedir. Kadınlar toplum için daha faydalı olabilmekte, daha fazla erkekle tanışabilmekte, erkeklerin etkisini daha kolay hissedebilmekte ve dünya hakkında bilgi sahibi olabilmektedir. Böylece genç kadınlar daha çabuk olgunlaşıp, birçok konuda fikir sahibi olmaktadır. Bennett'in bu görüşleri kadınların bilgisizlik halini toplumun refahına, aile kurumunun sürdürülebilirliğine tehdit olarak gördüğünü gösterir. Kadınların birey olmalarını sağlamaktan ziyade, erkeklerin yaşantısını kolaylaştırmak üzere kurulu hayatlarının bu erdemi daha başarılı bir şekilde gerçekleştirmelerini sağlayacak bilgiye ulaşabilmeleri için dış dünyayla olan bağlantıları kuvvetlendirilmelidir. Çalışmayan kadının erkeğin refah durumunu simgelediği dönemin sona erdiğini, kadınların ev işlerinin erkeklerin dışarıda para kazanmak için yaptığı işlerle kıyaslanamayacağını ve boş vakit geçirerek erdemli görünen kadınların artık bir anakronizm olduğunu belirtir (141). Fakat kadınların çalışma hayatına katılmalarının onları erkeklerle eşit seviyeye taşıyacak bir unsur olmadığına, zira erkeklerin kadınlardan üstün olduğuna ve erkekler kadar eğitim görme fırsatı elde etse de bir kadının erkeğin başardıklarını başaramayacağına kanaat getirir (104). Bu nedenle kadınların çalışmaları kariyer yapmak için değil, erkek dünyasının temellerini sağlamlaştırmak üzerine kuruludur. Romanlarında çalışan kadın örnekleri olsa da bu kadınlar bir erkeğin kurduğu işi yürütmeye çalışmakla, kadınlarla ilişkilendirilen meslekleri icra etmekle yetinirler. Yaratıcılık ve girişimcilik gerektiren, kariyer haline dönüşebilecek mesleklere sahip değildir. Çünkü Bennett kadınların aslında çalışmaktan zevk almadığını (146), sadece erkekleri taklit ederek kamusal alanla bağlantı içerisinde olmaya çalıştıklarını düşünür. Kadınların asıl özlemini duyduğu şey evlilik hayatının ve anneliğin kazandırdığı saygınlığa sahip olmaktır (146). Maddi ihtiyaçları nedeniyle çalışmak zorunda kalan, alt sınıfa mensup kadınların ise yaptıkları

iş nedeniyle saygınlık elde edebilmeleri mümkün değildir. Romanlardaki anlatıcıların ve diğer kadın karakterlerin evde çalışan kadınlara karşı tutumu da saygı göstermekten uzaktır.

Five Towns bölgesi ise İngiliz toplumunun kadının toplumsal konumu hakkındaki düşüncelerini ve Bennett'in kadına bakış açısını yansıtmak için uygun ortamı sağlar. Beş Kasabalar'ın değişime direnen ancak değişimin karşısında da duramayan yapısı aracılığıyla farklı kadınlık hallerinin mekânla olan ilişkisi alt bir anlatı ile sunulur. *The Old Wives' Tale* ve *Riceyman Steps* adlı romanlardaki ve "Elsie and the Child" başlıklı hikâyede ev içi hizmet sunan kadınlar ve bu kadınların "ait" oldukları mekânlar sınıf farklılığının kadınlık deneyimi üzerine etkisini ve kadınlar arasındaki ekonomik ve mekânsal ilişkiyi ve farklı bir ötekileştirme biçimini örnekler. Bu anlatılar aynı zamanda farklı sınıfa ait kadınların Bennett'in yazınında nasıl temsil edildiğinin anlaşılmasını sağlar. *The Old Wives' Tale*'de kronolojik bir sırayla ilerleyen anlatıda zaman ilerledikçe Sophia ve Constance'ın farklı yardımcılarıyla olan deneyimleri aktarılır ve bu anlatılardan ilki uzun yıllardır Baines ailesine hizmet eden Maggie karakterinin anlatısıdır. Kadınlara atfedilen özel alanın çalışma alanıyla kesişmesi ve özel alana ekonomik bir ilişkinin dâhil olması özel alandaki kadınların kamusal alandaki davranış biçimlerini benimsediğini gösterir ve kadınlar arasındaki hiyerarşik yapıya dikkat çeker. Bu hiyerarşinin yaratmış olduğu küçümseme ve ötekileştirme anlatının diline de yansır.

The Old Wives' Tale'deki Maggie'nin çalışma koşullarına bakmak ve işveren – işçi arasındaki ilişkiyi irdelemek anlatıya sonradan eklenecek olan çalışan kadın karakterler ile kıyaslayabilmek için önemlidir. "Günün on yedi saatini yer altındaki bir mutfakta ve kilerde, geri kalan yedi saatini ise tavan arasında geçiriyordu ve ayda bir

Perşembe öğleden sonraları izinliyken ve Pazar akşamları kiliseye gitmek dışında dışarı çıkamıyordu” (Bennett 42) cümlesiyle Maggie’nin Baines ailesinin evindeki çalışma saatleri ve bulunduğu mekânlar anlatılır. Sosyal bir yaşantı için gerekli koşullardan uzak olduğu anlaşılan Maggie romanda Mrs. Baines tarafından işleyen bir makineye benzetilen evin temel bir parçasıdır. Bu nedenle yatmak ve ara sıra dinlenmek dışında özel bir yaşantısı olması söz konusu değildir. Kadınlara atfedilen özel alanda, kadınların sevgi ve şefkat duygularının beslediği görev aşkıyla karşılıksız olarak yapması beklenen işleri yerine getiren bir kadın çalışan, her ne kadar işçi – işveren ilişkisine tabi olsa da bu duygusal sorumlulukların yükünü taşır. Normalde görünmez olan ve karşılığı alınamayan bir iş sahibi olmak kadınların bu dezavantajlı durumunun çalışma koşullarını da etkilemesine neden olur. Hali hazırda aşağı görülen kadınların bir çalışanı olarak Maggie daha da aşağı bir konumda görülür. Ekonomik anlamda toplumun üst tabakalarında olan kadınlar her ne kadar çalışma hakkına sahip değilse de sınırlı bir eğitim hakkına sahiptirler. İyi bir anne ve ev kadını olabilmeleri için “verilen” bu hak sonucu kadınlar arasındaki sınıfsal farklılıklar eğitsel farklılıklara da neden olmaktadır. Bu eksiklik, Maggie gibi toplumun en alt tabakasında bulunan kadınların insani değerlerden de yoksun olduklarının düşünülmesine neden olur. Kamusal alanda birey ve vatandaş olarak kabul edilmeyen orta sınıf kadınlarınkinden farklı olarak, alt sınıfa ait çalışan kadınlara kolektif bir kimlik atfedilir. Ev köleliğinin (domestic drudgery) bir örneği olan ve sık sık “köle” olarak tanımlanan Maggie’nin aşk hayatı üzerine söylenenler Maggie’nin politik anlamda varlığının kabul görmemesinden öte, özgün bir varlık olarak da addedilmemediği görülür.

Hiç kimse bu çirkin ve güçlü yaratığın nasıl bir maden işçisinin yıkımını bile bu kadar dert ettiğini ya da neden bu tatlı uğraşlar içinde elde ettiği bir adamın gitmesine izin verecek kadar aptal olduğunu

anlayamıyordu. Ama Maggie gibilerin içi gizemle doludur. Bu köle muhtemelen Bursley'deki her hangi bir kadından daha çok nişanlanmıştı. (Bennett 43)

Yaptığı iş nedeniyle insanlıktan uzak olduğu düşünülen, bu nedenle de âşık olmak bir yana böyle çirkin bir kadının yeni bir kıyafete sahip olmak istemesi bile Sophia ve Costance tarafından anlaşılmaz bulunur. Perşembe öğleden sonraları hava almak için izinli olmasına bile anlam verilmez, hatta kınanması gereken bir davranış olarak görülür (44). “Mutfağından çıkmayı neden istiyor ki?” (44) cümlesi de kadınla özdeşleştirilen bir mekânın, ev hizmeti sunan bir kadın için kabul edilebilir tek mekân olarak görüldüğünü gösterir. Daphne Spain evin dışındaki alanın sosyal ilişkilerin üretildiği yerken, ev içinin bu ilişkilerin yeniden üretildiği yer olduğunu belirtir (Spain 7). Bu bağlamda düşünüldüğü zaman mekân kadınlar ve erkekler arasındaki statü farkını pekiştirdiği gibi, Spain'in de vurguladığı gibi özel alan kamusal alandaki ilişkilerin yeniden üretildiği bir mekân işlevi görür. Sophia ve Constance kamusal alanda statü olarak zaten aşağı bir konumda olan bir kadını özel alandaki mekânsal ayrışma aracılığıyla da farklılaştırarak bu pratiğin devam etmesini sağlar. Ev içerisindeki belirli mekânlar ayrıcalık sahibi kişilerin kullanımına açıktır ve Maggie evde hizmet eden kişi olarak yalnızca “mağara” olarak tanımlanan mutfığa (57, 63, 85) ve “tavan arasına” aittir. Böylece mekânsal kullanım güç unsuru olarak hareket ederek kişiler arasındaki hiyerarşik yapılanmayı yeniden üretir. Özel alanda işgücü ilişkilerinin nasıl yürüdüğü görülür ve değersizleştirilen kadın emeği kadının küçümsenmesi yoluyla (Maggie'nin “drudge” olarak tanımlanması) daha çok değersizleştirilir. Spain mekânsal ayrımın güçlü olan grubun daha az güce sahip olan gruba karşı ayrıcalığını korumak için kullandığı bir mekanizma olduğunu ifade ederek mekânsal sınırların kadınların eşit olmayan konumunu pekiştirdiğini belirtir (Spain 15-16). Ev işlerinin eksiksiz

yürümesinden sorumlu olan bir kadının aynı işlerden sorumlu olacak ya da bu işleri yürüten kişileri kontrol ederek “makine” (Bennett 64) olarak görülen evde işlerin tıkırında yürümesini sağlayacak kişiler tarafından küçümsenmesi politik bir durum olarak yorumlanabilir. Baskın olan kişiler kendi üstün konumlarının devamlılığını sağlayabilmek için diğerlerine daha aşağı konumda oldukları gerçeğini kabullendirirler. Bourdieu’nun sözleriyle toplumsal tabakalaşmanın varlığını sürdürebilmesi için hem güçlü hem de daha az güçlü olan grupların bunun sürekli yeniden üretimi ve yeniden anlaşmasına dâhil olması gerekir (aktaran Spain 17). Bu bağlamda Maggie ve Maggie ayrıldıktan sonra işe başlayacak olan Amy’nin bu sistemi işverenleriyle birlikte sürdürdüğü anlaşılır. Tıpkı Maggie gibi Amy de sürekli aşağılanır, Cyril tarafından hakarete uğrar (Benett 224-239), mutfakla özdeşleştirilir fakat bu durumdan şikâyet etmek bir yana kendisini ailenin bir parçası olarak görme eğilimindedir.

Ancak Constance ve Sophia’nın yıllar sonra tekrar bir araya geldiklerinde evlerinde çalışan kadınlarla ilgili sorun yaşadıkları ve bu sorunlarla baş edemedikleri görülür. Kadınların fabrikalarda çalışma imkânına sahip olmaları ve sekreterlik, tezgâhtarlık gibi işleri yüklenmeleri sonucu evlerde hizmet etmek tek seçenek olmaktan çıkmıştır (Oakley 52) ve bu nedenle karşılaştıkları olumsuzluklar karşısında sessiz kalma zorunluluğu kalkmıştır. İlk olarak işe almak için görüştükleri, işinde iyi olan bir kadının daha iyi bir iş imkânı bulması sonucu evde çalışmaktan vazgeçtiği görülür. Bölümün başında da belirtildiği gibi kadınların fabrikalarda çalışma oranlarının azalması ve ev kadını rolünü daha fazla üstlenmesi sonucu iş hayatından çekilmeleri nedeniyle iyi bir yardımcı bulma şansının azalmış olduğu romanda vurgulanan bir konudur. En son işe alınan Maud ile de anlatıcı evdeki kadın çalışanların değişen tutumlarını göstermiş olur. Maud Sophia ve Constance’ı memnun etmekten çok kendi istediği şekilde hareket eden, hatta işverenleri kışkırtmaktan hoşlanan bir kadındır.

“Patronlarla mücadele, koparabildiğinizi koparın, çünkü onlar alabildiği her şeyi alacaktır”(War on employers, get all you can out of them, for they will get all they can out of you) (Bennett 558) şiarını benimseyen Maud mutfakla bir aidiyet kurmadığı için mutfığa beklenen özeni göstermemekte, evin içerisindeki mekânsal sınırlara eleştirel bir tavrı bulunmaktadır. Odadan çıkarken kapıları kapatmamakta (562), çağrıldığında ise hemen itaat etmemeyi tercih etmektedir. Mekânsal ayırım aracılığıyla kurulmaya çalışılan üstünlüğe karşı gelip, bir alternatifte sahip olduğu için bu yolla sahip olunmaya çalışılan gücü tanımamaktadır.

Kadın çalışanın işverenin isteklerine karşı pasif bir direniş göstermesi durumu *Riceyman Steps* adlı romanda da görülür. Londra’nın bir işçi mahallesi olan Clerkenwell’de alt katının sahaf olarak kullanıldığı, üst katının ise yaşam alanı olduğu bir evde gündelikçi olarak çalışan Elsie karakteri ve işverenleri arasındaki ilişki anlatılır. Bennett’in diğer romanlarıyla ortak motifler içerse de bu romanda diğer romanlardan farklı olarak çalışan kadın unsuru önemsiz bir detay olmaktan çıkarılmıştır ve Elsie anlatının ana karakterlerinden biridir. Başka karakterlerin hikâyesinde bir ayrıntı olmaktan çok, okuyucuyu kendi hikâyesine çeken bir karakter olarak ele alınmıştır. Elsie’nin anlatısının öne çıkarılmasının yanı sıra Mr. Earlforward’ın hastalık seviyesinde olan cimriliği de önemlidir. Zira Mr. Earlforward’ın bu “tutkusu” evdeki kadınların yaşam koşullarını iyice zorlaştırır ve Elsie’nin de bir çalışan olarak farklı muamelelere maruz kalmasına neden olur. Bu tematik çerçeve içerisinde Elsie’nin fakir ve yalnız bir kadın olarak bulunduğu mekânların durumu, çalışmadığı zamanlarda vakit geçirdiği insanlar, Mr. Earlforward’ın bu “tutkusu”na karşı takındığı tutum ve zaman içerisinde işverenlerine karşı geliştirdiği tavır kadının sosyoekonomik koşullarının getirdiği farklı toplumsal rollerin görülmesini sağlar. Roman boyunca Elsie’nin temizlikçi olmanın yanı sıra sahaftaki tezgâhtarlık görevini yürütmesini, gündelikçi

kadın rolünden evin sabit çalışanı pozisyonuna geçişini ve evin çalışanı rolünden hasta işvereni ve sevgilisine bakıcılık yapma rollerini üstlendiği görülür. Bu değişimlerle birlikte Elsie'nin karakter anlatıları daha fazla derinlik kazanır ve iç dünyası anlatıda daha fazla yer edinir. Süreç boyunca Elsie'nin insani özelliklerden yoksun, tek yönlü bir kişi olarak yansıtılması da son bulur. Böylece Bennett'in romanında alt sınıftan bir kadın çalışanın kimlik kazanışı gözlemlenir.

The Old Wives' Tale'deki durumla örtüşen bir bakış açısıyla Elsie'nin varlığı hizmet etme amacına indirgenir. Cimriliği ile bilinen Mr. Earlforward'ın yanında yarı zamanlı bir temizlikçi olarak çalışan Elsie'nin sadece bir çalışan olarak görülmediği, hayata hizmet etmek için gelen (21) ve hayatının başka bir yönde ilerlemesi beklenmeyen bir köle olarak düşünüldüğü anlaşılır.

Tatlı bir adam olsa da, Mr. Earlforward Elsie'nin kaderden yaşadığı trajediyi telafi edecek romantik bir macera istemeden öldüğü güne kadar ev temizliğine gideceğine ikna etmişti kendini ve böyle olması gerektiğinden de emindi. Çünkü öbür türlü onun rahatını bozardı ve tekrar âşık olup evlenmemesini istiyordu; gücünü ve gençliğini kendisi için harcamasını ve çocuksuz bekâr bir şekilde kendisi için yaşlanmasını tercih ederdi. (Bennett 21)

Sarf edilen emek karşılığında kazanç sağlamaktan çok, Elsie'den beklenen hayatını işverenlerine adamasıdır ve alt sınıftan, çalışan bir kadının bunu istemeyeceği tahayyül bile edilmez. Elsie'nin de işverenlerine bu beklenti doğrultusunda yaklaştığı ve işverenlerinin bütün isteklerini yerine getirerek ideal bir çalışan olmayı hedeflediği görülür. “Kirli”, “pasaklı” ve “harap” kıyafetler içinde olan ve kir pas içinde bir önlük takan Elsie'nin bu durumu kanıksadığı (20) hatta bu kirli önlüğü bir üniforma gibi gördüğü vurgulanır. Bununla birlikte Elsie'nin olduğundan farklı bir şekilde olma

şansının bulunmadığı çünkü etrafında ona olumlu anlamda örnek teşkil edebilecek kimsenin olmadığı ifade edilir (20). İnsanların bu şekilde olmalarını onların “doğasında” olan “saygın” (20) bir durum olarak gören anlatıcı mekânın oluşturduğu bir toplumsal role gönderme yapar. Londra’nın bir işçi mahallesi olan Clerkenwell’de yaşayan insanların çoğu Elsie ile benzer koşullarda ya da daha kötü şartlar altında yaşamaktadır. Bölgeye yeni taşınan ve sonradan Mr. Earlforward ile evlenerek Elsie’nin patronlarından biri olacak olan Mrs. Arb’ın “tuhaf mahalle” (27) olarak tanımladığı Clerkenwell tiyatro, müzikhol gibi eğlence mekânlarından yoksun, vakit geçirilecek bir restorani olmayan, işçilere hitap eden meyhanelerin ve barların bulunduğu kirli ve dağınık bir bölgedir. Mrs. Arb bu bölgede yaşayan insanların temizlik ve düzenden anlamadığını ve bunun için uğraşmadıklarını belirterek burada yaşayan insanları domuzlara benzetir (28). Mrs. Arb’ın bölge ve bu bölgede yaşayan insanlar hakkındaki düşünceleri Elsie ile olan ilişkisini de şekillendirir. Elsie’ye de domuzları sevdiği ve değer verdiği oranda değer verecektir. Romandaki üç ana karakterden ikisi olan Mrs. Arb (Mrs. Earlforward) ve Elsie iki farklı hayat tarzını yansıtarak okura kıyaslama yapma imkânı tanır. Böylece kadınların karşılaştıkları sorunlarla baş etme tarzları aracılığıyla, Mr. Earlforward ve ev bağlamında ortaya çıkan toplumsal statü kaynaklı farklılıkların karakter üzerindeki etkisi görülebilir.

Farklı işlere sahip olsalar da Mrs. Arb ve Elsie romandaki iki çalışan kadındır. Mrs. Arb ölen eşinden kalan para yardımıyla Clerkenwell’de kendisine bir işletme kurmuştur ancak kendi ayakları üzerinde durmak için yeterli olanaklara sahip olsa da anlatıcı Mrs. Arb’ın “sahipsiz, endişeli ve acınak bir şekilde muallakta” (30) olduğunu vurgular. Yaptığı evlilik sayesinde daha iyi bir konuma gelmiş ve tek ilgisi ve “hobisi” kocası olan bir kadın olarak (30) Mrs. Arb yeterli gelire sahip olsa da güvenebileceği bir erkek olmadan güçlü hissetmemektedir. İşin başarısız olmasından duyduğu korku

nedeniyle ekonomik anlamda temkinli davranmaya çalışan Mrs. Arb bu özelliği nedeniyle Mr. Earlforward'ın dikkatini çeker. Sığınacak bir liman bulduğu umuduyla Mrs. Arb bu ilgiye karşılık verir ve olayların gelişmesi sonucu evlilikle sonuçlanan bir ilişki başlar. Mrs. Arb'ın yaşadıkları bölge hakkındaki yorumları, Mr. Earlforward'ın ilgisine karşılık verışı oldukça feminen bulunur (45) ve bu anlamda ideal bir eş tablosu çizilir. Mrs. Arb bir erkeğin gölgesi altında olmadan kamusal dünya ile birebir ilişki kurmaktan çekinen, kadın olmanın gerektirdiği feminen rollere sahip olan, temizliğe ve ev işlerine önem veren ideal bir ev kadını portresidir. Var olma amacı, anlamsız bulmasına rağmen eşinin davranışlarını desteklemek ve değişiklikleri “kadınlığını” kullanarak fark etmeden gerçekleştirerek mutlu bir aile yaşamı kurmaktır. Mr. Earlforward bulunmadığı zamanlarda kitapçıyla ilgilenmek kamusal dünya ile kurduğu tek bağlantıdır. Bu anlamda Bennett'in diğer romanlarındaki motiflerle örtüşen bir durum mevcuttur. Çalışma alanı ve yaşam alanının birleşmesi sonucu kadın az da olsa görünürlük kazanır, fakat bu kendi özgün kimliği ile bütünleşen ya da varlığını kalıcılaştıracak bir görünürlük değildir. Çiftin bölgedeki insanlardan kopuk bir yaşantısı sürmesi de sadece özel alanla sınırlı olan bir yaşamları olmasına neden olur ve toplum içerisinde aktif bir role sahip değillerdir.

Mrs. Arb ve Mr. Earlforward'ın evliliğinden önce ikisinin yanında da yarı zamanlı olarak çalışan Elsie ise eşinin savaşta ölmesi nedeniyle erken yaşta dul kalmış bir kadındır. Eşinden kalan bir geliri, kalacak düzgün bir yeri ve destek olacak ailesi olmadan hayatta kalma mücadelesi vermektedir. Elsie'nin kaldığı yer ise işçi sınıfına ait insanların yaşadığı bir apartmandır ve Clerkenwell'deki genel havayı yansıtır. İronik bir anlatımla betimlenen bu bölümde işçi sınıfının düşük yaşam koşullarına ve onlardan beklenen saygın duruşun anlamsızlığına dikkat çekilir. İçmek ve sevişmek dışında sürekli mutsuz olan hane halkına sunulan dini öğretilerin gerçekdışı olmaları vurgulanır.

Gençken Kutsal Kitabı okumuş olsalar da ve evlerinde en az iç İncil olsa da Hristiyan teslimiyetini geliştirmeyi beceremediler. Ufak tefek önemsiz şeylerin onları rahatsız etmelerine izin veriyorlardı. Bir önceki gün, kasabın karısı bakraç akıttığı için, çocuklarından bir an olsun kurtulamadığı için, bebek arabasını mutfak kapısından üç karışlık girişe sokmakta zorlandığı için, bütün çocuklarını kendisiyle pazara götürmek zorunda kaldığı için, tertemiz giydirdiği büyüğünün su birikintisine düştüğü ve üstünü temizlemek için bütün gününü harcaması gerekecek kadar kirlettiği için, dış çıkaran diğeri susmadan ağladığı için, ev sahibi gerekli tadilatları yapamayacak kadar fakir olduğu için, bir şilin tutacak eşyaları altı peniye alamıyor olduğu için, Tasarruf Sandığı ödemeleri düzenli olmadığı için, gün ışığı şapkasını eski püskü gösterdiği için ve bunun gibi gereksiz başka sebepler yüzünden üzölmüştü. (Bennett 52)

Bu anlatılar Elsie'nin çalışma koşullarını ve hayatının işverenleri tarafından yönlendirilmesini neden tevekköl ile karşıladığını gösterir. Earlforward'ların yanında tam zamanlı olarak çalışmaya başlayarak Elsie iş hayatında yükselmiş olur. Bu yükselişle birlikte daha önce hiç kendine ait bir odaya sahip olmayan Elsie, hizmetçi odasına yerleştirilmesiyle kendine ait bir alan edinir. Bu alana sahip olmasıyla birlikte romanda Elsie'nin bakış açısı daha fazla yer bulur. Oldukça kötü bir durumda olan, soğuk ve eski eşyalarla dolu oda öncelikle anlatıcı tarafından betimlenir, ardından Elsie'nin bu olumsuzlukları görmediğı, bütün bunlara kendisine az da olsa özgürlük alanı sağladığı için olumlu tarafından baktığı görülür. "Tamamıyla onundu. Hayatında ilk kez yalnızca ona ait olan bir odası olmuştu. Dahası, hayatında ilke kez sadece yatak odası işlevi gören bir odası olmuştu. Elsie hiçbir odada yalnız uyumamıştı [...] Hiçbir zaman mahremiyeti olmamıştı" (86). Hayatında hiç mahremiyeti olmadığı, sürekli ikinci gözün varlığıyla yaşamış olan Elsie'nin birey olma bilinci gelişmemiş ve

kendisine sunulanlarla yetinmeyi öğrenmiştir. Bu nedenle de, anlatıcının da belirttiği gibi, hakları için mücadele etme içgüdüğü oluşmamış, haksızlıklara karşı gelmemiştir (86). Elsie'nin odasının yoksulluğu adeta onun zihnini yansıtır; tıpkı odanın bakımsızlığı, eşyaların eskiliği gibi Elsie'nin bir kadın ve çalışan olarak yapması gerekenlerle ilgili düşünceleri de yüzyıllardır öğretilen gelen düşüncelerle aynıdır. Kadınların yaşamlarının seyrinin erkekler ve politika tarafından belirlendiği, erkeklerin baskın konumunu sürdüren, ekonomik farklılığın insanların gördüğü değerin belirleyicisi olma durumunun devam edışıdır. Bu koşullar altında elde ettiği mahremiyet sürekli kontrol altında tutulur ve Elsie'nin iç dünyasının kapılarının aralandığı sahneler Mr. Earlforward'ın kapıyı tıklatarak mumu söndürmesini söylemesiyle ya da kendisini çağırmasıyla son bulur (87). Her ne kadar Mrs. Arb ve Elsie evde kadın dayanışması içerisinde görünseler de ve Elsie'nin evin temel unsurlarından biri olduğunu düşünülse de işveren – işçi ilişkisinin etkisi her zaman hissedilir. Mrs. Arb ve Mr. Earlforward'ın evliliğinin ardından Elsie ile evin yönetimi hakkında konuşan Mrs. Earlforward'ın tavrı şu şekilde aktarılır: “[...] Violet kibarca, Tanrı'nın huzurunda Elsie'yle eşitlermiş gibi davranırken, Elsie aralarındaki sosyal uçurumun aşılamayacağı düşüncesini kibar ama kararlı bir biçimde koruyordu” (114). Sosyoekonomik konumlarının farkında olan iki insanın aynı çatı altında bu farklılıkları sürdürüşü görülmüş olur. Zira zaman zaman Elsie'nin hata olarak kabul ettikleri davranışları karşısında “Bütün hizmetçiler aynıydı, hatta Elsie bile bir istisna değildi” (124) düşüncesi de her ne kadar Elsie'nin varlığının kendilerini rahatlattıklarının farkında olsalar da, Elsie'ye bir birey gözüyle bakamayacakları anlaşılır. Anlatıcı da Elsie'nin eve ruh veren unsur olduğunu belirterek (119) ev içerisindeki önemini vurgulasa da işin özünün işçi – işveren ilişkisiyle sınırlı kaldığını ve aslında bunun adaletsiz bir ilişki olduğunun altını çizer. “Bu evdeki işverenler ve çalışan arasındaki anlaşma geçerliliğini çoktan yitirmişti; çalışana göre ise

iş ticari safhayı çoktan aşmıştı. İşverenler senelik yirmi pound veriyorken çalışan bütün varlığını, bütün işlevlerini, enerjisini, tutkuyla, koşulsuz ve şartsız, sebepsizce, asil bir şekilde veriyordu” (125). Elsie hakkındaki görüşlerin bu denli değişkenlik göstermesinin arkasında Mrs. ve Mr. Earlforward arasındaki ilişki yatmaktadır. Bu ilişki neticesinde evdeki atmosferin değişmesiyle beraber Elsie’nin kendi yaşantısıyla ilgili ufak kararlar almaya başladığı ve işler kötüye gittikçe özgüveninin yerine geldiği söylenebilir.

Evliliklerinin ardından hane nüfusunun artması Mr. Earlforward’ın yaşam plütutkusu olan cimriliğinin de farklı bir boyuta geçmesine neden olur. Mr. Earlforward masraflardan kısmak için yemek yemeyi asgariye indirir, gaz, elektrik ve mum kullanımını azaltabildiği kadar azaltır. Soğuk havalara rağmen ateş yakılmasını istemez ve mutfak giderlerini de fark ettirmeden kontrol eder. Bu durum Elsie ve özellikle de Mrs. Earlforward’ı oldukça etkiler. Eşinin bu cimriliğinden rahatsız olan ve zaman zaman değiştirmeye çalışan Mrs. Earlforward’ın uzun bir süre mutlu ve güvende olduğunu düşünerek kendisini kandırdığı görülür. Bir kadının görevinin kocasının beklentilerini yerine getirmek olduğunu düşünen Violet (Mrs. Earlforward) Henry’nin bu huyuna göre hareket etmeye başlar, fakat bunu sindiremez. Elsie gibi köle olduğunu düşünen, hatta Elsie’nin yarım günlük izni olması nedeniyle kendisinden daha iyi bir konumda olduğunu düşünen Violet (144) gece gündüz çalışmasına ve soğukta yaşamak zorunda olmasına rağmen buna boyun eğer, çünkü bunun görevi olduğunu düşünür. Henry’nin benliğinin bir yansıması olması gerektiğini (146) kendisine hatırlatır. Ağır çalışma koşullarına, soğuğa, az beslenmeye zaten alışık olan Elsie’nin ise bu durumdan pek rahatsız olduğu bahsedilmez fakat Violet’in ruhsal durumunun etkilerini çalışma hayatında hisseder. Masrafları kısmak için gittikçe az yemeye başlayan Henry ve ona ayak uydurmaya çalışan Violet’in aksine, Elsie mutfakta kendine çizilen sınırları

aşmaya başlayarak açlık hissine engel olamayarak fırsat bulduğunda yemek yer. Bunun ilk örneği, Elsie'nin Henry'nin yemeyi reddettiği ve başka bir öğünde yenmek üzere saklanan yumurtayı izinsiz olarak yemesidir. Elsie'nin yumurtayı yediğini öğrenen Violet'in azarlarına pek aldırmaz etmediği görülür (140). Yıllardır işverenler tarafından aşağılanmaya alışık olan bir kadın olarak Elsie'nin üzülmeye neden olan şey, Mrs. Earlforward'ın sinir buhranının yanı sıra bir yıldan fazladır görmediği sevgilisinin yokluğudur. Yaptığının hırsızlık olduğunu düşünse de, ağır çalışma koşulları ve az beslenme sonucunda bunu yapma ihtiyacı duyduğunu düşünür. Bu Elsie'nin işverenlerine karşı ilk başkaldırısıdır. Yumurta ile ilgili sorunun yaşandığı gün, Henry'nin Violet'in hazırladığı bifteği yemeyi reddetmesinin ardından yaşanan sorun nedeniyle yenilmeyen biftek nedeniyle benzer bir durum yaşanır. Birkaç saat önce bu nedenle azar işitmesine rağmen Elsie açlığına yenik düşer ve pişmanlık duygularıyla birlikte bifteği yer (148). Bu davranışı da Elsie'nin Henry'nin kurallarına göre yaşamayı reddetmesidir. Henry'nin cimriliğinin etkileriyle bezenmiş olan ev, evdeki insanları da bu doğrultuda tüketmeye başlamıştır, ancak Elsie'nin bu tükenişe karşı geldiği görülür. Bu tükeniş Henry'nin rahatsızlanarak yataktan çıkamayacak hale gelmesiyle açık bir şekilde ortaya çıkar.

Violet'in hastaneye kaldırılması ve Henry'nin yataktan çıkamayacak kadar hasta olması sonucu Elsie evin sorumluluğunu ve Henry'nin bakımını üstlenmek zorunda kalır. Ancak başatmak zorunda kaldığı zor duruma rağmen Elsie için bu durum kendi kararlarını alabileceği bir avantaja dönüşür. Henry karşısında güçsüz olduğu zamanlar sonlanmış ve roller değişmiştir; Mr. Earlforward'ı eleştirmeye, suçlamaya başlamıştır. Kısa bir süre önce yediği yumurta yüzünden çekinen kadın, elektriği istediği kadar kullanmaya başlamış, ısınmak için ocağı yakma rahatlığında bulunmuş ve ihtiyaç duyduğunda Henry'nin kasasından ihtiyacı olduğu kadar para almıştır. Elsie evdeki

bütün yetkileri elinde tutmaktadır ve Henry'nin odası dışında ev içerisindeki soyut sınırlarını aşmaktadır. Bu sınırların yıkılışını pekiştiren durum ise Elsie'nin eski sevgilisinin bir gece ortaya çıkması ve Elsie'nin açık unuttuğu kapıyı fırsat bilerek içeri girmesidir. Hasta bir vaziyette bulduğu Joe'yu başka bir yere yönlendirmektense, kendi odasına götürerek bakmaya karar vererek Henry'nin katı kurallarını tekrar ihlal etmiş olur. Evdeki hasta sayısının artmasıyla Elsie'nin özgüveni de artar. Hemşire rolünü üstlenerek kendine biçilmiş asıl rol olan temizlikçilik rolünden sıyrılmış olur. Böylece Mr. Earlforward'ın ölmesi durumunda, bu evde öğrendikleriyle daha iyi bir iş bulma umidinde kapılır. Elsie'nin üstlenmiş olduğu bakıcılık işi kendini ispatlamasını sağlayacak somut bir eylemdir ve bu doğrultuda yapmak zorunda kaldığı işler nedeniyle bir birey olarak algılanmaya başlar. Ancak Violet ve Mr. Earlforward'ın ölümünün ardından bir oda kiralayıp Joe ile birlikte bir hayat kurma hayali Dr. Raste'nin evinde çalışmak üzere aldığı teklif sonucu son bulur. Ev içi hizmet Elsie'nin hayatının tamamlayıcı unsuru olarak kalmaya devam edecektir. Roman boyunca birbirinden farklı özelliklere ve kapasitelere sahip kadınlar aynı şekle büründürülerek bireyselliklerini yitirirler. Elsie'nin oturduğu apartmandaki kadınlar, Mrs. Earlforward ve Elsie farklı geçmişlere, özelliklere ve kapasitelere sahip olsalar da özel alan ve özel alanla bağlantılı işlerle sınırlanmış insanlara dönüştürülürler. Kadınların ev işleri, çocuk bakımı gibi rutin ama üretken olmayan işleri kabullenerek yapıyor görünseler de bu sorumlulukların fazlalığından ve ev kadınlığına atfedilen aşağı değerden rahatsız olmaları bir yandan ev kadını rolüyle özdeşleşerek feminen kadın değerine sahip çıktıkları öte yandan ise buna karşı koymaya çalıştıkları anlamına gelir. Romanın başlarında Elsie'nin işverenlerinin dediklerini harfiyen yerine getirip, itaatkâr ve çalışkan kadın rolünü üstlenirken, romanın sonlarına doğru bu evde uygulanan kurallara karşı koyması bu çelişkiyi örnekler. Elsie geleneksel değerlerin belirlediği çerçeve içerisinde yaşarken bir yandan

da bu çerçeveyi kırmayı düşler. Ancak bu çelişkinin temelinde yatan sorun, Elsie'nin karşı çıkmaya çalıştığı değerlerin onu var eden değerler olmasıdır; Elsie bu değerlere karşı çıkarken aslında kendi var oluşuna, toplumun onu kabullenebileceği kimliğe karşı çıkmaktadır. Bu problematik romanın sonunda Elsie'nin kurmayı düşündüğü hayattan vazgeçerek, eskiden beri sahip olduğu rolü sürdürmesini sağlayacak bir işi kabul etmesiyle ortaya çıkar. Diğer romanlardaki kadın çalışanlarla kıyaslandığında Elsie'nin başlardaki tavırlarının örtüştüğü ancak zamanla işine ve işverenlerine bakış açısının değişmesiyle kazandığı bilinç onlardan farklılaşmasına, Maud ile daha yakın bir duruş sergilemesine neden olur. Sahip olduğu koşulları iyileştirme arzusu ortaya çıkmış olmasına ve çizilen sınırları aşmak istemesine rağmen, bunun için gerekli olan dirayete ve bilince sahip olmadığı için bu istekler karşılıksız kalır ve eskisine göre daha iyi olma ihtimali olan ancak yine de yakın çerçevede bir işle devam eder.

Ortak karakterler kullanarak eserleri arasında bağlantı kuran Bennett "Elsie and the Child" başlıklı hikâyede Elsie'nin Mrs. Raste'ın yanında çalıştığı süreci ele alır. Toplumsal yapı içerisinde sosyal davranışlara bağlı kalırsa da her evin farklı bir hikâyesi vardır. Ortak karakter kullanarak karakter değişimini yansıtabildiği gibi mekânsal değişikliğin bireylerin yaşantısı üzerindeki etkisini de göstermiş olur. Bu anlamda Mrs. Raste'ın yanında çalışmaya başlayan Elsie farklı kurallara tabi olmaktadır. Earlforward'ların ardından toplum içerisinde daha saygın bir konumu olan bir ailenin yanında çalışmak Elsie'nin toplumsal statüsünün de yükselmesini sağlar. Joe ile evlenmiş olduğu öğrenilen Elsie'nin anlatısıyla birlikte aynı mekân içerisinde farklı sınıflara ait iki ailenin anlatısı ele alınırken refah seviyesi yüksek olan kesimin diğer kesim üzerinde elde ettiği kontrol de anlatılmış olur. Bununla birlikte aynı mekân içerisinde değişen davranış biçimleri gösterilir. Ev içerisinde bireylerin bulundukları yere atfedilen anlama göre hareket ettikleri, Elsie ve Joe'nun alanı olan mutfaktan üst

katlara çıkıldıkça değişen tutumlar sergilenir. Mekânın ve sosyal statünün bireyin davranışları üzerindeki etkisinin açıkça gösterilmesi ise mutfakta başlayan anlatıda, Elsie'nin üst katlara çıktıkça davranış biçiminin değişmesiyle gerçekleşir. Üst kata çıktıkça Elsie'nin dünyasını kontrol eden, korku salan ve ilahlaştırılmış çalışanlarının alanına giriş yapılır (Bennett 1). Bu alana geçilmesiyle korku salan bu insanların yaşantısıyla ilgili çelişkiler de aktarılır. Yemek saatlerinin karmaşılaştırılması, yemek servisi sırasında uygulanan kurallar ve bu kuralların anlamsızlığı dile getirilir. Çalışanların kıyafetleri ile ilgili katı tutum, konuşulurken kullanılan ses tonu, yürüyüş biçimi gibi detaylar işverenlerin denetimi altındadır. Ev çalışanlarından sadece hizmet sunmaları değil, bütün davranış biçimlerini ve tavırlarını değiştirmeleri beklenir. Çalışanlar ve işverenler arasındaki bu hiyerarşi ve davranışların kontrol edilmesi özel alan olarak addedilen evin bu yönünün sorgulanmasını gerektirir. Bu durumda ev, çalışan bireyler için de özel alan olma özelliğini yitirmektedir. Daima kamusal alanın etkisi altında olan bu mekânda bulunmak çalışan bireylerin kendilerine ait bir yerinin olmadığı, dolayısıyla da özgür düşünebilen birey olma fırsatlarının var olmadığı anlamına gelir. Anlatıcı çalışanların kendilerine ait dünyaları olamayacağı gibi düşünce dünyalarının sınırlarını genişletemediği Elsie'nin askeri disiplini andıran ev işleriyle ilgili eğitiminden memnun olmasını, bu hayatını daha iyi ve güzel bulmasını belirterek dolaylı bir biçimde ifade etmiş olur. Doğrudan ev işlerini yapmasa da, evdeki işlerin düzenli işleyişinden sorumlu olan ve bunu büyük ciddiyetle yapan Mrs. Raste aile kurumunun devamlılığını sağlamak, ev işlerine karşı kayıtsız olan Mr. Raste'ı bu işlerin gerçekleşme sürecinden haberdar etmeden memnun etmekten sorumludur. Ancak Mr. Raste'ın evdeki işlere kayıtsız olması Mrs. Raste'ın yaşantısına da kayıtsız olduğu anlamına gelir. Bu durumun farkında olan Mrs. Raste, Elsie'nin “yemek servisi” yapma işini bütün incelikleriyle öğrenme konusundaki hevesliliğini Mr. Raste'a karşı politik

bir araç olarak kullanır. Elsie'nin servis yapmaktaki başarısı Mrs. Raste'in ev kadını olarak başarısını simgeler. Elsie'nin performansı Mrs. Raste'in kendisini kanıtlamasını, Elsie'yi sadece iş bakımından değil karakter olarak da geliştirmeyi başarması Mrs. Raste'in yalnızca ailesine değil topluma da yararlı bir birey olduğu mesajını vermesini sağlar. Bu anlamda özel alandaki aktiviteler toplumsal yapıyı doğrudan etkileyen unsurlar olarak ele alınmış olur. Çalışma deneyimi sonucunda her ne kadar “yöneticiler” olarak adlandırdığı işverenleri karşısında oldukça mütevazı ve itaatkâr bir tavrı olsa da, Elsie'nin zaman zaman duygusal olarak zorlayıcı durumlarda kararlı bir duruş sergilediği görülür. Elsie'nin görmüş geçirmiş, Earlforward'ların evinde karakterinin şekillenmesini sağlayan deneyimler elde etmiş, ağır sorumluluklar üstlenerek ahlaki değerlerini test etmiş bir kadına dönüştüğü belirtilir (16). Bu nedenle Elsie zaman zaman Mrs. Raste'in isteklerini yapmayı reddedebilmektedir. Bennett'in Elsie örneğinden yola çıkarak kadınların hayatlarını çevreleyen sınırlara bağlandıklarını ve zihinlerini hapseden bu sınırları dönüştürebileceklerinin farkına varıyor olsalar da bu sınırlar olmadan nasıl yaşanabileceğini tahayyül edemez hale geldikleri fikrini yansıttığı görülür.

Kadınların mekânsal anlamda kısıtlanmış olmaları ve toplumsal cinsiyet rollerine sıkıca sarılmış görülmeleri değişimden uzak olmalarına ve var olan toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini, ataerkil toplumsal yapılanmayı üretmeye devam etmelerine neden olmaktadır. Bennett'in ele aldığı toplumsal düzende ataerkil toplumsal yapının baskın olduğu cinsiyetçi bakış açısı hüküm sürmektedir. bell hooks'un *Feminism is for Everybody* adlı kitabında belirttiği üzere erkekler kadınlardan üstün olduklarını ve kadınları yönetebileceklerini düşünmelerini sağlaması nedeniyle ataerkil toplumsal yapılanmadan faydalanmaktadırlar (hooks ix). Erkek karakterlerin kadınlar üzerindeki baskıcı ve küçümseyici tutumunun yanı sıra anlatılarda öne çıkan kadın karakterlerin

farklı yaşantıları, bu toplumsal düzen içerisindeki farklı baskı unsurlarını örnekler ve bu durum toplumsal baskının ve hiyerarşinin sadece kadınlar ve erkekler arasında değil kadınlar ve diğer kadınlar arasında da var olduğuna işaret eder. Bu da sınıfsal farklılıklar göz önünde bulundurulduğunda romanlardaki ana kadın karakterlerden daha eşitsiz koşullarda yaşamak zorunda kalan alt sınıfa ait, fakir ve sömürülen kadın sorunsalını ortaya çıkarır. Angela Davis'in *Kadınlar, Irk ve Sınıf* adlı çalışmasına yazmış olduğu önsözde Fulya Gürses'in uzun süre cinsiyetçi ideolojiyle beslenen insanlığın ve bu ideolojiyi içselleştirmiş olan kadın cinsinin bir bölümünün seçkinler için üreyici ve cinsel haz verici ve diğer bölümünün seçkinler için işgücü olarak mutlak bir belirlenmişlik içinde yaşıyor olduklarına dair düşünceleri de kadınların sınıfsal farklılıkları ve toplumsal sistemde karşılaştıkları ayrımcılığın etkisine ve kadın bedeni üzerine kurulan baskıya ışık tutmaktadır (Gürses 15). Kadınlar arasındaki eşitsizlik de erkekler tarafından kadınlara sağlanan ekonomik koşullar nedeniyle ortaya çıkar ve bu eşitsizlik kadınların özel alan içerisindeki mekânsal konumuna yansır.

Sonuç olarak, Bennett'in romanlarındaki başkaldıran kadın örnekleri çeşitli sorgulamalara gitmiş olsalar da toplumsal yapı ve sosyal yaşantıları bu sorgulamaların bir yere varmasına izin vermez. Toplumsal değerlerle uyuşmayan düşüncelere sahip olan kadınlar, kapalı bir toplumda tek başlarına, azınlık olarak kalırlar ve kimlik arayışlarının destek görmemesi bu arayışın sonuçsuz kalmasına neden olur. Kabullenmeleri gereken değersizliklerinden kurtulmalarını sağlayacak kamusal bir bilinçlenme söz konusu değildir. Bu bilinçten yoksun olmak kadın karakterlerin iş hayatında yaratıcılık ve girişimcilik gerektiren konumlara gelememelerine neden olur. Her ne kadar Bennett kadınların toplumsal normların belirlediği sınırlar içinde çalışmalarını savunsa da, kadınların erkeklerle benzer konumda olmalarından yana değildir. Doğası gereği kadının erkekten daha düşük bir konumda olduğunu düşünen

yazar, kadınların erkeklerin yaşantısını kolaylaştırmak ve toplumun refah ve düzen içinde varlığını sürdürmesini sağlamakla görevli olduğu görüşündedir. “Birey” olarak tanımladığı varlık erkektir; kadınların bireysel, bağımsız varlık olma çabaları uygun görülmez ve romanlarında buna yeltenen kadınlar ilahi adaletin devreye girmesiyle cezalandırılır. Toplumsal düzenin ve devletin bekâsının sağlanmasını öncelik olarak alan yazarın romanlarında toplum ve birey ilişkisi ele alınırken, bireyin iç dünyası derinlikli bir biçimde yansıtılmaz. Romanlarda erkek karakterler toplum düzenini sağlamakla görevli kişiler olarak aykırı davranışlarda bulunmazken kadın karakterler toplumsal düzene karşı gelecek davranışlar sergiler. Kadının kontrol altında tutulması bunu sağlamak için gereklidir. Bu sebeple kadınların kamusal alanda görünürlüğü asgari düzeyde tutulur ve kadının evle olan aidiyeti pekiştirilmeye çalışılır.

Hâlbuki daha önce de belirtildiği gibi, John Wain *The Old Wives' Tale* için yazdığı “Giriş” bölümünde Bennett’in kadınların duygusal dünyasını iyi bir şekilde yansıttığını iddia eder. Fakat yapılan inceleme sonucunda Bennett’in kadınların iç dünyasını /zihnini yansıtmaktan çok bir Five Towns prototipi olan kadının gündelik yaşamını yansıttığı görülür. Kadınları anlamaya çalışmak yerine toplum tarafından kabul gören bir kadın olmak için sahip olunması gereken değerlerin ne olduğunu (zaman zaman bu değerlere karşı eleştirel bir tavır hissetmek mümkündür), toplumun onayladığı bu değerlere aykırı davranıldığı vakit karşılaşılabilecek “ilahi adalet”i vurgular. Bunu ise toplumun değerlerini savunan fakat bu toplum tarafından unutilan Constance ve bu değerlere aykırı davranan, yabancı bir ülkede tek başına ölümün eşiğine gelip, bunun ardından yapayalnız bir yaşam sürmek zorunda kalan ve Bursley’e döndüğünde de yaptığı tercihle bağlantılı bir ölümü olan Sophia karşılaştırması ile gerçekleştirir. Bennett toplumsal yapıyı gerçekçi bir anlatıyla aktardığı için bu toplumun yapısını, kamusal ve özel alan ayrımını ve bu alanların etkileşim içinde olmalarını, ekonomik

yapının mekânın fiziksel özelliklerine etkisini ve her şeyden önemlisi kadınların toplumsal cinsiyet rolleri aracılığıyla arka planda kalmalarının güvence altına alınışını açık bir şekilde yansıtmıştır. Bu yanlarıyla birlikte, Bennett'in anlatısı Cixous'un da vurguladığı gibi metin içerisinde erkek egemen bakış açısını tutmakta ve kadınları ötekileştirmeye devam etmektedir. Bir romanın ana karakterlerinin kadın olması o romanın kadınların karşılaştığı toplumsal cinsiyet ilişkileri bağlamında ortaya çıkan sorunları çözmeye yönelik bir adım olarak görülmesini sağlamamaktadır. Bu bağlamda Bennett'in kadınların toplumsal yapı içerisindeki rolünü yansıttığı, fakat bu rolü eleştirmediğini düşünmek yanlış olmayacaktır. Fakat aynı zamanda romanlardaki toplumsal cinsiyet rollerinin analizi kadınlar hakkında edinilen bilginin erkekler hakkında da bilgi edinmek olduğunu gösterir ve kadın ve erkek alanlarının iki farklı alan olarak ayrılmasının ve kadın – erkek deneyimlerinin ayrı değerlendirilmesinin eksik bir yaklaşım olacağına işaret eder.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: VIRGINIA WOOLF’UN ESERLERİNDE MEKÂN

1. Mekân Değişiklikleri ve Varoluşsal Sorgulamalar

*Bir kadın olarak benim aslında bir ülkem yok. Bir kadın olarak
ülke istemiyorum. Bi kadın olarak benim ülkem tüm dünyadır.*

Virginia Woolf – *Üç Gine*

Mekânın iktidarın kontrol aracına dönüştüğü, kapitalist yapıda bir meta olarak kullanıldığı modern toplumlarda bireylerin mekânla ilişkisi daha çok ön plana çıkmıştır. Mekân ve toplumun karşılıklı etkileşim içerisinde olan organik bir yapı olarak hareket ettiği modern toplum kimlik meselesinin bir sorunsala dönüşmesine neden olur. Toplumsal gerçekliğin içinde olan bireyler çoğu zaman kurumsal ilişkilerin ve toplumsal cinsiyet rollerinin belirleyiciliğinin bilincinde olmaz. Pierre Bourdieu’nun *Düşünsel bir Antropoloji için Cevaplar*’da “habitus” olarak adlandırdığı kavramın yaratmış olduğu gibi birey toplumla ilişki kurarken sudaki balık gibi suyun ağırlığını hissetmeden ve etraftaki dünyayı çok değerli sayarak yaşar (Bourdieu 118). Toplumsal bir ürün olan mekânda oluşmuş olan yapıları içselleştiren birey bu yapılarla başa çıkma yolları geliştirir fakat aynı zamanda tam olarak bireyleşemez de. Modern, kent toplumunun bu sosyal ve kültürel mekanizmalarını sorgulayan Virginia Woolf’un eserlerinde kimlik problematiği ve mekânla yapısal bir ilintiye sahip olan kurumsal ilişki ağları temel eleştiri noktalarıdır. Hayata sorgulayan gözlerle bakabilme ve sunulanın arkasındaki gerçekleri anlama isteği Woolf’un yaratıcılığını tetikleyen bir unsur olarak gerek anlatım tekniği, gerek karakter oluşturma anlayışı açısından etkisini hissettirmektedir. Bu arayış Woolf’un ilk eserlerinden itibaren görülebilmekte ve eserler arasında bağlantı kurulmasını sağlayacak boyutlarda ilerlemektedir. Kimlik arayışı teması kimi eserlerinde odak noktasında yer alırken kimi eserlerinde anlatım

yöntemlerinin farklılığı nedeniyle daha arka planda kalmış izlenimi yaratabilir. Oysaki kimlik arayışı Woolf için her zaman merkezde olan bir sorgulama olmuş ve hayatını ve eserlerini şekillendiren bir unsur olarak işlev gömüştür. Bu nedenle bu bölümde Woolf'un eserlerinde kimlik arayışının mekânla etkileşimi incelenecek, eserler arasında bu bağlamda bağlantı olup olmadığı sorgulanacaktır. İncelemenin bütünlüklü bir biçimde ilerleyebilmesi için Woolf'un eserleri yayımlanma sırası esas alınarak ele alınacaktır.

Doreen Massey *Space, Place and Gender*'da mekânın sadece sabit olduğu, bu nedenle de bağımsızlık ve politikanın var olabileceği bir alan olmadığına dair görüşe karşı çıkmakta ve değişimi sadece zamana atfeden düşünce yapısını eleştirmektedir (Massey 253). Bu eleştiriyi gerçekleştirmesini sağlayan unsur ise mekânın sosyal ilişkiler ve maddi sosyal pratikler aracılığıyla oluştuğunu (254) belirtmesidir. Massey'in yanı sıra Linda McDowell *Gender, Identity, Place: Understanding Feminist Geographies* adlı kitapta mekânların sınırları belirleyen kuralların inşa edilmesini sağlayan güç ilişkileri sonucu oluştuğunu ve bu sınırların hem sosyal hem de fiziksel olduğunu belirtir. Söz konusu sınırlar kimin bir mekâna ait olduğunu ve kimin dışlanabileceğini kararlaştırabileceği gibi elde edilecek deneyimin kaynağını da belirler (McDowell 4). Dolayısıyla mekân bünyesinde durağanlık, sabitlik barındıran ve bu nedenle değişim potansiyeli olmayan bir unsur olmaktan çıkmakta ve değişkenlik kazanmaktadır. Mekânın sosyal deneyim ve ilişkiler sonucu oluşan, zaman gibi bünyesinde değişim ve özgürlük barındıran bir olgu olduğu düşüncesi Woolf'un karakterlerinin anlaşılmasını sağlayacak bakış açılarıdır.

Virginia Woolf'un 1915'te yayımlanan *Dışa Yolculuk*¹⁷ adlı romanı ilk yazarlık deneyimi olmasıyla Woolf'un edebi ve toplumsal konular hakkındaki olgunlaşmamış fikirlerinin görülebilmesini ve sonraki eserleriyle kıyaslama yapılmasına imkân sağlayıp, romanlar arasındaki farkların ya da benzerliklerin ortaya çıkmasını sağlayacaktır. Woolf'un karakterlerine yaklaşımı, mekân hakkındaki görüşleri, İngiltere'ye bakış açısını anlamak için bu romandaki karakterlerin ve mekânlarla olan ilişkilerinin analiz edilmesi önemlidir.

Dışa Yolculuk başlığı bir yandan gerçek anlamda uzaklara yapılan bir seyahate işaret ederken öte yandan bu seyahatin kişinin kendi sınırlarını aşıp, dış dünyaya açılması, bu dünyayı anlayıp, benliğini konumlandırma çabasının irdeleneceğini ortaya koyar. Woolf bu şekilde iki anlamlı bir başlık kullanarak karakterlerin geçireceği değişime işaret etmektedir. *Dışa Yolculuk* Woolf'un daha sonra yazacağı eserlerden anlatım tekniği olarak farklılık gösteren bir roman olsa da toplumsal eleştiri ve bireyin iç dünyasını yansıtmaya çabası açısından benzerlikler taşır. Zamanın karakterlerin zihninde deneyimlendiği şekliyle aktığı modernist romanın aksine (Parsons 109) *Dışa Yolculuk*'ta zaman çizgisel olarak, olay örgüsünü takip ederek ilerler. Joanne S. Frye "The Voyage Out: Thematic Tensions and Narrative Techniques" başlıklı makalesinde romanın "durum romanı" (novel of manners) tarzında olması ve karakterin gelişim, değişim sürecini ele alan *Bildungsroman* özelliklerine sahip olmasıyla geleneksel roman statüsüne girdiğini belirtir (Frye 402-403). Ne var ki, Michael Whitworth *Dışa Yolculuk*'un *Bildungsroman* özelliklerine sahip olsa da bu türün erkek egemen bakış açısı nedeniyle kadın hayatının gerçekliklerini yansıtmada yetersiz kaldığını; kısıtlayıcı çevre, sert baba figürü ve yetersiz eğitim gibi unsurlar ortakken kadının bu koşullardan

¹⁷ Taslağı 1908 yılında bitmiş olan *Dışa Yolculuk* için tasarlanan ilk isim *Melymbrosia*'dır. Daha fazla bilgi için Louise A. DeSalvo'nun *Virginia Woolf's First Voyage: A Novel in the Making*'e bakılabilir.

kurtulmak için kaçma şansının daha az ve evliliğin yollarını tıkaması nedeniyle başarıya ulaşma imkânının daha kısıtlı olmasının anlatıyı trajik bir sona yönlendirdiğini belirtir (Whitworth 100). Edebi türlerin tanımlarını değiştirip, sınırlarını genişletmeyi amaçlayan Woolf'un *Bildungsroman* türüne eleştirel bir yaklaşım içinde olduğu ve bu türe yenilikler kazandırdığı düşünülebilir. Bu anlamda *Dışa Yolculuk* Woolf'un deneysel edebi yaklaşımını da ortaya koyar. *Deniz Feneri*'ne yazmış olduğu "Giriş" bölümünde D.M. Hoare de *Dışa Yolculuk*'un *Deniz Feneri*'yle birlikte Woolf'un sanatının merkezinde olduğunu ve ilk romanın sonradan işlenecek konuların kaynağını oluşturduğunu iddia eder (Hoare viii). "Var olma anları" olarak adlandırılacak kavrama anlarında hayata bakışın değiştiği ve zihinsel yolculuğunun ilerlediği görülür.

Bakış açısının dar perspektiften daha geniş bir perspektife kaydırılmasıyla mekânın algı üzerindeki etkisi ve nesnelerin ve mekânların daha büyük bir olgunun parçası olduğu fikri işlenir. Bu amaç doğrultusunda roman Londra'da sokakta yürüyen bir çiftle başlayıp, İngiltere'den giderek uzaklaşan bir anlatıya geçer. "Strand¹⁸'den Embankment'¹⁹a giden sokaklar çok dar olduğundan, en iyisi bu sokaklardan aşağı kol kola yürümemektir. Israr ederseniz, mahkeme kâtipleri uçarcasına sıçrayarak çamura basmak zorunda kalır; genç sekreter hanımlar arkanızda kıpırdaşıp dururlar. Güzelliğin umursanmadan gelip geçtiği Londra sokaklarında cezayı ayrıksılık çeker [...]" (Woolf 1) ifadeleri Londra'da hızlı bir şekilde akan yaşamın odak noktasına alındığını ve Londra'nın sosyal yapısını yansıtan bir imgelemin kullanıldığını gösterir. Bu paragraf aracılığıyla Woolf detaylı bir tasvir yapılmadan da mekânlar hakkında bilgi verilebileceğini göstererek edebi anlayışı ile ilgili ipuçları da sunmaktadır. Tek bir sokakla başlayan anlatı gittikçe daha geniş bir mekânsal kapsama sahip olacaktır;

¹⁸ The Strand: Londra'da, Thames Nehri'nin kuzeyinde bir cadde.

¹⁹ The Embankment: Londra'da, Thames Nehri'nin kuzey kıyısı boyunca uzanan set ve kaldırım.

anlatıda önce limana odaklanılıp ardından geminin açılmasıyla İngiltere topraklarına uzaktan bakılır ve açık denize açılarak anlatı mekânsal olarak gittikçe genişler.

Bu anlatı tekniğine benzer bir şekilde, içerik olarak da anlatının belirli eşiklerden geçerek ilerlediği, ancak bu yolculuğun karakterin iç dünyasına doğru yapıldığı görülür. Bu eşikler romanı Güney Amerika'ya yapılan seyahat öncesi süreçteki denetim altında olan ve sınırlar içerisindeki hayat (denizde geçen zamanla birlikte), Güney Amerika'da geçirilen zaman esnasında başlayan sorgulamalar ve son olarak kişisel istekler ve beklentilerin oluşması olarak üç bölümde incelemeyi mümkün kılar. İncelemenin ilk kısmı olarak görülebilecek Güney Amerika'ya yapılan seyahat öncesinde Rachel'in çevresinde bulunan insanların gözlemleri aracılığıyla çıkarımlar yapılabilir. Bu anlatım tekniğinin Rachel'in iç dünyasını yansıtmaktan uzak, başka karakterlerin ve anlatıcının fikirlerine göre şekillenmesi Rachel'in toplumsal normların belirlediği, “normalleştirilen” bir hayat sürdüğü ve kalıpları kırmaya hazır olmadığı anlamına gelir. Helen'in gözlemleri sonucu yaratılan algı Rachel'in güzellikten yoksun olduğunun, tepkisiz, zayıf ama sorgulayan gözlerle baktığının ve kendini doğru sözlerle ifade edemediğinin anlaşılmasını sağlar (17). Aynı şekilde Willoughby Vinrace'de Rachel'in kendi kızı olmasına rağmen onu övmeyişini, gözlerinin su gibi ifadesiz oluşunu ve aklının başka yerlerde oluşunu ifade etmektedir (17). Bu gözlemlere bakıldığı zaman Rachel'in içinde olduğu ortama ait hissetmediğini ve toplumun beklentilerine göre hareket etmeye çalışsa da bunları içselleştirmedikçe anlamak mümkündür. Helen ile Mr. Pepper hakkında konuşurlarken “büyüklerin olguları duygulara yeğlediklerine inandığından, olgulara sığındı” (16) ifadesi Rachel'in çevresindeki insanların beklentilerine göre hareket ettiğini göstermektedir.

İktidarın uygun bulduğu bilgiler doğrultusunda düşünebilen ve bunların belirlediği sınırlar içerisinde ilişki kurabilen bir karakter olarak Rachel halalarının kontrolü altında yaşaması ve hayata dair bilgiye erişiminin engellenmesi nedeniyle bir hapis hayatı sürmüştür. Bu hayat tarzı İngiltere için tekil bir durum olmaktan çok geneli yansıtmaktadır. Anlatıcının geminin İngiltere’den uzaklaştıkça İngiltere’nin yalnızca bir ada olarak görünmekle kalmayıp, insanların hapsediği bir ada olarak görünmeye başladığını ve kara, geminin görüş alanının dışında kaldığında, İngiltere halkının tamamen dilsiz olduğunun ortaya çıktığını dile getirmesi ile bu hapsedilmişliğe gönderme yapılır (31). Çok az sakiniyle bütün gün, bomboş bir evrende yolculuk yapan, erkekleri tanımayan bir bakire, bir gemi olarak kendine ait bir yaşamı olan ve gücü ve saflığı içinde bütün güzel şeylere benzetilebilecek (31) gemi Rachel’in simgesel temsilidir. Woolf İngiltere’nin bir ada olarak yalnızlığından ve insanların kendi dünyalarına hapsedilmelerini ele aldıktan sonra açık denizlere açılan gemi imgesiyle ve dünya vatandaşı olma düşüncesiyle okuru aidiyet duyguları hakkında düşündürmeyi amaçlamaktadır. “Erkekleri tanımayan bakire” ve “bir gemi olarak kendine ait yaşamı vardı” tabirleriyle de yeni bir hayatın başlangıcına işaret edilmektedir. Bu anlamda romanın bu kısmında Woolf yeni bir kültürle tanışmanın, bakir topraklara adım atmanın İngiltere gibi toplumsal kurallar ile çerçevelenmiş topraklarda büyüyen insanlar üzerindeki etkisinin olumlu olacağı izlenimini vermektedir.

Dışa Yolculuk’ta toplum kurallarına uymasını ve zihinsel sınırlarını kabullenmesini sağlayacak eğitimiyle Victoria dönemi eğitim sistemi eleştirilerek genç kızların aldığı eğitimin zayıflığı gözler önüne serilir. Rachel on dokuzuncu yüzyılın sonlarında eğitim gören zengin ailelerin kızları gibi eğitilerek, her hafta düzenli ders almış olmasına rağmen tam olarak bildiği hiçbir konu olmayan (30), kendine söylenen her şeye inanma eğiliminde, bilimsel konularda ve modern hayat hakkında fikir sahibi

olmayan bir bireydir (30). Buna ek olarak ailenin tek çocuğu olması nedeniyle halalarının gösterdiği aşırı ilgi ile büyümüş, kendi yaşıtı olan arkadaşları olmamıştır. Eğitimin kadınlara sunulan bir lütuf olarak yansıtıldığı ataerkil toplum bağlamından ele alındığında, Rachel o dönemde İngiltere’de yaşayan genç kızların çoğunluğunu temsil etmektedir. Hayat deneyimi ve insan ilişkileri zayıf olan, bilimsel ve edebi anlamda kendini geliştirememiş bir insan olarak dar anlamda kadınları simgelemektedirken, özgürce düşünememesi, sorgulayamaması ve kendini ifade edemeyişi nedeniyle de geniş anlamda İngiltere’de hapis hayatı yaşayan ve gittikçe dilsizleşen bütün insanları simgelemektedir. Kurumsal ilişkilerin ve kültürel unsurların oluşturduğu düşünce kalıpları dışında kendine ait düşünceler geliştirebilmesini sağlayacak bir eğitim almamış olması nedeniyle özgün bir kimliğe sahip olamamıştır. Frye’in vurguladığı üzere, her ne kadar Rachel’in kimlik “arayışı” ergenliği nedeniyle kısıtlanıyor olsa da, Rachel bilinç düzeyinin ilerlemesini sağlayan anlar deneyimlemektedir (ilk öpücüğü, çevresinin gelişmesi, aşk hakkında daha fazla deneyim kazanması, bu deneyime karşı açık fikirliliği ve ölümcül hastalığı gibi) (Frye 404). Rachel’in özgünlüğünü arttıracak yeni deneyimlere açıklığı ve bu deneyimlerle dünyayı algılayışının değişmeye başlaması romanın bir karakterin kişisel deneyimlerini aktarırken aynı zamanda toplum yapısı ve evrenle ilgili gerçekliklerin Rachel’in bilinç süzgecinden geçirilerek aktarılmasından oluşan fizikötesi düzlemde yer almasını sağlar (404). Rachel’in merkezi konumu bir birey olarak öznenin varlığını anlamlandırması ve öznenin kozmik birlik içinde dağılması (bu birliğin bir parçası olması) karşıtlığının oluşmasını sağlar (Frye 403). Romanın mekanizmasını oluşturan bu karşıtlık, karakterin içinde bulunduğu durumdaki kişisel düşünce ve tepkisinden daha büyük ve karmaşık kozmik birliğe, evren anlayışına doğru geçen bir anlatım inşa eder. Anlatıcının bakış açısının en güçlü olduğu kısımları yaratan imgelemler Woolf’un özelden genele geçen bakış açısını yansıtmasını, tematik

karşıtlıkları oluşturmasını kolaylaştırmış ve mekânın işlevsel önemini arttırmıştır. Böylece Rachel'in değişimlerini tetikleyen deneyimler Woolf'un toplumsal eleştiri yapmasına imkân tanıyan geniş bir perspektif oluşturmasını sağlar ve anlatının seyri hakkında da ipucu verir.

Rachel'in zihinsel dünyasının sınırlarını genişletmesini ve bireysel deneyiminden yola çıkarak kadınlar hakkında daha geniş bir perspektif kazanmasını sağlayacak, kişisel ve kozmik uyum karşıtlığının ilk örneği sayılabilecek durum ise Mr. ve Mrs. Dalloway'in gemideki yolcular arasına katılmasıdır. Woolf'un *Mrs. Dalloway* adlı romanında da karşımıza çıkacak olan ve başka öykülerinde de yer alan Mr. and Mrs. Dalloway karakterlerinin anlatıya katılmasıyla Rachel'in iç dünyası hakkında fikir edinilmeye başlar. Lisbon'dan gemiye binen Mr. ve Mrs. Dalloway Rachel'in genişlemeye başlayan dünyasına katılan ilk insanlar olurlar ve Woolf bu iki karakteri Rachel'in düşüncelerini harekete geçirmek için kullanır. Bir erkeğin ilgisini tatmak, cinselliğin farkına varmak, ideolojiler, devlet politikaları, edebiyat ve müzik gibi konular üzerine yapılan konuşmalar sonucunda Rachel düşünmeye ve sorgulamaya başlar. Bu karakterler sanılanın aksine Rachel'in hayata ilgi duymayan, düşünemeyen, sorgulayamayan bir birey olmadığını gösterir. Böylelikle Woolf Mr. Dalloway karakterinin kadınların oy kullanma hakkı üzerine düşünceleri aracılığıyla İngiliz toplumunun kadınlara olan yaklaşımını da eleştirir. Clarissa Dalloway bir kadın olarak roman, müzik ve aşk gibi daha romantik, duygusal konulara yönelirken, Richard Dalloway ideoloji, güç ve toplumsal yargıları temsil eder. Bu iki karakter ideolojinin aygıtları, toplumun değer yargılarını aktaran araçlar olarak görülebilir. Keza Richard Dalloway'in İngiliz devleti için bilgi toplamak üzere bu seyahate çıkmış olması da devletin insanların olduğu her yerde olacağını, çünkü düşüncelerle varlığını sürdürdüğünü gösterir. Rachel'in bu süreçte bulunduğu mekânın deniz olması gözden

kaçırılmaması gereken bir detaydır. Ulus ötesi olan ve gözle görülür sınırları olmayan denizler aynı zamanda akışkan olmaları nedeniyle de sabitlikten uzak mekânlardır. Belirli bir kültürün sosyal yapısına göre şekillenmemiş alanlar olarak özgür düşüncenin ortaya çıkmasını teşvik etmektedirler. Fakat böyle bir mekân içerisinde Rachel'in Mr. ve Mrs. Dalloway ile karşılaşması ile birlikte yolculuk esnasında İngiliz donanmasına ait gemilerin görülmesi Rachel'in bu ideolojilerin etki alanından henüz uzaklaşamamış olduğunu düşündürmektedir.

Rachel'in değişim sürecinin ilk aşaması olan gemi seyahatinde Mr. Dalloway ile geliştirdiği yakınlık aracılığıyla aşılmaya çalışılan ilk sınır kadınların toplumsal konumu ve kadın bedeni ve cinselliği hakkında edinmiş olduğu fikirlerdir. Kadınların cinsellik deneyimi Rachel'in Mr. Dalloway ile öpüşmesi sonucu gün yüzüne çıkarılır ve kadınların hayatın gerçeklerinden soyutlanmış yaşam tarzına da eleştirel bir tutum sergilenir. Mr. Dalloway'in öpmesinin ardından Rachel yaşamın onun için hiç tahmin etmediği sonsuz olasılıklar içerdiğini (Woolf 73) düşünür. Hakkında hiçbir fikri olmadığı bu hayat tarzıyla ilgili ilk izlenimini oluşturur. Dalloway'lerin gemiden ayrılmasının ardından Helen'la yaptığı konuşma sırasında da kadın hayatının erkek bakış açısına göre şekillendirilmiş olduğunu anlar. Sokakta yalnız yürüyememesinin sebebi dâhil binlerce davranışın sebebinin ataerkil toplumsal yapı olduğunu anlayınca büyük bir şaşkınlık ve kızgınlık hisseder. Bunun üzerine ise "Bu yeni ışığın altında yaşamını ilk kez, sürünen, kuşatılmış bir şey olarak görüyordu; yüksek duvarlar arasında ihtiyatla güdülen, şurada yönü değiştirilmiş, burada karanlığa daldırılmış, köreltilmiş, sonsuza dek sakatlanmış bir şey – elindeki tek şey olan yaşamı – binlerce söz ve eylem, onun için apaçık oluvermişti" (88) şeklinde düşünür. Toplumsal alanda hâkim ilişki türlerinin ve yapılarının cinsiyet üzerindeki etkisini ilk kez fark eden biri olarak Rachel deniz gibi ya da rüzgâr gibi, başka her şeyden farklı, hiçbir şeyin içine

karışıp yitmeyecek, gerçek, sonsuz bir şey olarak kendi kişiliğine sahip olabilme ihtimaline karşı heyecan duyar. Kendi olabilme şansına sahip olmayı şaşırtıcı bulan Rachel'in Helen'le olan konuşması esnasında “Sana rağmen, Dalloway'lere, babama, halalarıma rağmen, bunlara rağmen?” (91) derken devlet adamlarının resimleriyle dolu bir dergi sayfasını işaret ettiği görülür ve kadın yaşamını kontrol altında tutmayı hedefleyen toplumsal, ideolojik ve politik unsurlara dikkat çekilir.

Rachel'in değişim sürecindeki ikinci aşama olarak görülebilecek Güney Amerika'nın mekânsal anlamda örtük olarak okura sundukları ise İngiltere'nin emperyalist yönüne karşı bir eleştiri olarak yorumlanabilir. Woolf, dört haftalık yolculuğun ardından karaya ulaşmalarını anlatırken ulaştıkları toprakların üç yüz yıl önce kolonileştirilmiş olmalarına rağmen hala bakir kalmalarını da ekleyerek İngiltere'nin emperyalist yönüne de dikkat çekerken bir yandan da bu topraklar ile Rachel arasında da benzerlik oluşturmaktadır. Deniz yolculuğunun sona ermesiyle Rachel'in bakış açısı tümüyle değişmiştir (96) ve Woolf ulaştıkları toprakları “ülke henüz bir peçenin ardındaki bakir bir topraktı” (97) şeklinde tanımlayarak Rachel ile ulaştığı mekân arasında bir analogi kurmaktadır. Erkeklerin yönetmekte olduğu bir dünyada benliğini tanımaya çalışan bir karakterin yine erkekler ve onların oluşturduğu ideolojiler tarafından sömürülen topraklar arasında kurulan bu analogi Rachel'in bu değişimi gerçekleştirmek için ihtiyaç duyduğu özgürlük alanına sahip olamayacağına işaret etmektedir. Bunun yanı sıra, Woolf yüzyıllardır sömürülen topraklardaki İngiliz varlığını ele alırken içinde yaşadığı dönemi de şu şekilde eleştirmektedir: “Hepsi de Britanya İmparatorluğu'nun genişlemesini destekler görünüyordu; Birinci Charles'ın zamanında Richard Dalloway gibi adamlar olsaydı, haritanın o çirkin yeşil yerleri şimdi kuşkusuz kırmızı olurdu. Ama o çağın siyasi zihniyetinin düşgücünden yoksun olduğunu varsaymak gerekir [...]” (97). İngiliz koloniciliği ile ilgili bu görüşün ulaşılan

topraklar hakkında bilgi verme amacı taşıdığını düşünmek mümkünken aynı zamanda yüzyıllardır sömürülen kadınların durumu ile de benzerlik kurma amacı taşıdığını düşünmek de yanlış olmayacaktır. Rachel'in örnek teşkil ettiği kadınlar da tıpkı bu bakir topraklar gibi yüzyıllardır sömürülmekte, yabancılaştırılmakta ve en sonunda değersizleştirilmektedir.

Güney Amerika'ya varmalarının ardından Rachel'in sorgulamalarının derinlik kazandığı görülür. “Hakikat nedir? Bütün bunlardaki hakikat nedir?” (137) sorusunun cevabını arayan Rachel kendisine ait bir odası olmasını ister ve bu odaya sahip olmanın getirdiği kısıtlı özgürlük onun daha çok düşünmesini ve sorgulamasını sağlar. Woolf'un ilk romanında kadınların kendilerine ait odalarının olmasına atfedilen bu önem ileriki dönemlerde yazdığı eserlerinde görülecek ve *Kendine Ait Bir Oda*'da daha detaylı bir şekilde tartışılacaktır. Bu yeni mekânda kaldıkları süre boyunca Rachel hayatı sorgulamakta ve “Ve yaşam, yaşam neydi? Yüzeyin üzerinden geçip gözden kaybolan bir ışık yalnızca, tıpkı zamanla kendisinin de gözden kaybolacağı gibi, oysa odadaki mobilyalar kalacaktı” (138) ifadesinde görülen, daha sonra *Deniz Feneri*'nde de irdelenecek olan insanlar var olmasa da, içinde bulunulan mekânın, nesnelerin var olmaya devam edeceği fikrine sahiptir.

Rachel'in kendini tanıma süreci Güney Amerika'da tanışmış olduğu İngiliz grup aracılığıyla hız kazanmaktadır ve ilkleri deneyimlemesini sağlamaktadır. Bu grup içerisindeki Mr. Hewet ile arasında oluşacak duygusal yakınlaşma daha önce hiç deneyimlemediği hisler yaşamasını sağlayacak, erkek dünyasını biraz daha yakından tanıma fırsatı oluşturacak ve romantik aşk düşüncesinin erkeklerin kadınlar üzerinde denetim kurma aracı olduğuna yönelik fikirler geliştirmeye başlayacaktır. Bu noktada önemli olan durum ise Woolf'un İngiliz topraklarından oldukça uzak olmalarına

rağmen, yine bir grup İngiliz bir araya getirmesi ve Rachel'ın hayatında önemli rol oynayacak olan insanların yine İngiliz olmasıdır. Güney Amerika gibi oldukça farklı bir mekâna gitmiş olmanın olumlu etkisi bir yana bırakılacak olursa Woolf değişim isteği içinde olan Rachel'ı yine İngilizlerle bir araya getirerek aslında İngiliz topraklarından çok da uzaklaştırmış sayılmamaktadır. Rachel Güney Amerika'da batı kültürünün edebi eserlerini okuyup, İngiliz kültür ve düşünce yapısına sahip insanlarla vakit geçirmektedir. Woolf bir yandan Rachel karakterini farklı bir mekânda anlatarak, İngiliz topraklarından uzaklaşmanın onun değişimini başlattığını işaret ederken öte yandan hayat hakkında sorgulama yapıp, bakış açısını geliştirebilmek için tekrar İngilizlere muhtaç etmekte, aydınlanmanın ancak köklü bir kültüre ve geleneğe sahip İngiliz düşünce yapısından orataya çıkabileceği izlenimini yaratmaktadır. Bu anlamda Woolf'un yaşadığı toplumu eleştirse de batı kültürünü ve bu kültürde yetişmiş olan insanları ön plana çıkardığını iddia etmek yanlış olmayacaktır.

Woolf Rachel'ı içinde bulunduğu mekân ile daha yakın bir iletişime sokarak düşüncelerinin gittikçe derinleşmesini sağlar. Mr. Hirst ve Mr. Hewet ile tanışmasının ardından ve Mr. Hirst'e kendisini eğitimsiz bir kadın olduğu için küçümsemesinden dolayı sinirli olmasına rağmen onun önerdiği gibi Gibbon'ı okuma isteği Rachel'ın yeni tanışmış olduğu dünyaya ayak uydurma konusundaki isteğini göstermektedir. Önünde açılan bilgi olasılıkları karşısında duyduğu heyecanın yanı sıra bu heyecana sebep olan ve “duyguları kendisinininkilerle aynı kurala uyan” Mr. Hirst ve Mr. Hewet hakkında akıl yürütememenin yarattığı gizem de görülür (192). Bu heyecanın nedenini anlamaya çalışarak Rachel kendi iç dünyasına odaklanmakta ve bunun sonucunda “Âşık olmak nedir?” (192) diye sorarak aslında âşık olmaya başladığını kendisine itiraf etmektedir. Bir erkeğe karşı duygularının olabilecek olması ona kadınlığını hatırlatmaktadır. Bu

anlamda Rachel’ın yürüyüş yaparken karşısına çıkan ağaç hakkındaki görüşleri metaforik olarak “aşk”ı temsil etmektedir.

Bir ağaç girmeseydi, yoluyla ilgili tüm bilgiyi yitirene dek böyle yürüyebilirdi, geçmekte olduğu patikayı kesecek biçimde büyümediği halde ağaç onu, dalları yüzüne çarpmışçasına etkileyerek durdurdu. Sıradan bir ağaçtı, ama ona öyle tuhaf görünmüştü ki dünyadaki tek ağaç bile olabilirdi. [...] Yaşamı boyunca ona yetecek görüntüyü sağlamış olduğundan ve yaşamı boyunca o saniyeyi olduğu gibi koruyacağından, ağaç bir kez daha sıradan ağaçların safına düştü; artık onun gölgesine oturup altında büyüyen ince yeşil yapraklı kırmızı çiçekleri toplayabilirdi. (Woolf 191-192)

Ağaç imgelemine Mr. Hewet’i simgelediği, yolun ise Rachel’ın kadın olarak kendi kimliğini ve hayatı sorgulama sürecini temsil ettiği düşünülebilir. Rachel kadın olarak iktidar mekanizmalarının günlük davranışlarını ve düşünme şeklini etkilediğini kavrayabilmiş ve bu sınırları yıkmaya yönelik sorgulamalara başlamışken Mr. Hewet’a duyduğu ve olasılıklarla dolu hisleri yolunu kesmiştir. Alıntıda da belirtildiği gibi, her ne kadar ağaç serpilmemiş olsa da, Rachel’ı var eden söylemin olumladığı bir seçenek olması nedeniyle cazip gelmektedir. Ağacın altında oturup çiçekleri toplama isteği ise bu duyguların sonuçlanarak, yeniden üretime katılımı sağlayacağı anlamına gelir. Kısacası Rachel erkekten kadına uzanan tahakküm ilişkisini meşrulaştıran evlilik ve aile kurumunun ayakta kalmasını sağlayacak, iktidarın kadınları ötekileştiren söylemlerini sürdürmesini sağlayacak yolu seçmiştir. Bununla beraber, ağaç yolunu kesene kadar Rachel’ın doğayla bütünleştiğini hissederek yoluna devam etmiş olması yaşadığı evrenle bir uyum içine girme yolunda olduğunu düşünmeyi mümkün kılar. Bu bütünleşme halinin ağacın varlığıyla sona ermesi ve Rachel’ın o an ağacın tekilliğine odaklanması ise bireysel kimlik arayışını gösterir.

Woolf, Hewet ve Rachel'in ormandaki bir uçurumun tepesinde deniz karşısındaki konuşmaları aracılığıyla mekânsal bir anlatı kullanarak Rachel'in iç dünyasını daha yakından göstermektedir. Zira Rachel ve Hewet'in konuştukları mekân bir uçurumun kenarında, uçsuz bucaksız ama sakın denize bakıp, denizin içindeki hayvanları görece kadar berrak bir suyun yakınındadır. Karakterlerin berrak, sakın bir deniz kenarında ama uçurumun üstünde olması bir yandan birbirlerine karşı samimiyetine, saflığına işaret ederken aynı zamanda âşık olarak aslında kendilerini bir uçurumun kenarında, riskli bir konumda buldukları da ima edilmektedir.

Romanda şu cümleyle de belirtildiği gibi: “Dünya doğduğunda da böyleydi, o zamandan bu yana böyle kalmıştı. İnsanoğlu büyük olasılıkla bu suları sandalla ya da bedeniyle hiç yarmamıştı. Rachel bir itkiyle, bu ebedi huzuru bozmaya karar vererek, bulabildiği en iri çakıl taşını suya fırlattı.” (232) Woolf, Rachel'in uzun süren sessizliğini, “huzurunu” Hewet'a âşık olmasıyla bozmaktadır. Rachel kendi isteğiyle sakın sulara taş atmış, bedenin isteklerinin farkına varmıştır (“Onu öpmek istiyordu” (241)) ve bu taşın yarattığı dalgaları hem o hem de Hewet izlemektedirler. Âşık olmanın yanı sıra, Rachel'in İngiltere'deki hayatını anlattığı kısım Rachel'in romandaki en uzun konuşmasıdır ve hayatı hakkında açık olarak ilk defa bu kadar uzun düşünmektedir. Bu farkındalık süregelen sakinliğin bozulmasına neden olacaktır. Bu nedenle Woolf Rachel'in sakın, güzel ve huzur veren bir günde bir uçurumun kenarında bu farkındalığa ulaşmasını sağlamıştır. Bu değişim Woolf tarafından içinde bulundukları mekâna şu şekilde yansıtılır: “Ansızın bastırıveren bir neşeyle başını kaldırıp baktı; zevkten irileşmiş gözlerle Terence'e bakarken arkalarında gökyüzünün uğradığı şekli fark etti. Elle tutulur mabi gün soluklaşarak daha uçuk, daha göksel bir maviye dönüşmüştü; bulutlar pembeydi, çok uzaklarda toplaşıp birbirlerine yaklaşmışlardı [...]” (245).

Woolf Rachel'in sorgulamasını Santa Marina'da kalan diğer İngilizler ile olan ilişkisi ile devam ettirmektedir. Woolf'un burada sergilemiş olduğu karakterler İngiltere'de yaşayan insanların temsilidir adeta. Bu insanlarla geçirilen vaktin ardından çevresindeki insanların beyhudeliğini fark eden Rachel insanların bir rüyanın peşinde olduğunu anlar. Kilisede geçirdiği vakitle perçinlenen bu farkındalık sonucunda dine ve kiliseye olan inancını da yitirip insanoğlunun gerçeklikten uzak, bir rüyada yaşadığının ayırdına varır. Mr. Bax'ın İngilizlerin kolonicilikte başarılı olmalarının sırrının yerlilere kibar davranmakta yattığını düşünmesi, İngilizlerin koloniciliğinin kilise tarafından sorgulanmaması ve yerli insanların kibarlıkla yaklaşılması gereken insanlar olduğu fikrini benimseyen küçümseyici yaklaşımın farkına varması Rachel'in dine bakışını değiştirir. Bu köklü değişim sonucunda düşünmenin çözüm olmadığını ve insanın fiziksel olarak bir şeyler yapması gerektiğine karar verir (262). Toplumsal normları teker teker kırarak ilerleyen anlatının seyri bu kararın ardından değişir. İktidarın ideolojik aygıtları, toplumsal cinsiyet ilişkileri ve din gibi toplumsal kurumlar hakkında farkındalık oluşturulmasının ardından mekânsal anlamda bir değişiklik olarak Amazon nehrinde bir gezi olay örgüsüne dâhil edilir. Joseph Conrad'ın *Karanlığın Yüreği*'ni (1899) andıran bir nehir gezisi ile Rachel ruhunun derinliklerine inecek ve hayatını derinden etkileyecek bir değişikliğe daha atılacaktır. İnsanların bir şeyler hissetmekten uzak olduğunu, kimsenin aslında hayatı yaşamadığını, dünyanın kötülüklerle dolu olduğunu ve bunun ızdırap verdiğini belirten (266) Rachel'in Londra'dan gemiye binen deneyimsiz, insanları ve erkekleri tanımayan, düşüncelerini ifade edemeyen kız olmadığı anlaşılmaktadır.

1899 yılında yazılmış olan *Karanlığın Yüreği*'ne gönderme yapar nitelikte mekânsal anlatılar içeren bu nehir gezisi Woolf'un insanlık ile ilgili karanlık bakış açısını sergiler ve mekânın karakterlerin psikolojik durumu üzerine etkisini yansıtır:

“Gecenin yüreğine doğru yol alır gibiydiler, çünkü ağaçlar önlerini kapatıyordu ve dört bir yanlarında yaprakların hışırtısını duyabiliyorlardı. Muazzam karanlık olağan etkisini gösterdi, seslerin cılızlaşıp söylenenlerin önemsizleşmesi tüm iletişim arzularını alıp götürdü [...]” (299). Karanlık içinde nehirde ilerlerken kendi karanlık yanlarına yaklaştıkça iletişim isteği azalır. Kelimelerin yetersiz olması, içinde bulundukları karanlığın tarif edilemez oluşundan kaynaklanır. Bireyin iç dünyasına giderek yaklaşmasının yarattığı rahatsızlık Helen’in vurguladığı “çıplaklık sorunu” ile öne çıkarılır ve standart toplumsal davranış biçimlerinden uzaklaşıldığını gösterir. Helen böyle bir gezinin insanı diğerlerinin gözünde daha çıplak bir hale sokacağını düşünmekte ve bundan rahatsız olmaktadır. Karanlıkta nehirde ilerlerken de yarı uyur vaziyette olsalar ve karanlık nedeniyle görünmüyor olsalar da Helen kendini açıkta kalmış, adeta çıplak gibi hissetmektedir (299). Bu da Woolf’un karanlık içerisinde ilerledikçe insanların iç dünyalarının keşfedilmesi istenmeyen, gizli noktalarına doğru ilerledikleri düşüncesini sunmak istediğini gösterir. Buna ek olarak karakterler ormanın içinde, nehir boyunca ilerledikçe batı kültüründen, İngiltere’nin oluşturduğu iktidar alanından giderek uzaklaşmaktadırlar. İktidarın oluşturmuş olduğu doğrulardan uzaklaşmak kişinin dayatılan kimliğinden uzaklaşması anlamına da gelir. Bu durum bulundukları topraklarda iktidar ilişkileri olmadığı anlamına gelmez. Yalnızca karakterlerin doğrularını şekillendiren normlardan ve söylemlerden, bunların sürdürülmesini sağlayan toplumsal kurumlardan uzaktırlar.

Rachel ve Hewet’in verdikleri molada dürtülerine göre hareket etmeleri kendi iç dünyaları ile baş başa olmalarını sağlar. Ormanda yürürken teknede başlamış olan iletişimsizlik hali devam etmekte, konuşamamanın yanı sıra içinde bulundukları sessizlik düşünememelerine yol açmaktadır. Bu sessizlik anı ikilinin birbirini sevdiklerini itiraf etmeleri ile son bulur ve Rachel ve Hewet ormanın derinliklerinde,

insanlardan, seslerden, medeniyetten uzak bir mekânda, iç dünyalarını birbirlerine açabilirler. Kelimelere ihtiyaç duyulmadan, ortak bir deneyim aracılığıyla kurulan bu iletişim sessizliğin yaratmış olduğu bir paylaşımdır. Bu temel paylaşım Hewet’in bireylerin iç dünyasını, açık yüreklilikle sunulamayacak şeyleri ortaya koymanın yolu olarak gördüğü sanat aracılığıyla “sessizlik” hakkında olacak bir roman yazma fikri ile örtüşür (262). Böylece sanat eseri kişisel isteklerin yerine getirilmesinden çok bir bütünlük yaratmış olacaktır. Rachel ve Hewet’in birbirleriyle ve bulundukları mekânla kurdukları bütünlüğün ele alındığı bu bölüm karamsar bir mekânsal anlatım ile sonlandırılarak gelecekte olacaklar adına önseme (*foreshadowing*) yapılır. Bir peri masalının sona ermesine benzer nitelikte bir detay olarak köprünün üstündeyken köyden gelen çan sesi duyulur. Mekân olarak köprünün kullanılması da bir geçiş sürecinde oldukları anlamı taşımaktadır ve bu çan masalsi anlatının sona ereceğini simgeler. “Savurganca üzerlerine yağan karanlık, içlerinde yaşama dair pek az duygu bırakıyordu, karanlığın içinde birlikte orada duruyor olmaları dışında” satırları da olacakların habercisi olur (324). Rachel mekânsal değişim ile birlikte başlayan sorgulamaları ve deneyimleri sayesinde daha derin düşünmektedir; hayatı, dünyayı ve insanların dünya üzerindeki rolü üzerine çıkarımlarda bulunmaktadır. Benliğinin derinliklerine doğru yönelmiş ve gerçek arzularının farkına varmıştır. Fakat Woolf Rachel ve Hewet’in yeni hayatları hakkında karamsar bir mekânsal anlatım kullanarak bu karakterlerin içinde bulundukları durumun gerçekliğini ve devamlılığını sorgulamaktadır.

Woolf’un bu sorgulaması Rachel’in kendi yaşadıklarını gözden geçirip, hayatın bir sonraki adımın ne olacağını bilememekten ibaret olduğunu anlamasıyla devam eder. Hayatı ile ilgili sorgulamasını noktaladığını düşünen ve artık hayatın ne olduğunu anlar görünen Rachel’in ulaştığı bu nokta Woolf’un anlatısının değişmesine neden olur.

Koltuğunda otururken kendini şaşılacak kadar güvende hissediyordu; yalnızca danslı toplantı gecesini değil, bütün bir geçmişi sevecenlikle ve gülerek gözden geçirebilecek durumdaydı, sanki uzun zamandır bir sisin içinde dönüp durmuştu da şimdi tam olarak nereye döndüğünü görebiliyordu. Şimdiki konumuna erişmesini sağlayan yöntemler ona tuhaf gliyordu; en tuhaf yanları da onların kendisini nereye götürdüğünü o zamanlar bilmiyor oluşuydu. Tuhaf olan buydu, insanın nereye gittiğini ya da ne istediğini bilmemesi; bir şeyleri körü körüne takip ediyor, gizliden giliye acı çekiyordu, hep hazırlıksız ve şaşkındı, hiçbir şey bilmiyordu; ama bir şey bir diğerine yol açıyor, hiçlikten aşama aşama bir şey kendi kendine oluşuveriyordu; böylece insan sonunda sakinliğe, bu sessizliğe, bu keskinliğe ulaşıyordu, insanların yaşamak dedikleri de bu süreçti. (Woolf 352)

Yaşamın belirsizlikler içinde insanın başına gelen şeyler olduğu sonucuna varılması Rachel'in sorgulamasının sona erdiği izlenimi yaratmaktadır. Bağımsız bir birey olduğunu hisseden ve bunu Hewet'a duyduğu aşk aracılığıyla gerçekleştirdiğini, ilginç olan şeyin insanın başına ne geleceğini bilemiyor olması olduğunu düşünen Rachel bu düşünceyle örtüşecek şekilde ansızın hastalanıp kısa bir süre sonra hayatını kaybeder. Mekân değiştirerek, yeni insanlarla birlikte yeni deneyimler kazanan ve hayatı sorgulayıp benliğini anlamaya çalışan Rachel'in tam da bu sorgulamayı sonuçlandırmışken ölmesi birey olarak var oluşunu anlamlandırma sürecinin sonladığını gösterir. Romanın merkezi sayılabilecek bu ölüm kişisel olanla kişisel olmayanın, bireyle evrenin bütünleşme anıdır. E.L. Bishop "Toward the Far Side of Language: Virginia Woolf's *The Voyage Out*" başlıklı makalesinde Woolf'un "aşk" kelimesinin anlamını bireyin kendisi dışındaki olguları, düşünceleri bütünüyle kavramak olarak genişlettiğini; kişiler arasındaki aşkın bu büyük anlayışın öncüsü olduğunu ve algılama anları aracılığıyla bireyin yaşamın yüzeyi altındaki gerçekliği kavrayabildiğini iddia

eder (Bishop 346). O halde, Rachel ve Hewet aşkının bireyin parçası olduğu dünyayla bütünleşmesinde bir araç olarak kullanıldığı, bu aşkın yarattığı algılar sonucu evrenin gerçekliklerinin anlaşılmasının kolaylaştığı düşünülebilir.

Öbür yandan, hayatı sorgulayan ve toplumsal rollerin ayırdına varan bir kadın olarak Rachel'ın aslında kendisinden beklenen sonuca varamadığı iddia edilebilir. Zira hayat ve bireyin evrendeki konumu sorgulanıyor olsa da bu sorgulama Hewet'a duyulan aşka bağlanarak sonuçlandırılmış ve her ne kadar Rachel bağımsız bir insan olduğunu düşünse de kendisini bir erkeğin varlığıyla güvende hissedebilmiş ve kimliğini evlilik üzerinden oluşturmayı tercih etmiştir. Bu nedenle Rachel her ne kadar yaşadığı toplumu, insanları sorguluyor gibi görünse de, yaşamını toplumun ondan beklediği biçimde şekillendirmiştir. Yeni bir mekânda bulunması bakış açısını değiştirmiş olsa da, gittiği mekânda birlikte olduğu insanlar İngiliz kültüründen olduğu için, bu sosyal mekân onu toplumun beklentilerine göre hareket etmeye yönlendirmiştir. Bu noktada Woolf'un Güney Amerika'da İngiliz sosyal yaşantısını oluşturması, Doreen Massey'i Woolf'la ortak paydada buluşturur. Massey'e göre son zamanlarda coğrafyacıların tartışmalarının odağı olan konu mekânın tartışmaya açık, değişken ve kesinlik içermeyen bir olgu olduğudur. Mekânların değişken olduğu ve kesinlik içermediği düşüncesi mekânın sosyal ilişkiler sonucu oluştuğunu ve bu nedenle de canlı olduğunu iddia etmektedir. Mekânın tanımını belirleyen ise sosyo-mekânsal davranışlardır. Bu davranışlar güç ilişkileri ve ötekileştirmenin belirlediği çoklu ve değişen sınırlara sahip, örtüşebilen ve kesişebilen mekânları ortaya çıkarmıştır (Massey 4). Mekânın sosyo-mekânsal davranışlar doğrultusunda tanımlanabilmesi, İngiltere'nin mekânsal anlamda Güney Amerika'da da varlığını sürdürebilmesini sağlamaktadır. Mekânın toplumla kurulan etkileşim sonucu değişebilen bir olgu olduğu fikrinin görülebildiği roman her ne kadar geleneksel anlatım yöntemleriyle yazılmış olsa da, bireyin özne olarak kendini

anlamlandırma çabası ve kozmik birlik karşıtlığı temasının bu yöntemlerin esnetilmesini sağladığı ve anlatının derinlik kazandığı görülür.

Varoluşsal bir kimlik problemi yaşayan, kadın kimliğini anlamaya çalışıp, içinde yaşanılan toplumun değerleri üzerine düşünen kadın karakterin ardından Virginia Woolf *Jacob'ın Odası* (1922) ile bir erkek bakış açısı sunar. Kent yaşamının bireylerin özne olarak var olmasını engellediği toplumsal yapı içinde Jacob özne olmayı amaçlayan, topluma eleştirel bir tavırla yaklaşan fakat eril söylemin şekillendirdiği bir bakış açısına sahip ve güç arayışında olan bir karakterdir. İngiliz toplumunun ideolojik aygıtlarının şekillendirdiği bir erkek olarak Jacob ataerkil düşünce yapısından kopabilmiş bir karakter olmasa da toplumsal ilişkilere mesafeli bir tavrı bulunur. Bu eleştirel bakış açısı Woolf'un *Dışa Yolculuk*'ta açık olarak kullanmadığı, bireyin zihnine odaklanan anlatım tekniğinin ortaya çıkmasını sağlar. Ancak Deborah Parsons Woolf'un *Jacob'ın Odası*'ndaki anlatım tekniğiyle James Joyce'un Stephen Dedalus ve Dorothy Richardson'ın Miriam Henderson karakterlerindeki “egoistik” “bilinç akışı” tekniğinden uzak durmaya çalıştığını; böylece hem eski edebi gelenekleri eleştirdiğini hem de çağdaşlarının kullandığı yöntemle ilgili tereddütünü pratiğe dökmüş olduğunu belirtir (Parsons 70). Bu nedenle *Jacob'ın Odası* Woolf'un modernist anlatım yöntemlerini uygulamaya başlamasında ve yazar olarak kendi tarzını geliştirmesinde ilk adımdır.

Woolf'un modernitenin yaratmış olduğu, kent toplumuna ait bireyin varoluşsal problemlerini irdelemeye başladığı romanda Jacob'ın anlatısı ön plandadır. Fakat Stella McNichol'un *Virginia Woolf and the Poetry of Fiction*'da bahsettiği üzere Jacob Flanders bu entelektüel arayışın merkezinde olsa da, roman Clarissa Dalloway'in *Mrs. Dalloway*'in merkezinde oluşu gibi bütünüyle Jacob merkezli değildir (McNichol 39). Adından da anlaşıldığı gibi, roman Jacob'ın işgal ettiği zihinsel ve fiziksel mekânla

ilgilidir. McNichol’a göre bir yandan Cambridge ve Londra’daki odaları bulunurken ve bu odalar aracılığıyla Jacob’ın zihinsel yapısı anlaşılmalı çalışılırken, öte yandan Shakespeare, Homer, Byron ve hayatında önemli role sahip olan Bonamy ve Durrant gibi arkadaşlarının beslediği bir metafizik alan bulunur (40). Böylelikle Woolf yazınsal hayatında değişim noktası olan bu eserle mekânı fiziksel ve zihinsel mekân temelden ele alacağını da göstermiş olur.

Woolf Jacob’ın bir birey olarak toplumdaki konumunu anlama ve benliğini tanıma çabalarının anlaşılabilmesi için öncelikle ailesi ve içinde yaşadığı toplumla ilgili mekânsal anlatılar kullanmıştır. *Jacob’ın Odası*’nda anlatı arada kalmışlığı temsil eden sahil imgesiyle başlar. Bir yanda akışkan olan ve devinimi işaret eden deniz, öbür tarafta ise sabitliği temsil eden kumsal bulunması nedeniyle karakterlerin dünyasının değiştiği, iki farklı durum arasında kalındığı işaret edilir. Bu arada kalmışlık Jacob’ın annesi Betty Flanders’ın gözlerinin dolması sonucu çevresini kaotik bir şekilde görmesiyle bütünleştirilerek karakterlerin atlatmaya çalıştığı kötü deneyimlerle ya da kötü ruh haliyle ilintilendirilir: “[...] gözleri daldı, içlerine yavaş yavaş yaşlar doldu. Bütün körfez titreşti; deniz feneri sallandı; Mrs. Connor’ın küçük yatının direği güneşin altında bir mum gibi eğiliyordu sanki. Tekrar gözlerini kırıştırdı. Direk düzeldi; dalgalar gelgitlerine kavuştular; deniz feneri dimdikti; ama leke yayılmıştı” (5).

Romanın üçüncü kısmına kadar Jacob Flanders ön planda değildir, daha çok annesi ve yaşadıkları toplum ile ilgili anlatılara yer verilmiştir. Jacob’ın doğrudan anlatının merkezine alındığı yer ise trende Cambridge’e giderken karşısında oturan Mrs. Norman’ın bakış açısıyla olur. Mrs. Norman uzun uzun Jacob’ın kıyafetlerini, okuduğu gazeteyi ve duruşunu inceleyerek Jacob hakkında fikir edinmeye çalışır. Jacob Flanders’ın sosyal bir mekânda başka bir insan tarafından edinilen izlenimlerle

yansıtılması, insanların yargılayıcı tavırlarının ve peşin hükümlü düşüncelerinin bireyleri anlamada yetersiz olduğunu göstermektedir. Bunların yanı sıra, Jacob’ın başka bir insan tarafından romana tanıtılması onun henüz kendi cümleleriyle giriş yapabilecek bir karakter olmadığı izlenimini de yaratır. Bu detay ile Jacob’ın bir gelişim sürecine gireceği ve toplumla kurduğu aidiyet ilişkisini sorgulayacağını işaretleri verilir. Tren sahnesinin ardından Cambridge’de eğitim görmeye başlayan Jacob’ın odası tasvir edilerek karakter hakkında fikir verecek bir anlatım kullanılır ve eğitim süreci bir mekâna benzetilerek Jacob’ın eğitiminin hayata bakış açısını da değiştirdiği vurgulanır. “Şu anda, gözleri basılı harflere doğru kayarken, beyninin koridorlarından aşağı doğru ilerleyen nasıl da bir geçit resmi; düzenli, çevik, üstelik uygun adım ilerlerken küçük küçük kollarla güçlenir de, ta ki bütün salon, kubbe, ne dersiniz adına, düşüncelerle dolup taşınca kadar” (45) cümlesiyle mekân aracılığıyla Jacob’ın aydınlanma süreci yansıtılır. Romanın bu kısmında anlatının odak noktası olan odanın Jacob’ın zihnini temsil ettiğini iddia etmek yanlış olmayacaktır. Bu açıdan yaklaşıldığı zaman romanın başlığı da anlam kazanır; Jacob’ın odası onun hayatına ve zihnine ışık tutmaktadır.

“Mr. Bennett and Mrs. Brown” adlı makalesinde Bennett’in anlatı tekniğini eleştirmek üzere yaratmış olduğu sahneyi andıran tren sahnesinde Jacob’ın başka bir karakterin perspektifinden aktarılması ve ardından odasının tasviri aracılığıyla Jacob hakkında fikir edinilmeye çalışılması anlatı perspektifinin dışarıdan olduğunu gösterir. Virginia Woolf, *Modernity and History: Constellations with Walter Benjamin*’de Angeliki Spiropolou Woolf’un eserlerinde kadınların “dışlanmış” bireyler olarak yer aldığını, *Jacob’ın Odası*’nın anlatıcısının da bu tanımlamaya uymasıyla ana karakterin deneyimlerine dışarıdan bakıldığını ve Jacob’ın “gerçekliği”nin onun zihninde oluştuğu biçimde yansıtlamadığını belirtir (Spiropolou 68). Spiropolou kadın anlatıcının dışlanmışlığının erkek edebi türü olan *Bildungsroman*’ın ironik bir dille taşınmasına,

anlatının tasvirler, sahneler ve diyaloglarla kesintiye uğratılarak ilerlemesine ve anlatıcının her şeyi bilen tanrı rolünden bir karaktere indirgenmesini sağladığını ekler (69). Michael Whitworth ise anlatıcının mizojinist tavrı ve bu tavrın serbest dolaylı söylem nedeniyle Jacob'ın mizojinist tavrından ayırt edilememesi nedeniyle anlatıcının erkek olduğunu iddia eder (107.)

Bu anlatım tekniğinin ardından bakış açısının Jacob'ın zihnine kaydığı, doğrudan anlatım başlar. Woolf'un iki farklı edebi tekniği birleştirdiği metinde, Parsons'a göre tren sahnesindeki gibi, dışarıya ait bir bakış açısıyla karakter oluşturma tekniğinin karakteri yansıtmakta başarılı olmadığı, dolayısıyla da Mrs. Norman'ın Jacob'ın karakterini anlamasının mümkün olmadığı görülür (70). “Kimsenin onu olduğu gibi göremediği” ve “sadece bir bütünü - bir sürü detayı- kendilerini” baktıkları kişide görme eğiliminde oldukları anlaşılır. Böylece Woolf “Mr. Bennett and Mrs. Brown”da eleştirmiş olduğu tekniğin eksikliğini romanın ikinci yarısında uygulamış olduğu yöntemle açığa çıkarmış olur. Jacob'ın eğitsel, politik ve sosyal dünyasına ait olmayan anlatıcının anlatıyı kısırlaştırması kadın ve erkek bakışındaki ayrımın ifade edilişidir. Böylece kişinin toplumsal konumunun dünyayı algılamasında temel parametrelerden biri olduğu ileri sürülür.

Anlatım tekniğindeki çeşitlilikle sağlanmış olan yenilikçi bakış açısı mekânsal değişimle derinlik kazanır. Woolf anlatıyı Cambridge'den Londra'ya taşıyarak modern kent yaşantısının, üretim ilişkilerinin ve sınıf farklılıklarının daha belirgin olduğu bir mekânda Jacob'ın düşüncelerinin seyrini okura göstererek, Jacob'ın özgünlüğünü ve kimliğini kendi bakış açısıyla aktarmaya çalışır. Öncelikle, tren seyahatinde Mrs. Norman'ın gözlemleri aracılığıyla farklılığı ortaya konulan Jacob, Londra'da da bulunduğu mekâna ait olmayan ve çevresindeki insanlardan farklı bir birey olarak

yansıtılır. St Paul'un merdivenlerinde elinde kitapla yürüyen tek insan olarak tasvir edilen, birbirinden ayırt edilemeyen ve “sayısız kumaş palto” olarak ele alınan kalabalık içerisinde göze çarpan bir birey olarak Jacob'ın farklı bir bakış açısına sahip olacağı ve daha eleştirel bir birey olacağı işaret edilir.

Jacob'ın Odası'nda gerek kırsal alandaki sosyal yaşantıdan sunulan örnekler, gerek Londra'daki metropol yaşantısındaki ideolojik, sosyal etmenlerin mercek altına alınmasıyla mekanların kapsadığı sosyal yaşantının ve toplum-birey ilişkisinin önemi irdelenir. Londra'da geçirilen zaman sürecinde düşünceleri belirginleşmeye başlayan ve roman ilerledikçe düşünceleri ön plana çıkarılan Jacob'un Londra'daki yaşamı anlamsız bulmaya başladığı görülür. Mekânsal değişimlerin kazandırdığı deneyimlerin bireyin kimliğini tanımlamakta yararlı olması anlatının farklı mekânlara kaymasını sağlar. Toplumun erkeklere sağladığı bir avantajdan yararlanarak Jacob sadece kitaplardan okuyup öğrenmiş olduğu topraklara giderek ait olduğu toplumdan uzaklaşıp, kıyaslama yaparak eleştirel tavır edinebilme şansı elde eder. Londra'da bir süre daha vakit geçirerek farklı görüşlerden insanlarla tanışıp (kapitalist, feminist, vb.), ideolojilerin insan hayatı üzerine etkisinin farkına varmanın ardından (edebiyat, British Museum, erkek egemenliği, vb.) Jacob İtalya, Paris ve Yunanistan'a gitmeye karar verir. İtalya'dayken kitaplarda okuduğu Latin topraklarının, Roma İmparatorluğu'nun vatanının, insanlardan duyduğu ve herkesin gidip görmesi gerektiği yerler olarak düşünülen toprakların, gözünde büyüttüğü gibi olmadığını, hatta “Roma uygarlığının çok daha alt bir düzeyde” (164) olduğunu anlar. Gittiği mekânların kültürel sermayesiyle karşılaşmak Jacob'ı İngiltere'deki yaşantıyla ilgili düşünmeye sevk eder ve bu mekânlarda bulunduğu sırada İngiltere'de insanların partilere katıldığını ve saçma konular hakkında konuştuklarını, aslında bir hayal içerisinde yaşadığının farkına varır (167).

Fakat İngiliz yaşantısıyla ilgili bu sorgulamalara rağmen Jacob'ın İngiliz Krallığı'na karşı katıksız bir eleştirel tavrı olmadığı görülür. İrlanda'nın bağımsızlığını kazanmasından yana olmayan (168) Jacob'ın baskın ideolojilere yakın durduğu ve vatansever görüşlerinin ağırlıkta olduğu; İngiliz toplumunun sosyal yaşantısına mesafeli dursa da eleştirelliğinin erkek egemen ve İngiliz bakış açısıyla gerçekleştiği anlaşılır. *Virginia Woolf: Feminism, Creativity and the Unconscious*'un yazarı John R. Maze de Woolf'un Jacob'ı nesneleştirdiğini ve kişiliksizleştirdiğini ve tutarlı bir benlik oluşturmadığını düşünür (Maze 56). Maze Jacob'ın dolaylı anlatımla aktarılan, yaşadığı dönemde geçerli olan basmakalıp erkek düşüncelerine sahip olduğunu ve kendini iyi ifade edemediğini ekler (56). Romanın sonlarına doğru İngiltere'deki gökyüzünün Doğu ülkelerinkinden daha yumuşak, daha süt beyazı olduğu ve üzerleri otlarla kaplı tepelerden havaya nazlı, nemli bir şey karıştığının (Woolf 194) belirtilmesiyle de İngiltere yüceltilir. Bu yüceltme, Jacob'ın ideolojilerin toplum üzerindeki etkisini anlayabildiği ve bu bilince sahip olarak iktidar ilişkilerinin bir parçası olmayı hedeflediğini ortaya koyar. Öte yandan Yunan, Levanten, Türk, İngiliz yüzlerin karanlıkta birbirine benzediğinin (195) ifade edilmesi ve Jacob'ın tarihin seyrini birtakım insanların değiştirdiğini fakat bunların insanların yaşamını etkileyecek kararlar verme kapasitesine sahip olmadıkları sonucuna varması (209) iktidardan yana düşünmekle, eleştirel düşünmek arasındaki tereddütünü açığa çıkarır. Romanın sonunda Jacob yetersiz gördüğü bu insanların kararlarının hayatını değiştirmesine izin verir ve çıkan savaşta hayatını kaybeder. Spiropoulou'ya göre romana "ağıt" (*elegiac*) yapısını kazandıran ve karakterin kahraman pozisyonuna çıkamamasına neden olan bu ölüm, militarizmin yerilmesi ve konvansiyonel erkeklik hallerinin yıkılmasıdır aynı zamanda (72). Woolf'un benliklerini tanımaya çalışan kadın karakterlerine kıyasla, Jacob'un daha küçük çaplı bir sorgulama gerçekleştirmiş olması bir erkek olarak kadınların sahip

olmadığı haklara sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Saygın bir üniversitede eğitim almış olması, toplum içerisinde daha çok vakit geçiriyor olması, istediği yere gidip özgürce gezebiliyor olması gibi olanakları sayesinde Jacob farklı düşüncelerle karşılaşmış ve bakış açısı değişime uğramıştır. Romanda yer alan karakter sayısındaki farklılık bile erkek karakterin dünyasının çeşitliliğini anlamaya yardımcı olacak niteliktedir. Diğer romanlara kıyasla, *Jacob'ın Odası*'nda karakter sayısı oldukça fazladır; romanda önemli bir yeri olmasa da Jacob'un hayatına girip çıkan, onu uzaktan tanıyan ya da gören insanlar anlatıya eklenmiştir. Woolf bir yandan anlatıyı Scarborough adlı küçük kasabadan Cambridge'e daha sonra da Londra'ya taşıyarak farklı mekânlardaki yaşantıları ve mekânların kültürel sermayesinin mekân algısını etkilediğini gösterir. Jacob'ın etkileşim içine girdiği insanlar aracılığıyla farklı dünyaları yansıtmaya çalışırken, öte yandan anlatı mekânsal bağlamda ne kadar geniş tutulursa tutulsun, ya da ne kadar çok insan anlatıya dâhil olursa olsun yine de yaşamı bütünüyle, bütün detayları ile sunmanın mümkün olmadığını, dolayısıyla bireylerin iç dünyalarını yansıtmak gerektiğinin altını çizmektedir.

Bu noktaya kadar incelenen romanlarda öncelikle kadın karakterlerin benliklerini keşfetmeye yönelik sorgulamaları, ardından erkek bir karakterin sorgulaması görülmektedir. *Kendine Ait Bir Oda*'da bahsedildiği gibi, Woolf kadınların güncel durumunun geçmiş deneyim ve düşünce biçimlerinin yarattığı birikimin ve kısıtlanmış hayat tarzının bir ürünü olduğu görüşündedir. Bireylerin kendilerini sadece kadın ya da erkek kimlikleriyle tanımlayıp, ifade etmelerinin eksik bir bakış açısı olacağını düşünen Woolf, kadın ve erkek dünyalarını göstermenin ardından *Orlando: Bir Biyografi* (1928) adlı romanında bu iki dünyayı tek bedende birleştirir. *Orlando* İngiliz edebiyatı ve tarihinin iğneleyici bir biyografi aracılığıyla gözden geçirildiği ve toplumsal cinsiyet, tarih ve mekân nosyonlarının eleştirel bir tavırla değerlendirildiği bir

eserdir. Romanın akademik bir edayla bölümlendirilmesi, Orlando'nun gerçek bir karakter olduğuna dair inandırıcılığı arttırmak için fotoğraf ve resim iliştilirip “Bir Biyografi” alt başlığının eklenmesi biyografik bir yazı izlenimi oluşturmakla beraber historiyoğrafi ve kurgunun karışımı bir eser yaratma amacı güdüldüğünü gösterir. Büyülü gerçekçilik türünde yazılmış olan eserde Orlando'nun birden fazla cinsiyete sahip olması ve birden fazla çağdan geçerek 300 yıllık bir zaman diliminden romanın yazıldığı tarihe kadar yaşamaya devam etmesi (muhtemelen yaşamaya devam edecek olması) Spiropoulou'ya göre biyografi ve historiyoğrafinin sınırlarını ortaya koyar (77). Böylelikle bir yaşamı bütün yönleriyle ele almanın, bir dönemi tamamıyla yansıtmının ve zaman dilimleri arasındaki sınırları çizmenin zorluğuna dikkat çekilir.

Orlando kadın ve erkek bakış açılarını tek bir noktadan fakat geniş bir zaman dilimi içerisinde sunarak ironik ve eğlenceli bir biçimde Woolf'un toplumun yapısı ile alakalı eleştirilerini ortaya çıkarır. Elizabeth döneminde başlayan eserde, dönemin koşulları gereği erkek egemenliği daha baskındır ve kadınlar toplumda arka plandadırlar. Orlando'nun Elizabeth döneminde erkek olması erkeklerin yaşantısına ayna tutup kadınların konumunun da anlaşılmasına yardımcı olmakta ve ilerleyen yıllardaki koşullarla kıyaslanmasını sağlamaktadır. Biyografi türü çerçevesinde ve historiyoğrafik bir bakış açısıyla yazılan eserde androjinin söz konusu olması, bu romandaki benlik arayışının farklı bir bağlamda oluşmasına ve daha kapsamlı bir sorgulamanın ortaya çıkmasına yardımcı olduğu gibi tarih yazımının cinsiyetlendirilmiş bir bakış açısına sahip olduğunun altını çizer.

Orlando, soylu ve oldukça zengin bir aileye mensup genç bir erkek olarak dönemin ve maddi koşullarının sağladığı bütün olanaklardan yararlanabilen bir birey olarak ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Kraliçe Elizabeth'in sarayında yaşayıp, kraliçenin

sunduğu zenginliklerin zevkini çıkarabilen bir karakter olan Orlando'nun bu yaşantısını ya da benliğini sorgulama ihtiyacı duyduğu görülmemektedir. Bir erkek olarak toplumun beklentileri elbette vardır fakat Orlando bunları karşılamaya pek hevesli bir karakter değildir. Rus prenses Sasha'ya âşık olup terkedilmesi Orlando'nun yaşamının değişmesine neden olacak bir değişiklik olarak ortaya çıkar ve bu olayın ardından Orlando kendisini yaşadığı hayattan ve insanlardan soyutlayarak uzun sürecek bir münzevi hayatı yaşamaya başlar. Spiropoulou'nun sözleriyle *Orlando*'da zaman nedensellik içerisinde ilerlemez; Orlando'nun hayatı sarsıntılar, şoklar, radikal değişiklikler, dönüştürücü ritüellerle dönemsel değişimlere uğrar (89). Olaylar gelişimsel bir seyirde çözülmek yerine yıkım ve kensintilerle sürer (90).

Sasha'nın ihaneti nedeniyle girdiği trans durumundan çıkmasının ardından Orlando'nun ilgisi edebiyata yönelir ve düzinelerce oyun yazıp romanın başından beri var olan ve zamanın nesneler ve düşünceler üzerindeki değişimini yansıtan bir öge işlevi olan “Meşe Ağacı” adlı şiirini yazmaya devam ederek kendini ifade etmeye çalışır. Bu çaba doğrultusunda Elizabeth dönemi edebi geleneklerine uygun olarak uzun başlıklara sahip olan birçok edebi türde eser yazar. Fakat yazdıklarının edebiyat dünyasında saygıdeğer bulunmaması üzerine bu ilgisinden uzaklaşır. Neticede Orlando bu yaşadıkları sonucunda “Aşk ve yükselme hırısı, kadınlar ve şairler, hepsi aynı ölçüde boştular. Edebiyat bir güldürüydü.” (70) çıkarımına varır. Bu olayların ardından Orlando'nun değiştiğini ve iyice sessizleştiğini belirten anlatıcı, zaman kavramı üzerine durarak saatin gösterdiği zaman ile akıldaki zaman arasındaki farka dikkat çekerek Orlando için zamanın farklı işlediğini belirtir ve böylece Orlando'nun yaşamının yüzyıllar süreceğinin işaretleri verilir.

Orlando'nun erkek hali aslında Woolf'un İngiliz toplumunun erkek egemen yapısında eleştirilmesi gereken yönleri içermektedir. Aşkı sorgulayan Orlando, Arcduchess Harriet'in kendisine olan ilgisini fark etmesi üzerine elçi olarak İstanbul'a gitmeye karar verir ve bu durum Orlando'nun hayatı için yeni bir dönemin başlamasını sağlar. Erkek dünyasını deneyimleyip, kadınları eril bakış açısıyla tanıyan Orlando, İstanbul'da devlet işleriyle uğraşarak erkek dünyasının iktidar ile ilişkisini deneyimleme fırsatı bulur. Bu süre zarfında doğu kültürünü tanıyan Orlando'nun doğuya karşı küçümseyen bir tavrı olduğu anlaşılır. İngiltere'nin üstünlüğü ön plana çıkarılır ve İngiliz üstünlüğü ve görevi nedeniyle sahip olduğu güç Orlando'nun kendine güveninin artmasını sağlar. Orlando İngiltere toplumu açısından da oldukça üst bir konuma yükselerek, güç sahibi bir erkek haline dönüştüğü için her ne kadar mesleğinin yüzeyselliğinin farkında olsa da, ne hayatını ne de mesleğini sorgulama ihtiyacı duyar. İstanbul'daki yaşantısı ile zirveye tırmanan bu durum, oryantalist düşüncenin bir yansıması sonucu, doğunun mistik yönlerinin katkısıyla değiştirilir. Orlando bir eğlencenin ardından Macbeth'in cadılarını andıran Lady of Purity, Lady of Chastity ve Lady of Modesty'nin düzenlediği ayinin ardından kadına dönüşür. Bu değişim Orlando'nun kendi dar sınırlarının ötesine geçip hayatının başka olasılıklarla dolduğu ve "öteki"nin yerine geçtiği bir andır. Jessica Berman "Modernism's Possible Geographies"de bu değişimin yalnızca toplumsal cinsiyet değişimi olmadığını, bir ayaklanma sürecine denk gelmesiyle ve Orlando'nun İngiliz elçisi olarak emperyal bir gücü temsil etmesi nedeniyle aynı zamanda emperyal gücün parçalanması anlamına geldiğini öne sürer (Berman 293).

Orlando'nun hayatı yeni bir açıdan görmeye başladığı bu dönüşüm, bu bölümün toplum ile ilgili eleştirel düşüncelerin büyük bir kısmına yer verilen bir anlatıya dönüşmesini sağlar. Orlando "gerçeklik" diye benimsediği şeyin mutlak ve tek yönlü

olmadığının ayırdına varır ve bu dönüşümün ardından roman daha açık fikirli bir anlatımla devam eder. Kadın olmak adeta Orlando'nun gözlerindeki perdeyi kaldırmıştır. Kadın olur olmaz İstanbul'dan ayrılarak, çoğu toplumda öteki durumunda olan bir çingene grubun yanında kalarak Türkiye dağlarında doğayla iç içe yaşamaya ve günlük işlerle uğraşmaya başlar. Woolf bu süre zarfında Orlando'nun dünyaya farklı bir açıdan bakmasını ister. Orlando baskın ideolojilerin safından geçici bir süreliğine de olsa ayrılarak, doğanın gücünü anlar ve İngiltere'dekinden çok daha engin ve güçlü olan bu yerde İngiliz illeti olarak adlandırdığı ve kendisinde doğuştan var olan "Doğa" sevgisine esir (99) olduğunun farkına vararak ilk defa İngiltere'yi yüceltmez. Ardından İngiliz kültüründe önemli bir konu olan soyluluk kavramı sorgulanır. Orlando öncelikle kendi soyluluğunu, ailesinin maddi ayrıcalıklarını, çingenelerin ilkelliğini ve vahşi olduğunu düşünürken, çingenelerin iki ya da üç bin yıllık geçmişinin olduğunun farkına varır. Çoban bir çocuğun bile böyle bir geçmişe sahip olduğu bir dünyada soyluluğun övünülmesi gereken bir durum olmadığını anlar. Çingeneler arasında öteki konumunda olan Orlando'nun kültürel farklılığının göze batar hale gelmesi çingenelerin onu kendilerine benzetmek istemelerine neden olur. Öteki konumunda olmak hiçbir tutkunun başkalarını kendi inandıklarına inandırma arzusundan daha güçlü olmadığına (102) dair farkındalığının oluşmasını sağlar ve bunun sonucunda İngiltere'deki Whig'ler ve Tory'ler, Liberal Parti ve İşçi Partisi üzerine düşündürür. Bu partilerin amacının halka hizmet etme sevgisi, doğrunun galip gelmesi ve erdemin yüceltilmesi olmadığını, asıl itici gücün üstün gelme isteği ve kendine boyun eğilmesinin arayışı olduğunu anlamış olur (103). Eril düşüncenin geliştirdiği iktidar ilişkileri ve ideolojik aygıtların bireylerin yaşantısı üzerindeki etkisinin farkına varmasının ardından Woolf Orlando'yu bir kadın olarak İngiltere'de ele alır.

Erkek toplumsal kimliğinin avantajlarından yararlanarak yaşadığı bir mekânda kadın olarak var olmaya çalışacak Orlando'un bu hayatının ele alındığı yerde dikkatin yoğunlaştığı ilk konu kadınların iffeti olur. Orlando'nun İngiltere'ye yaptığı deniz yolculuğu esnasında kadınlar için en önemli şeyin iffetlerini korumak olduğunun altı çizilir ve Orlando erkek bedeninin sağladığı özgürlüklerin ardından kadınların ne kadar kısıtlanmış bir hayat yaşadığını deneyimlemeye başlar. Farklı toplumsal cinsiyet rollerini deneyimleyen Orlando erkek olarak kadınların “itaatkar, iffetli, mis kokulu, ve şık” (107) olması gerektiğini düşünürken şimdi kadınların doğaları gereği bu şekilde olmadıklarını, hayatı yaşanabilir kılmak için bu toplumsal değerlere uymak ve benimsemek zorunda olduklarının farkına varır. “Bilinmezliğin rahatlığından sanki tümüyle yoksun bırakıldığını” (109) hisseden Orlando erkek yaşamı ile kadın yaşamını şu şekilde kıyaslar:

“Ve bir kez İngiliz topraklarına ayak bastım mı, bir daha böyle küfür de savuramayacağım” diye düşündü. “Ve bundan böyle, asla adamın birinin kafasını kıramayacağım, gözünün içine baka baka yalan söyleyemeyeceğim, kılıcımı çekip bedenine saplayamayacağım, akranlarımla arasında oturamayacak, başıma taç takamayacağım, tören alayına katılamayacak, bir adamı idama mahkûm edemeyecek, bir ordunun başına geçemeyecek, Whitehall'dan aşağı savaş atımı hava basarak süremeyecek, göğsüme yetmiş iki ayrı madalya takamayacağım. Bir kez İngiliz toprağına ayak bastım mı, bütün yapabileceğim çay dağıtmak ve beylere çaylarını nasıl istediklerini sormak olacak. (Woolf 108)

Orlando iki haliyle de içinde bulunduğu mekânın bireylere yüklemiş olduğu değerlerin ürünüdür. Bir erkek olarak İngiltere'deyken bu topraklardaki baskın ideolojiler doğrultusunda yaşamış, kadın olup çingenelerle doğayla iç içe yaşamaya

başladığında bu mekânın yönlendirdiği biçimde düşünmüştür. Doğanın sunduğu özgürlük doğrultusunda ve farklı bir cinsiyette olmanın kazandırdığı geniş bakış açısıyla daha açık fikirli olarak düşünüp, sorgulamaya başlamıştır. Bu farkındalık sayesinde Orlando İngiltere'nin politik durumu, kadın ve erkeklerin sosyal yaşantılarının farklılığı, kadınların okuma yazma bilmemesi gibi durumlar üzerine düşünebilmiştir. Fakat Orlando bir kadın olarak İngiltere topraklarına ayak bastıktan sonra bu mekânın değerlerine göre düşünüp hareket etme eğilimindedir. Bir kadın olarak kısıtlanmış ve erkek odaklı bir yaşantı sürmek zorunda kalır ama bunu değiştirmek için çabaladığı da görülmez. Anlatıcının da altını çizdiği üzere, Orlando İngiltere'de bir kadın olarak yaşamaya başladıktan sonra şu şekilde bir değişim gösterir:

Örneğin, biri geldiğinde Orlando'nun el yazmalarını sakladığı göze çarpmış olabilir. Sonra, aynaya uzun uzadıya, dikkatle baktığı; şimdi de, Londra'ya doğru yol alırken atlar fazla hızlandıklarında korkuyla sıçrayıp çılgınlığını zor tuttuğu dikkat çekmiştir. Yazdıkları karşısında alçakgönüllülüğü, bedeni konusundaki kendini beğenmişliği, güvenliği konusunda kapıldığı korku, bunların tümü kısa bir süre önce erkek Orlando'yla kadın Orlando arasında hiçbir değişiklik olmadığı konusunda söylenenlerin artık doğruluklarını yitirdiğini göstermektedir. Bütün kadınlar gibi aklı konusunda biraz daha alçakgönüllü, bedeni konusundabiraz daha kibirli olmaktaydı. (Woolf 126)

Doğaüstü bir niteliğe sahip olarak yaklaşık olarak üç yüzyıl yaşayan Orlando, yaşadığı dönemlerdeki toplumsal cinsiyet rollerine uyum sağlar. Bu anlamda eleştirel yaklaşımının sona erdiği düşünülebilir. Woolf, Orlando'nun kadın yaşamını İngiliz toplumuna ayna tutmak amacıyla işlevsel olarak kullanır. Orlando mekânsal anlamda değişiklik yaşadığında daha açık fikirli olabilmişken, İngiltere'deyken bu tutumu

kaybedip, kendisinden beklenildiği gibi sokakta yalnız yürümemiş, partilere katılmış ve evlenmiştir. Önceki cinsiyetinin sebep olduğu adaletsizliklere tepki göstermemiş, bir kadından beklenildiği üzere, bu adaletsizlikleri sorgulamamış ve sonuç olarak bu sistem nedeniyle özgürlüğünü ve mal varlığını yitirmiştir. Sözgelimi, Orlando yazı yazmaya olan isteğini tam anlamıyla kaybetmemiş olsa da, kadın olduktan sonra yalnızca “Meşe Ağacı” üzerine düzenlemeler yapabilmiş; asıl işlevi sanatın ilhamı olmak ve sanatla uğraşan kişilere çay koymakla sınırlandırılmıştır (136). Diğer romanlarda olduğu gibi, İngiltere, kadınların özgür düşüncelerini destekleyen bir mekân olarak yansıtılmamıştır. Bu nedenle Orlando’nun, kadın olarak kendi benliğini arayan bir birey olarak yansıtılmadığı, kadın ve erkek dünyasına ışık tutan bir örnek olarak kaldığı iddia edilebilir. Orlando toplumsal cinsiyet rollerini ve bunların sosyal yaşantıdaki etkilerini tek bedende birleştirerek yansıtmakla yükümlü bir karakterdir. Bu doğrultuda düşünüldüğü vakit, Victoria dönemi İngiltere’sinin anlatılarının olduğu kısımda Orlando’nun Victoria dönemi toplumunun kısıtlayıcı yargılara sahip olduğunu (özellikle kadın ve işçiler bağlamında), toplumu ve mekânları saran nem ve sarmaşık imgeleriyle göstermeye çalıştığı düşünülebilir. Orlando kadın ve erkek bakış açısını biraraya getirerek farklı bir benlik yaratmış ve okurun kadınların durumuna tarihsel bir açıdan yaklaşmasına imkân tanımıştır. *Orlando* bir varoluş anlatısı olmakla beraber toplumsal cinsiyet rollerinin belirlediği sınırlar altında yaşayan bir insanın uzun ömrü boyunca insanlık durumuna dair edindiği derin bilgiler sayesinde ayakta kalabilmek için verdiği mücadelenin anlatısı olarak öteki konumundaki insanları da yansıtmaya çok katmanlı bir metin olmuştur.

Dışa Yolculuk, Jacob’ın Odası ve Orlando içinde yaşadıkları mekân ve toplum tarafından şekillenen ancak bu çerçevenin dışına çıkıp, daha geniş açıdan bakmaya çalışan karakterler içermektedir. Söz konusu romanlarda karakterlerin arayış ve

sorgulamalarının başlangıcında olduğu, ardından İngiltere dışına çıkıp farklı sosyal mekânlar içinde bulunup, hayatı, kültürlerini ve yaşadıkları toplumu sorgulayıp, kıyaslama yaptıkları görülür. Bu anlamda Woolf'un sorgulamasının ilk aşaması olarak görülebilecek bu üç roman sonraki sorgulamalar için gerekli olan bir süreç olarak görülmelidir. Bu üç romanda yaşanan uyanış ve birey olmanın farkındalığı *Mrs. Dalloway* ve *Deniz Feneri*'nde bu farkındalıkla gelişen bakış açısı aracılığıyla sorgulayan karakterlerin yer almasını sağlar. Toplumsal yapıyı anlamaya çalışan ve kendilerine biçilen rolü fark edip bunu eleştirmiş olan karakterler, geçirdikleri dönüşüm sonrasında iç dünyalarına yönelebilmişlerdir. Karakterlerin sorgulamalarını tetikleyen unsurlar topluma yabancılaşmaları, mekân değişikliği gerçekleştirmeleri ve bunun yeni bir bakış açısı kazandırması, alışkın oldukları yaşantının güvencesinden uzak ve yalnız olmalarıdır. Anlatım tekniği de karakterlerin kendini tanıma, benlik geliştirmiş olma durumuna göre değişmektedir. Romanların başlarında karakterlerin çoğunlukla üçüncü şahıs anlatıcı tarafından ve iç dünyalarının daha kısıtlı olarak yansıtıldığı bir anlatıyla ele alındığı görülürken farkındalıklarının artmasıyla beraber iç monologların hâkim olduğu doğrudan anlatıma geçilir.

2. Kent Hayatı, İktidar ve Kamusal Alan

İktidarın denetimini sürdürmek üzere şekillendirdiği kent, geliştirdiği ilişki ağlarıyla insan hayatının her alanına nüfuz edecek şekilde yayılmakta ve toplumsal ilişkileneyle canlı bir yapı haline dönüşen kamusal alan bireylerin yaşantısında yapısal değişikliklerin oluşmasına yol açmaktadır. Modern kent yaşamının yaratmış olduğu bağlama göre değişen kimlikler modernite eleştirisinin temel konularından biri olmuş ve bireylerin kimlik ve aidiyet sorunları masaya yatırılmıştır. Virginia Woolf'un da farklılıklar ve yeni maceralar sunan kent hayatına olan bağlılığı birçok eserinde

etkilerini göstermiş ve modern kent yaşamı dinamiklerinin bireyler üzerine etkisi odak noktası olmuştur. Londra'nın bu denli ön planda olması kamusal alan ve özel alan karşıtlığının vurgulanmasını ve dışlanmış/ötekileştirilmiş kimlikler üzerinden toplum eleştirisi yapılmasını sağlamıştır. Toplumsal normların yeniden üretiminde etken olan kamusal alanın ideolojik unsurlarının toplumsal cinsiyet rolleri üzerindeki etkisini sorgulayarak toplumsal eşitsizliklerin yeniden üretimi de eleştirilmiştir. Bu nedenle, bu bölümde Virginia Woolf'un *Mrs. Dalloway*, *Deniz Feneri* ve *Kendine Ait Bir Oda* adlı eserlerinde kamusal alan ve özel alan dikotomisinin edebi söylemde inşa edilişi eleştirel bir tavırla analiz edilecektir.

Kamusal alan – özel alan karşıtlığının ve buna bağlı gelişen toplumsal cinsiyet söylemlerinin ön plana çıkarıldığı *Mrs. Dalloway* (1925), söylemin kapsamında oluşan toplumsal pratiklerin bireyin iç dünyası üzerindeki etkisini ele alır. Roman Woolf'un 1922 yılında yazmaya başladığı "Mrs. Dalloway in Bond Street" adlı kısa hikâyenin geliştirilerek romana dönüştürülmesiyle oluşmuştur. Ana karakterlerden olan Septimus Warren Smith ise ilk olarak "The Prime Minister" adlı kısa hikâyede akli dengesi yerinde olmayan ve başbakanı öldürmeyi amaçlayan bir karakter olarak görülür. Aynı yılın Ekim ayında Woolf çılgınlık ve intihar hakkında olacak bir roman yazmak isteğiyle *Mrs. Dalloway*'i yazmaya başlar. Woolf'un roman hakkında günlüğüne yazdığı, bu amacın açık olarak ifade edildiği ve sıklıkla alıntılanan sözleri anahtar niteliğindedir: "Yaşamı ve ölümü vermek istiyorum, sağlığı ve çılgınlığı; toplum düzenini eleştirmek istiyorum, işler halinde, en yoğun biçiminde". Yaşam kaygısı, hareketlilik, ekonomi, ticaret ve üretimi eleştirme isteği şehrin kaotik, bireyi yalnızlığa iten yanına yönelik bir eleştiri işlevi görürken aynı zamanda bu toplumsal mekanizmaların oluşturduğu ideolojik söylem ve pratiklere yönelik bir eleştiri anlamına gelir. Ancak Woolf'un önemseydiği konu bu eleştirinin yeni insan zihnini ve hayatını

yansıtabilecek bir anlatım tekniğiyle ele alınmasıdır. Böylece Woolf öncülerinden ayrılmasını sağlayacak, sıradan insanların sıradan yaşamlarını, insanın iç dünyasını ve zihnini odak noktasına alarak okura yansıtmayı amaçlar. *Mrs. Dalloway*'in Türkçe çevirisine yazdığı önsözde Tomris Uyar Woolf'un yaşamı kendince keşfettiğinde, romancı olarak da konusunu belirlediğini ve “insan zihninin bir günde algıladıklarını” yazdığını belirtir (Woolf 5). İç-monolog yöntemiyle, karakterlerin düşüncelerini ve algılarını akışlarına göre sıralayan, dolaysız cümlelerin kullanıldığı bir yöntemle yazılmış olmasıyla söylemsel eleştiri anlatı tekniği ile bütünleştirilmiş olur. Böylece anlatı tekniği aracılığıyla ideolojik söylemlerle ikili bir etkileşim halinde olan mekânın birey üzerindeki etkisi okura doğrudan mesaj iletme kaygısını aşmış olarak yansıtılır. Mekân-birey etkileşimi ve bireyler arasındaki etkileşim Tomris Uyar'a göre yatay olarak bir zaman-mekân ilişkisinde, dikey olarak da mekânla zaman sınırlarının artık var olmadığı psikolojik yansıtma yöntemiyle gerçekleşir (Uyar 6). David Lodge da “Virginia Woolf” adlı yazısında Woolf'un modernist yazarların metonimik (realist) anlatımdan metaforik (sembolik) anlatıma geçme eğilimlerini örneklediğini (Lodge 23) ve *Mrs. Dalloway*'in Woolf'un anlatım tekniğindeki değişim noktası olduğunu (27) belirtir. Çizgisel ve eşzamanlı, farklı insanların aynı zamanda aynı mekânda görüldüğü, geniş bir zaman diliminde gelişen hayat hikâyesinin ele alındığı anlatım tekniği yerine farklı insanların farklı mekânlarda tek bir gün içerisinde ve bilinç akışı tekniği ile ele alındığı bir anlatımı benimser (27-28). Ne var ki, Lodge *Mrs. Dalloway*'i Woolf'un anlatımındaki değişimi gösteren mihenk taşı olarak yorumlasa da *Jacob'ın Odası*'nın incelendiği kısımda da görülebildiği gibi, bu konuya dair farklı görüşler bulunur. Örneğin, Mary Ann Gillies *Bergson and British Modernism*'de modernizm düşüncelerinin 1908-1922 yılları arasında oluşmaya başladığını; modernizmin başlangıcının ise James Joyce'un *Ulysses*'inin ve T.S. Eliot'un “The Wasteland”inin

yayımlandığı 1922 yılı olarak görüldüğünü belirtir (Gillies 39). *Mrs. Dalloway*'in yazılmaya başladığı yılın da 1922 olması bu eserin Woolf'un ilk modernist eseri olarak yorumlanmasına sebep olur. Hâlbuki *Jacob'ın Odası* Woolf'un “var olma anları” (*moments of being*) olarak adlandırdığı anların ortaya çıkardığı ya da yönlendirdiği düşünce akışının görüldüğü, bireyin modernitenin oluşturduğu kültürel yapılanma ve toplumsal yapılanmayla karşı karşıya kalışının açık olarak ele alındığı, anların şimdiyle bütünleşmesini sağlayan “tünel açma süreci” (*tunneling process*) tekniğinin örneklerinin görüldüğü bir metin olması bakımından Woolf'un anlatım tarzının değiştiği ilk eseridir.

Mrs. Dalloway de anlatım tekniğinin yatay, zaman-mekân ilişkisi düzleminden psikolojik yansıtmanın gerçekleştirildiği dikey düzleme geçişi kamusal alan ve özel alan karşıtlığının yardımıyla oluşturulur. Toplum düzenini eleştirmeyi amaçlamış olan Woolf, anlatıda kullandığı bu yöntemle hem toplumsal konuları irdeleme fırsatı bulmuş hem de karakterlerin karanlıkta kalmış iç dünyalarını dolaysız olarak gösterebilmiştir. Woolf Clarissa Dalloway'in iç-monoloğunu ancak Clarissa hayatını çevrelemiş olan fiziksel sınırların olduğu özel alandan çıktığında yansıtmaktadır. Özel alan, zaman-mekân ilişkisinde oluşan anlatıları içerirken, kamusal alan somut mekân sınırlarının aşıldığı ve karakterlerin iç dünyalarına girilebilen bir alan olmuştur. Fakat kamusal alanın sağladığı bu kolaylık Woolf'un kamusal alanın eşit ve özgür düşünce doğrultusunda şekillendiği görüşünde olduğu anlamına gelmez. Aksine karakterlerin kamusal alanda gelişen iç-monoloğu kamusal alanın değerlerine yöneltmiş eleştirileri de kapsar. Toplumsal cinsiyet rollerinin yarattığı sınırlamalar ve kişinin varoluşsal sorgulamaları, politik konuların üst sınıf tarafından algılanışı ve Septimus gibi orta sınıftan insanların hayatlarını doğrudan etkileyişi, toplumsal tabakalaşmayı ve bunun yarattığı hegemonya ve hiyerarşiyi eleştirmektedir. Kamusal alanın değişkenler içerdiği

sokakların, parkların ve işletmelerin örtük olarak insanlara devlet sistemini, ekonomiyi ve kuralları çağrıştırarak düşünce akışlarını etkilediği açığa çıkarılır.

Clarissa Dalloway'in akşam düzenleyeceği parti için çiçek almak üzere çıktığı yürüyüşü ile Londra sokaklarına açılması sonucu Londra'nın birçok kamusal alanı anlatıya dâhil edilir. Anlatının kamusal alanda ilerlemesi bu alana içkin ideolojik pratiklerin de ortaya konulmasını sağlar. Clarissa sokaklarda yürümeye devam ettikçe iç dünyasının sınırları daha çok aşılır ve mekânların düşüncelerini etkileyiş biçimine tanık olunur. Sokakta yürürken çevresinde gördüğü, hissettiği şeylerin ve havanın anılarını anımsatması düşünce akışında hareketlilik oluşmasını sağlar (tünel açma süreci) ve Clarissa'nın romanın içeriği ve yapısının anlaşılmasını sağlayacak iç-monoloğu görülür:

Öyleyse ne önemi var yani, diye sordu kendi kendine Bond Sokağı'na doğru yürürken, ne önemi var bir gün mutlaka yitip gitmenin; bütün bunların kendisi olmadan da sürmesinin; nefret mi ediyordu, yoksa ölümün kesin sonucu avutuyor muydu? Yine de nasılsa, Londra sokaklarında, günlük hayatın akışında, şurada burada yaşıyordu işte, Peter da yaşıyordu, birbirlerinde; kendisi, emindi bundan, doğduğu yerdeki ağaçların bir parçasıydı, oradaki çirkin, eski, dökülen evin bile, hiç karşılaşmadığı insanların bile bir parçası; sevdiklerinin arasına bir sis gibi dağılırdı, onlar da tıpkı sisi kaldıran ağaçlar gibi (kaç kere görmüştü), dallarında kaldırmışlar, yükseltmişlerdi onu; bak ta nerelere uzanıyordu hayatı, kendisi. (Woolf 14).

Romanın yapısı hakkında fikir edinilmesini sağlayan, insanların birbirlerini tanımasalar da hayatları arasında etkileşim olduğu düşüncesiyle mekânın sosyal yaşantıların bir ürünü olduğu düşüncesini öneren, Birinci Dünya Savaşı'nın toplumsal etkisi ve çağrıştırdığı ölüm düşüncesiyle hayatın anlamının sorgulanması gibi konular yer alır. Bu da, şehir yaşantısında insanların daha bireysel bir yaşam sürüp birbirlerine

uzak oldukları kadar, hayatlarının bir noktasında buluşmaları nedeniyle de yakın olduklarını, kamusal alan içinde ortak paylaşımlar edindiğini düşündürür. Farklı yaşamlara, deneyimlere sahip olan insanların sistemleştirilen kent hayatı aracılığıyla bu sosyal mekân içinde ortak bir noktada buluşabilmesi kitlesel fakat ayrıştırılmış bir yapıya dikkat çekmektedir. Örneğin, kadın ve erkeklerin aynı mekân içerisinde bulunabildikleri kamusal alanda kadınlar görünürlüğe sahip bireyler değildir. Clarissa Dalloway'in iç-monoloğunun ataerkil düşünceye ait kamusal alanda ortaya çıkması ise "toplumsal görünürlüğe" sahip olamamasının farkında olması ve bununla bağlantılı toplumsal cinsiyet ilişkileri bağlamından hayatını sorgulamasıdır. Görünmediği duygusuna kapılan ve bilinmediğini anlayan Clarissa artık sadece Mrs. Dalloway olduğunu, Clarissa bile olmadığını, Mrs. Richard Dalloway olduğunun ayırdına varmıştır (Woolf 16). Bond Sokağı'na doğru yürürken davranışlarının başkalarını memnun etmek ve kendisi hakkında olumlu düşüncelerini sağlamak odaklı olduğunu kendine itiraf etmesi toplumun normlarına göre yaşadığını kabullenişidir (15). Hannah Arendt'in de *İnsanlık Durumu: Seçme Yazılar I*'de bahsettiği "görünürlük" bireyin kendi varlığını kalıcı temeller üzerine oturtmasını sağlar. Özel alanda sınırlar altında bir yaşam süren kadınlar, yaratıcı bir üretim gerçekleştiremedikleri ya da kamusal alanda aktif bir role sahip olamadıkları için bu görünürlük fırsatına sahip değildir. Mrs. Richard Dalloway ise görünürlüğü olmadığını anlayabilmiş bir karakterdir. Bu farkındalık Mrs. Dalloway'in varoluşsal sorgulama içerisinde olduğunu ve sorgulamaların bir aydınlanmaya varabileceği anlamına gelir.

Kamusal alanda bireyselliğini kaybederek çoğunluğun bir parçası haline dönüştüğünü, sadece insanlar değil, mekânlar ve nesnelerle de bütünleştiğini ve iktidarın bir uzantısı olmaktan öteye gidemediğini belirten Mrs. Dalloway'in bu düşünceleri çiçekçiye ulaştığında örneklendirilmiş olur. Hiçbir zaman aynı mekân

içerisinde, doğrudan etkileşim halinde görülmeyecek iki ana karakter de çiçekçinin önünde gerçekleşen sahne ile ilk ve son kez aynı fiziksel mekânı paylaşır. Clarissa Dalloway'in akşamki partide kullanacağı çiçekleri almak için gittiği Miss Pym'in çiçekçi dükkânındayken bir arabadan gelen patlama sesiyle koşturmaca içinde olan insanlar durup olayı anlamaya çalışır. Arabanın sahibi hakkında oluşan gizem sokaktaki bütün insanların zihnini meşgul eden yegâne konu haline dönüşür ve dolayısıyla ortak bir deneyim elde edilir. Septimus ve Clarissa kalabalığın fark edilmeyen bir parçası olarak var olurlar. Birbirini tanımayan insanların sokakta toplanması ile bu mekânın kamusalılığı ve patlama sesi gelen aracın bir devlet büyüğüne ait olmasının öğrenilmesiyle de devletin hayatın her anında var olduğu sonucuna ulaşılması amaçlanır.

İktidarın heryerdeliği kavramı ile iktidarın şekilsiz olduğunu, merkezi olarak devlette odaklanmadığını ve mikro-iktidar biçimlerinin var olabileceğini ileri süren Foucault'nun (aktaran Akay 11) iktidar anlayışı ile de örtüşen bir sahne ortaya çıkar. Foucault iktidarın işleyişinden söz ederken sadece devlet aygıtından değil bireylerin günlük davranışlarından, bedenlerine kadar üzerlerinde işleyen bir iktidardan söz etmektedir (aktaran Keskin 48). Böylece bireyin kendisi ve davranışlarının ortaya çıkardığı söylem bu iktidarın ürünü haline gelir. J.G. Merguoir *Foucault* adlı çalışmasında iktidarın birey üzerinde egemenlik kurarken bireyleri birer “kontrollü özne” ye dönüştürdüğünü vurgular (Merguoir 145). Bu kontrol yalnızca baskı ve cezalandırma yöntemiyle oluşturulmaz. Ferda Keskin Foucault'nun iktidarın bastırmak, gerçeğe erişimi sınırlamak ya da bir söylemin ifade edilmesini engellemekle kendini sınırlamadığını düşündüğünü öne sürer. Bunlarla birlikte bedeni çalıştırarak, davranışlara nüfuz ederek, arzu ve zevkle iç içe geçerek kendini hissettirir (Keskin 49). İktidarın bu kontrollü yayılımı nedeniyle bireyler itaatkâr öznelerle dönüştürülmüş olur.

Mrs. Dalloway'de itaatkâr bedenlere ve kontrollü öznelere dönüştürülmüş olan Clarissa ve Septimus'un iktidarın işlemlerini sağlayan kurumlar ve söylemlerin pratiklerine karşı eleştirilerine yer verilir. Spesifik tahakküm ilişkilerini erkek ve kadın rolleriyle yansıtan bu iki karakter farklı iktidar kurumlarına karşı birer başkaldırı örneğidir. (Septimus'un intihar ederek iktidarın kontrolünden kendi isteğiyle çıkması ve Clarissa'nın iktidarın kadın yaşamı üzerindeki etkisi hakkında farkındalık sahibi olması aykırı düşüncü örnekler.)

İktidar ilişkileri içinde birer öge olan Septimus ve Clarissa bu iktidarın farklı yüzlerini yansıtır. Septimus orta sınıfa ait, başarılı olabilmek için olanca gücüyle çalışan bir insanken savaşa katılmasının ardından hayatının parçası olan bu iktidar kurumlarını sorgulamaya başlamıştır. Öğretilmiş bir hayat yaşadığının ve bireyin hayatının değersizleştirildiğinin farkına varması Septimus'un iktidarın kontrolünden uzaklaşmaya başladığı anlamına gelir. Clarissa ise toplumsal ilişkilerin iktidarın çıkarına göre düzenlendiği toplumda bu iktidar söylemlerinin varlığını sürdürmesini sağlayacak bir sistemin içindedir. Muhafazakâr kanattan milletvekili olan kocası iktidarın bedensel temsili olarak görülebilecekken, Clarissa evlilik bağının ve aile kurumunun kadın üzerinde yarattığı sınırlamaları yansıtmaktadır. Birbirini tanımayan karakterlerin anlatıları ile bu farklı iktidar kurumları tek bir anlatıda birleştirilmiş olur. Şehrin homojen yapısı da bu karakterleri birbirine yaklaştıracak ve aralarındaki ortak noktaları gösterecektir. Şehirdeki insanların yaşamlarının birbirine dokunduğunu göstermenin yanı sıra bu iki karakter şehrin sınıfsal yapısı hakkındaki gerçekleri de işaret etmektedir.

Virginia Woolf and London: The Sexual Politics of The City adlı eserin yazarı Merrill Squire'da hikâyenin Londra toplumunun sorunsuz yüzeyinin altında kaynamakta olan eli kulağındaki sınıfsal ve toplumsal cinsiyet ilişkilerine dair

değişimleri ortaya çıkarmak için şehirden kesitler sunarak Woolf'un düşüncelerini sıraladığını ileri sürer (Squire 94). Kent sahneleri, savaş öncesi Londra ve savaş sonrası Londra'daki kamusal alanı kıyaslayan ve sınıf ve toplumsal cinsiyet anlamında ayrılmış bir toplum yansıtır. Birinci dünya savaşına katılmış ama bir kahramandan çok hayatta kalmayı başarmış ve acı çeken bir karakter olarak savaşın insanlar üzerindeki etkisini yansıtan Septimus bu ayrışmanın örneklerindendir. Septimus, ülkesinden uzaktayken İngiliz Ordusu'nda görev yaptığı için İngiltere'yi de temsil etmektedir. Ancak savaş şoku yaşaması nedeniyle psikolojik sorunları olan ve otuz yaşlarında, solgun yüzlü, gagaburunlu, kahverengi ayakkabıları olan, eski püskü bir trençkot giymiş ve koyu gözlerinde, kendini hiç tanımayanları bile korkutan o garip ürkünç bakışlara (19) sahip biri olarak tanımlanan Septimus'un otorite ve yücelik olarak tarif edilen bir soyluyla aynı karede gösterilmesi ironinin ustaca kullanılışının bir göstergesidir.

Yine de içerde yüce bir şeyin var olduğu su götürmezdi; yücelik, gizem içinde geçiyordu Bond Sokağı'ndan, alelade insanlardan bir karış uzaktaydı ve onlar belki de hayatlarında ilk ve son kere, İngiltere Kraliçesi'nin - bir gün Londra otlar bürünmüş bir yola, bu Çarşamba sabahı kaldırımdan geçenlerse topraklarına bir-iki nikâh yüzüğüyle sayısız çürük dişlerin altın dolguları karışmış bir kemik yığına dönüştüğünde, ancak zamanın yıkıntılarını karıştıran antika meraklılarının çözebileceği – devlerin bu kalıcı simgesinin sesini duyabilecek kadar yakındaydılar [...]. (Woolf 21)

“Devletin kalıcı simgesi” ile İngiliz tarihinin görkemli geçmişi, gelecekte tarihi araştıracak olan insanların tarihin kalıntılarını araştırırken bulacakları “bir-iki nikâh yüzüğüyle sayısız çürük dişlerin altın dolguları karışmış bir kemik yığını” ile ise sıradan insanların geçici, değersiz konumu ve kalıcı olanın devlet, kraliyet olacağı fikri yansıtılır. Krallığın sembolü olarak betimlenen Galler Prensi İngiltere'yi temsil

edebilecek en belirgin kişilerdendir. Bu noktada İngiltere sadece mekânsal olarak akıllarda oluşmaz, gücün mekân ile bütünleşmesi ve bir insan üzerinden akıllarda yer edinmesi anlatılır. İngiltere'nin gücü gösterilirken, Septimus'un da bu kısımda anlatıya katılması İngiltere'nin gösterildiği kadar “yüce” olmadığı fikrinin yansıtılması olarak düşünülebilir. Nicholas Marsh *Virginia Woolf: The Novels*'da toplanan insanların merak ve korkularının gülünç durumunu yansıtabilmek için arabanın içindeki kişinin sahip olduğu gücün merak uyandıran ve gizemli bir biçimde abartılarak aktarıldığını belirtir (Marsh 73). Toplanan kalabalığın o an savaşta ölenleri, bayrağı ve imparatorluğu düşünmesi vatanseverlik kavramının da yerilmesidir.

Septimus, Clarissa ve kraliyet ailesine mensup birinin aynı mekânda bulunması gücün tanımının sosyal mekâna göre değiştiği anlamına gelir. İngiltere'nin ülke olarak sahip olduğu güç daha geniş bir sosyal mekâna yayılmış ve daha fazla insana nüfuz etmişken, Septimus ve Clarissa bu gücün farklı ideolojiler vasıtasıyla bireylere nüfuz edişini temsil eder. Birinci Dünya Savaşı'na katılmış bir asker olarak Septimus İngiltere'nin sınırlarını aşan bir sosyal mekân içerisinde iktidar ilişkilerinin etkilerini yaşamıştır. Farklı ülkeler, farklı sosyal mekânlar ve kamusal alanların ürettiği gücün daha küçük çaplı bir mekânda ve bireyler arası ilişki üzerine etkilerini yansıtır. “Mrs. Dalloway and The Social System” başlıklı makalenin yazarı Alex Zwerdling Septimus'un herkes unutmaya çalışırken savaşı hatırlamakta diretmesiyle iktidar sınıfına karşı bir tehdit olarak görüldüğünü belirtir (Zwerdling 75). Zwerdling Septimus'un iktidar sınıfının vicdanını temsil ettiğini, ancak bir tek Clarissa'nın bununla barışık olduğunu ekler (80).

Modernist metinlerde eleştirinin odağı olagelmış bir başka önemli unsur ise zaman kavramıdır. Laura Marcus modernist metinlerde zamana karşı geliştirilen

düşmanca tavrın temelinde modern, kentsel ve endüstriyel yapılanmanın düzenleyici mekanizmasının ve yazarın romanlardaki kronolojik sıralamaya karşı oluşunun yattığını belirtir (Marcus 81). Sıradan bir karakterin sıradan bir gününü ele alan *Mrs. Dalloway*'de günün ilerleyişi Big Ben'in ve kiliselerin çan sesleriyle anlaşılır. Paul Ricoeur'un *Time and Narrative*'de "zamanla ilgili hikâye" olarak adlandırdığı romanda Big Ben'in çan seslerinin karakterlerin zaman deneyimlerini ve zamanın metinsel düzlemde tekrar biçimlendirilişini simgelediği ifade edilir (Marcus 79). Bir yandan anlatıyı ilerleten olaylar gerçekleşirken aynı anda geçmişe yönelen bir anlatı oluşur. Ricoeur'un sözleriyle, şimdiki zamanın hatırlanan geçmiş tarafından sekteye uğratılması anlatıya zamansal derinlik kazandırır ve Woolf'un "tünel açma süreci" olarak adlandırdığı bu yöntemle oturmuş bir kimliğe sahip olmamalarına rağmen karakterlere psikolojik derinlik bahşedilir (aktaran Marcus 79). *Orlando*'da da bahsedilen, saatteki zamanla zihnin zamanın farklı oluşu karakterlerin resmi zamanı farklı deneyimlediğini gösterir. Big Ben'in saatinin ve diğer saatlerin vuruşları saatin zamanı ve otoritelerin zamanı arasındaki suç ortaklığına da işaret ederek Ricoeur'un "anıtsal zaman" olarak adlandırdığı kavramını geliştirir. Resmi, saatin zamanının tıp, ticaret, Devlet, Monarşi, savaş ve emperyalizm gibi otorite ve güç kurumlarıyla yaptığı işbirliği ortaya çıkar (Marcus 80). Woolf'un diğer romanlarında da öne çıkarılan zamanın kullanılışı yirminci yüzyıl İngiliz düşüncesini, geliştirdiği zaman kavramıyla etkilemiş olan Henri Bergson'ın düşünceleriyle temas içindedir. Her ne kadar Woolf'un Bergson'ın eserlerini okuyup okumadığına dair kesinlik olmasa da, Bergson'ın Bloomsbury grubu üyeleri tarafından bilindiği ve o dönemde Fransız filozof hakkında çeşitli popüler edebiyat ve bilim dergilerinde iki yüze yakın yazının yayımlanmış olduğu bilinmektedir (Gillies 28). Woolf'un Bergson'dan haberdar olduğu görüşünün baskın olması Woolf ve Bergson'ın zaman kavramını karşılaştırmalı olarak ele alan birçok yazının

yayımlanmasını sağlamıştır (Gillies 28). Bergson zamanın mekâna göre daha ayrıcalıklı, üstün ve *a priori* bir konumu olduğunu düşünüyor olsa da (aktaran Gillies 10) mekânı zamanla ilintilendiriş biçimi *Mrs. Dalloway*'deki zaman ve mekân ilişkisinin anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Bergson'ın zaman kavramı hakkındaki görüşleri öncelikle *Time and Free Will* adlı çalışmasında, ardından da *Duration and Simultaneity*'de ele alınmıştır. Bergson *Duration and Simultaneity*'de zaman kavramını *zaman (clock time)* ve *süre (duration)* olarak ikiye ayırmıştır. *Zaman* kronolojik ard ardalıkla ilerleyen, ölçülen ve ölçüldüğü anda da mekânsallaştırılan bir unsur olarak ele alınırken, *süre* öznel (inner time) olan, geçmişle şimdi arasında bağlantı kurarak zamanın bir bütün olarak anlaşılmasını sağlayan, kişinin gerçekte yaşadığı akışı simgeleyen, değişim odaklı zaman olarak tanımlanır (Bergson 45). *Sürenin* bilince tekabül ettiğini belirten Bergson (49), eşzamanlılık sayesinde süre ve mekânsallaştırılmış olan zamanın tamamlayıcı olarak işlediğini (54) ve mekân aracılığıyla zaman aralıklarını ayırt edebildiğimizi belirtir (57). Kişinin kültürüne ve deneyimlerine dayanarak hissettiği zaman olan *süre*, Bergson'ın dördüncü boyut olarak adlandırdığı (59) mekâna aktarılır ve böylece geçmiş, şimdi ve gelecek bütünleşmiş olur. Bergson *Time and Free Will*'de şimdiki ana geçmişten kalan anları eklediğimizde, geçmişte yaşanan anlar artık var olmadığı için bu anların mekânda bıraktıkları izler aracılığıyla var olmayı sürdürdüğünü düşünür (79). Zamanın geçmiş, şimdi ve gelecek olarak çizgisel sıralanarak mekânsallaştırılmasını entelektüel düşüncenin yarattığı bir yanılsama olarak kavrayarak, bu yanılsamanın toplum ve bilinci düzenleyen unsur olduğunu iddia etmiş olur. Bergson dakika, saat, ay ve yıl gibi zamansal kavramların yanı sıra dilin de zamanın mekânsallaşmasına neden olan bir unsur olduğunu öne sürer. Bu düşünce doğrultusunda edebi eserler zamanın mekânsallaştığı başka bir düzlemdir.

Mrs. Dalloway'deki zaman kavramı, “ölçülebilir saat zamanı” ve “süre” ayrımıyla temellendirilmiştir. Big Ben'in saatinin sesleri ve St Margaret kilisesinin çanlarının sesleri ile kronolojik zaman algısı alt metinde sunulurken, Clarissa, Septimus ve Peter'in anıları aracılığıyla geçmişle bağ kurulması sürenin (*duration*) öne çıktığını gösterir. Geçmiş bellek aracılığıyla “şimdi”yle birleştirilmiş; zamanın dilimlere ayrılması ya da bir çizgi üzerinde ilerlediği izleniminin yaratmış olduğu mekânsallık etkisi ise doğrudan zamanla bağlantılı olan mekânların kullanılmasıyla güçlendirilmiştir. Bu kuvvetli etki mekânın önemi bağlamında Woolf ve Bergson'ın ayrıldığını gösterir. Woolf'un zamanı mekândan daha önde tutmadığı ve mekânın da bireylerin algılarında ve belleğinde zaman kadar önemli olduğunu savunduğu düşünülebilir. Bununla birlikte Woolf'un zamanın ilerleyişini geçen saatleri vurgulayarak belirtmeyi tercih etmediği, bunun yerine parlamanto binasına ait olan Big Ben ve kilise çanlarıyla yapmayı tercih ettiği görülür. Bu tercih bu mekânların temsil ettiği ideolojilerin insanların deneyimlediği “süre”yi tanımlayan öğeler olduğu ile ilgilidir. Bireyin deneyimlediği özgül zaman iktidar ve ideolojik aygıtların kontrolündedir. Michael Whitworth de Big Ben'in merkezi otoriteyi simgelediğini; Big Ben'den bir süre sonra gelen çan seslerinin ise hangi saatin doğru olduğu ile ilgili kuşku uyandırdığı görüşündedir (Whitworth 120). Belleğin oluşumunu sağlayan “süre”nin kontrol edilişi kamusal alanda, Clarissa, Septimus ve Peter'in yapmış olduğu gibi, sokaklarda, kaldırımlarda, parklarda yürünerek akan zamanın anlatının odağında olmasına neden olur. “Geçici mekân” (*transient space*)²⁰ olarak addedilebilecek bu mekânlar ait olma duygusunun gelişmesine engel olan, kısa süreliğine bulunan ve başka insanlarla doğrudan etkileşim kurulamayan mekânlardır.

²⁰ Günümüzde en belirgin geçici mekânlar bekleme odalarıdır.

Kamusal alanda geçici yönüyle dikkat çeken mekânlarda bulunan Septimus'un savaşıla ilgili anılarını hatırlayışı ve Clarissa'nın gençlik yıllarına dair tünel açma süreciyle anımsaması, geçmiş ve şimdinin bütünleşmesini ve bu karakterlerin bilincinin metinsel düzlemde ete kemiğe bürünmesini sağlar. Bu hareketlilik Clarissa ve Septimus'un toplumla kurdukları ilişki sonucu geçirdikleri değişimleri de ortaya koyar. Clarissa Bourton'dayken Sally Seton'la toplumu değiştirmeyi amaçlayan sosyalist bir görüşe sahipken bu isteklerinden vazgeçmiş ve toplumsal normlara uygun bir hayat sürmüştür; Septimus ise sınıfsal hiyerarşiyi aşıp yükselmeye çalışan istekli bir gençken savaş sonrasında bu isteklerini kaybederek ideolojik yapılara karşı bir tutum geliştirmiştir. Bu anlamda Clarissa ve Septimus'un iktidar ve toplumla kurdukları ilişki geçmiş yaşantıları aracılığıyla da bütünlük içerisindedir.

Foucault toplumsal düzlemde kimliklerin belli dinsel, ahlaki, yasal, bilimsel vb. temellerde olumsuz, sakıncalı ya da arzu edilmez olarak sınıflandırılabilceğini ve sınıflandırmaların bu kimliklerin tecrit edilmelerine, cezalandırılmalarına hatta yok etmek için oluşturulmuş pratiklere ehliyet verebileceğini iddia eder (aktaran Keskin 14). Bu türden bir sınıflama Septimus'un savaş sonrası iktidara karşı geliştirdiği pasif muhalifliğin yalnızca iktidara karşı bir davranış olarak görülmeyip akıl hastalığı tanılarıyla birleştirilerek sunulmasında görülür. Anlatı Septimus'un muhalif durumunun akıl hastalığıyla olan bağlantısının inandırıcılığını arttırabilmek için Septimus'un çevresindeki insanları da bu tanımlamayı kabul etmeye ve aykırılığının gerçekten akıl hastalığı ve davranış bozukluğundan kaynaklandığına inandırmaktadır. Dayatılan kimlik Septimus'un denetim altına alınması ve yok edilmesi için bir araç işlevi görmektedir. Toplumun dayattığı bir kimliğe sahip olduğunun ayırdına varan ve kadın olarak belirli rolleri üstlenmesinin gerektiğinin bilincinde olan Clarissa ise bu toplumsal normlara karşı gelmenin istenmeyen bir tutum olduğunun farkındadır. Bu nedenle, Sally Seton'a

karşı eşcinsel eğilimleri olsa da görmezden gelir, Richard Dalloway gelecek vaat eden bir aday olduğu için Peter yerine Richard'la evlenmeyi tercih eder ve hayatının sığlaştırılmasından rahatsız olsa da değiştirmeye yönelik bir adım atmaz. Böylece toplumsal düzlemde istenmeyen bir kimliğe özgü davranış biçimlerinden, yanlış bulmuyor olsa da, kaçınır. Bu anlamda Foucault'nın da belirttiği gibi, yaptırımlara maruz kalmamak için davranışlarına gönüllü olarak kısıtlama getirir (aktaran Keskin 15). Dolayısıyla, bu sınıflandırma ve kısıtlamaları kabul ederek bunları uygulayan mercilerin denetimine gönüllü olarak boyun eğmiş olur.

Sınıfsal ve mekânsal ayrımlar ve bu ayrımların kabullenilişi de iktidarın denetim ve manipölasyonuna tabi olmak demektir. *Mrs. Dalloway*'de Clarissa ve Septimus'un temsil ettikleri toplumsal cinsiyet ve doğrudan devlet iktidarının yanı sıra maddi olanaklar ve soyluluk kaynaklı sınıfsal farklılıklara da yer verilir. Richard Dalloway ile İngiltere'nin üst sınıfına ait, siyaset ve ülke yönetimini simgeleyen muhafazakâr bir bakış açısı, Elizabeth Dalloway'in savaş sonrası İngiltere'de yaşayan yeni kuşağı temsil eden bakış açısı ve Miss Kilman'ın da sosyoekonomik durumu ve muhafazakâr tutumu vasıtasıyla farklı sınıfların, kuşakların ve kültürlerin bakış açılarına temas edilir. Richard Dalloway şehirde yürürken daha çok toplantıda onunla beraber olan İngiliz polisi ve sokak fahişeleri gibi konular hakkında düşünmektedir. Richard Dalloway, İngiliz toplumunun önde gelen üyelerinden biridir ve kendisinden beklenildiği gibi aklı toplumun çürümüş, yozlaşmış ve burjuva ahlakına uymayan şeylerle meşguldür. Alex Zwerdling 1920'lerin başlarında İngiliz siyasetindeki Muhafazakâr ve Liberal koalisyonun sona erdiğini, 1922 ve 1923 yılında yapılan seçimlerin Liberal'lerin düşüşü, İşçi Partisi'nin yükselişini başlattığını ve İşçi Partisi'nin ilk kez ana muhalefet konumuna geldiğini belirtir (Zwerdling 70). Bu “sosyalist” gücün yönetime geçmesinin an meselesi olduğu bir dönemde, Richard Dalloway gibi muhafazakâr milletvekillerinin

yaklaşan olay nedeniyle planlar geliştirme çabasında olduğu görülür. Bir muktedir olarak ataerkil düzene tehdit oluşturan unsurları bertaraf etmeye çalışarak kendisini var eden değerleri korumayı amaçlar.

Kentin karmaşık yapısı, insanların birbirlerinin hayatını etkileyişi, kalabalık içinde yalnız kalmak Elizabeth Dalloway'in düşüncelerinde de görülür. Elizabeth'in Londra sokaklarındaki gezintisinin önemi ise Miss Kilman'ın etki alanının dışına çıktığını göstermesi ve Clarissa ve Elizabeth arasındaki fikir ayrılıklarının gün yüzüne çıkmasına imkân sağlamasıdır. Clarissa Londra'da gezerken kendini adeta Londra sokaklarıyla bir bütün olarak görür ve görünmez olduğunu düşünür. Bu, onun içinde yaşadığı toplumla ondan ayırt edilemeyecek şekilde kaynaştığını düşündürür. Clarissa varlığını hissettirmezken kızı Elizabeth bir yandan Clarissa'nın gezdiği yerlerin aksine Londra'nın yeni gelişmekte olan bölgelerinde gezmekte, toplu taşıma aracına binerek Londra hayatına katılmakta, varlığını hissettirmekte ve yürürken bir yandan da hayatı, ileride yapacağı mesleği düşünmektedir. *Virginia Woolf Life and London: A Biography of Place* adlı kitabın yazarı Jean Moorcroft Wilson'a göre de Elizabeth otobüsle Westminster'dan Fleet Street'e giderek sembolik olarak annesinin dünyasından kaçmaktadır (Wilson 87). Zira Wilson'a göre şehrin bu kısmı West End'in havai ve yüzeysel yönünün aksine ciddiyeti ve iş yaşamını temsil etmektedir (87). Elizabeth'in farklı tavırları savaş sonrası İngiltere'nin ortaya çıkarmış olduğu yeni kadın profilinin örnekleridir. Miss Kilman ise hayatının ipotek altında olduğunu düşündüğü için dünyaya kırıngınlıkla bakar. Zaman geçirdiği insanların dünyasına ait değildir ve onlarla ancak emeği karşılığında bir arada bulunabilir. Elizabeth'in hocası olarak o toplumun içinde yer almaya çalışsa da Miss Kilman aslında ait olmadığı bir sosyal mekâna girmeye çalıştığının farkındadır. Miss Kilman'ın sınıflar arası hiyerarşik yapılanmadan rahatsız oluşu kurumsal ilişkiler üzerine kurulu davranış ve düşünce yapısından rahatsız

olduğu anlamına gelir. Sara Mills'in "Geography, Gender and Power" başlıklı yazısında ele aldığı iktidar ve kurumsal ilişkiler bağlantısı Miss Kilman'ın iktidarla olan ilişkisini anlamakta yararlı olacaktır. Mills, Foucault'nın iktidar kavramının ilişkiler ağı anlamına geldiğini ve bu ilişkilerin her yüzleşmede tekrar müzakere edildiğini belirtir (Mills 49). Mills iktidar ilişkilerinin müzakere edilebilirliğinin, toplumsal kurumların sağladığı güce yerel düzlemde açık ya da örtük olarak meydan okuma şansı yaratması nedeniyle toplumsal cinsiyet tartışmaları bağlamında olumlu olduğunu belirtir (49). Ancak Joanna Thornborrow hiyerarşik bir konum sağlayan kurumsal statü ile kişinin müzakere edebileceği yerel konum arasındaki görüşmelerin karmaşık olduğunu öne sürer (aktaran Mills 49). Buna göre, kişi kurumsal hiyerarşi içerisinde düşük bir konuma sahip olabilirken beceri ve yeteneklerine göre daha güçlü bir yerel konuma sahip olabilir (aktaran Mills 50). Belirlenmiş olan bu iki iktidar biçiminden yerel statü değişebilirken kurumsal ilişkiler değişime açık değildir. Miss Kilman sınıflar arası hiyerarşide düşük bir konuma sahip bir karakterdir ve bu konumunu değiştirebilmek için bireysel olarak mücadele gücüne sahip değildir. Fakat ait olduğu sınıfsal yapılanma içerisinde öğrenim görmüş bir kadın olarak yerel konumunu değiştirebilmiştir. İktidar tarafından belirlenen sınırlar içerisinde kadınlara atfedilen ev hanımlığı statüsünden çıkabilmiş ve bilgiye ulaşmayı amaçlamıştır. Miss Kilman'a iktidar elde etme şansı sağlayan bilgi, Elizabeth ile daha yakın olma fırsatı sağlamış ve Clarissa'dan nefret etse de Elizabeth'in öğretmeni olarak çalışabilmiştir. Miss Kilman'ın bireylerin kendi varlıklarını anlamlandırabilme çabası içinde oldukları bir süreçte kamusal alanın sunduklarına karşı uzlaşmacı bir tavır sergilemektense bu değerleri anlamsız görme eğiliminde olduğu anlaşılır.

Moderniteyle beraber insanların iktidar çarkının birer dişlisi olduğu düşüncesinin yaygınlaşmasıyla güvensizlik ve yalnızlık duygusu artmıştır. Kent

içerisinde kamusal alanın kurmuş olduğu bu baskıdan uzaklaşmak isteyen karakterlerin tercih ettiği mekânlardan biri ise parklardır. Kentleşme ve bilgi edinimi ile doğaya üstün gelen insanlar şehir yaşantısında doğal olan ama tümüyle doğanın parçası olmayan bu kamusal alanlarda içinde bulundukları durumu en yalın haliyle görebilirler. Arada kalmış (*liminal*) bir mekân olarak parklar karakterlerin iç dünyalarının sınırlarını zorlamakta ve böylece karşı karşıya oldukları sorunları daha açık tanımlayabilmektedirler. *Mrs. Dalloway* şehir içindeki yapay doğa ve insan eli değmemiş doğa arasındaki farkı daha çok ön plana çıkarmaktadır. Londra sokaklarında yürüyen *Mrs. Dalloway*'in St. James Park, Regent's Park gibi parklardan geçtiği görülür. Bir yandan zihninde yer alan doğal bir mekân olan Bourton öte yandan ise insan eliyle yapılmış ve kentleşmenin ve doğallığın arasında kalmış mekânlar olan parklar bulunmaktadır. Bu noktada Henry Lefebvre'nin *Mekânın Üretimi* adlı eserinde parklarla ilgili öne sürdüğü iddiaya değinmek faydalı olabilir. Lefebvre'ye göre:

[...] Bir mekânın doğanın parçası olması, onun toplumsal üretim ilişkilerine girmesini engeller. Bir kaya, bir ağaç için de durum aynıdır. Fakat doğal özelliklerin ve bu tür özelliklere sahip nesnelerin baskın olduğu mekânlarda, mekânın bu karakteri uzaklaşır. Doğayla birlikte! Ulusal ya da bölgesel bir “doğal park”, doğal olana mı yapay olana mı aittir? Bu soruya cevap vermekte tereddüt edilebilir. Vaktiyle başat olan “doğal” özellik silinir ve tâbi olur. Buna mukabil, mekânın toplumsal karakteri (içerdiği, kapsadığı ve gizlediği toplumsal ilişkiler) *görünür bir şekilde* baskın çıkmaya başlar. Bu karakteristik özellik – görünülük – yine de içkin toplumsal ilişkilerim *okunabilirliğine* yol açmaz. Tersine, bu ilişkilerin analizi güçleşir, hatta paradoksa yakın bir hal alır. (Lefebvre 109)

Zamanla doğal özellikleri silinerek doğallık ve yapaylık arasında kalan parklar kentin ve gündelik hayatın sorunsallarını kapsar ve diğer kamusal alanlarla içi içe olarak toplumsal ilişkilerin yeniden üretimini sağlar. *Virginia Woolf* adlı çalışmasında Laura Marcus romanda merkezi bir role sahip olan Londra parklarının *rus in urbe*, yani şehirdeki kırsal alanlar olduğunu, böylece kent / kır ayrımının hem yerleştirildiğini hem de ihlal edildiğini iddia eder (69). Romanda arka planda kalan karakterlerin odak noktasına alındığı mekânlar çoğunlukla parklar olur, böylece Septimus Warren Smith'in, Peter Walsh'ın ve Lucrezia'nın anlatılarına derinlik kazandırılır. Clarissa parklardan geçip yoluna devam ediyorken ve anlatısı, kamusal ve özel, farklı mekânlarda ilerliyorken, Septimus, Peter ve Lucrezia'nın parkta daha uzun vakit geçirdiği, uyuduğu ve parktaki insanları gözlemleyip, kendileriyle kıyasladığı görülür. Bu üç karakter de İngiltere'nin mekân olarak genişleme arzusunun sonuçlarından etkilenmişlerdir. Savaş döneminde Hindistan'da olan Peter, savaşın bitimine kadar geçen beş sene içerisinde Londra'nın geçirdiği değişimleri gözlemlerken, Septimus bu savaştan doğrudan etkilenen bir karakterdir. Lucrezia savaş sonrasında İtalya'da tanışıp evlendiği Septimus'la birlikte İngiltere'ye gelerek, kültürel adaptasyonda sorun yaşayan ve yalnızlık hissine kapılmış bir karakterdir. Akıl sağlığı yerinde olmayan bir eşle, kendini ne bir mekâna ne de bir insana ait hissedemeden yaşar. Yalnızlığını paylaşmak istese ve parkta “Milano'daki bahçeleri görseydiniz” (Woolf 27) dese de dinleyen kimse yoktur ve iletişim kurma ihtiyacı karşılanamaz. Yalnız olduğunu haykıran Lucrezia Romalılar'ın ilk geldiklerinde bilinmeyen bir mekânla karşılaşmaları gibi karanlıkta hisseder kendini (28). Londra mutsuz deneyimleri hatırlatan, toplumun yozluğunu sergileyen ve bireyleri yalnızlığa iten bir mekân olarak görülür. Bu anlamda parklar karakterlerin bir döngü haline dönüşen yorucu tekdüze yaşantılarından uzaklaşmak için

tercih ettiği mekânlardır. Bu biteviye döngü içerisinde yalnızlık ve yabancılaşma hissiyle özdeşleşmişlerdir.

Kent merkezi ve parkların ayrı ama ayrılamaz kamusal alanlar olup, iç içe olmaları gibi Clarissa ve Septimus da ayrı bireyler olsalar da romanın ve romanda temsil edilen toplumun yapısını bir bütünlük oluşturarak aktarırlar. Clarissa'nın kişisel ve toplumsal eleştirileri ve Septimus'un ruh hali ve iktidar eleştirisi toplumun yapay görüntüsünü parçalamaya yaramaktadır. Ölüm fikrinin zihninde kol gezdiği Septimus'un iç dünyasının anlatıldığı bölümde anlatıcının seçmiş olduğu kelimeler de modern insanın karanlık ve karamsar hayatına işaret eder: “Kızıl çiçekler fışkırıyordu etinden; diri yaprakları başında hışırıyordu” (65), “Oysa kendisi kayaya vuran boğulmuş bir denizci gibi kayanın tepesinde kaldı. Sandaldan sarktım, düştüm, diye düşündü. Battım. Bir süredir ölüydüm ama şimdi dirildim; bırakın dinleneyim, diye yalvardı (yine kendi kendine konuşuyordu, ne korkunç!)” (66). Birinci dünya savaşı sonrası İngiltere'nin alt metin olarak sunulduğu anlatıda bireylerin kendi hayatları üzerinde kontrol sahibi olamadıklarını; politik, ekonomik unsurları ve baskın sosyal değerlerin hayatın seyrini belirlediği görüşü yer alır. Ölüm fikriyle beraber yaşayan Septimus, hayatın yaşamaya değer olmadığını anladığı zaman canlı hissetmeye başladığını, bu nedenle de ölmesi gerektiğini düşünür ve intihar eder. Yaşam ancak ölüm anlaşılınca anlam kazanır. Dr. Bradshaw'ın Clarissa'nın verdiği partiye katılıp intihar eden hastasından bahsetmesiyle Septimus'un anlatısı Clarissa'ninkine eklenir ve Clarissa'nın ölüm üzerine düşünceleri Septimus'un düşüncelerinin bir uzantısına dönüşür. Clarissa ölümün bir direnme, iletişim kurma çabası olduğunu ve insanların gizemli bir şekilde ellerinden kaçan öze ulaşamayacaklarını anladıklarında, yakınlığın uzaklaştığını, tadın yok olduğunu düşünür (166). Ölümün bir kucaklaşmayı andırması (166) ve yalnızlığa göğüs germek olduğunu düşünmesi kendini öldüren genç adama

acımasını sağlar. Zira onun gibi hisseder ve bu intiharın gerçekleşmiş olmasından memnun olur (245). Septimus'un ölümü Clarissa'da Septimus'un kendisi yerine ölmüş olduğu hissini yaratır ve Septimus'un intiharını öğrendiği an, iki karakterin algılarının ortaklığının ve düşünsel yer değişiminin gerçekleşmesiyle romanın merkezi olur (Lodge 31). Clarissa'nın Septimus'un deneyimini kendi deneyimi gibi görmesi ve bu deneyimle kurduğu bilinç ilişkisi Septimus'un öznel kimliğini ve o kimliği oluşturan deneyimleri de benimsediği anlamına gelir. Septimus'un akıl sağlığının yerinde olmamasının toplumsal düzlemde olumlu karşılanmaması ve savaşı hatırlamakta ısrar etmesi iktidara bu kimliğin yok edilmesi için gerekçeler sağlasa da, Clarissa'nın bireylerin kamusal alanda elde ettikleri ortak deneyimler sonucu hayatlarının etkileşim halinde olduğu düşüncesi sonucu Septimus'un arzu edilmeyen kimliğinin Clarissa aracılığıyla var olmaya devam edeceği anlaşılır.

Lodge Woolf'un duyarlı karakterlerinin ayrıcalıklı bir durumdan başkasına geçtiklerini, memnuniyetsizlik, depresyon ve kuşkularla dolu süreçler yaşadıklarını ve bu nedenle de romanın sonunun gerçek bir son olmadığını ya da “*non-endings*” olduğunu ve karakterlerin her zaman oldukları yerde, zihinlerinin içinde yaşamaya devam ederek ölene kadar neşe ve umutsuzluk arasında kaldıklarını iddia eder (Lodge 27). “Ruhun ölümü” ifadesiyle sık sık romanda da belirtildiği gibi, Septimus'un ölümü savaşın yıkıcı etkilerini görmeyi reddeden, İngiltere'nin kültürel ve maddi değişimlerinin etkilerini ertelemeye çalışan zihniyetin de yok olmaya mahkûm olduğu anlamına gelir. İktidar ilişkilerinin işleyişini mümkün kılan yerleşik bakış açılarını ve kurumsal ilişkileri sorgulayan Woolf bir bütün oluşturan Septimus ve Clarissa'yla modern toplumun bireyselliği ön plana çıkarışını eleştirmiş olur. Septimus ve Clarissa benzer iktidar ilişkilerinden mustarip olsalar da, ayrıştırılmış ve bireyselleştirilmiş öznel olarak genelin bir parçası olmuşlardır. Sonuç olarak bireysellik iktidar

ilişkilerinin sürdürülmesini sağlayan bir araç olarak kullanılmıştır. Bu nedenle Clarissa'nın vicdanını / bilincini temsil eden Septimus ölmüş olsa da, Clarissa'nın değişmeyecek yaşantısıyla ve toplumsal denetime boyun eğişiyle (Sally Seton'a karşı hissettiği eşcinsel eğilimini bastırması örneğinde ve “Evdeki Melek”²¹ rolünü benimsemesinde olduğu gibi) iktidarın bireysel öznel aracılığıyla devam edeceği fikri belirginleşmiştir. Woolf Clarissa ve Septimus'u ilintilendirerek kamusal alan ve özel alan arasında da bir bağ kurmakta; Clarissa ve Septimus'un bilinçlerinin birleştirilmesiyle de Clarissa'nın ataerkil düşünce yapısına pasif karşı koyuşu gösterilmektedir. “A Feminist Public Sphere? Virginia Woolf's Revisions of the Eighteenth Century” de Anne E. Fernald Woolf'un kadınların kamusal alandan dışlanmasına karşı *Üç Gine*'de geçen “Dışlanmışlar Topluluğu”nu çözüm olarak gördüğünü ve bu yolla toplumu kurumsal bağlantı kurmayı redderek değiştirmeyi amaçladığını belirtir (Fernald 178). Bu bağlamdan bakıldığında, her ne kadar Woolf'un kadınlar için önerdiği bir çözüm olsa da, Clarissa ve Septimus'un bir bütün olarak yansıtılışı bu ikilinin “Dışlanmışlar Topluluğu” oluşturduğu, Clarissa'nın korunaklı, tehdit oluşturmayan kadın bakış açısıyla Septimus'unun birleştirilmesiyle ataerkil düşünceye karşı konulduğu ve sıradışı bir iletişim kurulmasını sağlayan bir strateji oluşturulduğu anlaşılır.

Woolf *Mrs. Dalloway*'de irdelemiş olduğu kamusal alan pratiklerinin erkek ve kadın karakterler açısından gösterdiği farklılık, bireylerin kimlik edinme süreçleri ve kent hayatının dayattığı bireysellik ve yabancılaşıma sorunsallarını *Dalgalar* (1931) adlı romanında anlatım tekniğini değiştirerek çoklu bir bakış açısıyla ele alır. Roman, Bernard, Susan, Rhoda, Neville, Jinny ve Louise olmak üzere altı karakterin

²¹ Virginia Woolf'un “Evdeki Melek” kavramı 19. yüzyılda Coventry Patmore tarafından yazılan, Victoria döneminde yaşayan hürmetkâr, destekleyici ve evcil kadın modelini öven şiirin başlığından alınmıştır.

monologlarından ve bu monologları bölen, üçüncü tekil şahıs anlatımla sahil sahnelerinin aktarıldığı dokuz *interlude*'dan oluşmaktadır. Doğa, güneş ve deniz gibi öğelerin ritmik istikrar içinde yansıtılarak ön plana çıkarıldığı *interlude*'lerdeki mekânsal anlatımlar ile karakterlerin hayatının ilerleyişi arasında bağlantı kurulur. Güneşin doğuşu ve yükselişi aracılığıyla karakterlerin çocukluk dönemi, lise yılları, okumak için Londra ya da başka şehirlere gitmeleri, hayata atılmaları gibi dönemlere atıfta bulunulurken, denizin ve dalgaların durumu ile de bu dönemlerin nasıl geçeceğine işaret edilir. “Hayatın akışı”, “kargaşa”, “yok oluş”, “korku” ve “umutsuzluk” gibi durum ve duyguların ön plana çıkarıldığı roman bir yandan bireyin iç dünyasını yansıtmaya ve benliklerini sorgulamaya yönelmişken, öte yandan dönemin koşullarına ayna tutmaktadır. Kapitalizmin ve burjuvazinin temellerini iyice sağlamlaştırdıkları, bireylerin topluma kazandırdıkları ölçüde saygı gördükleri dolayısıyla da birey olarak var olmanın yeterli görülmediği ve kişisel bölünmüşlüklerin ortaya çıkışı öne çıkarılmaktadır. Londra toplumsal ilişkilerin farklı biçimlerde gözlemlenebileceği bir mekân olarak anlatının şekillenmesine yardımcı olan bir unsurdur. Toplumu şekillendiren ve bu toplumun ideolojileri tarafından yönlendirilen bireyleri içinde yaşadıkları mekân ve bu mekânın harekete geçirdiği düşünce akışı yardımıyla anlatmak, basit bir mekân tasviri yapmaktan daha etkilidir. Bu nedenle *Dalgalar*'da olay örgüsü kullanmak yerine, bireylerin iç dünyaları hâkim olmakta ve bireylerin öznelliğini yansıtabilmeki için basit bir dil kullanmak yerine şiirsel bir anlatıma başvurulmaktadır. Bu şiirsel özelliği nedeniyle Woolf günlüğünde *Dalgalar*'ın “oyun-şiir” olarak görülmesi gerektiğini öne sürmüştür.

Tıpkı *Jacob'ın Odası*'nda olduğu gibi, anlatı liminal bir mekân kullanılarak başlatılır. Dalgaların ritmik olarak kumsala vuruşu, günün gece ile gündüz arasında olduğu, deniz ve gökyüzünün arasında bulunan koyu bir ufuk çizgisinin var olduğu bir

mekânsal anlatım kullanılarak arada kalmışlığa dikkat çekilir. Karakterlerin çocukluk dönemi ile başlayan anlatıya paralel olarak ilk *interlude*'da günün ilk saatleri betimlenir. Ufuk çizgisine yönelmiş olan anlatı ile gelecek çağrıştırılırken; dalgaların ritmik olarak sahile vurup geri çekilmesiyle de hayatın değişken yönü temsil edilmektedir.

Altı karakterin söylemlerine dayandırılarak toplumsal normların farklı hayatlar üzerindeki etkisi olay örgüsü kurulmadan aktarılır ve bu anlatılar arasında bütünlük oluşturulur. Bu karakterlerden baskın, ataerkil ideolojiyi temsil eden Bernard erkeklerin toplumsal sınırlarının esnekliğinin erkek bakış açısında yarattığı farklılığı göstererek toplumsal cinsiyet ayrımcılığı ile ilinti kurulmasını sağlar. Benzer ayrıcalıklara sahip olsa da toplumsal yapıya karşı daha eleştirel bir tutum benimseyen Neville yalnızlığı ve sessizliği tercih etmesiyle bireyin yabancılaşmasını; Avustralya kökenli olması nedeniyle kendini “öteki” olarak konumlandıran Louise ise ticaretle olan bağı ve İngiltere'nin kapitalist yönünü simgelemesiyle burjuva sınıfını temsil etmektedir. Bu üç erkek karakter aracılığıyla Woolf İngiltere toplumunun erkek egemen yönünün farklı gerçekliklerini yansıtmıştır. Susan geleneksel değerlere sahip çıkan, kadınlara atfedilen rolleri benimseyip, bunlardan uzak yaşamaktan rahatsız olan ve Woolf'un “Evdeki Melek” kavramına örnek olmaya aday bir karakterdir. Bu nedenle şehirlerin kalabalığından rahatsız olmakta ve okumaktan hoşlanmamaktadır. Jinny kendisini şehir yaşamıyla özdeşleştirmiş, Londra'nın hareketli sokaklarına çıkmak için sabırsızlanan, modern ve özgür bir kadın olarak betimlenir. Kadın olarak bedeni ile ilgili kararların kendisine ait olduğunun farkında olarak, “Bedenimi açıyorum, bedenimi kapatıyorum, canım nasıl isterse” (54) düşüncesiyle hareket etmektedir. Geleneksel kadın figüründen ayrılarak tembellik yapmayı seven, toplum içindeki tavırları nedeniyle dikkat çeken bir karakter olduğu için insanların onu küçümsediğinin farkındadır. Fakat bu toplumsal önyargıların hayatını etkilemesine izin vermez ve yaşayacağı yılların keyfini çıkarmayı

hedefler. Rhoda ise karanlığı ve gecenin sunduğu yalnızlığı tercih eden, insanların düşüncelerini bölmediği bir sakinlik isteyen karakterdir. İnsanların bir “hiç” olduğunu ve hayatın denizin karanlığından yükselen bir canavar (55) olduğunu düşünen Rhoda, hayatın modernite ve yeni insan modeli tarafından değiştirildiğine ve umut vaat etmediğine inanır.

Woolf, *Dalgalar*’da moderniteyi eleştirirken kalabalığın bir parçası olmak ya da bir hikâyenin kaderi önceden belirlenmiş karakterleri olmak dışında çaresi olmayan insanlar yansıtır. Bu durum, Louis’in “Binlerce yıldır yaşamış gibiyim” (56) ifadesinde de görüldüğü gibi kökenleri eskiye uzanan, insanlık tarihinin binlerce yıllık eylemlerinin, düşünce yapılarının bir sonucudur. Bu toplumsal birikim neticesinde modernite bireylerin Neville’in Bernard’ın hikâyesinin bir parçası olduğunu düşünmesi (59) ve Londra’ya iner inmez kimlik duygusunun neredeyse kaybolduğunu (61) fark etmesi gibi gerçeklikten kopmasına, önceden belirlenen davranışları tekrarlayan ve bu düzenin tertibatını kabul eden öznelerle dönüşmesine neden olmuştur. Londra’nın toplumsal ve psikolojik etkileri *interlude*’da şu şekilde ele alınır:

Şafak sökerken şu ağaçta, bu çalılıkta gelişigüzel ve ayrı ayrı şakımış olan kuşlar şimdi hep birlikte cıvıldıyorlardı bahçede, tiz ve keskin bir sesle; kâh birlikte, ötekilerle birlikte şakıdıklarının farkındaymış gibi, kâh açık mavi gökyüzüne söylemiş gibi tek başlarına. [...] Korku vardı şarkılarında ve acıyı tanımak ve hemen, bu anda yakalanacak neşe. [...] Bir o yana bir bu yana göz atarak daha derine baktılar, çiçeklerin altına, karanlık caddelerin sonuna, yaprakların çürüdüğü ve çiçeklerin döküldüğü ışıksız dünyaya. (Woolf 63-64)

Kuş imgesiyle toplumun birleştirici yönüyle birlikte bireyselliğin benmerkezci tavrı ve çoğulcu toplum içerisinde duyulan yalnızlığın doğurduğu korku ve huzursuzluk

aktarılır. Bu tasvirin ardından Bernard “Nesnelerin karmaşıklığı daha da artıyor” (66) diyerek Londra’daki sosyal yaşantının karmaşıklığını öne çıkarır. Artık tek bir özelliği olan basit bir insan olmadığını, karmaşık ve birçok şeyin birleşimi olduğunu ileri sürerek, toplum içindeki Bernard’ın konuşkan olduğunu ama özel yaşantısında daha sessiz ve sırlarla dolu olduğunu iddia etmektedir. Bernard’ın kendi karakteri ile ilgili bu iki yönlü düşüncesi de istikrarsızlık ve belirsizlikle sürüklenen yaşamın sorgulanışıdır. Modern kent hayatı insanları farklı karakteristik görünüşler (*personalar*) edinmeye yönlendirmiş ve var olma mücadelesi bireylere bağlama göre kişiliğe bürünme zorunluluğu dayatmıştır. Bernard “Gerçek benliğim edindiğim benlikten ayrılıyor” (68) sözleriyle bireylerin kendilerine karşı yaşadıkları yabancılaşmayı yansıtır ve hangi kişiliğin kendisine ait olduğunun mekâna bağlı olduğunu (70) belirterek içinde bulunulan mekânın kişinin benliği üzerindeki etkisini göstermiştir. Romandaki diğer karakterlere kıyasla, Bernard ataerkil toplumla daha çok etkileşim içinde olan bir karakter olarak toplumsal ideolojilerin bireylerin yaşantısına etkisinin daha çok farkındadır. Neville’in düşüncelerine yansıdığı gibi, Bernard kimi zaman Londra’daki yaşantıya uzaktan bakıp kimi zaman da doğrudan iletişime geçerek gözlemlediklerini sözlere dökmenin ardından kâğıda aktararak somut hale dönüştüren bir karakterdir.

Bireylerin modern şehir yaşantısıyla kurduğu ilişki Bernard tarafından şu şekilde anlatılır: “Trafığın uğultusu, şu yana ya da bu yana doğru birbirinden farksız suratların geçişi, beni hayallere sürüklüyor; insanların yüz hatlarını siliyor. İnsanlar benim içimden geçebilir. Ve zamandaki bu an nedir, kendimi içinde hapsolmuş bulduğum bu gün?” (97). Londra’da insanlar bir makinenin parçasıymışçasına çalışıp bir döngü içerisinde yaşamakta ve birbirinden ayırt edilemez hayatlar sürmektedirler. Tek tipleşmiş hayat biçimi kamusal alanda bireyler arası paylaşım ihtimalini yok etmekte ve kent hayatının nesnel gerçekliğine güven duyulmamasına sebep olmaktadır. Bu nedenle

Bernard “Kendim olmam için (bunu kaydediyorum) başka insanların gözlerinin aydınlığına ihtiyacım var ve bu yüzden kendimin ne olduğundan tamamıyla emin olamıyorum” (99) diyerek insanların içinde oldukları kısır döngüyü ortaya çıkarmaktadır. Birey olarak var oluş kamusal alanda aktif bir role sahip olmakla mümkündür. Hannah Arendt’in kamusal alanın insanların benzersizliklerini ifade edebildikleri bir alan olması nedeniyle kişinin varoluşunu sağladığını ifade etmesi gibi, Bernard’da kamusal alanda özgün bir birey olarak yer alabilmek için ortak bir algı ve değer paylaşımına ihtiyaç duymaktadır. Ancak bu ortak algı ve değerler iktidar söylemlerinin ürünü olduğu için özgün bir birey olabilme çabası sonuçsuz kalacaktır. Ataerkil söylemin sözcüsü olan Bernard kamusal alanla kurduğu aidiyet ilişkisini güçlendirmek isterken, tahmin edilebilir davranışların yerleşmesini sağlayan, izole edilmiş bir yaşam dayatan iktidarın öznesi olmaya mahkûm diğer karakterlerin kamusal alan algısı farklı bir biçim edinir. Kitle toplumunda yaşayan insanın bu topluma ait olamayışı Rhoda tarafından şu şekilde dile getirilir:

Yabancılar geliyor hep, bir daha hiç görmeyeceğimiz insanlar, teklifsizlikleriyle, kayıtsızlıklarıyla, bizsiz de yoluna devam edecek bir dünyayı bize hissettirmek, rahatsız ederek sürtünüp geçenler. Çökemeyiz, yüzlerimizi unutamayız. Yüzü olmayan, içeri girdiğinde hiçbir şeyi değiştirmeyen ben bile (Susan ve Jinny bedenleri ve yüzleri değiştiriyorlar), bir yere tutunmadan, hiçbir yere bağlanmadan, kopuk bir durumda, herhangi bir boşluk ya da süreklilik ya da önünde bu bedenlerin hareket ettiği bir duvar oluşturmaktan aciz ben bile kanat çırpıyorum. (Woolf 104)

Rhoda şehirdeki diğer yüzler arasında silinmekte olan bir insan olarak Londra’daki sosyal yaşantının bir ürünüdür. Var olamadığı ve önemsenmediği kamusal alanda kendi gerçekliğini oluşturma çabasında olan Rhoda, hiçbir şeyin kalıcı olmadığı,

yeni ve bireyi dönüştürecek düşüncenin kabul edildiği bir topluma ayak uydurma çabası içindedir. Marshall Berman'ın modern dünyanın yarattığı bu çelişkiye dair söyledikleri Rhoda'nın toplumsal konumu ve varolma çabası arasındaki paradoksu aydınlatır:

Modern olmak, bizlere serüven, güç, coşku, gelişme, kendimizi ve dünyayı dönüştürme olanakları vaat eden; ama bir yandan da sahip olduğumuz her şeyi, olduğumuz her şeyi yok etmekle tehdit eden bir ortamda bulmaktır kendimizi. Modern ortamlar ve deneyimler coğrafi ve etnik, sınıfsal ve ulusal, dinsel ve ideolojik sınıfların ötesine geçer; modernliğin bu anlamda insanlığı birleştirdiği söylenebilir. Ama paradoksal bir birliktir bu, bölünmüşlüğün birliğidir: Bizleri sürekli parçalanma ve yenilenmenin, mücadele ve çelişkinin, belirsizlik ve acının girdabına sürükler. Modern olmak Marx'ın deyişiyle 'katı olan her şeyin buharlaşıp gittiği' bir evrenin parçası olmaktır. (Berman 27)

Büyük kentlerin karmaşası, yarattığı köksüzlük ve daima hareket halinde olma gerekliliği bireyin ait olma hissinin yok olmasına ne olur. Bireylerin parçalanmışlık hissi ve bir bütün olamayışı Rhoda'nın "[...] bir anı ötekinin içinde eritemem. Bana göre hepsi şiddetli, hepsi ayrı; ânin sıçramasının şokuyla düşersem eğer, siz üstüme atlarsınız, beni parçalarsınız. Hiçbir amacım yok. Dakikadan dakikaya, saatten saate nasıl koşacağımı, sizin hayat dediğiniz bütün ve bölünemeyen kitleyi oluşturan dek onları doğal bir güçle nasıl çözeceğimi bilmiyorum" (Woolf 111) sözleri ile yansıtılarak, duygusal ve toplumsal bağlardan kopmuş, anlık temaslar içinde yaşayan birey gösterilir. Rhoda'nın modern toplumun anlık dokunuşlardan ibaret olan iletişimi, aynı zamanda kitabın yapısına da ışık tutmaktadır. Tıpkı zamanın devamlılığını yitirmesi, bölünmüşlük ve parçalanmışlığın bireylerin yaşamında hâkim olması gibi romanda da geleneksel anlamda bir zaman akışı söz konusu değildir ve bir arada,

diyalog içerisinde dahi gösterilmeyen altı karakterin farklı zamanlara ait düşünceleri yansıtılmaktadır.

Modernite bireysel bağlamda bu şekilde etkilerini gösteriyorken, toplumu şekillendiren güçler, ideolojiler bağlamından bakıldığı zaman bu parçalanmışlık yerine tek ses haline dönüşmüş ve geçmişin bütün birikimlerini bünyesinde barındıran bir unsur görülmektedir. Louis, Londra aracılığıyla, bu etmenleri şu şekilde anlatır: “Londra’nın uğultusu çevremizde. Otomobiller, kamyonlar, otobüsler geçiyor durmadan. Hepsi tek bir ses halinde dönen tekerlek gibi. Bütün ayrı sesler – tekerlekler, çanlar, sarhoşların haykırırları ya da eğlenceden dönenlerin – bir tek, çelik mavisini, dairesel sese buluşmuş.” (Woolf 115). Kapitalist üretim formunun farklı görünümlere sahip enstrümanlarının yarattığı, düzensizliğin hâkim olduğu kentte tek tipleşen bireyler bu “dairese sesin” denetimi altında bütünleşmişlerdir. Canlı bir organizma gibi hareket eden modernitenin bu birleştirici, insanların bir araya gelmesini sağlayan işlevini romanda üstlenen karakter ise, Bernard, Louise ve Neville’in okulda tanıştıkları, herkes tarafından sevilen ve kahraman rolü atfedilmiş olan Percival’dır. Deborah Parsons’ın Jacob Flanders’in ileri bir anlatımı olduğunu iddia ettiği (Parsons, 77) Percival’ın kendi bilincine yer verilmemektedir ve diğer karakterlerin perspektifinden, dışarıdan bakılarak anlatılmaktadır. Altı karakterin okula başlamadan önce sahip oldukları ve okula gitmek için ayrılımlarıyla bozulan bütünlük Percival aracılığıyla tekrar sağlanmaya çalışılır; karakterlerin son kez aynı fiziksel mekânı paylaşmaları ise Hindistan’a gidecek olan Percival’ı uğurlamak için toplanmalarıyla gerçekleşir. *Interlude*’de güneşin en tepede bulunduğu zamana denk getirilen Percival’ı uğurlama buluşması Percival’ın hayatının zirvesinde olduğu izlenimini yaratır. En tepedeyken ayrılan, kahraman olarak görülen Percival’ın Hindistan’da bindiği attan düşerek ölmesi ise bu altı karakterin metaforik bir ortam ya da zihinsel bir mekan olarak yorumlanabilmesi mümkün olan, Percival için

“yas tutma” eyleminde birleşmesini sağlar. Bu ölüm *interlude*’de güneşin batmaya başlamasıyla örtüşür. Herkesin imrendiği, olmak istediği ideal karakter ve birleştirici unsur olan Percival bir kahramana yakışmayacak biçimde, toz toprak içinde ölmüştür. Ülkesine hizmet etmek amacıyla Hindistan’a giden Percival’ın anlamsız ölüm şekli İngiltere’nin emperyalist yönetiminin sona ermesi ve İngiltere’nin imajının bilinçli zedelenişidir. Percival’ın ölümü sarsıntı ve belirsizlikle tanımlı toplumda kimliksizleşmeye yüz tutan karakterlerin kimlik arayışının da sonuçsuz kalması demektir. İdeal bir figür rolü yüklenen Percival’ın roman boyunca sessiz oluşu ideallerin gerçek yaşamda var olmayışı ve düzen ve uyum arayışının karşılıksız kalacağı anlamına gelir. Karakterlerin sahip olmak istedikleri özelliklerin birleşimi olan Percival, soyut olarak diğer altı karakteri içeren bir ögedir. Percival’ın bu özelliği Woolf’un *Mrs. Dalloway*’de de ele almış olduğu, insanların bir bütünün parçası olduğu fikrini temsil eder. Bernard’ın “çünkü bu bir tek hayat değil; kadın mı erkek mi olduğumu da her zaman bilemiyorum, Bernard mıyım, Neville mi, Louis, Susan, Jinny ya da Rhoda mı - insanların birbiriyle teması bu kadar tuhaf” (241) cümlesi de kimliğin bireysel yönünden çok kolektifliğine dokunur.

Woolf, insanların iç dünyalarını ve toplumu Londra aracılığıyla yansıtarak ve Londra’ya ideolojik olarak atfedilen düşünceleri örtük olarak göstererek toplumsal yapıyı ve bunun insan üzerindeki etkisini bir mekân aracılığıyla göstermiş olur. Ancak diğer romanlarıyla kıyaslandığında bu romanda kamusal alan ve özel alan karşıtlığının asgari seviyede olduğu, kamusal alanın anlatıya hâkim olduğu görülür. Kadın karakterlerin de çoğunlukla kamusal alanda bulunduğu görülürken, öne çıkan unsur karakterlerin kamusal alanda olmalarına rağmen birer “sessiz izleyici”den öteye geçemedikleridir. Modern bireyin toplumsal yaşama katılmasının tek yolunun “sessiz izleyicilik” olmak olduğunu belirten Richard Sennett bu sessizliğin toplumsal yaşamdan

kopuşu tanımlamak anlamına geldiğini iddia eder (Sennett 378). *Mrs. Dalloway*'in karakterlerinin kamusal alandaki sessiz varoluşları gibi, bu romandaki karakterlerin kimi zaman örtüşen kimi zaman ayrılan bakış açıları, pasif bir gözlemci sıfatıyla varoluşlarını ve toplumsal yaşamdan kopuşu aktarmaktadır.

Bireyin kimlik edinme ihtiyacının yapay bir kimlik üstlenilmesiyle sonuçlanışını ve iktidarın bireyleri tektipleşmiş öznelere dönüştürüşünü eleştirmek Woolf'un eserlerindeki temel paradigmalardandır. Birçok romanında olduğu gibi, *Jacob'ın Odası*'nda da kent yaşamına ve insanların nesneleştirilmesine yer verilmiştir. Şehir yaşantısıyla ilgili olarak ön plana çıkarılan konu ise, tıpkı *Mrs. Dalloway* ve *Dalgalar*'da olduğu gibi, yaşamların birbirine hem yakın hem de uzak oluşudur. Londra'daki yaşantının tekdüzeliği şu şekilde betimlenir:

Otobüslerin yakınlığı dışarıda oturan yolculara birbirlerinin yüzüne bakma fırsatı veriyordu. Ama pek azı bu fırsatı kullanıyordu. Her birinin aklı kendi işindeydi. Her birinin içinde, kendisinin ezbere bildiği bir kitabın yaprakları gibi kapalı, geçmişini duruyordu; dostları sadece kitabın ismini okuyabiliyorlardı, “James Spalding” ya da “Charles Budgeon”, ters yöne doğru giden yolcularsa hiçbir şey okuyamıyorlardı [...]. (Woolf 76)

Üretim ilişkilerinin derinleştiği kentlerde artan bireysellik furyasıyla birlikte insanların içinde bulundukları topluma ne kadar yabancı olduklarının altı çizilmektedir. Neticede sorgulamayan, düşüneyen insan toplulukları ortaya çıkmış, “sayısız kumaş palto” olan (78) ve farklılıkların azaldığı bir topluluk meydana gelmiştir.

Woolf, kent yaşantısını sevmesine rağmen, bu yaşantının toplumsal ve psikolojik getirilerini tasvip eden bir yazar değildir. Kent yaşantısının iktidar ilişkileri sonucu ortaya çıktığının ve gayet masum görülen unsurların aslında insan hayatını

şekillendirmek amacıyla işlev gören etmenler olduğunun farkındadır. *Jacob'ın Odası*'nda "Sadece bizler kaosa gömülmeyelim diye, doğayla toplum kendi aralarında son derece basit bir sınıflandırma sistemi kurmuşlardır; parter, loca, salon, paradi.²² Kalıplar her gece doldurulur" (81) cümlesiyle de insan hayatının bir sistem tarafından yönetildiği ifade edilmektedir. Mekânların dahi gelişigüzel var olmadığı, bir sistemin çarkı olarak işlev gördüklerine dikkat çekilmektedir.

Bu düşünce tarzı *Orlando* ile daha geniş bir kapsam içinde sunulmuştur. *Orlando* aracılığıyla bir yandan Londra farklı yüzyıllarda gösterilmiş olup, toplumsal değişimin şehre nasıl yansıdığı ele alınırken öte yandan şehirdeki yaşam algısının toplumsal cinsiyetlere göre edindiği değişkenlik de gösterilmiştir. Woolf *Orlando*'nun kadın düşünce yapısı ve erkek düşünce yapısı arasındaki bocalamasını kamusal alan ve özel alan karşılaştırması aracılığıyla açığa çıkarmaktadır. Orlando Alexander Pope ile tanışmasının ardından Pope'un dahi yönü ve insani yönü arasında gerçekçi ve duygusal bir düşünce değişikliği yaşar ve Woolf bu değişiklikleri sokak lambaları aracılığıyla karanlıktan aydınlığa geçiş ile sembolik olarak anlatır. Sokak lambalarının aydınlattığı kısımlarda Pope'un kötü bir insan olduğunu, kendisini kandırdığını ve övünülecek bir tarafı olmadığını düşünürken, karanlıktayken Pope'un basit bir tarafının olabileceğini ama eğer bu mümkünse de kendisinin ondan daha basit bir varlık olduğunu ve Pope'un onu koruması gerektiğini düşünmektedir. Fakat tekrar ışığa geçtiklerinde Pope'un onu koruyabilecek biri olmadığını ve doğruluğun ışığının üzerinde olduğunu düşünür. Orlando'nun zihnindeki bu gel-gitler onun kadın tarafı ve erkek tarafı arasındaki gel-gitleri simgelemektedir ve Woolf bunu mekânsal bir anlatım aracılığıyla, Londra sokaklarındaki ışık oyunları sayesinde sunmuştur. Benzer bir biçimde ışık imgesinden yararlanarak yüzyıllar geçtikçe karanlığa teslim olan İngiltere semalarını betimleyerek

²² Opera salonunun bölümleridir.

yaşanılan dönemlerin toplumsal durumuna gönderme yapılır. 18. yüzyılın sonlarına doğru yavaş yavaş çökmeye başlamış olan karanlık 19. yüzyılın başlamasıyla gökyüzünü tamamen kaplamaktadır ve kapitalist ve endüstriyel değişimler nedeniyle değişen İngiltere yaşamına, Londra'daki fabrikalaşma ve işçi sınıfının durumuna, ekonomik farklılıklara işaret etmektedir.

Karanlık gökyüzünün İngiltere'ye hâkim olması üzerine iklimde değişiklikler yaşanır, yağmurlar farklı yağmaya başlar ve güneş ışıkları rengini yitirir; 18. yüzyılın güzel ve olumlu doğasının yerine mor, turuncu ve kırmızılarla bezenmiş ruhsuz bir doğa gelir. Victoria dönemi İngiltere'sini ağır eleştiriye tabi tutan Woolf, bu değişimin en kötüsünün de “nem” nedeniyle gerçekleştiğini belirtmektedir. Evleri ele geçiren nem İngiltere'deki ev / aile yaşantısının, çoğunlukla evde vakit geçiren kadınların yaşantısının giderek kötüleşmesini tarihsel bir çerçeve içerisinde göstermeyi mümkün kılar. “İşte böyle, sinsice ve hiç hissettirmeden, hiç kimse değişimin tam gününü ya da saatini belirleyemedi İngiltere'nin bünyesi (the constitution) değişti ve kimsenin ruhu bile duymadı” (151) cümlesiyle de gerçekleşen değişimlerin İngiliz yaşantısında köklü ama olumsuz sonuçlarının olduğu anlaşılmaktadır. Evler nemle kaplanmışken ve dolayısıyla da aileyi temelinden çürütmeye devam ederken, dış dünya ise sarmaşıklarla kaplanmıştı. İnsanların zihinlerine dahi yerleşen nem (151) toplumsal yapının giderek kötüleşmesine neden olur. Bu yapı cinslerin birbirinden giderek uzaklaşmasına, açık konuşmanın kabul edilemez olmasına ve sıradan kadının yaşamının birbirini izleyen doğumlardan ibaret olmasına neden olur. Mürekkep hokkasının içine de işleyen nem düşüncenin biçimini de değiştirmiş, kaliteli yazılar yazılmaz olmuş, eleştiri getirilmemiştir. (152). Orlando Elizabeth dönemi, Restorasyon dönemi ve 18. yüzyıl düşünce yapılarına ve hayatına uyum sağlayabilmişken, 19. yüzyılla bağdaşamamaktadır (160). Victoria dönemi İngiltere'sinde ve Londra'da yaşanan bu

değişimler Londra sokaklarının insanlarla dolmasıyla, minibüs ve arabaların yollarda trafik oluşturmasıyla sonuçlanmıştır. Sınıflar arası uçurum sokaklardaki insanın her halinden anlaşılır olmuş, bir yanda endişeli bir surat ifadesiyle ağlamak üzere olan insanlar varken, diğer yandan şişman ve güleç yüzlü, sanki tüm dünya festival ortamındaymışçasına yaşayan insanlar bulunmaktadır (533). Tarih 1928'i gösterdiğinde yollarda atların sürmediği arabalar, evlerde ışıklar, sıcak su ve televizyon bulunmaktadır. Bu değişimler Londra sokaklarına da yansır; sokaklar genişlemiş, hayat daha hızlı akmaya başlamış ve şehir ticarete uyumlu bir hale getirilmiştir. Toplumsal yapıyı göstermek, kent hayatını, kamusal alan – özel alan dikotomisini, bu dikotomilerin dayanağı olan ideolojileri yansıtırken eleştirmek ve karakterlerin bu etmenlerden etkilenişini derinlikleriyle ele alabilmek için Londra Woolf'un anlatılarında tetikleyici bir unsur olarak işlev görmüştür.

3. Cinsiyetlendirilmiş Mekân

Mekânın cinsiyetçi ve erkek egemen kurgusu ataerkil iktidar ilişkilerinin yeniden üretimine katkıda bulunur. Erkek cinsinden yana inşa edilmiş olan kentler ve mekânlar kadınların gereksinimlerini göz ardı eden ve varoluşlarını yok sayan bir yapıda olmuştur. Kadınların mekânsal dışlanmışlıkları hakkında geliştirilen farkındalık kadın çalışmalarının mekân ve coğrafya gibi alanları incelemeye tabi tutmasını sağlamıştır. Manuel Castells de *The City Reader*'da yayımlanan "European Cities, the Information and the Global Economy" adlı yazısında feminist hareketin yükselişiyle birlikte kadınların durumunda yaşanan yapısal dönüşüm sürecini ele almıştır. Castells'e göre feminist hareket diyalektik bir etkileşim içinde, kentlerin toplumsal dokusunu yeniden şekillendirmiş, buna bağlı olarak hane halkı ve ev içi işbölümünün dönüşümü de toplu tüketim taleplerini ve dolayısıyla kent politikasını temelden değiştirmiştir (Castells 483). Kadınların toplum içerisindeki konumunun değişmesi ekonomik, politik ve ideolojik yapıları da etkilemektedir. Bu değişimler toplumsal cinsiyetin mekânla kurduğu ilişkinin, hâkim ideolojilerin mekânlar aracılığıyla yarattığı toplumsal kabullerin anlaşılmasında etkili olmakta ve cinsiyetlendirilmiş mekân olgusunun ortaya çıkmasını ve eril alanın sorgulanmasını sağlamaktadır.

Woolf özellikle *Kendine Ait Bir Oda* ve *Üç Gine*'de kadınların toplum içerisindeki konumu üzerine düşünmüş, ataerkil ideolojileri mercek altına almış ve kamusal alan ve özel alan dikotomilerine odaklanan oda imgesiyle cinsiyetlendirilmiş mekân olgusunu örneklendirmiştir. Kadın haklarının savunulması, kadınların özgürleşmesi ve ataerkil toplumsal yapılaşmayı tartışan bu eserler kadın hareketinde önemli bir yer edinmiştir. Her ne kadar bu eserler kadın hakları ve eşitliği kapsamında etki sahibi olmuşsa da, on dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru ve yirminci yüzyılın başlarında kadın hakları ve cinsel kimlik tartışmalarının düşünsel zeminini hazırlayan

pek çok eser yayımlanmıştır. Cicely Hamilton *Women's Votes* (1908), *How the Votes was Won* (1909), *A Pageant of Great Women* (1910), *Just to Get Married* (1911) gibi eserler yazarak İngiltere'deki kadın özgürlük hareketini desteklemiştir. Hatta *Marriage as a Trade* (1909) adlı eserinde neden kadın bir Shakespeare'in olmadığını sorgulamıştır. Charlotte Perkins Gilman, *The Man-Made World: Our Androcentric Culture* (1911) adlı eserinde sinsi olduğunu düşündüğü erkek egemenliğini eleştirmiş ve *Women and Economy* (1898) adlı kitabında kadınların nasıl zapt edilmek istendiğini ele almıştır. Elizabeth Robins, 1913'te yayımlanan *Way Stations* adlı eserinde kadınların kendilerine ait bir dilinin olması gerektiğini belirtirken, Eleanor Rathbone *The Disinherited Family* (1924) adlı çalışmasında kadınların ekonomik özgürlüğe sahip olması gerektiğini tartışmıştır. Kitap incelemeleri yazan, edebi eleştiriler yayımlayan ve döneminin edebiyatını yakından takip eden iyi bir okur olan ve kısa bir süreliğine İngiltere'deki kadın hareketine ve kadınların oy kullanma hakkı edinmesine destek vermiş olan Virginia Woolf'un bu eserleri okumuş olduğu ya da haberdar olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır.

Ne var ki romanlarında toplumsal cinsiyet temelli sorunları ele alan ve “kadın nedir?” sorusuna yanıt arayan Woolf kadın ve erkek arasında “doğal” bir farklılık olduğu varsayımına dayanarak, kadınların doğaları gereği siyasete uygun olmadıkları ve toplumdaki yerlerinin ev ve aile ile sınırlı olduğu düşüncesine karşı duran ve eşitlik talep eden Süfrajat Hareketi'nden uzak durmuştur. Alex Zwerdling *Virginia Woolf and the Real World* adlı kitabında kadın hareketinde aktif olarak yer almamayı tercih eden Woolf'un bu seçimine kadın hareketinin geldiği noktaya değinerek açıklık kazandırmaya çalışır. Zwerdling başlarda kadının yasal, ekonomik, psikolojik, eğitimsel, profesyonel, politik konumu ve kadın doğasına odaklanan hareketin Woolf'un gençlik yıllarına denk gelen dönemde (1903-1914) bilinçli ve stratejik olarak

yalnızca oy hakkına odaklandığını belirtir (Zwerdling 214). 1903 yılında kurulan Kadınların Sosyal ve Politik Birliği lideri Mrs. Pankhurst'un üyelerin odaklandığı ve bütün gücünü adadığı tek konunun erkeklerle politik eşitlik kazanmak olduğunu; dikkatlerin süfrajet ve diğer sosyal reformlar arasında dağılmaması gerektiğini vurgulamıştır (aktaran Zwerdling 214).²³ Politik eşitlik kazanmanın kadınların diğer sorunlarını da ortadan kaldıracağı görüşü benimsenmiştir (Zwerdling 214). Virginia Woolf'un bireyler arası ilişkilerin ve kurumsal ilişkilerin öncelikli olarak politik faktörlerden etkilenmediğini, eskinin özünün yeni görüntü altında devam ettiğini ve ruhun kanunlardan daha zor değiştiğini düşündüğünü belirten Zwerdling, tekil bir amaç etrafında toplanan kadın hareketinin Woolf için inandırıcılığını yitirdiğini ekler (214). Sowon S. Park ise "Suffrage and Virginia Woolf: "The Mass Behind the Single Voice" başlıklı makalesinde Woolf'un kadın hareketinden uzak kalmasında süfrajet hareketine katılan alt sınıfa ait insanların davranışlarından rahatsız olması ve "kitle" olarak tasvir ettiği topluluğun liderlerinin yetkinliğinden şüphe duymasının da etkili olduğunu belirterek sınıfsal bir gönderme yapar (Park 120).

Kadının karmaşık yönünü, neden özgüven sahibi olamadığını, neden erkeklerden daha düşük bir konumda olması gerektiği düşüncesinde olduğunu anlamaya çalışan ve bu soruların yanıtlarını aramak yerine tek amaç doğrultusunda ilerleyen kadın hareketinden uzak duran Woolf'un bu tavrı Simone de Beauvoir'ın şu sözleriyle farklı bir boyut kazanır. Beauvoir, *Kadın "İkinci Cins" I Genç Kızlık Çağı* adlı kitabında kadınların toplumsal yapı içindeki konumunda gerçekleşen değişimleri ele alır ve orta

²³ Virginia Woolf 1897'de kurulan şiddet içeren politik eylemlerde bulunmayan National Union of Women's Suffrage Societies'e kısa süreliğine katılmıştır (Whitworth 25). National Union of Women's Suffrage Society'i destekleyenler "suffragist" olarak anılırken, Women's Social and Political Union'ı destekleyenler "suffragette" olarak anılmışlardır (Whitworth 41).

sınıfa ait kadınların, kadın hakları için yürütülen mücadeleye katılmamaları, hatta bu mücadeleyi desteklemekten dahi uzak durmalarının nedenini şu şekilde açıklar:

Gerçekten de, kentsoylu sınıf kadınlarının çoğu teslim olur. Aldıkları eğitim, sürdükleri asalak ömür onları erkeğe bağladığından, her hangi bir hak aramaya yeltenmezler bile: böyle bir gözüpeklik gösterenlerse dımdızlak ortada kalır. Bernard Shaw: “Eğer bu onlara belli bir yer sağlıyorsa, insanlara zincir vurmak, ayaklarındaki zinciri çözmekten daha kolaydır”, demiş. Kentsoylu kadın, sınıfsal ayrıcalıklarına bağlı olduğu için, zincirlerinden ayırlamaz bir tür. Kadınların özgürlüğe kavuşmasının kentsoylu toplumu zayıflatacağı söylenir habire kulağının dibinde, o da bunu bilir; erkeğin boyunduruğundan kurtulduğu an çalışmak zorunda kalacaktır; özel mülkiyet üzerinde ancak kocasına bağlı birtakım haklarının oluşuna üzülgür belki; ama bu mülkiyetin ortadan kalkmasına daha çok üzülgür; emekçi sınıftan kadınlarla arasında en küçük bir dayanışma yoktur: kocasına, dokuma tezgâhlarında çalışan kadınlardan daha yakındır. Kocasının çıkarları kendi çıkarlarıdır. (Beauvoir 113-114)

Beauvoir’ın orta sınıfa ait kadınlara dair yaptığı açıklama Woolf’un kadınların toplum içerisindeki konumuna duyarlı olmasına rağmen, ait olduğu sınıfın sağladığı kolaylıklardan vazgeçme ve farklı sınıflardan kadınlarla birlikte mücadele etme fikrinden uzak olmasını açıklığa kavuşturur. “Classing the Women and Gendering the Class” adlı yazısında Anne Phillips Woolf’un bu konuyla ilgili görüşlerini şu şekilde alıntılar:

Buradaki insanlar için oldukça önemli olan bütün bu temizlik, eğitim, maaş, fazladan şilin kazanma, daha fazla eğitim alabilme, tezgâhın arkasında ya da fabrikada geçirilen saatin dokuzdan sekize düşürülmesi talepleri beni etkileyen sorunlar değil. Belki de işin aslı

bu. İstedikleri her değişiklik anında yerine getirilmiş olsaydı da benim rahat, kapitalist kafamın saçının telini bile etkilemezdi. (Phillips 94)

Sınıfsal ayrıcalıklarının farkında olsa da Woolf hayatın bu sorunlardan ibaret olmadığını ve edebiyatın ve sanatın da önemli olduğunu düşünür. Süfrajat hareketine katılmaması hakkında karşıt görüşler olan Woolf sosyalist düşüncelerden etkilenmiş olsa da bu etkilenme kurgusal boyutu aşmamıştır. Fakat o dönemdeki düşünsel altyapı ve kadınların mücadeleleri Woolf’un kadınların toplum içerisindeki konumunun değişmesi ile ilgili düşüncelerinin şekillenmesine yardımcı olmuş ve kadın hareketini etkileyen iki eser yazmasına, diğer eserlerinde ise kadınların dünyasını yakından yansıtmaya ve onların iç dünyasını göstermesine olanak sağlamıştır. Bu nedenle, bu bölümde Virginia Woolf’un eserlerinde kadınların konumu ve yaşantısı ile ilgili ön plana çıkarılan noktalar ele alınacaktır ve bu konuların işlenmesinde mekânların nasıl bir işlevi olduğu incelenecektir.

Woolf *Kendine Ait Bir Oda*’da kadınların edebi üretim yapabilmesi için gerekli olan koşulları açıklığa kavuşturmak amacıyla kadınların ekonomik durumu ve mekânsal anlamda seçeneksiz kalmalarını tarihsel bağlamda incelemektedir. Bu eser Virginia Woolf’un 1928’de Newnham’daki Art Society ve Girton’daki Oda’da sunduğu iki yazısından esinlenilerek yazılmıştır. Eserin isminde de geçen ve anlatıda da merkezi bir role sahip olan oda imgesinin var olması ve anlatıcının “Oxbridge” ve Londra gibi kentlerde yaptığı geziler nedeniyle anlatının kamusal alan ve özel alan ekseninde ilerleyeceği anlaşılmaktadır. Bu karşıtlıkla Woolf hem kadınların mekân pratiklerini irdeler hem de bu konumu yaratan ataerkil sistemin düşünce ve pratiklerini eleştirerek mekânın ataerkinin baskın durumunu sürdürmekteki işlevinin anlaşılmasını mümkün kılar.

Kadınların mekânsal pratikleri ve maddi ihtiyaçları sorunu temelinden yürütülen tartışmada, Woolf “Annelerimiz o zamanlar, bizlere servet bırakmalarını engelleyecek ne gibi işlerle uğraşıyorlardı acaba? Burunlarını mı pudralıyorlardı? Vitrinlere mi bakıyorlardı?” (Woolf 24) sorularını sorarak kadınların uğraştıkları günlük aktiviteleri eleştirirken, kadınların ekonomik olarak daha aktif bir konumda olmaları sonucunda gelecek nesillerin maddi durumunun daha iyi olabileceği sonucuna varır. Kadınların ekonomik olarak daha aktif bir konumda olmalarını düşünüyor olmak aslında kadınların şehirdeki yaşamda daha aktif bir konumda olmaları gerektiği kanısında olmaktır. Zira şehir ekonomik büyümenin, ticaretin merkezidir ve üretim ilişkilerinin ve güç dengelerinin gözlemlenebileceği bir mekândır. Kadınların bu dengeler içinde yer alması onların da bu dengeleri değiştirmeye çalışması olacaktır. Ancak kadınların yazabilmesi için koşut olarak sunulan gelir sahibi olmak eleştirinin odağında olan ataerkil düşünce yapısıyla istenmeyen bir ilişki yaratır. “Flights of Fancy: Spatial Digression and Storytelling in A Room of One’s Own” başlıklı makalesinde Tracy Seeley bu eserde gücün ataerkinin tanımladığı şekilde, para ve mülk edinerek elde edilmeye çalışıldığını iddia eder (Seeley 34). Ataerkil sistemin araçlarını kullanarak kadınların erkeklerin izinde gitmesi tavsiye edilmiş olur (34). Bu, kadınların oy hakkı kazanmasını öncelikli hedef olarak görüp, gündelik hayatta kadınların ötekileştirilmesi ve sosyal eşitsizliklere maruz kalmasını arka planda bırakan Süfrajat hareketinde olduğu gibi kadınların erkeklerle eşit koşullara sahip olmasını amaç edinen liberal bir yaklaşımdır. Kamusal alanda erkeklerin çizdiği sınırlarla karşılaşan anlatıcının, bu sınırlarla mücadele etmek için kadınların kendine ait bir odaya sahip olmasını çözüm olarak önermesi bu liberal yaklaşımın örneğidir.

Kendine Ait Bir Oda kadınların karşılaştıkları eşitsizliklere, erkeklerle aynı fırsatlara sahip olamamalarına odaklanır ve bu sorundan kurtulabilmek için yapılması

gereken şeyin yaklaşık 500 sterlin civarında bir gelire ve kendine ait bir odaya sahip olmak olduğu belirtilir. Bu çözüm kadınların erkeklerle eşit hak ve fırsatlara sahip olması gerektiğini düşünen liberal feminizm ile paralel bir görüş benimsendiğini gösterir. Kadınların eşit haklara sahip olmasına odaklanıp, özel alanda karşılaştıkları eşitsizliklere ya da sağlanan sözde eşitliklerin kadınları toplumsal olarak daha iyi bir konuma taşıyıp taşımadığı sorgulanmamaktadır. 500 sterlin gibi bir gelire sahip olmanın kadınlar için bir özgürlük sağlayacağını düşünse de bu miktarın nasıl kazanılacağı ile ilgili bir çözüm sunulmamıştır. Bu parayı kazanabilmek amacıyla hangi eşitsiz koşullarda çalışmak zorunda kalacakları, ya da buldukları işi bebek sahibi olunca bırakmak zorunda kalıp kalmayacakları ve işten çıkınca evde de çalışmaya devam edip etmeyecekleri gibi sorunlar göz ardı edilmiştir. Kadının kendine ait bir odası olabilmesi için en az kaç odalı bir evde ikamet ediyor olmalıdır? Böyle bir odaya sahip olsa da işten eve gelince ev işleriyle uğraşmaktan bu odada geçirmek için zaman kalacak mıdır? Çalışmıyor olsa bile çocukları ve eşiyle ilgilenmek, baş ettiği eşitsiz koşulları durup eleştirmesi için fırsat tanıyacak mıdır?

Woolf'un liberal feminizme yaklaşan bakış açısı *Üç Gine*'de kadınların özgürleşmesine yönelik görüşleri ile açığa çıkar. Woolf kadınların savaş gibi kötülüklerin kaynağı olduğunu düşündüğü erkek zihniyetinden ve erkek dilinden uzak durmaları gerektiğini düşünür ve kendilerine ait, kendi düşüncelerini ifade edebildikleri söylemler içeren bir dil geliştirmeleri ve bu dille üretmeleri gerektiğini belirtir. Bu açıdan Jean Bethke Elshtain'in Aristoteles'in kadınlara bakış açısını eleştirirken dil odaklı bir tartışma yürütmesi Woolf'un düşüncesiyle örtüşür. Jean Bethke Elshtain *Public Man, Private Woman* adlı kitabında Aristoteles'in erkeklerin politika ve kamusal alan ile ilişkilendirilmesinin temel nedenlerinden birinin erkeklerin "dil kullanma yeteneğine" sahip olmalarını öne sürmesini Aristoteles'in teorisindeki bir açık olarak

nitelendirir (Elshtain 48). Elshtain kadınların da erkekler gibi dil kullanma yeteneğine sahip olduklarını vurgulayıp, kadınların “doğaları” gereği aşağı bir konumda oldukları düşünülüyorsa dil kullanma yeteneğinin kadınların da doğasında olması nedeniyle “kadın doğası” çerçevesinde yürütülen dışlanma politikasının temelsiz olduğunu iddia eder (49). Bu noktada ise Platon’un düşünme biçiminde açığa çıkan bir görüş olan kadınların düzenlenmemiş gündelik bilgiler (*doxa*) hakkında konuştukları fikri kadınların dil ile ilişkisini sınırlandırır. *Doxa* olarak addedilen bu konuşma kadınların gündelik yaşantısını kapsayan deneyimleri içerir ve bunun akıl yürütmeye dayalı düşünceden uzak olduğunun düşünülmesi nedeniyle kadınların cinsel kimliklerinin getirdiği bilgileri ve deneyimleri ifade edemeyip, sessizliğe mahkûm edildiği görülür (39). Bu anlamda her ne kadar erkek zihniyetinden kurtulmanın nasıl gerçekleşebileceği hakkında bir yol gösterememiş olsa da, Woolf’un dil üzerine yazdıkları kadınları yeniden üretimin bir aracı olmaktan öteye taşıyamayan Platon’un düşüncelerine ve kadınların özel alana itilmesinde ilerleyen dönemlerdeki düşünce biçimini etkileyen Aristoteles’in kadınları doğaları gereği aşağı gören ve kamusal alandan dışlayan görüşlerine bir karşı koyuştur. Woolf’un bu yaklaşımları aslında feminist bir yaklaşıma sahip olduğunu ve kadın – erkek eşitliği üzerine odaklandığı sonucuna varmanın zor olduğunu gösterir. Zira kadın kamusal alan ve özel alanda gösterilse de daima iç dünyasının ön planda olduğu görülür. Kadın karakterlerin bulundukları mekânlar kimliklerini şekillendirmiştir ve metin içerisinde de bulundukları mekânla etkileşim içine giren kadınların düşünce akışları da bu doğrultuda değişir.

Mekânların cinsiyetlendirilmiş oldukları kamusal alan – özel alan ayrımının oluşturduğu soyut sınırların ötesinde kadınların belirli mekânlara kabul edilmeyişi üzerinden açık olarak gösterilir. *Kendine Ait Bir Oda*’da bu durum Mary Beton adlı anlatıcının kamusal alana dâhil olma çabası sonucu Oxford ve Cambridge’in birleşimi

olan Oxbridge’de çeşitli kamusal kurum ve mekânlara girme teşebbüsüyle başlar. Öncelikle kampüs içinde kullanmak istediği bir yolun bulunduğu çimenlik alanın sadece üniversite üyelerinin kullanımına açık olduğunu öğrenir ve görevli tarafından geri çevirilerek çakıl yolu tercih etmesi sağlanır. Bu geri çevirmenin ardından Milton ve Thackeray gibi edebiyat ustalarını okumak için girmek istediği diğer kamusal alan ise kütüphane olur. Erkekler tarafından erkekler için oluşturulmuş bu kuruma girme isteği toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini ve mekânın bu eşitsizliğin sürdürülmesini sağlayışını şu şekilde aktarır:

[...] ama bu noktada gerçekten kitaplığın giriş kapısına varmıştım. Kapıyı açmış olmalıyım, çünkü birden, koruyucu bir melek gibi, ama beyaz kanatlar yerine siyah bir cüppenin dalgalanmasıyla yolu kapayan kır saçlı, kibar, ama bana küçümseyerek bakan bir beyefendi karşımda belirip eliyle geri dönmemi işaret ederek alçak bir sesle, hanımların ancak bir fakülteli eşliğinde ya da bir tavsiye mektubu ile kitaplığa kabul edilebileceklerini üzüntüyle belirtmek zorunda olduğunu söyledi. (Woolf 10)

Kamusal bir alan olan kütüphane erkeklere özel olan bir mekân olarak görülmektedir ve kadınlar üniversitede eğitim göremedikleri gibi kütüphaneye de ancak bir erkeğin onayıyla girebilmektedirler. Anlatıcının ilerleyen kısımda da bahsettiği üzere okullar ve kütüphaneler maddi olanakları olan erkeklerin desteğiyle ayakta durabilmekte ve bu eğitim sistemi erkeklerin toplumdaki egemenliğini güçlendirmek amacıyla kullanılmaktadır. Eskiden kralların maddi desteğiyle kalkınan üniversiteler artık tüccarların ve endüstri aracılığıyla zenginleşen burjuva sınıfının maddi desteğiyle ayakta kalmaktadır (Woolf 14). Kütüphane gibi kamusal bir alan aracılığıyla, anlatıcı toplumdaki endüstrileşmeyi, değişen üretim ilişkilerini, egemen sınıfın değişimini göstererek toplumsal bir analiz de yapmış olur ve kadınların karşılaştıkları eşitsizlikleri

eleştirir. Fernham'daki “biçilmemiş, bakımsız” çimenler ve Oxbridge'in diğer bölgelerindeki bakımlı çimenlerin kıyaslanması aracılığıyla da mekânların cinsiyetlendirilmiş yönü anlatıya aktarılır. *Virginia Woolf and the Politics of Language* adlı kitabında Judith Allen erkek kolejlerindeki bakımlı çimenlerle kadın kolejlerindeki bakımsız çimenleri kıyaslayarak geçmişin sosyal, politik ve ekonomik izlerinin kadınları dışlayan sınırları ve kadınların ötekileştirilmesini göstererek cinsiyetlendirilmiş mekânların anlatıda kullanılışını ele alır (Allen 65). Anlatıya “ama” ile başlayıp, noktalama işaretleri ve dil kullanımıyla kadınların “öteki” olarak konumlandırılışının ve metnin kurgusal yönünün altı çizilir (Allen 57). Allen metnin ilk kelimesinin okuru etkisi altına alması gerektiğini düşünen Woolf'un İngilizcede “haricinde”, “dışında” ve “tersine” gibi anlamlara sahip olan “ama”yı ilk cümlede kullanmasının okurda tamamlanmamışlık ve direnme hissi yarattığını iddia eder (58). Çimenlik alanda yürümesini engelleyen okul görevlisinin anlatıcının yolunu kestiği gibi düşünce akışını da kesmesi ve kütüphaneye girişinin engellendiği kısımda “ama”nın kullanılmasıyla anlatının da sekteye uğratıldığı görülür (58). Bu müdahale anlatıcının düşünce akışının, entelektüel merakının ve isteğinin de engellenmesidir (58). Metin içindeki “ama” bağlacı, parantezler ve eksiltili cümlelerle²⁴ bilinç akışıyla birlikte anlatının da kesilmesiyle Woolf metnin kurgusallığının altını çizerek okurun kabul ettiği yanılısamayı da dağıtmaya çalışır (63). Okur ve metin arasına mesafe koyulmasıyla Woolf kadınların toplumsal statüsünün belirleyen kurumları eleştirir ve kadınların hayatındaki aksamaların anlaşılmasını mümkün kılar.

Kadınların ötekileştirilmeleri ve engellenmeleri sonucu kamusal alan içerisinde de varlıkları fark edilmemektedir. Bu nedenle anlatıcı sokaklarda gezerken kimsenin

²⁴ Ellipsis (Eksiltili Cümle): Bir kelimenin, bir kelime grubunun veya bir cümlemin, herhangi bir ögesinin, herhangi bir anlam karışıklığına yol açmayacak şekilde düşürülmesidir. (Özmen 71).

dikkatini çekmeyen ve çevresi üzerinde hiçbir etkisi olmayan bir hayalet gibidir. Tıpkı Clarissa Dalloway gibi, geziyor olmasına rağmen yapabildiği tek şey içinde bulunduğu mekânı gözlemlemek olur. Oxbridge’de şehrin kadınlara ait sosyal bir alan olmadığını düşünen anlatıcı Londra’ya gelerek canavara benzetilen daha kentsel bir mekâna geçer. Kentselliğin arttığı bu kamusal alanda anlatıcının şehrin kadınların ait olduğu bir mekân olmadığı sonucuna vardığı düşünülebilir, zira anlatıcı Londra’da çoğunlukla bir iç mekân içerisinde Londra’yı uzaktan izlemekte, sokaklardaki yaşama katılmamaktadır. Bu gözlemler sırasında üretimin her şeklinin erkeklerin egemenliğinde olduğu bir mekânda *Kadın ve Kurgu* (Women and Fiction) üzerine düşünülürken, daha çok kadınların neden fakir olduğu ve bu fakirliklerinin edebiyatı nasıl etkilediği sorgulanır.

Woolf’un tarihsel bir açıdan yaklaşarak kadınların geçmişteki toplumsal konumu üzerine düşünüp kadınların fakirliğini Shakespeare’in farazi kardeşi Judith Shakespeare örneği ile açıklamaya çalıştığı görülür. Elizabeth döneminde yaşayan, aynı zekâyâ ve yeteneğe sahip bir kadın ve bir erkeğin küçük bir kasabadan daha büyük bir mekân olan ve fırsatlar sunan Londra’ya gitmeleri halinde şartların nasıl olacağının düşünülmesi Shakespeare’in kendisi kadar yetenekli olan kız kardeşi Judith Shakespeare’in hikâyesini ortaya çıkarmıştır. Bu kurguya göre oldukça yetenekli olan ve abisi gibi oyun yazmak isteyen Judith Shakespeare, babasının kendisini evlendirmeye çalışmasına karşı çıkarak abisinin yaptığı gibi başarılı bir insan olabilmek için Londra’ya kaçar. Bu kaçış kasaba ve kent arasındaki farkın iyice gün yüzüne çıkmasına yardımcı olmaktadır. Zira Londra bir “makine”, bir “canavar” halindedir ve deneyimsiz bir kadının bu canavar tarafından yok edilmesi işten bile değildir. Judith Shakespeare’in başarılı bir oyun yazarı olma arzusu başvurduğu her kapının suratına kapanması, en sonunda da bir oyuncu tarafından hamile bırakılması ve intihar etmesiyle sonlanır. Kasabadan kente gitmek bir erkek için başarının kapısını aralasa da bir kadın için felaketle sonuçlanır.

Bir erkeğin adımlarını takip ederek şehirde ayakta durmaya çalışan Judith Shakespeare örneği ile yazar kentlerin erkek merkezli yapısını ortaya çıkarır. Buna ek olarak “Londra, bir atölyeyi andırıyordu. Londra, bir makineyi andırıyordu. Bu düz fonun üzerinde hepimiz desenler çizmek üzere ileri geri itilip duruyorduk. British Museum, fabrikanın başka bir bölümüydü” (Woolf 30) denilerek Londra’nın bir makineye ve fabrikaya benzetilmesi iktidarın oluşturduğu ideolojilere gönderme yapar ve kültürü temsil eden British Museum’un da bu makinenin bir parçası olduğu iddia edilir. Londra’nın bir makineye, British Museum’un da bu makinenin bir parçasına benzetilmesi Louis Althusser’in 1970 yılında *Lenin and Philosophy and Other Essays* adlı derlemesinde yayımlanan “İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları” başlıklı yazısında bahsettiği devletin ideolojik aygıtlarını düşündürmektedir. Marx’ın *alt yapı* ve *üst yapı* olarak ikiye ayırdığı toplumun üst yapısını ideolojik aygıtların oluşturduğunu öne süren Althusser, çeşitli ideolojik, ahlaki, dinsel, hukuki ve siyasi aygıtlar olduğunu belirtir (Althusser 53). Althusser’e göre kilise, okul gibi kurumlar ve edebiyat gibi kültürel etkinlikler de bu üst yapının ideolojik aygıtlarındandır. Althusser’in iddiaları ışığında düşünüldüğünde, makineye ve canavara benzetilen Londra’nın bir parçası olan British Museum kütüphanesi bu üst yapının ideolojilerini sürdürebilmek için kullandığı bir aygıt konumundadır. “Kadınlar erkekler hakkında yazamıyorken, erkekler neden kadınlar hakkında bu kadar çok eser yazmıştır? Kadınlar neden fakirdir?” gibi sorular sorarak kadınların toplumdaki ve edebiyattaki konumu üzerine düşünen anlatıcının gerçeği bulmak için bu kütüphaneye gitmesi, kadınları bu konuma iten ideolojilerin içinde gerçeği aramaya çalıştığını gösterir. Çeşitli kamusal alanlarda gezmenin ardından anlatıcı Londra’ya yukarıdan bakan bir odada, pencerenin önünde durup kenti ve insanları izler. *Mrs. Dalloway*’de de görülen, kadın anlatıcının şehir içinde gezmeye durumu Michel de Certeau’nun mekân hakkındaki düşünceleri aracılığıyla açıklanabilir.

The Practice of Everyday Life'da yer alan 'Walking in the City' bölümünde De Certeau şehre tepeden, panoptik bir bakış açısıyla bakmayı ve aşağıda diğer insanların arasına karışarak sokakta yürümeyi karşılaştırır. De Certeau'ya göre yukarıdan bakmak şehre tümleyici (*totalizing*) bir açıyla bakmakken, yürümek şehrin karmaşası içinde ilerleyerek bireylerin kendi bedenleriyle kentsel bir metin yazmasıdır (De Certeau 92). De Certeau bu gündelik pratiklerin şehri yeniden ürettiğini ve panoptik bakış açısını değiştirdiğini öne sürer (93). Dolayısıyla *Kendine Ait Bir Oda*'da anlatının kamusal alandan özel alana geçmesi ve Londra'ya panoptik bir açıyla bir odadan bakılması kadınların kentin metni üzerindeki etkisini yok etmekte ve eril bakış açısıyla cinsiyetlendirilmiş mekânların değişmesini engellemektedir. Kadınların eril alanın tahakkümü altında olması bir tarafta ekonomik farklılıklardan ortaya çıkan alt sınıf üst sınıf karşıtlığı, öte tarafta ise hangi sınıftan olduğu fark etmeksizin erkek egemenliğinin baskısı altında kalan kadınlar olarak iki boyutlu bir biçimde inşa edilir. Kadınların kamusal alandan dışlanmasını sağlayan ve kendine özgü bir söylem geliştirmesini engelleyen eril söylemin alanı olan kentler kadınların mekânsal pratiklerini özel alanla sınırlandırarak mekânların cinsiyetlendirilmesinin devamlılığını sağlar.

Kadınlarla ilintilendirilmiş olan oda imgesi kadınları dış dünyadan ayıran sınırları temsil eder. Bu noktada Lefebvre'nin *toplumsal mekânlar iç içe girerler ve/veya üst üste binerler* önermesinde ele aldığı, "görünür hudut" olarak değerlendirdiği duvarlar ile ilgili düşünceleri kadınların mekânsal ayrımının altının çizilmesine yardımcı olacaktır:

Toplumsal mekânlar iç içe girerler ve/veya üst üste binerler. Bunlar, birbirlerini sınırlandıran, hudutlarıyla ya da atalet sonucu birbirine çarpan şeyler değildir. Bazı terimler –örneğin "örtü" ya da "tabaka"- uygunsuz kaçar. Kavram olmaktan ziyade metafor olan bu terimler,

şeylerin mekanı arasında koşutluk kurarken, karşı-etki olarak da kavramı soyutlar. Görünür hudutlar (örneğin duvarlar, genel olarak çitler) hem muğlaklık hem de süreklilik içinde olan mekânlar arasında bir ayırım görüntüsü yaratır. Toplumsal mekândan bariyerler ve duvarlarla, özel mülkiyetin bütün işaretleriyle ayrılmış bir “parça”nın, bir odanın, bir evin, bir bahçenin mekânı, yine de toplumsal bir mekândır. Bu mekânlar boş “çevreler”, içeriklerinden ayrılabilir içerenler de değildir. (Lefebvre 112)

Odalar kadınları dış dünyadan ayıran hem görünür hem de aslında soyut duvarlara sahiptirler. Geçmişte yaşayan kadınların sahip olamadıkları haklarının modern zamanda yaşayan kadının hayatını etkilemesinin devamlılığı vurgulandığı gibi, mekânlar arasında da duvarlar tarafından bölünen devamlılığın söz konusu olduğu da vurgulanmaktadır. Duvarlar o mekânı diğerlerinden ayırıyor olsa da hala esas olarak tek bir mekânın içinde yer almaya devam etmektedir. Kadınların kendine ait odalarının olması onları dış dünyalarından soyutlayıp, kendi dünyaları üzerine düşüncelerini sağlayabilecekken, aynı zamanda hala o dış dünyanın bir parçası olmaya devam etmelerini sağlayacaktır. Erkek egemen dünyadan tamamıyla uzaklaşmanın mümkün olmayacağını vurgular bu düşünce. Bu nedenle kadınların kendine ait bir odasının olması çözüm olarak öne sürülse de, bu odaya sahip olmak kadınları erkek egemenliğinden bütünüyle uzaklaştırmadığı için kesin bir çözüm değildir.

Edebi metinleri de cinsiyelendirilmiş mekânlar olarak gören Woolf, metinlerdeki eril tahakkümü yansıtabilmek için eril söylemden örnekler ekler anlatıya. Kadınlar hakkındaki gerçeği anlamak isteyen anlatıcı bu sorgulama sırasında *Dişil Cinsin Ussal, Tinsel ve Bedensel Zayıflığı* adlı eril sistemin yetiştirdiği zihinle yazılmış olan kurgusal eserin yazarı Proffesor von X’in kızgın tavrı üzerine düşünür ve bu kızgınlığın kaynağına inmek ister. Kadın üzerine yazılanların da eril zihin kaynaklı olduğu

entelektüel dünyanın parçası olan Profesör'ün kızgınlığının temel nedeni anlaşılmaya çalışılır:

Bu gezegene şöyle bir uğrayıp giden konuk bile, dedim kendi kendime, bu gazeteyi eline alıp şu bölüm pörçük açıklamalara bir göz atsa İngiltere'nin ataerkil bir düzenle yönetildiğini anlamazlık etmezdi. Akli başında hiç kimse profesörün baskınlığının farkına varmakta gecikmezdi. Güç, para ve yetki onundu. [...] Kendisinin yönettiği fakülteye ve hayır kurumlarına milyonlar bırakmıştı. Balta üzerindeki saçın insan saç olup olmadığına o karar verecek; katili suçlu çıkararak asacak ya da suçsuz bulup serbest bırakacak. Sis dışında her şeyi denetliyordu. Ama yine de öfkeliydi. (Woolf 38)

Bu sorgulamanın ardından Woolf erkek egemen düzenin kadınlara hak ettikleri özgürlük alanını sağlamayacaklarını gösterebilmek amacıyla anlatıcı aracılığıyla Profesör'ün kadınların daha alçak bir konumda olması nedeniyle değil, kendi üstünlüğünü korumak istediği için bu kadar kızgın bir tavırda olduğunu belirtir (Woolf 40). Dünya nüfusunun yarısının kendisinden daha düşük bir konumda olduğunu bilmek erkekler için rahatlatıcı bir unsur olarak görülmektedir. Tartışmanın bu noktasında anlatıcı ayna imgesini kullanarak iddiasını kuvvetlendirmektedir. “Kadınlar yüzyıllardır, erkek görüntüsünü gerçek boyutlarının iki katında gösterebilen enfes bir güce sahip büyülü birer ayna görevini yerine getirmişlerdi. [...] Uygar toplumlarda kullanımları nasıl olursa olsun, aynalar, tüm şiddete dayalı ve kahramanca eylemler için gereklidir” (40-41). Kadınlar aynaya benzetilir çünkü ayna içinde bulunduğu mekânda, görüş açısındaki her şeyi olduğu gibi yansıtmaktadır. Yeni bir bakış açısı kazandırmak yerine, var olan görüntüyü tekrarlamakla mükelleftir. Bu bağlamda düşünüldüğünde kadının düşünmemesi, sorgulamaması ve eleştirmemesi gerekmektedir. Eğer kadın gerçeği söylemeye başlarsa aynadaki görüntü bozulacak ve üstünlük hissi zedelenecektir. Ayna

(yani kadın) bir sanrı yaratmaktadır. 1931 yılında National Society for Women's Service'de yaptığı bir konuşmadan ortaya çıkan *Kadınlar için Meslekler*'de Woolf “Evdeki Melek” olarak tanımladığı kadının bu sanrının yaratılmasındaki katkısını şu şekilde anlatmaktadır²⁵:

Kanatlarının gölgesi sayfamın üzerine düştü; odada eteklerinin hışırtısını duydum. Açıkça söylemek gerekirse, o ünlü adamın yazdığı romanın eleştirisini yazmak için kalemi elime aldığımda arkama geçip şöyle fısıldadı: “Hayatım, sen genç bir kadınsın. Bir erkeğin yazdığı kitabı eleştiriyorsun. Sevimli ol, sevecen ol, gönül okşa, aldat; cinsiyetinin bütün inceliklerini ve ustalıklarını kullan. Kimse senin de kendine ait düşünceleri olduğunu anlamasın. Her şeyden öte, masum ol”. (Woolf 95)

Alıntıda da görüldüğü üzere “Evdeki Melek”, kadınların ayna görevini nasıl görmesi gerektiğini açıklamakta ve ataerkil düzene karşı olan söylemlerden uzak durulması gerektiğini telkin etmekte ve anlatıcıyı kadınların da bir aklı olduğu gerçeğini saklamaya teşvik etmektedir. Dikkat çekici diğer unsur ise, aynaların genellikle iç mekânlarda bulunmasıdır. Bu detay ile kadınların ait oldukları dünyanın iç mekânlardan ibaret olduğu ve bu mekânda da erkeklerin üstünlüğünü pekiştirmek için bulunduklarına inanıldığı sonucuna varılabilir. “Evdeki Melek” Woolf tarafından şu şekilde tarif edilir: “Son derece çekiciydi. Bencilliğin eseri yoktu onda. Aile yaşamının büyük beceri isteyen işlerinin üstesinden gelmede onun gibisi yoktu. Günleri hep özveride bulunmakla geçirdi. Sofrada tavuk varsa o derisini yerdi; cereyanda oturan hep o olurdu – kısacası, yapısı, kendi düşünceleri ve istekleri olmasına engeldi, daha çok başkalarının düşüncelerine ve isteklerine boyun eğdi” (95). Kadınlar hem gerçek sınırlarla hem de

²⁵ Bu konuşma Woolf'a kurgunun tarihsel yorumlamayla birleştiği bir tür olan “deneme-roman” (novel-essay) tarzında bir eser yazma fikrini vermiş, bunun sonucunda ilk başlığı *The Pargiters* olan daha sonra *The Years* olarak yayımlanan roman ortaya çıkmıştır (Whitworth 26).

zihnin ve toplumun koymuş olduğu soyut sınırlarla çevrili bir hayat sürmek zorundadırlar. Ancak kadınlar “Evdeki Melek”in özelliklerine sahip olarak, ayna görevini sorgulamadan, elindeki koşullarla yetinmeye çalışarak yaşam kavgası vermek yerine, “Evdeki Melek”i yok ederek ve kendi benliğini keşfetmeye başlayarak özgürlüğünün sınırlarını genişletmelidir. Zira “Evdeki Melek”i öldürmek ve ardından “kadın nedir?” sorusuna cevap aramak bir kadın yazarın görevidir (Woolf 60).

Kadınların edebiyat alanındaki yaratıcılıkları hakkında düşünüldüğünde ise anlatıcı bir gerçekle karşılaşır ve bunu sorgulamaya başlar: “Bu kitaplara göz gezdirirken, ama neden birkaç tanesinin dışında çoğunluğu roman bunların, diye sormaktan kendimi alamadım” (74) Sorunun cevabı ise şu şekildedir:

[...] Bunun, on dokunzu yüzyılda orta sınıftan bir ailenin tek bir oturma odasına sahip olmasıyla ilgisi var mıydı? Yazmak isteyen bir kadın, ortak oturma odasını kullanmak zorundaydı. [...] kadınların hiçbir zaman kendilerine ait diyebilecekleri bir yarım saatleri yoktur, kadının işi her zaman yarıda kesilirdi. Yine de, orada düzyazı ve roman yazmak, şiir ya da oyun yazmaktan daha kolaydı. Daha az dikkat gerektiriyordu. (Woolf 74)

Kadınların odaklanmayı seçtikleri edebi tür bile içinde bulundukları mekânın koşullarına göre şekillenmektedir. Jane Austen dahi kendisine ait bir odaya sahip olmadan, eserlerinin çoğunu oturma odasında, hizmetçiler ya da misafirlerin ne yaptığını anlamamaları için çaba göstererek yazmıştır (75). Bunun yanı sıra kadınlar erkekler gibi farklı mekânlara gitme, Londra gibi büyük şehirlere giderek bir mekânda tek başına bulunma özgürlüğüne de sahip değildir. Dolayısıyla kadının içinde gözlem yapabileceği tek mekân evi, oturma odası ve evi ziyarete gelen insanlardan ibarettir. Ataerkil bir toplum içinde yazmanın zorluğunun farkında olup o dönemlerde yazan

kadınların oldukça zor bir işin üstesinden geldiğini belirtmekle beraber, anlatıcı sadece Jane Austen ve Emily Bronte'nin bir erkek gibi değil de bir kadın gibi yazdığını ifade eder (83). “O zamanlar roman yazan binlerce kadından yalnızca onlar, bunu düşün, şunu yaz diyen sürekli eğiticinin sonu gelmez öğütlerini tümüyle duymazlıktan gelirler. Yalnızca onlar o ısrarcı sese; [...] ‘kadın yazarlar çok iyi bir düzeye çıkmayı, ancak kendi cinslerinin kısıtlamalarını yüreklilikle kabul ederek umabilirler’, diyen sese kulaklarını tıkadılar” (83-84). “Kadınlar için Meslekler”de ise Woolf kadınların neden roman yazdıklarını şu şekilde açıklamıştır:

Böylece ben yazmaya başladığımda önümde, önemli sayılabilecek çok az engel vardı. Yazmak saygın ve zararsız bir uğraştı. Bir kalemin hışirtısıyla aile huzuru bozulmuyordu. Aile bütçesine herhangi bir yükü de yoktu. [...] Yazı kâğıdının ucuz olması, doğal olarak, kadınların öbür mesleklerden önce yazarlıkta başarı kazanmalarının nedenidir. (Woolf 94)

Woolf’a göre yüzyıllarca yaratıcılıklarını dört duvar arasında gerçekleştirmeye çalışıp yazmaktan uzak kalan kadınların artık odaların duvarlarına nüfuz eden bu yaratıcılıklarını, duvarların onları ayırıp, uzak tutmaya çalıştığı politika ve ticaret gibi başka alanlarda göstermeleri gerekmektedir. Bu alanlar, yüzyıllardır erkek egemenliğinde kalmış olan ve kadınların dâhil olamadığı kamusal alanlar olduğu için, bu üretim ilişkisine sonradan dâhil olacak kadınların erkek söyleminden etkilenmeleri muhtemel görünmektedir. Fakat anlatıcının sözleriyle ifade etmek gerekirse, dünyanın büyüklüğü ve çeşitliliği düşünülecek olursa iki ayrı cinsiyet dünyayı anlamaya yeterli gelmezken, kadınlar erkekler gibi yazıp onlar gibi yaşayıp tek bir cinsiyet gibi davranırsa sonuç çok daha acınası olur (617). Bu nedenle, *Üç Gine*’de de belirtildiği gibi kadınlar erkeklerin egemen olduğu bu alanlarda da yaratıcılıklarını kullanmalı fakat

kadınların deneyimlerinin farklılığı ve ayrıcalığından faydalanarak erkek zalimliğine ve faşizmine alet olmadan bunu gerçekleştirmeye çalışmalıdır.

Kadınların kendilerine ait bir söylem geliştirmesi gerekliliğini vurgulayan Woolf, bu bilinçle yazmanın eserlerin yapısını etkilediğini belirtir. Kadınların kendilerine ait söylemleri kullanma çabaları sonucu yazılan eserlerin özelliklerini “Kadın ve Kurgu” adlı çalışmasında şu şekilde gözlemlemiştir:

Eğer günümüzde kadınlar tarafından yazılan eserlerin karakterini özetlemek gerekirse yürekli olduğu söylenebilir; samimi ve kadınların histtiklerine yakın duruyor. Sert değil. Kadınsı yönü üzerinde ısrarcı değil. Ama yine de bir kadının kaleminden çıkan kitap erkeğinkinden farklı oluyor. Bu özellikler gün geçtikçe daha çok yaygınlaşıyor ve hatta üçüncü sınıf eserler bile gerçeklik ve içtenlik duygusunu yansıtabiliyor. (Woolf 50)

Toplumda etkisiz bir eleman olarak var olan kadınlar entelektüel, politik ve ekonomik özgürlüğü olan bireylere dönüşmeye başlamışlardır. Fakat Woolf’un “Kadınlar için Meslekler”de de eleştirdiği üzere kadınların önünde hala var olan iki engel vardır: ilki “Evdeki Melek” düşüncesinin toplumun belleğine yerleşmiş olması, ikincisi ise kadınların kendi vücutları ile ilgili deneyimlerini paylaşamamalarıdır (61). Yaratılan bu önyargılar nedeniyle kadınlar kendilerine ait bir akılları ve istekleri olduğunu unutmuş ve başkalarının isteklerine göre hareket eder hale gelmişlerdir. Bunun en açık örneğini Clarissa Dalloway sergilemektedir. Woolf’un bu soruna bulduğu çözüm ise “Meleği” mürekkep kabını atarak ortadan kaldırmasıdır (60). Fakat burada önemli olan nokta Woolf “Evdeki Meleği”i öldürüyor olsa da, bunun Woolf’un öncüllerinin deneyimlerinden, birikimlerinden de kurtulmaya çalıştığı anlamına gelmediğinin farkında olmasıdır. Virginia Woolf var olan edebi gelenekte “değişiklikler”

yapmak ve cinsiyetlendirilmiş metinleri eril söylemin tahakkümünden çıkarmak için yola çıkmıştır. *Virginia Woolf and the Nineteenth Century Domestic Novel*'ın yazarı Emily Blair kitabın giriş bölümünde Julia Kristeva'nın Mikhail Bakhtin'in metinler arasındaki etkileşimi / diyaloji kavramını anlatarak, bir eserin aynı anda hem başka metni içine aldığı hem de ona cevap verdiğini, başkalarının sözlerini kullanarak eski anlamını korurken bir yandan da yeni bir anlam yüklediğini belirtir (Blair 6). Bu diyalojik yaklaşım Woolf'un on dokuzuncu yüzyıl edebiyatını hem edebi geleneğinin içinde barındırmak hem de değiştirmek isteyen diyalektik çabasını açıklamaktadır. *Kendine Ait Bir Oda*'da Woolf "kadın oluşumuzu geri dönüp annelerimize bakarak algılarız" (Woolf 85) ifadesiyle kadınların diğer kadınlar üzerindeki etkisinden bahsederek aslında bu diyalojik niteliği kast etmektedir. Fakat edebi gelenekleri değiştirme çabası aynı zamanda Harold Bloom'un "etkilenme endişesi" anlayışıyla temas içindedir. Bloom'a göre erkek bir şair kendisinden önceki erkek büyük şairi devre dışı bırakarak şair olabilir. Emily Blair ise bu bakış açısına farklı bir açıdan yaklaşarak kadınların erkeklerden farklı olarak, "yazarlık endişesi" sorunuyla karşı karşıya olduğunu belirtir (Woolf 13). Bu nedenle kadın hem kendinden önceki erkeklere karşı, hem de bu erkeklerin onun hayatını yorumlamalarına ve sosyal yaşantısını tanımlamalarına karşı durmak zorundadır. Ancak Mary Eagleton'ın "Was That Ethical? Feminist Critics' Response to the "Queerness" of Modernist Women's Writing" başlıklı yazısında bahsettiği üzere, kadınların amacı Bloom'un "etkilenme endişesi"nden farklı olarak geçmiş birikimlerden faydalanarak yeni bir söylem yaratmaktır (Eagleton 110). Edebiyatla ilgili bu duruşu ile Woolf okuyucularını ve yazarları erkek egemenliğinin etkisinden kurtulmalarına yardımcı olmaya çalışarak kendi eserlerine, yazma tarzına hazırlamak istemektedir.

Woolf, bir yandan içinde bulundukları sınıfın yarattığı baskı öte yandan kadın oldukları için maruz kaldıkları baskı nedeniyle toplumun dışına itilmiş olan kadınların özel alanda da bu baskıyı yaşadıklarını vurgular. Bu nedenle kadınların özel alanı olarak görülen ev gibi iç mekânlar da, kadınların özgür oldukları bir alan olup olmadığını anlamak amacıyla, sorgulamaya tabi tutulur. Squire'in sözleriyle ifade edilecek olunursa sokakta hangi kimliğe sahip olunursa olunsun eve ayak basıldığı anda erkek kimliği / egemenliği hâkim olmaktadır. Genel olarak kadına ait bir mekân olarak görülen ev, evde sahip olunan eşyaların ve ayrıcalıkların erkeklerin elinde olması, onlar tarafından sağlanmaları nedeniyle, erkek egemenliğine geçmekte ve erkek dünyasına ait değerleri yansıtmaktadır (51). Bu nedenle Mrs. Dalloway evde değil de sokakta özgürce düşünüp geçmişe gidebilmektedir. Çünkü her ne kadar “Evdeki Melek” olsa da, ev onun alanı gibi görünse de o ev erkek egemenliği etkisi altındadır ve kadın için özgürlük alanı değildir. Yarattığı bu durumla Woolf, okuru mekânla ilgili genel kanıları da sorgulamaya yönlendirmektedir. Ev, kadının ait olduğu mekân iken, Woolf'un düşünce yapısı bunu sorgulamamıza neden olur. Evdeki işçi rolündeki kadın erkeğin işe gidiş geliş saatlerine göre gün içindeki işlerini düzenlemektedir. Günün hangi saatinde evin hangi kısmında olacağı bile bu ilişkiye göre belirlenmektedir. Evin kadınlara ait bir mekân olarak görülmesi nedeniyle kadınların evde daha özgürce düşünebileceği algısı eleştirilir. Marksist düşünür Friedrich Engels *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* adlı eserinde *familia* sözcüğünün günümüzdeki burjuvaların duygusallık ve karı-koca cilvelerinden yapılmış aile anlayışını dile getirmediğini; Romalılarda, her şeyden önce, hatta karı-koca ile bunların çocukları için değil, yalnızca köleler için kullanıldığını belirtir (Engels 69). Engels, *famulus* kelimesinin “evcil köle” anlamına geldiğini ve *familianın* bir tek adama ait kölelerin bütünü demek olduğunu ekler (69). Marx da toplum ve devlet içinde gelişen bütün çelişkilerin minyatür halinde, modern ailenin

içinde olduğunu ekleyerek (aktaran Engels 69 -70) aile kavramının kölelik ile bağlantısını gösterip, bu durumun kadınların aile içerisindeki konumu ile sürdürüldüğünü ve kadınların modern zamanların kölesi olarak görüldüğünü göstermektedir.

Kadınların evdeki rolünün eleştirel bir tutumla irdelenmesi Woolf'un Thomas Carlyle'in evi hakkında yazdıklarında da görülebilmektedir:

Carlyle'in evinin mekânsal imgelemi cinsel ve sınıfsal baskı, ev sahibesi ve hizmetçi kadın arasında açık bir bağ kurulabilmesini sağlar. Kadınların gün içerisinde bedensel işgücüne ayırdıkları vakite yapılan vurgu ile ailevi ya da sınıfsal bağlardan çok, çaişme biçiminin kadının toplumsal konumunda belirleyici unsur olduğu anlaşılır. Çünkü evdeki hizmetçi kadınla beraber, Jane Welsh Carlyle da Thomas Carlyle'in tarih yazımını gerçekleştirebimesi için gerekli olan sıcak su, temizlik ve düzenli yemek sağlamaktan sorumludur ve iki kadın da ev içerisinde aynı mekânla özdeşleştirilmiştir. (aktaran Squier 62)

Erkekler üst katlarda vakit geçirirken kadınlar mutfak, zemin kat, bulaşıkhanesi gibi yerlerdedirler. Kadınların ev işlerinin onları evin alt kısımlarına mahkûm etmeleri toplumsal yapılanmada da aşağı bir konuma sahip olmaları ile paraleldir. Bu, hem Mrs. Dalloway hem de Mrs. Ramsay için geçerli olan bir örnektir. Mrs. Dalloway kocası dışarda toplumun önde gelen isimleri sayılabilecek insanlarla yemek yerken evde akşam vereceği partinin hazırlıklarını yapmakta, mutfakla ilgili detaylarla uğraşmaktadır. Her ne kadar üst sınıfa ait insanlar olsalar da kadınların evde “çalışarak” geçirdikleri vakit, yapılacak işler değişse de, değişmemektedir. Kadınlar evde emek harcamaktadır. Kadınların evle özdeşleştirilmeleri edebiyatla ilgili bir benzetmenin de ortaya çıkmasını sağlar. Woolf'un “The Moments” başlıklı yazısında bulunan şu cümleleri özetler

niteliktedir: “ İngiliz edebiyatının merkezinde eşyalarla tıktık dolu odaları olan ve davranışları, düşünceleri ve konuşmaları, farkında olmadan da olsa, geçmişin izlerini taşıyan, birbirini yakından tanıyan insanlarla dolu bir ev yatar” (126). Blair’e göre ev imgesi, hem evin fiziksel dayanıklılığı açısından İngiliz edebiyatı geleneğini anlatmak için kullandığı simge olarak hem de orta sınıf kadının yazma eylemini gerçekleştirdiği, deneyimleri ve hayallerini kapsayan, dolayısıyla kadının sosyal tarihini simgeleyen bir mekân olarak ele alınmıştır (Blair 24). Bunun yanı sıra Woolf, *Var Olma Anları* adlı eserinde İngiliz edebiyatını temsil eden evi cinsiyetle bağlantılı olarak parçalara ayırmıştır. “Masanın üstünde duvarları aile yaşantısının en yoğun ve özel anlarının teri içinde kalmış ebeveynlerin odası vardır: bu oda evin cinsellik, doğum ve ölüm merkezidir; yukarı çıktıkça çocuk odası, en tepede, merdivenlerin sonunda ise “evin beyni”, “çalışma odası” gelir” (Woolf 118-119). Emily Blair Woolf’un bu ayrımını şu şekilde açıklar: “[...] Woolf tasvirine kadınların ailenin diğer üyeleriyle ilişki kurabildiği ve özel alan olan evdeki kamusal (ortak) alan olan masanın etrafındaki “kalple” başlar ve evin en üst katında çalışma odasının mahremiyetindeki erkeksi “beyne” doğru yola çıkarak devam eder” (Blair 30). Her ne kadar ev içerisinde kadın için ayrı bir mekân oluşturmaya çalışılsa da kadın evde fiziksel ve sembolik olarak en üstte yer alan erkeğin egemenliği altında var olabilecektir. Blair ise Woolf’un kadınlar için yeni bir mekân oluşturmaya çalıştığı anda o mekânı geleneksel ev yaşamına dönüştürmüş olacağını iddia etmektedir. Woolf bir yandan ev ortamının erkek odaklı yazma işlemini teşvik ettiğini iddia ederek bu durumu eleştirse de, aynı ev içerisinde kadının kendine ait bir mekâna sahip olması gerektiğini söyleyer. Bu nedenle, kadının ihtiyacı olanın bir oda ve makul bir gelir olduğu düşüncesine başlangıçta atılması gereken ilk adım olarak baktığı için, erkek egemenliğine teslim olmuştur.

Kadının vaktinin çoğunu geçirmek zorunda kaldığı özel alandaki konumu açısından Marx'ın “meta” kavramı hakkındaki düşünceleri önemlidir. Marx işçilerin ürettiği ürünlerin kapitalist sınıf tarafından metalaştırıldığı ve işçilerin harcadıkları zamana rağmen bu ürünü elde edebilecek paraya sahip olmadıkları ve ürettiklerine yabancılaşmalarını eleştirmektedir. *Ekonomi Politik ve Felsefe El Yazmaları*'nda Marx özel mülkiyet ilişkisinin toplumun nesneler dünyası ile ilişkisi olduğunu; genel özel mülkiyeti özel mülkiyete karşı çıkarmaya dayanan bu hareketin kendini, kadının içinde *ortak* ve *ortaklaşa* bir mülkiyet durumuna geldiği *kadın ortaklığının* (kuşkusuz bir salt özel mülkiyet biçimi olan) *evliliğe* karşı çıkarıldığı o hayvansal biçim altında dile getirdiğini belirtir (Marx 90). İşçilerin burjuva sınıfı için çalışmak ve üretmekten başka bir hayatları olmadığını ve ait oldukları sınıf içinde kapalı kaldıklarını ve kadınların da toplumun üretmiş olduğu “ortak” meta halinde olduklarını ifade etmektedir. Ait oldukları dünyanın dışına çıkamayan, kadınların da desteğiyle üretilen bir meta olarak, kendi hayatları hakkında söz sahibi olamayan kadınlar burjuva sınıfın yöneticileri olan erkeklerin egemenliği altında yaşamak zorunda kalmışlardır. Kiminle evlenecekleri, ne giyecekleri, günün hangi saatinde ne yapacakları, kiminle ne konuşmaları gerektiği erkekler tarafından belirlenmekte ve erkek egemenliğinin ustabaşı rolündeki kadın figürleri tarafından onlara dikte edilmektedir. Yani erkek egemenliği kadını bastırmak için tekrar kadınları kullanmaktadır. Woolf'un “Phyllis and Rosamund” adlı kısa öyküsünde ve *Yıllar*'da bu durum eleştirel bir biçimde ele alınırken, *Mrs. Dalloway*'de ve *Deniz Feneri*'nde üstü kapalı bir biçimde eleştirilmektedir. Mrs. Dalloway toplumun ürettiği bir meta olmanın yanı sıra bu sistem tarafından yalnızlaştırılmaktadır. Bu bakımdan aslında sınıf farkı olmaksızın, ister zengin olsun ister fakir, kendini gerçekleştirme ve toplumda söz sahibi olma açısından işçi sınıfından farksızdırlar. Örneğin “Phyllis ve Rosamund” adlı öykü Woolf'un karşı çıktığı bir yaklaşım olan

kadınların meta olarak görülmesinin bir anlatısı olarak görülebilir. Bu kadınlar yüksek rütbeli bir memurun kızlarıdır ve tamamen sosyal bir hayat sürmekte, “Misafir salonunda doğmuş gibidirler”. Woolf bu iki kız kardeşi ne duygusuz ne de aptal olarak görür; fakat annelerinin verdiği terbiye yüzünden mutsuz bir flörtten aşksız bir evliliğe geçmeye mahkûm olan iki insan olarak düşünür. Uygun bir evlilik için bekleyen genç kadınlar toplum tarafından bir yeniden üretim aracına dönüştürülmüştür. Dolayısıyla Marx gibi Woolf da kadınların erkek egemenliğinden, erkek dilinden kurtulması gerektiğini ve kendi düşünce yapısını oluşturmaya ve kendini tanımaya çalışması gerektiğini düşünmektedir.

Woolf *Deniz Feneri*’nde (1927) ise tatil için şehirden adaya gelmiş bir ailenin daha küçük bir kamusal alandaki yaşamlarını anlatarak kadınların dünyasını aile kavramı ve özel alan çerçevesinden yansıtır. Her ne kadar roman şehirde geçmiyorsa da Ramsay ailesi şehir yaşantısını temsil etmekte ve şehirdeki kamusallığın etkisiyle şekillenmiş olan bir ailenin kırsal kesimdeki yaşantısı ele alınmaktadır. Aile kavramının öne çıkartılmasıyla toplumsal yapıların devamlılığını sağlayan ve güç ilişkilerinin ilk oluşum yeri olan toplumun en küçük birimi mercek altına alınmıştır. Bu ailenin yapısı aslında toplumsal yapılaşmayı ve kadının konumunu örneklemektedir. Mr. Ramsay üniversitede görevli olan ve entelektüel üretimde bulunan, ataerkil ideolojiyi simgeleyen kişidir. Mrs. Ramsay ise ev işleriyle ve çocuklarla ilgilenmekle yükümlü olan ve toplumun istediği biçimde birey yetiştirmek zorunda hisseden kişi rolündedir. Toplumun beklentilerini karşılamayan Lily Briscoe’yu bu sisteme dâhil etmek üzere evlendirme çabası içinde oluşu kadınlardan beklenen rolleri yerine getirme çabası içinde olduğunu göstermektedir. Bu açıdan kamusal bir alan içerisinde yer almıyor olsalar da, Ramsay ailesi sistemin ve ideolojilerin ülkenin her tarafına nasıl yerleştirildiğini göstermektedir.

Deniz Feneri daha çok iç mekânda geçmekte ve romanın sonunda dış mekâna geçiş yapıldığı görülmektedir. Romanın başlığı ve “Pencere”, “Zaman Geçiyor” ve “Deniz Feneri” adlı alt başlıkları mekân olgusunun romanın tematik yapısını şekillendirecek bir unsur olduğunu ima eder. *Visuality and Spatiality in Virginia Woolf’s Fiction*’da Savina Stevanato romanın üç alt başlığından ikisinin (“Pencere” ve “Deniz Feneri”) mekânın ve görme duyusunun merkezi rolünün altını çizdiğini; ana başlığın ise mekân ve ışık içerisinde harekete dikkat çektiğini, böylece çizgisellik ve görselliğin öne çıkarıldığını belirtir (Woolf 126). Roman dış dünyaya bir pencere aracılığıyla açılan bir odanın içinde Mrs. Ramsay ve James tarafından dışarıya seyredilirken başlamakta ve Woolf bu başlangıç ile karakterlerin içinde yaşadığı eve değil başka bir mekân üzerine odaklanmış olduklarının sinyallerini vermektedir. Roman çok katmanlı olarak kapalı bir mekân içinde bulunmayı ve bunun sınırlılıklarını gösterir. Birinci katman büyük bir ada oluşuyla diğer kara parçalarından ayrı olması nedeniyle bünyesinde kapalılık barındıran İngiltere topraklarıdır. İkinci katman romanın İngiltere’ye bağlı bir başka ada olan Isle of Skye’da geçmesi ve yaz tatili için buraya gelen az sayıda insanla iletişim kurulabilen kapalı dünyada betimlenmesidir. Üçüncü katman ise bu adaya yaz tatilini geçirmek için gelen Ramsay ailesinin evi ve bu evdeki odalardan birinde bulunan James’in daha küçük bir ada ve daha az insan barındıran daha kapalı bir mekân olarak tanımlayabileceğimiz deniz fenerine gitme isteği bulunmaktadır. Romanın “Pencere” ve “Zaman Geçiyor” bölümlerinde ön planda olan ev imgesi ilk kısımda Ramsay ailesinin yaşantısını ikinci kısımda ise ev imgesi üzerinden İngiltere’nin o dönemde içinde bulunduğu koşulları ve zamanın yarattığı tahribatı vurgulamaktadır.

Mrs. Ramsay’in “Evdeki Melek” rolünde olduğu evde kadın-erkek ilişkileri sunulmaktadır. Mr. Ramsay ailenin geri kalanıyla aynı ortam içinde olsa da düşünceleri

entelektüel yoğunluktadır ve bu nedenle aslında dış hayatı temsil etmektedir. Erkek egemenliğinin evdeki temsilcisi olarak var olması bu evin Mrs. Ramsay'in özgür düşünce alanı olmasını engellemektedir. Romanın bazı kısımlarında Mrs. Ramsay deniz fenerinin ışığı hakkında düşünürken ya da camdan dışarı bakarak doğayı izlerken görülür. Bu kısımlarda Mrs. Ramsay'in dışarda farklı bir dünya olduğunu fark ettiğinin ama içinde bulunduğu durumu kabullendiği ve bu düşüncelere kapıldığı için suçlu hissettiği anlaşılır. “Zaman Geçiyor” kısmında ise terkedilmiş boş bir ev olarak karşımıza çıkan evin bu halinin aslında Mrs. Ramsay'in ölümü nedeniyle bu hale dönüştüğü görülür. Mrs. Ramsay'in ölümüyle aileyi toparlayan kişinin olmayışı, aile bireyleri arasındaki kopukluğu güçlendirmiştir. Sevanato “Pencere” bölümünün Mrs. Ramsay'in görme eylemine odaklandığı için mekânsal bir anlatıma sahip olduğunu; “Zaman Geçiyor” bölümünün ölümü simgeleyen zamanın çizgiselliğine vurgu yapması nedeniyle zamansal anlatıma sahip olduğunu; “Deniz Feneri” bölümünün ise tekrar görme eylemine odaklanıp bunun yanında Lily'nin tablosu aracılığıyla gerçekleştirdiği mekânsal başarısı nedeniyle mekânsal anlatıma sahip olduğunu öne sürer (Woolf 141). “Zaman Geçiyor” bölümünde zamanın ilerleyişine vurgu yapılsa da, bu ilerleme zamanın mekânsallaştırılması aracılığıyla yansıtılır. Bu bağlamda Bergson'ın zaman ve mekân ilişkisine dair görüşleriyle örtüşen bir anlatım oluşturulmuştur. Kadının evle özdeşleştirilmesini ele alan bir anlatıya sahip olması ve ev içerisinde kadınlar ve erkekler arasında hiyerarşik bir konumlandırmanın bulunması cinsiyetlendirilmiş mekân unsurları barındırır.

Woolf'un son romanı olan, taslak olarak tamamlanmış olsa da intiharı sebebiyle yayım için Woolf tarafından gözden geçirilemeyen *Perde Arası* (1941), İkinci Dünya Savaşı sırasında yazılmış bir eserdir ve cinsiyetlendirilmiş mekân unsurları içermekle beraber toplumun yapısını ilgilendiren daha büyük problemlere değinmektedir. Gerek

yazılmış olduğu dönemin etkileri, gerek Woolf'un iç dünyasındaki çalkantılar nedeniyle, *Perde Arası* karamsarlığın baskın olduğu bir romandır. Savaşın patlak vermesinden altı hafta önce, bir temmuz öğleden sonrası başlayan roman İngiltere kırsalında bir köyde gerçekleşecek olan *mock-epic*²⁶ türündeki oyun etrafında şekillenir. Söz konusu oyun İngiliz ulusunun doğuşundan oyunun sahnelendiğı güne kadar, İngiliz tarihinden ve edebiyatından sahneler içerir. Tomris Uyar *Perde Arası*'na yazdığı önsözde Woolf'un insan yapısının tarih öncesinden günümüze kadar süren, olsa olsa farklı kisvelere bürünen barbarlığını, ilkelliğini göz önüne sermek için sözüm ona Shakespeare sever bir toplumu odağı aldığını belirtir (Uyar 10). Woolf tarih ve romanın yazıldığı günle girdiğı hesaplaşmada Elizabeth dönemi tiyatro anlayışını taşlar ve bunu romanda sergilenen oyunda kullanılan vezinler ve uyaklarla gerçekleştirir (11). Tomris Uyar Woolf'un Elizabeth döneminden romanın yazıldığı güne kadar süren *Orlando* eserini bir oyuna dönüştürdüğünü ve Geoffrey Chaucer'in zamanından metnin zamanına kadar süren oyunun yazarı Miss La Trobe ile kendi karikatürünü yarattığı görüşünün yaygın olduğunu iddia eder (12).

Hoparlör ve gramofon seslerinin ara ara duyulduğı, uçak gürültülerinin böldüğü oyun dönemin teknolojik yeniliklerini de kapsayarak uzun İngiliz tarihi ve teknolojik gelişmelerle kalıcılık ve değişim karşıtlığına vurgu yaparken, oyunun sergileneceğı köy aracılığıyla da doğa ve teknoloji ayrımlarına dikkat çeker. Toplumsal eleştiri amaçlı bu eser zaman-mekân ilişkisi temelinde oyun öncesi ve oyun esnası olmak üzere ikiye bölünmüş, edebi metin hem oyunun sahnelendiğı mekâna göre değişen hem de oyunun sahnelendiğı zamanla bağlantılı olan iki düzleme ayrılmıştır. Oyun öncesi bölümde bireylerin özel alan içindeki ilişkileri aracılığıyla cinsiyetlendirilmiş mekân anlatısı oluşturulmuştur. Oyun esnası olan bölümde ise sahnelenecek tiyatro oyununu izlemek

²⁶ Klasik kahramanlık anlatılarını eleştiren tür (Abrams 78).

üzere evin bahçesinde toplanan yöre halkı aracılığıyla evin dışındaki kamusal alan özel alan sınırlarına dâhil edilmiş; sergilenen eser yoluyla da İngiliz kültürüne, toplumsal yapısına ve düşünce biçimine tarihsel ve güncel bir eleştiri yapılmıştır.

Daphne Spain *Gendered Spaces*'de bir mekânı kontrol altına almanın erkekler için başkalarının mekânını bertaraf ederek sahip olduğu gücün gösterisi anlamına geldiğini belirtir (Spain 114). Kadınların mekânının erkekler tarafından kontrol altına alındığı ev, konumu nedeniyle *Perde Arası*'nda bu gücün temelini çürütmek için kullanılmıştır. Roman, pencerelerinin açık olduğu vurgulanan büyük bir odada evin yakınındaki fosseptik çukuru hakkında konuşan aile üyeleriyle başlar. Liminal bir imge olan, hem içeriye hem de dışarıya ait olan pencerenin romanın başında kullanılmasıyla, tıpkı *Deniz Feneri*'nde olduğu gibi, evin içerisi ile dış dünya arasındaki bağlantı güçlendirilmektedir. Woolf'un giriş bölümünde altını çizdiği konu ise fosseptik çukurundan yayılan ve açık pencere aracılığıyla evin içine kadar gelen, adeta hissedilebilen koku hakkında yürütülen konuşma ve evlerin bu çukura olan yakınlığıdır. Woolf elbetteki fosseptik çukuru imgesini ve yaydığı kokuyu toplumsal bir eleştiri yapmak amacıyla kullanmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'nın sürdüğü yıllarda insanlığın kaybettiği değerlere ve İngiltere'nin kapısına, evinin önüne kadar gelen savaşa gönderme yapmaktadır. Hane halkı arasındaki iletişimsizliğin ilgi odağı olduğu roman, evin cinsiyetlendirilmiş mekân halini yansıtırken aynı zamanda toplumsal davranışları belirleyen bireyler arasındaki ortak ve farklı tarafları ortaya koyar.

Woolf'un diğer romanlarında mekânsal anlamda çeşitlilik bulunurken ve karakterlerin hareket alanı daha genişken *Perde Arası*'nda bu çeşitlilik sınırlandırılmış ve Pointz Hall kullanılan tek mekân olmuştur. Karakterler sadece bu evin sınırları içerisinde gösterilir ve yapılacak olan tiyatro gösterisi nedeniyle ev bulunduğu bölge

içerisinde de geçici olarak bir merkez rolüne sahip olur. Fakat Pointz Hall ile ilgili tekrarlanan bir gerçek vardır ki bu, Woolf tarafından ev aracılığıyla insanoğluna gönderme yapmak için kullanılmaktadır: “Ne yazık ki Pointz Konağı’nı yapan mimar, çiçek bahçesiyle bostanın ötesinde onca geniş bir düzlük uzanırken, yapıyı bir çukura kondurmuştu. Doğa, kendi bağrında bir yerleşim alanı sunmuşken, insanoğlu evini çukura indirmişti” (Woolf 20). Bart Oliver’ın doğadan kaçabilmek için evi inşa ettirdiği yer doğa insanoğluna fırsatlar sunmuşken, insanların bu fırsatları teperek kendisini daha aşağı bir pozisyona soktuğunu düşündürmektedir. Buradan yola çıkarak insanların önünde birden fazla seçenek olduğunu, doğanın insanlara fırsatlar sunduğunu ve toplumların içinde bulundukları durumları kendilerinin yarattığı sonucu çıkmaktadır.

Eril düşüncenin kadınla bağdaştırdığı ev, birçok kişi tarafından paylaşılır ve bu toplu paylaşım Mrs. Giles Oliver’ı (Isa) düşünebilmek için odasına çekilmeye zorunlu bırakır. *Kendine Ait Bir Oda*’nın kadınların düşünebilmeleri için gerekli gördüğü oda imgesi, Woolf’un tasavvur ettiği biçimde kadının rahat düşünüp yazabildiği bir mekândan çok, yazdıklarını saklama refleksiyle, huzursuz bir biçimde bulunduğu kontrol altında hissettiği bir odadır. Mrs. Giles Oliver’ın dünyasını yansıtabilmek amacıyla odanın içerisinde farklı mekânsal detaylar kullanılmaktadır. “[...] düğün armağanı ağır kakmalı gümüş fırçayı [...] eline aldı, üç bölmeli aynanın önünde durdu; böylelikle oldukça etli yine de güzel yüzünün üç ayrı görünümünü saptayabiliyor, ayrıca aynanın dışındaki taraça dilimini, çayırı, ağaç tepelerini görebiliyordu” (Woolf 22) betimlemesindeki ayna imgesiyle Mrs. Giles Oliver hem kendi iç dünyasını daha derinlikli görebilmekte hem de evin dışındaki dünyayla bağlantı kurmaktadır. Bu ayna imgesiyle Woolf, evin duvarlarının çizmiş olduğu sınırlar olsa da ve kadınlar eve aitmiş gibi gösterilse de, bu dört duvar arasındaki dünyanın dış dünyayla olan bağlantısının göz ardı edilemeyeceğini göstermektedir. Ev dış dünyanın belirlemiş olduğu ideolojiler

bağlamında şekillenen, kamusal alanın bir uzantısıdır. Aynadan kendisine, iç dünyasına bakan kadın iki farklı dünya görmektedir; “Aynadaki gözlerinde, geçen gece o yıpranmış yüzlü, suskun, romantik, soylu çiftçiye duyduklarını okudu. Gözlerinde, ‘âşık oldum’ yazıyordu. Ama aynanın dışında, lavaboda, tuvalet masasında gümüş kutuların, diş fırçalarının arasında öteki aşkı duruyordu: Borsa simsarı kocasına duyduğu aşk” (23). Mrs Giles Oliver, aynaya bakan kişi ve yansıması olmak üzere iki farklı kişi olduğunu görmektedir, fakat yansımadaki kadının dünyası ve hisleri aynanın sınırlarına hapsolmaya mahkûmdur. Bu durum, kadını iki yönlü bir mahkûmiyete mecbur bırakmaktadır. Bir yandan gerçek dünyada, evin içindeki mahkûmiyet, öte yandan kişinin yansımadaki mahkûmiyeti bulunur. Woolf ayna imgesiyle yarattığı bu iki farklı dünyaya, pencere imgesiyle bir boyut daha kazandırır. Pencereden dışarıda gezen oğlunu ve dadısını gören ve pencereye tıklatarak dikkatlerini çekmek isteyen Mrs. Giles Oliver, dış dünyadaki sesler nedeniyle kendisini dışarıdakilere duyuramaz. Böylelikle, evin içindeki dünya ve dışardaki dünya olmak üzere iki ayrılık daha eklenmiş olur. Pencerenin varlığı dış dünyayla bir bağlantı kurulmasını sağlamaktadır fakat kadın bu dış dünya tarafından sadece istendiği vakit görülüp, duyulur. Pencere, odanın kadın için özgürlük alanı olma ihtimalini iyice ortadan kaldırır, zira zaten erkeğin egemenliğindeki evde bulunan odadaki sınırlı özgürlük, kadının dış dünyanın müdahalesine açık durumda olması nedeniyle daha çok kısıtlanır. Evin içerisinde odasında olan kadının kendi gerçekliğini yaşamaya ve dış dünyaya ne kadar uzak olduğunun altı çizilir. Mrs. Giles Oliver’ın dünyası, odası Woolf’un *Kendine Ait Bir Oda*’da kadınların zihinsel özgürlüğü için sunmuş olduğu çözüm önerisini gözden geçirdiğini düşündürten niteliktedir. Bir odanın içinde, yalnız, düşünmeye özgür bir durumdayken Mrs. Oliver kocasının dikkatini çekmemesi için hesap defteri görünümündeki defterine aklına gelen sözcükleri yazmanın bile gereksiz olduğunu düşünmektedir (24). Kendisini en iyi

tanımlayan sıfatın “yarım yamalak” olduğunu düşünen Mrs. Giles Oliver, hiçbir zaman istediklerini yapamayan, başkalarının yönlerdirmesi ve istekleri doğrultusunda hareket eden, “Sir Richard’ın kızı; O’Neil olmalarıyla, İrlanda krallarının soyundan gelmeleriyle çok övünen Wimbledonlu iki ihtiyar hanımın yeğeni” (24) olmak dışında bir kimlik kazanamayan bir kadındır. Bu anlamda Woolf’un ilk romanındaki Rachel karakterinden ve Clarissa Dalloway’den pek farklı sayılamaz. Bu durum, Woolf’un eserleri bağlamında karşılaştırmalı olarak incelendiğinde kadın olarak kendi iç dünyalarına adım adım yaklaşan kadın karakterlerin aslında ilerleme kaydedemediğini, ya da Woolf’un insani anlamda gerilemekte olan bir toplum içerisinde kadınların ilerlemesinin zorluğunu ortaya çıkarmaya çalıştığı düşünülebilir. Üzerinde durulması gereken asli unsur ise Woolf’un toplumun çizdiği sınırları aşmaya gücü yetmeyen kadınları ele aldığı gerçeğidir. Woolf’un her romanında, bu döngüyü kırmış ve sınırları aşmış olan kadın karakterler bulunmaktadır. Fakat bu karakterler toplumun geneline ayna tutabilen insanlar değildirler. Woolf’un aklında bulunan kitle ise bu sınırlar içerisinde kalmış olan kadınlardır; onların uyanışı için çaba gerekmektedir. Rachel ile başlayan bu çaba, Katherine ile devam etmiş, Mrs. Dalloway ve Lily Briscoe ile yükselmiştir. *Dalgalar*’da çoklu bakış açısıyla kadınların toplumsal cinsiyet rollerine karşı farklı tavırları gösterilmiş, *Perde Arası*’nda ise Mrs. Giles Oliver karakteriyle birlikte kocası öldüğünden beri kardeşinin yanından taşınarak başka bir yerde yaşamayı planlayan ve yıllardır bunu gerçekleştiremeyen Mrs. Swithin ile geçen zamana rağmen farkındalık anlamında bir değişikliğin gerçekleşmediğinin ve kadınların benliklerini keşfetme, kendi dünyalarını oluşturma çabasına düşen gölgenin farklı bir şekli ele alınmıştır. Miss La Trobe ise toplumsal farkındalık oluşturmak için mücadele eden ve kadınları kimliksizlik durumundan kurtmayı hedefleyen bir karakterdir.

Kadınlarla ilgili diğer mekânsal ayırım ise sınıf bağlamında şekillenmektedir. Bir yandan evin sahipleri olan kadınlar bulunurken, öte yandan dünyaları çoğunlukla mutfakla sınırlı olan kadın çalışanlar bulunmaktadır. Bu kadınlar kadın olmanın yarattığı sonuçların ötesinde sınıfsal farklılık sonucunda da bir kısıtlanmışlık yaşamaktadırlar. “Alt kat” ve “üst kat” olarak ayrılmış olan evde, en alt seviyede bulunmaktadır. Sınıfsal ayırımın en alt düzeyinde bulunan kadınların eğitimsiz oldukları ve öyle kalmalarının gerekliliği sahip oldukları batıl inançlar ve evde var olduğunu düşündükleri hayalet ile gösterilmektedir. Ev hizmeti sunan kadınlar ile Woolf bir kez daha sınıf ve toplumsal cinsiyet ve ev içerisindeki eşitsizliklerin sınıflar arası sömürüyü ağırlaştırdığına dikkatleri çekmektedir.

Romanın ikinci kısmını oluşturan ve metin içinde metin içeren oyun toplum eleştirisine dair bir dizi unsur içerir. Bu gösterimin nerede yapılacağı üzerine var olan belirsizlik bir süre arka planda ilerlemektedir ve en sonunda yağmurlu olmayacağının anlaşılması üzerine ahır yerine bahçede yapılması kararlaştırılır. Bu tiyatro oyunu romanın iki bölüm olarak düşünülebilmesini sağlar. Zira bu oyun başlayana kadar oyuna ev sahipliği yapan ev ahalisi gösterilmekte ve toplumun en küçük yapısı olan aile ve bu aileyi var eden kadınlarla ilgili görüşler sunulmaktadır. Tiyatro oyununun başlamasıyla civarda yaşayan insanlar Pointz Hall’ın bahçesinde toplanmakta, ev özel bir alan olmaktan çıkıp kamusal bir alana dönüşmektedir ve geçici bir merkez işlevi görmektedir. Oyunun ahırda sergilenip sergilenmeyeceği üzerine düşünülürken Woolf’un ahırın tarihinin köydeki kilisenin tarihi kadar eski olduğunu belirtip, kilisenin taşları ile ahırın taşlarının aynı olduğunun altını çizmesi dine ve kilisenin işlevsizliğine ve insanları gerçek sorunlardan uzaklaştırmasına yönelik eleştirileridir.

Oyunun olay örgüsüne kazandırdığı özgünlük ise İngiltere tarihini ortaçağdan itibaren insanların gelişme evreleriyle bağdaştırarak göstermesi ve bir kadın, Miss La Trobe, tarafından yönetilmesidir. Miss La Trobe oyununda her yüzyılın baskın özelliklerini sahnelemiş, içinde bulundukları döneme, oyun programında “bizler” olarak geçen bölüme, geldiğinde ise seyircilere kendileri hakkında düşünebilmeleri için on dakikalık zaman tanımıştır. Kendileri hakkında ne düşüneceklerini bilemeyen, İngiliz Ordusu, deniz birlikleri ya da Unioun Jack gibi konuların işleneceğini düşünen izleyiciler bu durumu tuhaf karşılamıştır. Miss La Trobe’ın amacı içinde bulundukları zamanın farkındalığını yaşatmaktır ve oyun dediği hayatın ta kendisidir. Bu bekleme süresi içinde yağmur başlar: “Derken bir sağanak, beklenmedik, gür bir sağanak bastırdı. Hiç kimse kara bir bulutun çöktüğünü görmemişti. Ama tepelerindeydi, kapkara ve şişkindi. Dünyadaki herkesin gözyaşlarıyla boşaldı sanki” (146) ifadeleriyle de içinde bulundukları karanlık savaş zamanına gönderme yapılır. On dakikalık sürenin ardından Miss La Trobe izleyicilere kendilerini yansıtan bir ayna tutarak kendilerini olduğu gibi görmelerini sağlar. Miss La Trobe’un oyunu aracılığıyla Woolf insanlara “Çoğumuz yalancı. Hırsız ayrıca (Aynalar bu konuda yorum yapmıyordu). Yoksullarımız da zenginlerimiz kadar kötü yürekli. Belki daha beter. Öyleyse paçavralara gizlenmeyin. Ya da bırakın, şatafatlı şatafatlı paçavralarımız korusun bizi.[...] Kurşun saçanlara, oraya buraya bomba atanlara bakın bir. Bizim sinsice yaptığımızı açıkça yapıyor onlar” (151) diyerek bütün insanlığın dünyadaki kötülüklerde payı olduğunu, aktif olarak katılınmasa dahi sessiz kalınmasının da onaylamak olduğunu vurgulamaktadır. Oyunda sahne aralarında koronun söylediği, nakaratı “Darmadağımız hepimiz” olan şarkı, bu sözüyle Woolf’un diğer eserlerinde de vurgulamış olduğu insanların bireyselleşip, yabancılaşması olgusunun artık daha ileri bir boyuta ulaştığını işaret etmektedir. İzleyicilerin oyunun sonunda Miss La Trobe’un

bu oyunla ne mesaj vermeye çalıştığı üzerine düşünmeleri oyundan etkilenmiş olduklarını gösterse de, bir süre tartıştıktan sonra kendi dünyalarına dönmeleri bu etkinin uzun sürmeyeceğini göstermektedir. Spiropoulou romanda kullanılan oyunun Brecht'in geliştirdiği epik tiyatro özelliklerine sahip olduğunu öne sürer. Sanatı politikleştirmeyi hedefleyen ve “yabancılaştırma” tekniği kullanılan epik tiyatro var olan bir mitin ya da olayın tekrar düzelendiği, koro ya da yorumlayan bir karakterin olduğu ve izleyicilerin oyuna katıldığı bir türdür (152). Miss La Trobe'un sahnelediği oyunda sahne aralarında koronun söylediği şarkılar, her sahnenin başında sahneyi tanıtan anlatıcılar ve ayna aracılığıyla izleyicilerin oyunun bir parçası olmasıyla epik tiyatro özellikleri taşır (152). Böylece oyunu sahneleyen kişi ve izleyici arasındaki mesafe ortadan kaldırılır; izleyicilerin anlam üretme sürecine katılımı sağlanır ve Brecht'in farkındalık geliştirmeyi hedefleyen bir sanat eserinin biçiminin de değişik olması gerektiği görüşü ile örtüşür (152).

Woolf romanın başında Mrs. Giles Oliver'ın baktığı ayna ve sonunda Miss La Trobe'un sahneye koyduğu aynayla bir paralellik oluşturmaktadır. Mrs. Oliver'ın baktığı ayna genelde bireyin, özelde ise kadınların durumunu yansıtmaktayken, oyunun sonundaki ayna toplumun genelini yansıtmaktadır. Toplumu Mrs. Oliver gibi karakterler oluşturmaktadır ve bu insanlar sorgulamaktan uzak, hayatlarını değiştirmek için ise tembel insanlardır. Kilisenin papazı Mr. Streatfield'in Miss La Trobe'un oyunuyla ilgili sözleri; “Ben, en azından bizlerin birbirimizin bir parçası olduğu mesajını aldım. Her birimiz bir bütünün parçalarıyız” (155) cümleleri de aynalarla sağlanan bu paralelliği güçlendirmektedir. Woolf insanların toplumun çöküşünü fark etmelerini sağlama görevini Miss La Trobe'a teslim ederek aslında *Üç Gine*'de de belirtmiş olduğu düşüncelerini desteklemiştir. *Üç Gine*'de kadınların erkeklerden farklı düşünmeleri gerektiğini, dünyadaki kötülüklerin çoğunun erkekler tarafından, onların

geliştirdiği ideolojiler sonucu ortaya çıktığını ileri süren Woolf, eğer bir değişiklik gerçekleştirilmek isteniyorsa kadınların erkeklerden farklı bir pencereden olaylara yaklaşması gerektiğini düşünmektedir. Bu doğrultuda, Miss La Trobe kendi sözleriyle, düşünceleriyle toplumu sarsmayı amaçlamıştır. Savaş gibi yıkıcı toplumsal olayların önlenmesi için öncelikle sosyo-kültürel otorite kurumlarının ve bunları destekleyen duygusal yapıların değiştirilmesi fikri vurgulanır (Spiropoulou 139).

Bu bölümde ele alınan eserlerdeki kadın örnekleri Woolf'un farklı sınıflara ve mekânlara ait kadınların hayatlarından kesitler sunarak kadınların ortak problemlerini gösterme çabası olarak düşünülebilir. Woolf Rachel gibi eğitimsiz, deneyimsiz genç kız örneği, *Gece ve Gündüz*'deki Katherine gibi isteklerinin farkında olan ama bunları gerçekleştirme cesareti bulamayan, Mrs. Dalloway gibi yaşadığı sınıfın ve kocasının beklentilerine hapsolmuş bir yaşam sürdüren, Mrs. Ramsay gibi "Evdeki Melek" olan, bu durumdan pek memnun olmasa da bu düşünce yapısını sürdürmeye meyilli olan, Susan gibi kendisine sunulan olanakları tepen ve eğitim görmek istemeyen ve Mrs. Giles Oliver gibi evli olan fakat başkasını seven, zihnindeki ve gerçek olan olmak üzere iki farklı hayatı olan karakterler aracılığıyla erkek egemen toplumun kadınları nasıl köleleştirdiği, kadınların düşünmesini ve kendilerine özgürlük alanı yaratmalarına nasıl engel olduğunu, evin bile kadınlara ait bir mekân olmadığını göstermektedir. Mary Datchett, Lily Briscoe, Miss La Trobe karakterleriyle ve *Kendine Ait Bir Oda* ve *Üç Gine*'nin anlatıcıları ile ise kadınların sorgulayan, düşünen ve kendilerine özgürlük alanı açmak için çaba gösteren, erkeklerin yönergelerine göre değil kadın olarak kendi istekleri doğrultusunda düşünüp hareket eden ve kendi dillini konuşan bireyler olmaları gerektiğinin altını çizmektedir. Kadınlarla ilgili bu çıkarımlar Güney Amerika, Londra, St. Ives Island, Pointz Hall'un bulunduğu köy, İstanbul ve ev, oda, mutfak gibi mekânlar aracılığıyla ortaya çıkarılmıştır. Mekânların toplumsal yönü öne çıkarılmış ve

o toplumun düşünce yapısının mekânda bulunan kişilerin düşünce yönünü etkilediğini göstermiştir. Bu nedenle kadınların alışık oldukları düşünce yapısından uzaklaşabilmeleri için kadın karakterleri mekân değişikliğine yönlendirmiştir. Bunun sonucunda kadınlar eğer farkında değillerse gerçek isteklerinin farkına varmış ya da içinde bulundukları mekânı sorgulamışlardır.



4. Mekân Algısındaki Farklılıklar ve Liminal Mekânlar

Virginia Woolf, şehrin kendine özgü bir düşünce yapısı olduğunu vurgularken aynı zamanda bireylerin de kendilerine özgü bir zihinsel mekânı olduğunu ima etmektedir. Zihinsel mekân kavramı Henri Lefebvre'e göre güçlü bir ideolojik akım ve hâkim sınıf temsillerinin sınırlarını çizen ya da aşan ve kökenlerini bilgidan alan teorik pratiklerin doğurduğu mekândır (Lefebvre 37). Bilgi'nin ekseni, temel ögesi ya da merkezi halini alan, toplumsal pratikten farklı bir "teorik pratik" yeridir (Lefebvre 37). Zihinsel mekân hakim ideolojilerden olumlu ya da polemik amaçlı olsun ayrılan bakış açılarını, farklılaşmaları temsil eder. Foucault'nun "Bir bilgi aynı zamanda bir mekândır; özne bu mekânın içinde konumlanarak, kendi söyleminde geçen nesnelerden söz eder" ifadesini ekleyerek mekânın düşünsel ve pratik deneyimler sonucu zihinselden toplumsala doğru ilerlediğini belirten Lefebvre, zihinsel mekânın önceden ortaya koyulan bilginin, düşüncenin, mantığın ve biçimsel soyutlamanın yeri olduğunu düşünür (37). Lefebvre'e göre mekânın altında bir mantık yatmakta, bilgi ve tekniklerin kullanımı tarafından bir "sistem" oluşturulmaktadır. Bu anlamda edindiğimiz bilgilerin, ideolojik ve pratik deneyimlerle eklemlenmesi sonucunda ortaya çıkan oluşum, parçaların bütünle kurduğu ilişki zihinsel mekân olarak tanımlanabilir. Edebi mekânlar, mekânı tanımlanmış, yansıtılmış, düşünmüş, kurmacalaştırılmış yanlarıyla da keşfettiği için mantık ve ideolojilerin oluşturduğu fakat aynı zamanda bu ideolojilerin sınırlarını aşan ve toplumsal mekânın öncülü olan zihinsel mekânın gözlemlenebildiği ortamlardır.

Eserlerinin çoğunda olduğu gibi *Mrs. Dalloway*, *Deniz Feneri* ve *Dalgalar*'da Woolf karakterlerin iç dünyalarına odaklanarak onların zihinlerinde var olan, edindikleri deneyimlerle birleşerek mantıklı bir sistem oluşturan düşüncelerin, hislerin yer aldığı zihinsel mekânı yansıtmaktadır. Bu mekân çevresel faktörlerden, karakterlerin içinde bulundukları mekânlardan ve vakit geçirdikleri insanlardan etkilenmektedir. Bu

bölümün amacı zihinsel mekân vurgusunun Woolf'un söz konusu eserlerinde nasıl gerçekleştirildiği ve bunun önemini irdelemekle beraber bu romanlardaki “arada kalmışlığın” altını çizmektir. Bilinç akışı tekniğinin kullanılması nedeniyle eserlerin birçoğunda karakterlerin iç dünyasına ışık tutulabilse de karakterlerin zihnindeki hareketlilik bazı eserlerde daha çok ön plana çıkmaktadır. Mekân değişikliğinin oldukça az olduğu *Deniz Feneri*'nde zihinsel mekân temel bir unsur olduğu için incelemeye öncelikle bu roman ile başlanılacak ardından dış mekânın ağırlıkta olduğu ancak bunun zihinsel mekânın romandaki öneminin ortaya çıkarılabilmesi için yapılması nedeniyle de *Mrs. Dalloway* ile sonlandırılacaktır.

Modern insanın gündelik hayatının şehir atmosferinde ve kamusal alan ve özel alan karşıtlığı çerçevesinde ele alındığı romanların aksine, *Deniz Feneri*'nde bireyin şehir hayatının dikkat dağıtıcı unsurlarından uzakta, kendini anlama çabası anlatılır. Bir adada geçen anlatısıyla, *Deniz Feneri* sınırlı sayıda insanla etkileşim kurmanın avantajıyla aile kurumu yüceltilmeden ve yapaylıktan sıyrılmış olarak irdelenmektedir. Karmaşık ilişkilerin var olduğu, insanların güçlü olduğu sürece saygı görüp toplumda var olabildiği ve sonunda da yalnızlaştığı, kendine yabancılaştığı; değerlerin, arkadaşlıkların anlamsızlaştırılıp, içinin boşaltıldığı şehir hayatına kıyasla kırsal mekânlar samimiyetin hâkim olduğu sade bir yaşamı temsil eder. Doğayla kurulan yakın ilişki sonucu insanların kendi derinliklerine inebildikleri adada bulunan deniz feneri de bu çerçevede sembolik bir anlam yüklenerek anlatının merkezinde yer alır.

Ramsay ailesinin en küçük ferdi olan James'in deniz fenerine gitme isteği ve bu isteğin romanın sonuna kadar bir türlü gerçekleşmemesi karakterlerin iç dünyalarında çözüme kavuşturamadıkları sorunları simgelemektedir. Bu sorunların ise Mrs. Ramsay etrafında yoğunlaştığı ve karakterlerin Mrs. Ramsay hakkındaki hisleri ve

düşüncelerinin onları gerçek yaşantıdan uzaklaştıran etmenler olarak işlev gördüğünü düşünmek mümkündür. James'in deniz fenerine gitme isteği konusunda kendisini ümitlendiren, içinde bir ukte olarak kalmasını istemeyen, James için bu isteğin yerine gelmemesinin ileride problem oluşturacağını tahmin eden Mrs. Ramsay onu yatıştırmaya ve ümit vermeye çalışmaktadır. Mrs. Ramsay James için umut anlamına gelmektedir ve onu anlayan tek insandır. James'in şu cümleleri bu duyguyu aktarır: "İçlerinde yalnız annesi doğruyu söylerdi; o da gerçeği yalnız ona söyleyebilirdi. Belki de onu ayrılamamacasına annesine bağlayan da bu idi; insan aklına gelen her şeyi ona söyleyebilirdi" (Woolf 223). Deniz fenerinin de yapısal olarak gece vakti denizde ilerleyen gemilere ışık tutup bir anlamda yol gösteriyor olması "umut" ve "yol gösterici" olarak yorumlanabilmesini sağlar ve Mrs. Ramsay'in simgeleşmiş hali olarak düşünülebilir. Bu anlamda, James'in iç dünyasında var olan farklı bir Mrs. Ramsay bulunmaktadır ve bu onun zihninde yarattığı mekânda şekil almaktadır.

Benzer bir durum Lily Briscoe için de geçerlidir. Lily Briscoe evlenmeyi reddetmesi nedeniyle yaşadığı dönemin şartlarına göre sıra dışı sayılabilecek, sanatla uğraşan özgür ruhlu bir kadın görünümündedir. Lily Briscoe'nun durumu bağlamında Mrs. Ramsay toplumun sesini temsil etmektedir. Mrs. Ramsay Lily'yi evlendirmeye çalışarak toplumun beklentilerini yerine getirmesini sağlamaya çalışmaktadır. Dikkatli incelendiğinde Lily'nin Mrs. Ramsay'ın bu çabalarını aslında hoş karşılamadığı fakat Mrs. Ramsay'e bir taraftan da hayranlık beslediği görülebilmektedir. Bu hayranlığı sürekli Mrs. Ramsay'ın davranışlarını gözlemlemesi, onun iyiliksever yönüne ve güzelliğine hayran kalmasından anlaşılmaktadır. Öyle ki Mrs. Ramsay ve oğlu James'i pencerede otururken resmetmeye çalışmakta ve Mrs. Ramsay'ın ruh halini ve kendisi üzerindeki etkisini yansıtmak istemektedir. Kumsala indiğinde Lily Briscoe'nun zihninden geçenler ise şu şekilde yansıtılmaktadır:

Sanki kuru toprak üstünde durgunlaşan düşünceleri, su harekete getirip yüzdürüyor, dahası kendi bedenlerini bile rahatlatıyordu. Önce tüm körfezi mavi bir renk dalgası kaplardı; yürek onunla birlikte genişler, beden sanki yüzerdi, ama hemen bir an sonra kabaran dalgalarla diken diken olan siyahlık insanı sıkar, bedeni soğuk ürpertiler içinde bırakırdı. Sonra büyük kara kayanın ardından hemen her akşam beyaz bir su köpüğü fişkırdı; ama zamanı belli olmazdı. Onun için durup beklemek gerekirdi; görününce de tadına doyulmazdı. Bu arada da, insan birbirini kovalayan dalgaların, yarım çember biçimindeki kumsala sedeften örtüler serişini izlerdi. (Woolf 35)

Düşüncelerin hareketi masmavi denizle güzel bir hayale dalar gibi yüzen bedeni, kara dalgaların gelmesiyle kendine gelmekte ve ardından gelen beyaz dalga ise bir dinginlik ve memnuniyet hissi uyandırmaktadır. Denizin ve dalgaların üç şekilde tasvir edilişi adeta romanın bölümlerini simgeler. “Pencere” kısmında yüzeyde hiçbir sorun görünmeyen, dingin mavi bir deniz gibi duran Ramsay ailesi ve Mrs. Ramsay aslında güçlü ve yıkıcı bir devinim barındırmaktadır bünyesinde. “Zaman Geçiyor” kısmında Mrs. Ramsay’ın ölmesini ve on yıllık süreçte boş kalan evin zamanın etkisiyle harap edildiğinin gösterilmesi resimdeki kara ve şiddetli dalgalar ile yansıtılmıştır. “Deniz Feneri” bölümünü ise bu yıkımın ardından toparlanmaya çalışan ve deniz fenerine giderek benlikleri ve ailevi sorunlarıyla yüzleşme çabasını ve ardından gelen rahatlama hissini temsil eden beyaz dalgalar aktarmaktadır. Lily Briscoe’nun izlenimlerinin resme dökülmüş hali olan bu tablo romanın özeti niteliğindedir. Bu nedenle Lily Briscoe romanın sonuna kadar tablosuna kimsenin bakmasına izin vermez. Zira bu, farklı bir bakış açısının eklenmesi demek olacaktır. Bu noktada Lefebvre’nin tablolar hakkındaki düşünceleri de aydınlatıcı olabilir.

Lefebvre’ye göre boyalı yüzey olan tablo ayrıcalıklı bir boyut sunar; ona bakana doğru döner; nesnelerini, kişilerini orada toplar. Bu bir çehre ve ön cephe (façade). Tablo, gelmekte olana doğru, kitleye doğru döner (Lefebvre 282). Lily Briscoe da bakış açısı bakan kişiye göre değişebilen bir mekân üretimi içerisindedir. Ancak bu mekân roman boyunca sadece Lily’e aittir. Kimsenin tablosuna bakmasına izin vermez çünkü tablo yalnızca Lily’nin mekânsal algısını ve zihnini temsil etmektedir. Tablosuna yaklaşan kişinin bakış açısına göre şekillenebilecek bir mekân üreten Lily, başka bakış açılarının onun dünyasını etkilemesini ve toplumsal bir metaya dönüşmesini engellemek ister adeta. Ancak Lily’nin Ramsay’ler deniz fenerine gittiği zaman çizdiği tablo ile ilk çizdiği tablo farklıdır. Sonraki resmin ortasından bir çizgi geçmektedir ve bu çizgi eski yaşantısı ile hesaplaştığı, kafasındaki soruları cevaplandığı ve eski dünyasıyla yeni dünyasını ayırdığını düşündürterek Lily’nin dengeyi kurmayı başarmış olduğunu göstermektedir. Bu tablo iki farklı zihinsel mekânı ve iki farklı gerçek mekânı yansıtmaktadır. Bu durum “Places Remember Events: Towards an Ethics of Encounter” başlıklı yazının yazarı Emily Orley’in düşüncelerini desteklemektedir. Orley, bireyin bir mekâna daha çok ilgi gösterdiği ve bu nedenle bu mekân hakkında bir anlam “alanı” oluştuğunu ve bu mekâna gidildiğinde kişinin aklında bu düşüncelerin canlandığını ve buna karşılık olarak da bu düşüncelerin mekânı hayata geçirdiği fikrini öne sürmektedir (Orley 37). Fakat Orley mekânlar bu düşünme biçimiyle hayat bulsalar da, ancak onları hayata geçiren kişinin izin verdiği kadar anlam ifade edebilmekte olduğunu eklemektedir (37). Mekânların bireylerin aklında düşünceler harekete geçirmesi zaman kavramı ile de bağlantılı bir durumdur ve Orley mekânların değiştirilemeyecek bir şekilde “şuan”da ve “burada” olduğunu belirtir (39). “Şuan” olmadığı sürece aynı “burada” olması mümkün değildir. Bu nedenle mekânlar görelidirler ve sabit değildirler (39).

Lily Briscoe'nun tablosunun ilk ve son halinin yanı sıra James'in deniz feneri hakkında iki farklı görüş sahibi olması da bu durum ile örtüşmektedir. James'in deniz feneri hakkındaki ilk düşünceleri şu şekildedir:

Deniz feneri o zamanlar, sisler içinde gümüş gibi parıldayan bir kule idi, akşamları birden açılıp, tatlı tatlı bakan sarı gözü vardı. Oysa şimdi...

James deniz fenerine baktı. Ak badanalı kayaları, çırılçıplak sivrilen kuleyi oturduğu yerden görebiliyordu; bir kara, bir ak çizgi çizgi boyanmıştı; pencereleri de görebiliyordu; kayaların üstüne kurusun diye serilen çamaşırları bile görebiliyordu. Deniz feneri bu idi demek?

Hayır, öteki de Deniz Feneri'ydi? Çünkü hiçbir şey sadece tek bir şey değildi. Öteki de Deniz Feneri'ydi. Bazen körfezden güçlükle görülürdü. Akşamları insan, başını kaldırıp bakınca durmadan açılıp kapanan o gözle karşılaşırdı, bu ışık sanki gelir, o açıklık, güneşlik bahçede onları bulurdu. (Woolf 222)

İkincisi ise şöyledir:

James, demek yıllardan beri körfezden ötesinden gördüğümüz Deniz Feneri bu, diye düşündü. Bu, çıplak bir kayanın üzerinde dimdik yükselen bir kule idi. Hoşuna gitti. (Woolf 242)

Alıntılarda da görülebileceği gibi deniz feneri hakkındaki eski düşünce ve yeni düşünce farklılık göstermektedir. Deniz feneri bir mekân olarak bünyesinde bir çelişki barındırmaktadır. Bir yandan Mr. Ramsay'in felsefi düşüncelerini destekler bir şekilde geçen zamana inat varlığını sürdürmesiyle "sabitliği / sürekliliği" simgelerken, öte yandan karakterlerin akıllarındaki mekân olarak değişiklik göstermesi nedeniyle "geçici" bir yapıya sahiptir. Bu değişiklikler karakterlerin kendi benliklerine daha

yakından bakmaları ve sorunlarıyla yüzleşmeleri olarak yorumlanabilir. Bir yandan fiziksel varlığıyla öte yandan bireylerin zihinlerindeki varlığıyla hayat bulması mekâna iki boyutlu bir anlam atfetmektedir. Mekânın göreliliğini ortaya çıkaran bu durum deniz fenerinin aynı aileye ait James, Mrs. Ramsay ve Cam üzerinde farklı etkiler yaratmasıyla ortaya koyulur. Hem soyut hem de somut olma niteliğini içinde barındıran bu mekân bireylerin geçmişleri ile hesaplaşmalarını sağlamaktayken, hesaplaşmalar farklı türdendir. Bu durumdan hepsinin zihinlerinde deniz fenerini farklı bir şekilde algıladığı sonucuna varılabilir. Örneğin James için geçmişten kopmayı ve geleceği işaret ederken Mr. Ramsay için daha çok ölümü çağrıştırdığı görülür (Deniz fenerine doğru ilerlerken “batacağız!” demesi).

Mekân algısındaki farklılıkların yanı sıra deniz feneri, kumsal ve dalga imgeleriyle liminal mekânlara işaret edilmekte ve karakterlerin arada kalmış bir durumda olduğu açığa çıkarılmaktadır. In *Beyond the Threshold: Explorations of Liminality in Literature*, Hein Viljoen ve Chris van der Merwe metinlerin liminal durumları, insanları ve dönüşümleri sadece tanımlayıp, temsil etme işlevi gören anlatılar olmadığını fakat aynı zamanda metnin, yeni oluşumlar ve düşünme biçimlerinin ortaya çıkmasını sağlayıp şekillendiren sanal (hayali) dönüşümlerin vücut bulduğu, simgesel sınırlara sahip liminal alanlar olduğunu öne sürerek “liminality” kavramının edebiyatla olan bağlantısını açığa çıkarırlar (Viljoen ve Merwe 11). Metnin kendisini liminal alanlar olarak gören bu düşünce, edebi metinlerin gerçeklik ve kurgu arasında kalan sembolik / zihinsel mekânlar olduğunu ileri sürmüş olur. *Deniz Feneri*’nde şehir yaşantısı ve kır yaşantısı arasında kalmış, ikisine de tam olarak ait hissedemeyen karakterlerin bu aidiyet ve varlık sorunları deniz feneri imgesinin temsil ettiği arada kalmışlıkla pekişir. Zira deniz feneri de deniz ve kara, gece ve gündüz arasında kalan bir mekândır. Dalgaların varlığıyla deniz ve karanın arasında kalmayı, güneşin

hareketleriyle gece – gündüz arasında arada kalmayı ve karakterlerin düşüncelerinde de şehir yaşamı ve kırsal, bireysellik ve toplum aidiyeti gibi modernitenin getirmiş olduğu konuların arada kalmışlığı irdelenmektedir.

Deniz Feneri’nde kurgusal mekânının sembolik olarak arada kalmış bir alan olması, anlatının katmanlı yapısı ve karakterlerin bu katmanlar arasında kalışı ile liminal unsurlar yer alır. İlk katman Ramsay ailesinin adada geçirdiği zamanı ve karakterlerin birbirleriyle ve içinde bulundukları mekânlarla olan ilişkilerinin anlatıldığı “romanın zemini” diyebileceğimiz “Pencere” bölümüdür. İkincisi ise hiçbir karakterin yer almadığı dolayısıyla da belli bir karakterin bakış açısının olmadığı, sadece anlatıcının cümlelerini duyduğumuz, içinde yaşayan kimse olmasa da zamanın yıpratıcı gücü göz ardı edilmeden anlatılan fakat hala varlığı devam eden adadaki boş evin anlatıldığı “Zaman Geçiyor” bölümüdür. Sonuncusu ise on yıl aradan sonra tekrar adaya dönüşü ele alan ve deniz fenerine yapılan yolculuğu odak noktası yapan “Deniz Feneri” adlı bölümdür.

Arada kalmışlığın büyük oranda fark edildiği bölüm ise “Pencere”dir. Zira bölümün başlığı bile arada olma durumunu işaret etmektedir. Lefebvre pencerelerin geçişken nesneler olarak içerden dışarıya ve dışardan içeriye olmak üzere iki yönünün olduğunu, her birinin kendine özgü niteliği olduğunu ve diğerinin niteliğini de bünyesinde barındırdığını belirtmektedir. Bu nedenle Lefebvre, pencerelerin bakışın geçip gittiği basit nesneler olmadığını, geçiş nesnesi olarak, içeriden dışarıya ve dışardan içeriye olmak üzere birbirini belirleyen iki anlamı olduğunu belirtir (223). Pencelerin bu iki anlamlı yönü arada kalmışlığı da vurgulamaktadır. Mrs. Ramsay’in bir pencerede otururken görülmesi ve Lily’nin bu anı resmetmeye çalışması ile anlatıcı

arada kalmış olmanın romanın yapısında merkezi bir role sahip olduğunu romanın başında okura mekân kullanımı aracılığıyla yansıtmaktadır.

Buna benzer bir durum *Mrs. Dalloway*'de de görülmektedir. Romanın sonunda Clarissa Dalloway odasının penceresinden karşı binadaki bir dairenin penceresinde beliren yaşlı kadını izlemektedir. Bir pencereden başka bir pencereye bakılması Clarissa'nın o anki haliyle gelecekte olacağı hali arasında bir pencere açmış olduğu gibi Clarissa'nın fiziksel olarak yaşadığı hayat ile psikolojik durumu arasındaki karşıtlığa dikkat çekerek, karakterin arada kalmışlığını göstermektedir. Önemli olan nokta pencere imgesiyle arada kalmış olma durumunun bu romanın sonunda, *Deniz Feneri*'nin ise başında verilmesi ile iki roman arasında adeta bir bağ kurulmuş olmasıdır.

Bu benzerlik ve bağ dışında *Deniz Feneri*'nin aksine *Mrs. Dalloway*'de Woolf daha geniş bir alanda arada kalmışlığı ele alma çabası içerisindedir. *Mrs. Dalloway*'de Woolf Londra sokaklarını kullanarak, Clarissa Dalloway'in zıtlıklar dünyası denilebilecek bir dünya içinde olduğunu göstermeye çalışmaktadır. Clarissa bir yandan hatıralar ve şimdiki zaman arasında, gençlik yıllarının geçtiği Bourton ile Londra arasında, erkek egemenliği ve bu baskı altında bir kadın olarak kendi benliğini bulma çabası arasında ve Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrası olmak üzere farklı toplumsal gerçeklikler arasında kalmış bir karakter olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dalgalar'da ise Woolf romandaki anlatı ile paralellik gösteren interlüdler aracılığıyla karakterlerin arada kalmışlığını yansıtmaktadır. Karakterlerin hayatının gelişimine paralel bir biçimde günün erken saatlerinde, dalga sesleriyle başlayan bu interlüdler karakterlerin gelişimlerine ve yaşadıklarına göre şekillenmektedir. Ne karaya ne de tam olarak denize ait olan dalgalar ne güne ne de geceye ait olan bir şafak vaktinde anlatılmaktadırlar. *Üç Gine*'de de bir yandan erkek egemen topluma girmeye

alışan ancak öte yandan bu toplumun özellikle kötü yönlerinden uzak durmaya çalışarak kendi yolunu çizmek isteyen kadınların arada kalmışlığı gösterilir.

Oysaki Victor Turner'ın *The Forest of Symbols*'da iddia ettiğı üzere arada kalmışlık durumu kalıcı olmamalıdır (Turner 120). Romanlarda var olduğı düşünülen arada kalmışlığın sonuçlanıp sonuçlanmadığı sorgulanması gereken bir husus olarak karşımıza çıkar. Mrs. Ramsay özellikle doğa ve insan arasındaki bağlantıyı anlamış olması, doğanın, dünyanın insanlar olmasa da devam edeceğini fark etmiş olması ve bunu filozof olan Mr. Ramsay'den önce gerçekleştirmiş olması nedeniyle arada kalmışlığın farkında olduğunu göstermiştir. Clarissa Dalloway ise daha çok dış mekânda arada kalmış olma halini sergilemiş ve romanın sonunda Septimus'un doktorunun hastasının ölümünü anlatmasının ardından karşı penceredeki kadını izlerken ölüm ve yaşam arasındaki ince çizginin farkına varmıştır. *Orlando*'da da Woolf'un önce erkek olan sonra da kadına dönüşen ve zamana meydan okuyan bir karakter yaratmasıyla kadın ve erkek dünyasını birleştirdiğini görmekteyiz.

Dış mekân – iç mekân karşıtlığı ve kadınların bu karşıtlık sonucunda deneyimledikleri arada kalmışlıklar da görülmektedir. Alışılmışın aksine dış mekân insanların düşüncelerini, ruhunu, derinliğini gösterirken, iç mekân daha çok kişinin günlük rutin alışkanlıklarını sergilediğı yer olarak gösterilir. Alışılmışın aksine bir durum olması ise, iç mekânların insanların kendileriyle baş başa kaldıkları, derin düşüncelere dalabilecekleri, yalnız oldukları mekânlar olduğı fikrinin tersinin uygulanmış olmasıdır. Kadınların evde en azından sadece kendi düşünceleriyle baş başa kalabilecekleri bir odalarının olmasının gerektiğini düşünen Woolf için iç mekânın zgr düşünce alanı olarak yorumlanmaması şaşırtıcı değildir. Kadın aslında toplum içinde yer alıyor gibi görünüyor olsa da, toplum içinde önemli bir konuma gelmesi

engellenmekte, bir erkeğin karısı olmak, anne olmak, ev hayatının sürekliliğini sağlamak gibi işlevler dışında toplumu genel anlamda ilgilendiren daha geniş konularda katkıda bulunamamaktadır. Bu durum aslında kadın içinde yer alsa da, hayatın o olmadan devam ettiğini, kadınların ev – kamusal alan ve erkek dünyası ve kadın dünyasının arasında kaldığını vurgulamaktadır. Yani *Mrs. Dalloway* ve *Deniz Feneri*’nde irdelenen yaşam döngüsünün birey olmasa da devam edeceği fikrini kadın hayatının her aşamasında yaşamaktadır, zira toplum onu yok saymaktadır. Kadının şehir içinde vakit geçirebileceği yerler arasında ise şehirden soyutlanmış ve arada kalmış bir mekân olan parkların olması kadının mekânsal olarak da farklı bir konumu olduğunu göstermektedir.

Ecocriticism and Women Writers: Environmentalist Politics of Virginia Woolf, Jeanette Winterson, and Ali Smith adlı kitabın yazarı Justyna Kostkowska’nın aktardığı üzere Edward Bishop Woolf’un esnek bir anlatım tekniği geliştirdiğini ve dış dünya ile karakterin dünyası arasındaki sınırları yıktığını ve karakteri çevresi ile bütünleştirdiğini iddia eder (aktaran Kostkowska 15). Bütün olarak incelendiğinde Woolf’un eserlerinin birbirini tamamlayan bir bütün oluşturduğu da anlaşılmaktadır. Bir zihnin ürünü olan bu eserler arasında izleksel ortaklıklar olduğu ortaya çıkmaktadır. Merkezde olan sorgulayıcı kadın anlatıcılar kullanarak (Mrs. Dalloway, Mrs. Ramsay, Lily Briscoe) romanları ve karakterleri arasında bağlantı kurmaktadır. Mrs. Dalloway üst sınıfa ait kadının yaşantısını gösteren, hayatını, içinde yaşadığı koşulları ve benliğini sorgulayan bir karakter olarak ele alınır ancak çözüm arayışı içinde olan bir karakter olarak yansıtılmaz. Mrs. Ramsay Woolf’un “Kadınlar İçin Meslekler”de de bahsettiği üzere kadın yazarın özgürleşebilmesi için yok edilmesi gereken bir unsur olan “Evdeki Melek” örneğini temsil etmektedir. Fakat Mrs. Ramsay’de Mrs. Dalloway’e göre kadının hayat ile ilgili farkındalığının arttığı görülmektedir. Zira Mrs. Ramsay

romandaki diğerkarakterlerle kıyaslandığında içinde yaşadığı koşulları kabullenmiş olsa da, *Deniz Feneri*'de ön planda olan insan hayatının geçiciliğı, herkesin bir gün yok olacağı felsefesini en iyi anlayan karakter olarak yer almaktadır. *Kendine Ait Bir Oda*'de ise anlatıcı Mrs. Dalloway ve Mrs. Ramsay'in sorgulamaları ve farkındalığını ileri götürerek kadınların erkek egemenliğinden uzaklaşmasının ve kendi söylemlerini oluşturmasının nasıl gerçekleşeceğini anlatmaktadır. Bu anlamda bu eserler arasında farkındalık bağlamında gelişen bir söylem ortaklığı bulunmaktadır.



SONUÇ: ARNOLD BENNETT VE VIRGINIA WOOLF’UN KARŞILAŞTIRILMASI

Virginia Woolf ve Arnold Bennett üzerine yapılan çalışmaların birçoğu iki yazar arasında gerçekleşmiş olan edebi tartışmayla sınırlı kalmıştır. Virginia Woolf feminist tartışmaların yoğun ilgisine maruz kalırken, Arnold Bennett realist edebiyat üzerine yürütülen tartışmaların konusu olmuş, hatta edebi incelemelerde pek ilgi gösterilmeyen bir yazar olmuştur. Bu tezde ise iki farklı kutup olarak ele alınan yazarların eserleri mekânsal tartışmalar üzerinden incelenerek mekân kullanımının yazarların edebi anlayışlarında anlatım yöntemi ve içerik açısından nasıl biçim bulduğu araştırılmıştır. İncelemeler sonucunda Bennett ve Woolf’un mekânsal kullanımları hakkında aşağıda belirtilen çıkarımlara ulaşılmıştır.

İki yazarın mekânsal kullanımlarının bütünlüklü analizinin yapılmasını mümkün kılan temel unsurlardan biri moderniteyle kurdukları ilişkidir. Bu ilişki Bennett’in romanlarında ele alınan 1850 ve sonrası İngiliz toplumunun moderniteyle mücadelesi ve Woolf’un romanlarında ele alınan 1900 sonrası İngiltere’inde modernitenin toplumsal yapı ve birey üzerindeki etkisi bağlamında oluşur. Biri geleneksel biri yenilikçi olmak üzere iki farklı edebi anlayışa sahip bu yazarların eserlerinde ortak bir modernite eleştirisi yapıldığı anlaşılmıştır. Bu ortak eleştiri ise Bennett’in üretim ilişkileri ve mekân arasında kurduğu bağlantı ve Woolf’un iktidar ilişkileri ve mekânın kimlik üzerindeki etkisini irdelemesi sonucu oluşur.

Sanayide makineleşmenin ve fabrikalaşmanın arttığı dönemleri konu alan Bennett’in romanlarında mekân, endüstriyel üretime dayalı kapitalist ilişkilerin bireylerin yaşantısını ve yaşamdan beklentisini belirlemesiyle şekillenir. Çalışmak, üretmek ve daha fazla kazanmak odaklı sürülen yaşantı karakterleri, kadın ya da erkek, belirli mekânlarla sınırlayıp, farklı mekânlarda bulunulup sosyalleşme imkânına sahip

olunamamasına neden olur. Fabrika bacaları ve fırınları, eski maden ve taş ocakları ile dolu olan bu yerleşim bölgesinde hâkim olan kasvetli atmosfer adeta karakterlerin yaşam enerjisini tüketir ve fiziksel mekânlarla birlikte psikolojik bir baskılama unsuru olarak işlev görür. Kentlerin ekonomik uğraşlarının fiziksel mekânın imarında etkili olduğu, bu fiziksel ortamın ise kentin toplumsal yapısını etkileyerek insanların kimlik edinme süreçlerinde belirleyici olduğu anlaşılmıştır. Pasif ve kabullenici bir bakış açısına sahip olan halkın, endüstrileşmenin yarattığı olumsuz atmosferi kabullendiği ve değiştirmeye çalışmadığı görülür. Bu durum ise Bourdieu'nin bahsettiği gibi, mekânın iktidar tarafından simgesel şiddet unsuru olarak kullanılmasını örnekler.

Bununla paralel olarak karakterlerin yaşadıkları mekânların özensiz, karanlık ve ayırtırma temelli tasarlandığı ve evin belirli kısımlarının üretim faaliyetlerine adandığı görülür. Böylece insanların farklı etkinliklerle vakit geçirecekleri ayrı mekânlar isteme talebi baştan engellenerek, çalışma ve ev hayatı birleştirilir ve üretimin ve yeniden üretimin ilişkisel olarak yürüdüğü bir yapı oluşur. Dini inanışların çalışmayı öne çıkaran ahlakı ve eğlenceden uzak durarak erdemli bir hayat yaşanabileceğine dair öğretileri insanları bu sisteme boyun eğmeye ve sorgulamamaya iter. Böylece Five Towns'la sınırlandırılmış bir mekânsal ufka sahip olunan bölgede, eve hapsedilmişçesine yaşayan insanların hayatı ideolojik aygıtlar tarafından ortak bir söylem oluşturularak kontrol altında tutulur.

Teknolojik gelişmelerle üretim biçimlerinin değişmesi sonucu sınıfsal hareketliliklerin ortaya çıkışı ve Five Towns'da burjuva sınıfının oluşumu alt metin olarak sunulur. Buna bağlı olarak kentlerin bir dönüşüm sürecine girdikleri görülür. Trenin temel ulaşım biçimine dönüşmesi ve birçok yere ulaşım imkânı sağlaması yerellik anlayışını yavaş yavaş değiştirmeye başlar. Diğer kentlerle yapılan alışverişin

artmasıyla Five Towns bölgesinde ticaretin merkezi olarak görülen Bursley kenti bu özelliğini yitirmeye başlar ve St. Luke's Meydanı ise Bursley'in alışveriş merkezi olmaktan çıkar. Bu durum Baines ailesinin manifaturacısı gibi küçük işletmelerin iş yapamaz hala gelmesine yol açar. Kapitalizmin gittikçe güçlendiği bu süreçlerin ele alınması ve mekânların değişimi konusunda geleneklerine bağlı olan kesim ve yeniliklere açık kişiler arasındaki görüş farklılıklarının vurgulanmasıyla modernleşme sonucunda kentlerin özgünlüklerini kaybettiği ve ilerleme, büyüme odaklı süreç içerisinde köklerinden koparılmaya çalışıldığı eleştirilir.

Virginia Woolf'un modernite eleştirisi de Bennett gibi kentler üzerinden inşa edilir. İktidar ilişkilerinin insanların hayatını biçimlendirışı; kent hayatının politik, ekonomik, toplumsal, kültürel etmenler sonucu ortaya çıkan farklılıklarla bir yandan bireyi toplumdan ayırıştırarak yalnızlaştırırken bir yandan da toplum tarafından kabul görmek amacıyla özgüllüğünü yitirip, tektipleşmesine yönelik bir eleştiri söz konusudur. Modern kent hayatı, telaşla işe yetişmeye çalışan insanlar, kentin fiziksel olarak genişlemesi, yeni yaşam alanlarının oluşması ve iktidar mekânlarının (parlamento, kilise, kütüphaneler, vb.) anlatının zamansal akışı üzerinde etkili olduğunun yansıtılması ile aktarılır. Aynı zamanda bireylerin çalıştıkları sürece var olabildikleri, maddi kazancın kimlik ve aidiyet ilişkisinde belirleyici olmaya başladığı dönemler eleştirilir. Ülkeler arasındaki siyasi anlaşmazlıkların İngiltere'deki insanların yaşantıları üzerinde etkili olduğunun da altı çizilir. Mekân kavramının yerellikten koptuğunun ve dünyanın küreselleşmeye başladığının anlaşıldığı görülür ve zaman – mekân sıkışmasının ilk örneklerine yer verilir. Bireyin kimliğinin üretim ilişkilerindeki konumuna bağlı olarak belirlenmesi ve yerellik anlayışının gittikçe azaldığına dair yapılan vurgu Bennett'te olduğu gibi modernite eleştirisinin mekânsal değişimler ve bireyin hayatına etkisi bağlamında yapıldığını gösterir. Bennett'in romanlarında ele

alınan modernleşme süreci Woolf'un romanlarındaki yaşantının oluşmasına neden olan süreçtir. Bu bağlamda Bennett'in romanlarına yapılan mekânsal bir analiz Woolf'un romanlarındaki mekân – modernite – birey ilişkisinin anlaşılmasına yardımcı olur. Bu eserlerin karşılaştırmalı analizi David Harvey'in “mekânsal erozyon” olarak tanımladığı sürecin takip edilmesine olanak sağlar.

Bennett ve Woolf'un mekânsal kullanımlarının örtüştüğü bir diğer nokta ise kadının mekânla kurduğu ilişkidir. Modernite eleştirisinde olduğu gibi kadın konusunda da tamamlayıcı bir ilişki bulunur. Ana karakterlerinin çoğunluğunun kadın olduğu romanlarında Bennett baskıcı bir toplumda yaşayan kadınların bu yaşam şekline tepkilerini kadın karakterler arasında boyun eğen ve başkaldıran kadınlar ayrımıyla karşıtlıklar oluşturarak yansıtmaya çalışır. Bazı kadın karakterlerin toplumsal cinsiyet rollerini benimsedikleri ve sorgulamadıkları dikkat çeker. Bu karakterlerin yaşamları yaşadıkları evle sınırlıdır ve kamusal alanda görünürlük sahibi değildirler. Bu nedenle anlatı boyunca değişim göstermezler. Çalışma hayatı ve ev hayatının iç içe geçmesi nedeniyle hem ev işlerinin hem de ticaret işlerinin sorumluluğuna sahiptirler ve bu iki hayatın çakışması sonucu evde yaşanan sorunlardan da sorumlu tutulurlar. Ticaret işleriyle olan bağları ise evlenene kadar devam eder. Evliliğin ardından ise evin sınırları içerisinde, alışık oldukları düzeni korumaya yönelik bir yaşam sürerler. Bu karakterlerin karşıtı olarak ise bu süreci sorgulayıp, toplumsal cinsiyet beklentilerine göre hareket etmeyi reddeden kadın karakterler yer alır ve “yeni kadın” anlayışının ilk örneklerini sunarlar. Romanlar kendi aralarında kıyaslandığında itaat etmeyi reddeden kadın karakterlerin tavırlarının gelişimi gözlenir. Öncelikle Anna'nın oldukça az bir oranda da olsa babasının isteklerinin aksini yaptığı görülür. Sophia'nın annesinin belirlediği hayatı yaşamayı reddedip, ezberlenen bir yaşam sürmek istememesi ve evden kaçarak Paris'e yerleşmesi ise ikinci bir başkaldırı örneğidir. Hiçbir erkeğin yardımını almaksızın,

bağımsız olarak kurduğu işle başarıya ulaşmış fakat yıllar sonra Bursley'e dönmeyi tercih etmiştir. Hilda ise Five Towns bölgesinde bir gazetede çalışan ilk kadın olma özelliği ile ev işleri ve kadınların yapabileceği işlerin dışında bir meslek edinerek özgürleşmeye çalışmıştır. Ancak bu başkaldırı örneklerinin hiçbiri tam anlamıyla bir özgürleşmeyle sonuçlanmamış, en nihayetinde bu karakterlerin hepsi Bursley'de kendilerinden beklenen yaşantıyı sürmeye devam etmişlerdir. Bu boyun eğiş Bennett'in yansıttığı toplumun kadınların erkeklerden tamamen bağımsız olarak var olabileceği fikrine hazır olmadığını gösterir. Bununla beraber, Bennett'in kadınların kamusal alandan tamamen uzaklaştırılmış oldukları toplumsal yapıyı eleştirdiği fakat kadınların bütünüyle erkeklerden bağımsız olmalarından yana olmadığı anlaşılır. Bennett'e göre kadınların eğitim görüp, meslek sahibi olması erkeklerin hayatını da kolaylaştıracaktır ve bu toplumsal gelişme için gereklidir. Bu görüşler, Bennett'in toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine karşı liberal bir bakış açısına sahip olduğu ve ataerkil düşünceyle taraf olduğunu gösterir.

Woolf'un eserlerinde kadınların kamusal alanda daha fazla görünürlüğe sahip olduğu, eğitim alma fırsatı elde ettikleri ve maddi kaygılarının bulunmadığı görülür. Ancak bu ayrıcalıklar kadınların kamusal alana üretkenlikleri ve yaratıcılıklarını kullanarak aktif bir katılım sağlamalarını temin etmez. Kadınlar yine ev ve ev işleriyle özdeşleştirilir ve bunun dışına çıkan örnekler yadırganır. Woolf'un eserlerindeki kadın karakterler arasında da Bennett'inkine benzer bir gelişim süreci takip edilebilir. Öncelikle *Dışa Yolculuk*'daki Rachel karakteriyle kadınların toplumsal rolleri üzerine yaptıkları sorgulamalara gönderme yapılır. Sorgulama sürecinin başladığı bir farkındalık dönemi gösterilir. Bennett'ten farklı olarak Woolf toplumsal cinsiyet rollerini kavrayabilmek için kadın ve erkek bakış açılarının birleştirilmesi gerektiği fikrindedir. Bu nedenle ikinci romanı *Jacob'ın Odası*'nda bir erkeğin bakış açısına yer

verilir. Bu romanla realist edebi anlatımı da eleştirdiği; romanın ilk yarısında realist anlatım yöntemlerine benzer unsurlar bulunurken ikinci kısmında daha yenilikçi, karakterin iç dünyasının kapılarının aralandığı, bilinç akışı yönteminin ilk örneklerinin görüldüğü bir anlatım kullanılır. *Orlando*'da ise erkek ve kadın toplumsal cinsiyet rollerinin tek bir beden üzerinden ve dört yüzyıllık bir zaman dilimi içerisinde ele alınmasıyla hem iki deneyim birleştirilir hem de bu rollerin nasıl ortaya çıktığına dair bir fikir verilir. *Mrs. Dalloway*'de ise kadın ve erkek bakış açıları ayrı ayrı, fakat derinlikli olarak, bilinç akışı tekniğinin hâkimiyetinde ilerleyen bir anlatıyla sunulur. *Dalgalar*'da ise üç erkek üç kadın karakterin bakış açılarına odaklanarak, Rachel Blau Duplessis'in de belirttiği gibi, çoklu bakış açısı uygulanır ve kolektif bir dile geçilir. Bireyin benliği ve iç dünyasına odaklanılırken, bireyin toplumsal konumunun ihmal edilmediği, tekil bakış açısından çoklu bakış açısına geçildiği ve kolektif bir perspektifle toplum – birey – mekân ilişkisinin yansıtıldığı görülür.

İçeriğin metinlerin kendi mekânsal kullanımı olarak düşünülebilecek biçimi belirlediği de ortaya çıkar. *Mrs. Dalloway*'de Septimus ve Clarissa'nın bakış açılarına odaklanılırken anlatı iki farklı yönde ilerler ve en sonda birleşir. Karakterlerin mekân içerisindeki hareketlerinin dış dünyada devam eden hızlı yaşam tarafından kesintiye uğraması gibi, anlatı da kesintilere uğrayarak ilerler. *Dalgalar*'da daha fazla karakterin bakış açısı ele alınır ancak kullanılan imgeler aracılığıyla anlatıyla sembolik bir senkronizasyon yakalayan fakat içerik olarak farklı olan interlüdler ise bireyin varlığından bağımsız devam etmekte olan yaşantıya gönderme yapar nitelikte ayrı bir anlatı olarak ilerler. Böylece metinlerin mekânı olarak tanımlanabilecek biçim ile içerikte kullanılan mekân ilişkilendirilir. Ancak olabildiğince farklı bakış açıları kullanılarak ve eşzamanlılık esas alınarak anlatıldığı vakit toplumun yapısı hakkında fikir edinilebilir. Bu düşünce Woolf'un iktidarın belirlediği tek bir anlatıya odaklanan

ve tek bir çizgi üzerinde pürüzsüz bir biçimde ilerlediği düşünülen tarihsellik odaklı büyük anlatıları da eleştirdiği sonucuna varılmasını sağlar.

Kent hayatının oluşturduğu fakat aynı zamanda kent hayatını biçimlendiren üretim, yeniden üretim ve iktidar ilişkilerinin belirlediği toplumsal cinsiyet ilişkilerinin mekânla ilişkisi her iki yazar tarafından kamusal alan ve özel alan ayrımı üzerinden de eleştirilir. Bennett'in romanlarında Sophia ve Hilda karakterlerinin kamusal alanda görünürlük kazanma çabaları üzerinden yapılan kamusal alan – özel alan ayrımı eleştirisi Woolf tarafından kadınların evle özdeşleştirilmesi, fakat evin de kadınlar için özgür olabildikleri bir mekân olmadığı görüşüyle yapılır. Her iki yazarın romanlarında da kamusal alan özel alanı kontrol altında tutar ve özel alan kamusal alanın beslendiği bir alan olarak işlev görür. Bu nedenle kadınlarla özdeşleştirilen özel alan sık sık, kamusal alanla özdeşleştirilen erkekler tarafından müdahaleye uğrar. Sophia'nın sokağa çıkışlarının Mr. Critchlow tarafından kontrol edilişi ve yatalak olan Mr. Baines'in odasının ev içerisinde merkezi konuma alınması ve dışarıdan gelen erkek ziyaretçilerin kabul edildiği yer olmasıyla kamusal alan evin sınırlarına dâhil olur. Rachel'ın ev dışındaki hayatının babasının vekilleri olarak hareket eden halaları tarafından sıkı kontrol altında tutulması, Peter Walsh'ın Clarissa Dalloway'in özel odasına girerek partiye hazırlanma sürecini kesmesi, Mr. Ramsay'in çalışma odasının kamusal alanla özdeşleşen bir mekân olması bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Böylelikle her iki yazarın da kamusal alanın özel alanı kontrol etmesi ve şekillendirmesi nedeniyle ve evin erkeğin sahip olduğu bir mekân olarak görülmesinden dolayı kamusal alan ve özel alanın belirgin bir şekilde ayrılamayacağı görüşünde olduğu ortaya çıkar. Bu düşünce ise Woolf'un kadınların kendilerine ait bir odaları ve gelirleri olması gerektiği görüşünün aslında kadınlara zihinsel ya da fiziksel ortam anlamında bir özgürlük sağlamayacağının ileri sürülmesini sağlar. Çünkü çözüm olarak öne sürülen oda

erkeklerin kontrolü altında olan bir mekânın sınırları içerisinde olacaktır. Kadınların kamusal alandaki konumu ve erkeklerle olan ilişkisine dair bir değişiklik olmaması ev hayatında da değişiklik yaşanmamasına neden olur. Woolf'un da edebi hayatının sonlarında yazdığı *Perde Arası* adlı romanında buna benzer bir yaklaşıma sahip olduğu anlaşılır. Woolf bu romanında kadınların özgürleşebilmelerinin toplumun düşünce yapısının değişmesiyle gerçekleşebileceği görüşündedir. Bu nedenle Mrs. Giles odasında yalnızken bile rahatça düşünemez, dış dünyanın etkilerine maruz kalır. Pencereden dışarı bakarken, dışarda bulunanların kendisini görmemesi dış dünyanın kadın sorununa kayıtsız olduğu mesajını vermeye çalıştığını düşündürür. Miss La Trobe'un oyunu toplumun içinde bulunduğu durumu görüp anlaması için yazılmıştır ve ancak toplumsal bir uyanış yaşanırsa kadınlar da toplumsal sınırları aşabileceklerdir.

Buradan yola çıkılarak feminist bir yazar olarak addedilen Virginia Woolf'un, bulunduğu dönemin koşullarına göre kadın haklarını savunan bir bakış açısına sahip olsa da, Aydınlanmacı düşüncenin kadınları nesne konumuna iten ve olumsuz değerler yükleyen dikotomilerine karşı çıkmadığı, kadın yazarlar için bulduğu liberal çözümlerle bu ayrımların devamını sağlayan bir düşünce geliştirdiği görülür. Susan J. Hekman'ın *Toplumsal Cinsiyet ve Bilgi: Postmodern Bir Feminizmin Öğeleri*'nde belirttiği gibi, modernizm epistemolojisi (eril epistemoloji) parçalar toplamı değil, bir bütündür; dolayısıyla modernizmin öğelerinden bazıları dışarıda bırakılırken bazılarına sahip çıkılamaz (Hekman 20). Woolf'un yapmış olduğu da modernizmin ortaya çıkardığı liberal görüşe ve kadınları erkeklere göre aşağıda konumlandıran Aydınlanmacı dikotomilere sahip çıkarken, kadın haklarını savunmaya çalışmaktır. *Üç Gine*'de "Dışlanmışlar Topluluğu" (The Outsiders Society) olarak adlandırdığı (Woolf 150), kadınların kendi özgürlük, eşitlik ve barış yöntemleriyle kendi sınıfları içerisinde olabileceği bir toplum oluşturması gerektiğine dair önerisi de, cinsiyetçi bakış açısını

reddetmektense erkek özne yerine kadın özneyi geçirme isteği nedeniyle bu çelişkiyi yansıtır. Modernizmle ittifak kurma arayışında olmasa da, bu çaba eril düşüncenin belirlediği düşünsel sınırlar içerisinde kadınları yeniden tanımlamaya çalışmaktır. Bu nedenle Woolf'un kadınların kendilerine ait bir dil geliştirmeleri ve kendilerine ait bir oda ve gelire sahip olmaları gerektiğine yönelik görüşleri eril söylemin sınırlarını aşmamıştır.

Woolf'un kadınları tekrar özel alana yönlendiren düşünceleri ilk mekânsal deneyimlerin bireyin mekân algısını şekillendirdiğini öne süren fenomenolojik yaklaşımı gündeme getirir. Mekân kavramına fenomenolojik ve toplumsal bakış açılarını birleştirerek yaklaşımlarının her iki yazarın başka bir ortak noktası olduğu ortaya çıkar. Karakterlerin mekânsal anlayışlarının ilk etkileşime girdikleri mekân tarafından biçimlendirildiği ve daha sonra yaşanan mekânların bu ilk deneyim doğrultusunda algılandığı görüşü söz konusudur. Sophia'nın Paris'te işlettiği pansiyonu Baines ailesinin ev kurallarına göre yönetmesi, Bursley'de yaşayan kadınların evle sınırlı hayatlarına benzer bir şekilde Paris'te olmasına ve hesap verecek kimse olmamasına rağmen pansiyonun sınırları içerisinde yaşamaya devam etmesi ilk mekân deneyiminin etkisini gösterir. Woolf ise *Dışa Yolculuk* ve *Deniz Feneri*'nde mekânın doğası ve insanın bir mekân içerisinde var oluşu üzerine düşünür. *Dışa Yolculuk*'ta kullanılan imgeler aracılığıyla mekânın ve mekân içindeki nesnelerin kendiliğinden var olsalar da ancak bir bireyin algılaması sonucu varlıklarının anlam kazandığı üzerine düşünüldüğü görülür. *Deniz Feneri*'nde ise James'ın deniz feneri hakkındaki görüşlerinin kıyaslanması ve bir nesnenin farklı bakış açılarına göre farklı tanımlamalara sahip olduğu görüşünün vurgulandığı anlaşılır. Ancak mekânın doğasına yönelik sorgulamaları karakterlerin sosyal yaşantıları sonucu edindikleri mekânsal deneyimlerden de etkilenir. Heidegger'in öne sürdüğü gibi kişinin "varlığı" bir mekân

aracılığıyla inşa edilse de, ilerleyen zamanlardaki mekânsal deneyimler toplumsal süreçler tarafından biçimlendirilir. Farklı karakterlerin farklı mekânsal deneyimlere sahip olması, ya da bir karakterin farklı bir mekânda bulunmasıyla bakış açısında değişikliklerin yaşanması toplumsal süreçlerin sonucudur. Fakat kadın karakterler söz konusu olduğunda bu değişimin oldukça sınırlı olduğu görülür. Çünkü kadın karakterlerin benliğinin inşa edilmesini sağlayan ilk mekân deneyimleri ilerleyen yaşlardaki deneyimlerinden pek farklı olmaz. Özel alanda başlayan yaşantı bu alanın sınırları çok az aşılarak devam eder. Toplumsal yapı kadınların mekânsal pratiklerinin sabit kalmasını temin eder. Örneğin Woolf'un eserlerindeki kadın karakterler mekânsal hareketliliğe sahip olsalar da toplum kadına ait olduğu mekânla ilgili telkinlerde bulunmaya devam eder. Zira kadın karakterlerin kamusal alan içerisinde daha özgür hareket ediyor olmaları onların mekânsal anlamda dışlandığı gerçeğini saklayamaz. Bu çıkarımlar Woolf ve Bennett'in sosyal oluşturmacı ve fenomenolojik bakış açılarını birleştiren bir mekân anlayışını eserlerine yansıtmış olduklarını gösterir.

Biçim ve içerik ilişkisi bağlamında mekân aracılığıyla geliştirilen anlatım yöntemleri açısından bakıldığında ise Woolf'un eserlerinde öz-düşünsel, eşzamanlılığa odaklanan, zamanın arka planda bırakılmadan mekâna yapılan vurguyu arttırma işlevi yüklendiği anlatıların kullanıldığı ve anlatıların dikey düzleminde ideolojik unsurların mekân aracılığıyla aktarılmasıyla mekânsallığın öne çıkarıldığı görülür. Bennett'in eserlerinde ise artzamanlılığın etkili anlatım yöntemi olması mekânsal anlatının romanlarda ön planda olmadığı izlenimini yaratır. Ancak Bennett'in eserlerinde olayların Five Towns bölgesi sınırlarında, kısıtlı bir mekânda geçmesiyle; Five Towns dışında bir mekân ele alındığındaysa, Londra, Paris ve Brighton gibi, anlatının küçük bir fiziksel mekânla sınırlandırılmasıyla zamanın mekânsal yapıyı öne çıkarma işlevi olduğu anlaşılır.

Bennett'in eserlerinde kapalı bir toplumsal yapıya sahip mekânın özelliğiyle uyum içerisinde olarak, karakterlerin mekânsal hareketliliği azdır. Karakterlerin fiziksel ve zihinsel anlamda sınırlandırılmış yaşamlarını yansıtabilmek için mekânsal bir kısıtlama da mevcuttur. Bu durum anlatının da farklı mekânlar üzerinden ve eşzamanlılık esas alınarak ilerlemesine engel olur. Fakat anlatının mekânlara odaklanılarak sıralanmasıyla birlikte zamanın yavaşlatılmasıyla ve olayların farklı bakış açıları aracılığıyla yansıtılmasıyla mekânın öne çıkarıldığı görülür. Woolf'un eserlerinde ise kalabalık kent hayatının yaratmış olduğu ortam sayesinde karakterlerin farklı mekânlarda bulunabilmesiyle anlatının da aynı anda farklı mekânlara odaklanması sağlanır. Zira çoklu bakış açısına odaklanan anlatı karakterlerin ortak mekânları kullanmasıyla harekete geçirilir. Kronolojik bir sıralama tercih edilmeyerek, tünel açma süreci yönteminden faydalanılarak ve zamanı simgeleyen öğeler kullanılıp, farklı bakış açılarına başvurularak anlatı mekânlara bağlı yönlendirilir. Bu bakımdan mekânsal anlatım yöntemi açısından iki yazarın ortak yöntemlere başvurduğu görülür. Fakat Bennett'in mekânı genelden özele doğru daraltılan bir bakış açısıyla ve topografik ve fiziksel özelliklerle detaylandırarak anlatma eğilimi Woolf'a göre daha fazladır. *In medias res* başlangıçlarla anlatıya giren Woolf ise fiziksel mekân tasvirlerine başvurmadan ziyade mekânın fiziksel özelliklerini anlatının akışı içerisinde aktarır. Bennett'in eserlerinde mekânın toplumsal yapıyı gözlemlenebilir bir biçimde etkileyişi kapitalizmin mekân üzerindeki etkisinden kaynaklanır. Woolf'un eserlerinde ise mekân artık sembolik şiddet aracı ve kontrol mekanizmasına dönüşmüştür. Yazarlar arasında metnin yatay düzleminde mekân kullanımı açısından farklılıklar olsa da, dikey düzlemde modernite eleştirisi, birey – toplum ilişkisi, toplumsal cinsiyet ve mekân etkileşimi bağlamlarında mekâna ortak bir işlev kazandırılmıştır.

Böylelikle mekânın kurumsal ilişkileri şekillendiren ve bireyler arası etkileşimde belirleyici olan toplumsal bir ürün olarak ele alındığı ve kentsel yaşamın yarattığı kimlik problemlerinin mekânlarla kurulan etkileşim yoluyla yansıtıldığı, mekân değişikliklerinin ise bu karmaşadan kurtulmak için bir kaçış olarak görüldüğü anlaşılmıştır. Kadınların mekânsal aidiyetleri sorgulanmış, buradan ise daha geniş bir yelpazeye geçilerek mekânsal düzenlemeler ve toplumsal yapı arasındaki rabıta ortaya koyulmuştur. Mekânın anlatım yöntemi olarak işlev kazandırıldığı metinlerde gerçek mekânın toplumsal ve kurumsal yapısı ile bireylerin mekân algısının kurgusal mekândaki toplumsal yapıya ve bireylerin mekân algısına etki ettiği görülmüştür. Yazarların mekân algısını süregiden bir değişime uğratan moderniteye dair tutumlarının da çelişkili olduğu açığa çıkmıştır. Modernite, mekânların yerel unsurlarını zayıflatıp, mekânları ulusal ve uluslararası dış etmenlerin etkisine karşı savunmasız kıldığı ve yerel unsurların kendini yeniden üretmekte zorlanarak itibar kaybetmelerine neden olduğu için eleştirilirken, modernite sürecinin belirginleştirdiği kadın – erkek dikotomilerine karşı aynı tutuma sahip olunmadığı anlaşılmıştır. Bu nedenle Virginia Woolf ve Arnold Bennett bir yandan modernite sonucu ortaya çıkan gelişmeleri olumlasalar da, öte yandan mekânı moderniteyi eleştirmek için kullanarak anti-modern bir tavır benimseyerek çelişkisel bir duruş sergilemişlerdir.

KAYNAKÇA

- Abrams, M.H. *A Glossary of Literary Terms Seventh Edition*. Forth Worth: Harcourt Brace College Publishers, 1999.
- Akay, Ali. *Michel Foucault: İktidar ve Direnme Odakları*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1995.
- . *Michel Foucault: İktidar ve Direnme Odakları*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1995.
- Allen, Judith. *Virginia Woolf and the Politics of Language*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2010.
- Anthias, Floya ve Nira Yuval - Davis. «Contextualizing Feminism: Gender, Ethnic and Class Division.» McDowell, Linda ve Rosemary Pringle. *Defining Women: Social Institutions and Gender Division*. Cambridge: Polity Press, 1992.
- Aras, Gökşen. «Helene Cixous'un Güç Kavramı ve Becerikli Helen.» *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Dergisi* 48.2 (2008): 65-77.
- Arendt, Hannah. *İnsanlık Durumu: Seçme Eserler I*. Çev. Bahadır Sina Şener. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- Bachelard, Gaston. *Mekânın Poetikası*. Çev. Alp Tümertekin. İstanbul: İthaki Yayınları, 2014.
- Ballard, Keith Emerson. «Leibniz's Theory of Space and Place.» *Journal of the History of Ideas* 21.1 (1960): 49-64.
- Bauman, Zygmunt. *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press, 2006.
- Beauvoir, Simone de. *Kadın "İkinci Cins" I Genç Kızlık Çağları*. Çev. Bertan Onaran. İstanbul: Payel Yayınları, 1993.

- . *The Ethics of Ambiguity*. Çev. Bernard Frechtman. Secaucus: Citadel Press, 1948.
- Bell, Clive. «Civilization.» *Virginia Woolf: The Critical Heritage*. Dü. Robin Majumbar ve Allen McLaurin . London: Routledge, 1975. 138-148.
- Bell, Quentin. *Virginia Woolf: Yaşam Bir Rüya'dır, Uyanmak Öldürür*. Çev. Zehra Savan. İstanbul: Everest Yayınları, 2007.
- Benjamin, Walter. *Pasajlar*. Çev. Ahmet Cemal. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009.
- Bennett, Arnold. *Anna of the five Towns*. West Valley City: Waking Lion Press, 2006.
- . *Clayhanger*. Middlesex: Penguin Books, 1975.
- Bennett, Arnold. «Elsie and the Child.» Bennett, Arnold. *A Tale of Riceyman Steps and Other Stories*. London: Cassell & Company Ltd., 1924.
- Bennett, Arnold. «Give us Fewer and Better Books.» Bennett, Arnold. *The Evening Standard Years "Books and Persons" 1926-1931*. Dü. Andre Mylett. London: Chatto & Windus Ltd., 1974. 228-230.
- . *Hilda Lessways*. Middlesex: Penguin Books, 1976.
- Bennett, Arnold. «Is the Novel Decaying?» Bennett, Arnold. *Things That Have Interested Me*. London: Chatto & Windus Ltd. , 1926.
- . *Our Women: Chapters on the Sex Discord*. London: Cassell & Company Ltd., 1920.
- Bennett, Arnold. «Queen of Highbrows.» Bennett, Arnold. *The Evening Standard Years " Books and Person" 1926-1931*. Dü. Andrew Mylett. London: Chatto & Windus Ltd., 1974. 326-328.
- . *Riceyman Steps*. London: Cassell & Company Ltd., 1968.

—. *The Old Wives' Tale*. London: Penguin Classics, 2007.

Bennett, Arnold. «The Potteries: A Sketch.» Bennett, Arnold. *Sketches for Autobiography*. Dü. James Hepburn. London: George Allen & Unwin Ltd., 1979. 37-40.

Bennett, Arnold. «The True-to-Life Novel is not the Best.» Bennett, Arnold. *The Evening Standard Years "Books and Persons" 1926-1931*. Dü. Andrew Mylett. London: Chatto & Windus Ltd., 1974. 357-359.

—. *Truth About an Author*. New York: George H. Doran Company, 1911.

Bennett, Arnold. «Writing as a Living? And Why Not?» Bennett, Arnold. *The Evening Standard Years "Books and Persons" 1926-1931*. Dü. Andrew Mylett. London: Chatto & Windus Ltd., 1974. 213-215.

Bergson, Henri. *Duration and Simultaneity with Reference to Einstein's Theory*. Çev. Leon Jacobson. New York: The Bobbs-Merrill Company INC., 1965.

—. *Time and Free Will: An Essay on the Immediate Data of Consciousness*. Çev. F.L. Pogson. New York: Dover Publications INC., 2001.

Berman, Jessica. «Modernism's Possible Geographies.» *Geomodernisms: Race, Modernism, Modernity*. Dü. Laura Doyle ve Laura Winkiel. Bloomington: Indiana University Press, 2005. 281-296.

Berman, Marshall. *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor: Modernite Deneyimi*. Çev. Ü. Altuğ ve B. Peker. İstanbul: İletişim Yayınları, 1983.

Bishop, E.L. «Toward the Far Side of Language: Virginia Woolf's *The Voyage Out*.» *Twentieth Century Literature* 27.4 (1981): 343-361.

Blair, Emily. *Virginia Woolf and the Nineteenth Century Domestic Novel*. Albany: State University Press, 2007.

Bourdieu, Pierre. *Dünyanın Sefaleti*. Çev. Baran Öztürk, ve diğerleri. Ankara: Heretik Yayıncılık, 2015.

Bourdieu, Pierre ve Loic Wacquant. *Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*. Çev. Nazlı Ökten. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

Bradbury, Malcolm. *The Modern British Novel*. London: Penguin Books, 1994.

Briggs, Asa. «The Welfare State in Historical Perspective.» *European Journal of Sociology* 2.2 (1961): 221-258.

Butler, Judith. «Kötü bir hayatta iyi bir hayat sürmek mümkün müdür? (Adorno Ödülü Konuşması - Judith Butler).» 27 Temmuz 2014.
cansemercioglu.blogspot.com.tr. 8 Mart 2017.

Cixous, Helen. «The Laugh of Medusa.» *Signs* 1.4 (1976): 875-893.

Creswell, Tim. *Place: A Short Introduction*. Oxford: Blackwell Publishing, 2008.

Çiğdem, Ahmet. *Bir İmkân Olarak Modernite: Weber ve Habermas*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1997.

De Certeau, Michel. *The Practice of Everyday Life*. Çev. Steven Rendall. Berkeley: University of California Press, 1988.

DeSalvo, Louise A. *Virginia Woolf's First Voyage: A Novel in the Making*. London: The Macmillan Press Ltd., 1980.

- Doyle, Laura ve Laura Winkiel. «Introduction: The Global Horizons of Modernism.» *Geomodernisms: Race, Modernism, Modernity*. Dü. Laura Doyle ve Laura Winkiel. Bloomington: Indiana University Press, 2005. 1-14.
- Drabble, Margaret. *Arnold Bennett: A Biography*. London: Futura Publications Limited, 1975.
- Eagleton, Mary. «Was that Ethical? Feminist Critics' Response to the "Queerness of Modernist Women's Writing.» *Journal of Feminist Scholarship* 2013.
- Elden, Stuart. «Space I.» *International Encyclopedia of Human Geography*. Dü. Rob Kitchin ve Nigel Thrift . Cilt 10. Oxford: Elsevier, 2009. 262-268.
- Eliade, Mircae. *Kutsal ve Dindışı*. Çev. Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: Gece Yayınları, 1991.
- Elshtain, Jean Bethke. *Public Man, Private Woman: Women in Social and Political Thought*. New Jersey: Princeton University Press, 1981.
- Engels, Friedrich. *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Dvletin Kökeni*. Ankara: Sol Yayınları, 2002.
- Fernald, Anne E. «A Feminist Public Sphere? Virginia Woolfs Revisions of the Eighteenth Century.» 31.1 (2005): 158-182.
- Forster, E.M. «A New Novelist.» *Virginia Woolf: The Critical Heritage*. Dü. Robin Majumbar ve Allen Mclaurin. London: Routledge, 1975. 52-55.
- Foucault, Michel. «Of Other Spaces: Utopias and Heterotopias.» *Rethinking Architecture: A Reader in Cultural Theory*. Dü. Neil Leach. New York: Routledge, 1997. 330-336.

Frank, Joseph. *The Idea of Spatial Form*. New Brunswick: Rutgers University Press, 1991.

Friedman, Susan Stanford. «Spatialization: A Strategy for Reading Narrative.» 1.1 (1993): 12-23.

Frye, Joanne S. «The Voyage Out: Thematic Tension and Narrative Techniques.» *Twentieth Century Literature* 26.4 (1980): 402-423.

Gasset, Jose Ortega y. «The Doctrine of Point of View.» *The Modern Theme*. Çev. James Cleugh. London: C.W. Daniel Company, 1931. 90-96.

Giddens, Anthony. *Modernite ve Bireysel Kimlik: Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum*. Çev. Ümit Tatlıcan. İstanbul: Say Yayınları, 2014.

—. *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press, 1990.

Gillies, Mary Ann. *Henri Bergson and British Modernism*. Buffalo: McGill-Queen's University Press, 1996.

Gilman, Charlotte Perkins. *Kadın ve Ekonomi*. Çev. Jale Candan. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1986.

Goffman, Erving. *Kamusal Alanda İlişkiler: Toplu Yaşamın Mikro İncelemeleri*. Çev. M. Fatih Karakaya. Ankara: Heretik Yayınları, 2017.

Gullon, Ricardo. «On space in the Novel.» *Critical Inquiry* 2.1 (1975): 11-28.

Gürses, Fulya. «Önsöz.» Davis, Angela. *Kadınlar, Irk ve Sınıf*. Çev. İnci Çeliker. İstanbul: Sosyalist Yayınları, 1994. 7-19.

Harvey, David. *Justice, Nature and the Geography of Difference*. Oxford: Blackwell Publishers, 1996.

- . *Sermayenin Mekânları: Eleştirel Bir Coğrafyaya Doğru*. Çev. Seda Yüksel. İstanbul: Sel Yayıncılık, 2012.
- Hekman, Susan J. *Toplumsal Cinsiyet ve Bilgi: Postmodern Bir Feminizm Öğeleri*. Çev. Bekir Balkız ve Ümit Tatlıcan. İstanbul: Say Yayınları, 2016.
- Himmelfarb, Gertrude. *The De-Moralization of Society: From Victorian Virtues to Modern Values*. New York: Vintage Books, 1996.
- Hoare, D.M. «Introduction.» Woolf, Virginia. *To the Lighthouse*. London: J.M. Dent & Sons Ltd., 1955. v-xi.
- Holtz, William. «Spatial Form in Modern Literature: A Reconsideration.» *Critical Inquiry* 4.2 (1977): 271-283.
- hooks, bell. *Feminism is for Everybody*. Cambridge: South End Press, 2000.
- Hynes, Samuel. «The Whole Contention Between Mr. Bennett and Mrs. Woolf.» *Novel: A Forum on Fiction* 1.1 (1967): 34-44.
- Jameson, Fredric. «Rimbaud ve Uzamsal Metin.» *Modernizm İdeolojisi: Edebiyat Yazıları*. Dü. Orhan Koçak ve Tuncay Birkan. Çev. Kemal Atakay ve Tuncay Birkan. İstanbul: Metis Yayınları, 2008. 293-314.
- . *The Political Unconscious: Narrative as a Socially Symbolic Act*. New York: Cornell University Press, 1981.
- Jr., Robert T. Tally. *Spatiality*. Oxon: Routledge, 2013.
- Keane, Melba Cuddy. *Virginia Woolf, The Intellectual, and the Public Sphere*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

Kelly, George Armstrong. «Notes on Hegel's 'Lordship and Bondage'.» *The Review of Metaphysics* 19.4 (1966): 780-802.

Kern, Stephen. *The Modernist Novel: A Critical Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.

Keskin, Ferda. «Sunuş: İktidarın Gözü.» *Michel Foucault: İktidarın Gözü*. Dü. Ferda Keskin. Çev. Işık Ergüden. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012. 11-20.

Kime, Bonnie Scott. *In the Hollow of the Wave: Virginia Woolf and Modernist Uses of Nature*. Charlottesville: University of Virginia Press, 2012.

Klinkowitz, Jerome. «The Novel as Artifact: Spatial Form in Contemporary Fiction.» *Spatial Form in Narrative*. Dü. Jeffrey R. Smitten ve Ann Daghistany. Ithaca: Cornell University Press, 1981. 37-48.

Kostkowska, Justyna. *Ecocriticism and Women Writers: Environmentalist Politics of Virginia Woolf, Jeanette Winterson and Ali Smith*. New York: Palgrave Macmillan, 2013.

Lefebvre, Henri. *Mekânın Üretimi*. Çev. Işık Ergüden. İstanbul: Sel Yayıncılık, 2014.

Lodge, David. *The Modes of Modern Writing: Metaphor, Metonymy and the Typology of Modern Literature*. London: Bloomsbury Academic, 1977.

Madanipour, Ali. *Whose Public Space? International Case Studies in Urban Design and Development*. London: Routledge, 2005.

Madsen, Deborah L. *Feminist Theory and Literary Practice*. London: Pluto Press, 2000.

Malpas, Jeff E. *Place and Experience: A Philosophical Topography*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

- Mansfield, Katherine. «Katherine Mansfield Review, Atheneum.» *Virginia Woolf: The Critical Heritage*. Dü. Robin Majumbar ve Allen McLaurin. London: Routledge, 1975. 79-82.
- Marcus, Laura. *Virginia Woolf*. Plymouth: Northcote House Publishers Ltd., 1997.
- Marks, Karl. *1844 El Yazmaları, Ekonomi Politik ve Felsefe*. İstanbul: Sol Yayınları, 1976.
- Marsh, Nicholas. *Virginia Woolf: The Novels*. London: Macmillan Press Ltd., 1998.
- Massey, Doreen. *For Space*. London: Sage Publications, 2005.
- . *Space, Place and Gender*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2001.
- Massey, Doreen ve Linda McDowell . «A Woman's Place?» *Geography Matters*. Dü. Doreen Massey ve John Allen. Cambridge: Cambridge University Press, 1991. 128-148.
- Maze, John R. *Virginia Woolf: Feminism, Creativity and the Unconscious*. London: Greenwood Press, 1997.
- McDowell, Linda ve Rosemary Pringle. «Introduction: Women as 'Other'.» *Defining Women: Social Institutions and Gender Divisions*. Cambridge: Polity Press, 1992. 3-9.
- McNeillie, Andrew. «Introduction.» *The Essays of Virginia Woolf*. Dü. Andrew McNeillie. New York: Harcourt Brace Jovanovich Press, 1989. ix-xix.
- McNichol, Stella. *Virginia Woolf and the Poetry of Fiction*. London: Routledge, 1990.
- Merguoir, J.G. *Foucault*. Çev. Nurettin Elhüseyni. İstanbul: AFA Yayınları, 1986.

- Mickelsen, David. «Types of Spatial Structure in Narrative.» *Spatial Form in Narrative*.
Dü. Jeffrey R. Smitten ve Ann Daghistany. Ithaca: Cornell University Press,
1981. 63-79.
- Mills, Sara. «Geography, Gender and Power.» *Space, Knowledge and Power: Foucault
and Geography*. Dü. Jeremy W. Crampton ve Stuart Elden. Hampshire: Ashgate
Publishing Limited, 2007. 49-53.
- Miranne, B. Kristine ve Alma H. Young. *Gendering the City: Women, Boundries and
Visions of Urban Life*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2000.
- Mitchell, W.J.T. «Spatial Form in Literature: Toward a General Theory.» *Critical
Inquiry* 6.3 (1980): 539-567.
- Mumford, Lewis. *The Culture of Cities*. Boston: Harvest Books, 1970.
- Nicholson, J. Linda. «Feminist Theory: The Private and the Public.» *Defining Women:
Social Institutions and Gender Divisions*. Dü. Linda McDowell ve Rosemary
Pringle. Cambridge: Polity Press, 1992. 36-45.
- Oakley, Ann. *Housewife*. London: Penguin Books, 1990.
- Orley, Emily. «Places Remember Events: Towards an Ethics of Encounter.» *Liminal
Landscapes: Travel, Experience and Spaces In-Between*. Dü. Hazel Andrews ve
Les Roberts. London: Routledge, 2012. 36-50.
- Özmen, Mehmet. «Bir Eksiltili Cümle Tipi Üzerine.» *Çukurova Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4.4 (1996): 71-82.

- Park, Robert. «The City: Suggestions for the Investigation of Human Behavior in the Urban Environment.» *Classic Essays on the Culture of Cities*. Dü. Richard Sennett. New York: Meredith Corporation, 1969. 91-130.
- Park, Sowon S. «Suffrage and Virginia Woolf: 'The Mass Behind the Single Voice.» *The Review of English Studies* 56.223 (2005): 119-134.
- Parker, Joshua. «Conceptions of Place, Space and Narrative: Past, Present and Future.» *Amsterdam International Journal for Cultural Narratology* 7.8 (2014): 74-101.
- Parsons, Deborah. *Theorists of Modernist Novel: James Joyce, Dorothy Richardson and Virginia Woolf*. Abingdon: Routledge, 2007.
- Pateman, Carole. «The Feminist Critiques of the Public/Private Dichotomy.» *Feminism and Equality*. New York: New York University Press, 1987. 103-127.
- Pateman, Carole. «The Patriarchal Welfare State.» *Defining Women: Social Institutions and Gender Divisions*. Dü. Linda McDowell ve Rosemary Pringle. Cambridge: Polity Press, 1992. 223-246.
- Phillips, Anne. «Classing the Women and Gendering the Class.» *Defining Women: Social Institutions and Gender Divisions*. Dü. Linda McDowell ve Rosemary Pringle. Cambridge: Polity Press, 1992. 93-107.
- Phillips, Anne. «Feminism, Equality and Difference.» *Defining Women: Social Institutions and Gender Divisions*. Dü. Linda McDowell ve Rosemary Pringle. Cambridge: Polity Press, 1992. 205-223.
- Relph, Edward. *Place and Placelessness*. London: Pion Limited, 1976.

- Rifkin, Jeremy. *The European Dream: How Europe's Vision of the Future is Quietly Eclipsing the American Dream*. Cambridge: Polity Press, 2004.
- Seeley, Tracy. «Flights of Fancy: Spatial Digression and Storytelling in A Room of One's Own.» *Locating Woolf: The Politics of Space and Time*. Dü. Anna Snaith ve Michael Whitworth. Hampshire: Palgrave Macmillan, 2007. 31-45.
- Sennett, Richard. *Kamusal İnsanın Çöküşü*. Çev. S. Durak ve A. Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1977.
- Simmel, George. «The Metropolis and Mental Life.» *Classic Essays on the Culture of Cities*. Dü. Richard Sennett. New York: Meredith Corporation, 1969. 47-60.
- Smitten, Jeffrey R. «Introduction: Spatial Form and Narrative Theory.» *Spatial Form in Narrative*. Dü. Jeffrey R. Smitten ve Ann Daghistany. Ithaca: Cornell University Press, 1981. 15-34.
- Soja, Edward. *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory*. New York: Verso, 1989.
- . *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and Other Real and Imagined Places*. Oxford: Blackwell Publishing, 1996.
- Spain, Daphne. *Gendered Space*. North Carolina: University of North Carolina Press, 1992.
- Spencer, Sharon. *Space, Time and Structure in Modern Novel*. Athens: Ohio University Press, 1971.
- Spiropolou, Angeliki. *Virginia Woolf, Modernity and History: Constellations with Walter Benjamin*. Hampshire: Palgrave Macmillan, 2010.

Squier, Merrill. *Virginia Woolf and London: the Sexual Politics of the City*. London: The University of North Caroline Press, 1985.

Stevanato, Savina. *Visuality and Spatiality in Virginia Woolf's Fiction*. Bern: Peter Lang, 2012.

Strachey, Lytton. «Letters.» *Virginia Woolf: The Critical Heritage*. Dü. Robin Majumbar ve Allen Mclaurin . London: Routledge, 1975. 64.

Sutton, Walter. «The Literary Image and the Reader: A Consideration of the Theory of Spatial Form.» *The Journal of the Aesthetics and Art Criticism* 16.1 (1957): 112-123.

Touraine, Alain. *Modernliğin Eleştirisi*. Çev. Hülya Tufan. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.

Tuan, Yi-Fu. *Space and Place: The Perspective of Experience*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2001.

Turan, Ertuğrul Rufai. «Heidegger ve Ev.» *Mimarlık* 32.5 (1994): 21-22.

Turner, Victor. *The Forest of Symbols*. New York: Cornell University Press, 1970.

Urgan, Mina. *Virginia Woolf*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.

Urry, John. *Mekânları Tüketmek*. Çev. Rahmi G. Ögdül. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015.

Uyar, Tomris. «Bir Yazarın Son Serüveni.» *Perde Arası*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004. 3-10.

Uyar, Tomris. «Virginia Woolf Üzerine.» *Mrs. Dalloway*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1989. 2-12.

- Viljoen, Hein ve Chris van der Merwe . *In Beyond the Threshold: Explorations of Liminality in Literature*. New York: Peter Lang Publishing, 2007.
- Wagner, Peter. *A Sociology of Modernity: Liberty and Discipline*. London: Routledge, 1994.
- Wain, John. «Introduction.» *The Old Wives' Tale*. London: Penguin Classics, 2007. 7-25.
- Westphal, Bertrand. *Geocriticism: Real and Imagined Spaces*. Çev. Robert T. Tally Jr. New York: Palgrave Macmillan, 2007.
- Whitworth, Michael. *Virginia Woolf* . Oxford: Oxford University Press, 2005.
- Wilson, Jean Moorcroft. *Virginia Woolf, Life and London: A Biography of Place*. London: W.W. Norton, 1988.
- Wollstonecraft, Mary. *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.
- Woolf, Virginia. *Bir Yazarın Güncesi*. Çev. Fatih Özgüven. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- . *Dalgalar*. Çev. İlknur Özdemir. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2016.
- . *Deniz Feneri*. Çev. Naciye Akseki Öncül. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- . *Dışa Yolculuk*. Çev. Zeynep Mercan. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.
- . *Gece ve Gündüz*. Çev. Oya Dalgıç. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- . *Kendine Ait Bir Oda*. Çev. İlknur Özdemir. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2016.

- Woolf, Virginia. «Modern Fiction.» *Virginia Woolf: Selected Essays*. Dü. David Bradshaw. Oxford: Oxford University Press, 2008.
- . *Moments of Being*. Çev. Jeanne Schulkind. London: Grafton Books, 1989.
- Woolf, Virginia. «More Dostoevsky.» *The Essays of Virginia Woolf, Volume II 1912-1918*. Dü. Andrew McNeillie. New York: Harcourth Brace Jovanovich Publisher, 1990. 83-87.
- Woolf, Virginia. «Mr. Bennett and Mrs. Brown.» *Virginia Woolf: Selected Essays*. Oxford: Oxford University Press, 2008.
- . *Mrs. Dalloway*. Çev. Tomris Uyar. İstanbul: İletişim Yayınları, 1989.
- Woolf, Virginia. «Mrs. Dalloway in Bond Street.» *Virginia Woolf: The Complete Shorter Fiction*. Dü. Susan Dick. London: Triad Grafton Books, 1987. 206-216.
- . *Orlando*. Çev. Seniha Akar. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1994.
- Woolf, Virginia. «Philosophy in Fiction.» *The Essays of Virginia Woolf, Volume II 1912-1918*. Dü. Andrew McNeillie. New York: Harcourth Brace Jovanovich Publisher, 1990. 208-211.
- Woolf, Virginia. «Phyllis and Rosamund.» *Virginia Woolf: The Complete Shorter Fiction*. Dü. Susan Dick. London: Triad Grafton Books, 1987. 27-43.
- Woolf, Virginia. «Professions for Women.» *Virginia Woolf: Women and Writing*. Dü. Michele Barrett. London: The Women's Press Ltd., 1979. 57-63.
- Woolf, Virginia. «Second Marriage.» *The Essays of Virginia Woolf, Volume II 1912-1918*. Dü. Andrew McNeillie. New York: Harcourt Brace Jovanovich Publishers, 1990. 238-241.

Woolf, Virginia. «The Moment: Summer's Night.» *The Moment and Other Essays*. New York: Mariner Books, 1948.

Woolf, Virginia. «The Narrow Bridge of Art.» *Granite and Rainbow: Essays by Virginia Woolf*. Dü. Leonard Woolf. New York: Harcourt, Brace and Company, 1958. 11-24.

—. *Üç Gine*. Çev. İlknur Güzel. İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2015.

Woolf, Virginia. «Women and Fiction.» *Virginia Woolf: Women and Writing*. Dü. Michele Barrett. London: The Women's Press Ltd., 1979. 43-52.

Wordsworth, William. «Michael: A Pastoral Poem.» *The Collected Poems of William Wordsworth*. Hertfordshire: Wordsworth Editions Ltd., 1994. 131-139.

Wright, Walter F. *Arnold Bennett: Romantic Realist*. Lincoln: University of Nebraska, 1971.

Yazıcı, Çiğdem. «Felsefede Toplumsal Cinsiyet ve Feminizm.» *Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları*. Ankara: Dipnot Yayınları, 2016. 67-83.

Zoran, Gabriel. «Towards a Theory of Space in Narrative.» *Poetics Today* 5.2 (1984): 309-335.

Zwerdling, Alex. «Mrs. Dalloway and the Social System.» *PMLA* 92.1 (1977): 69-82.

—. *Virginia Woolf and the Real World*. California: University of California, 1986.

ÖZET

Mekânsal yorumlamalar yerellikten küreselliğe devşirilen mekânın birey ve toplum üzerindeki etkileri sonucu sosyal teorilerin odağına alınmıştır. Bu tez çalışmasında da bu eğilimin izinden gidilerek, Arnold Bennett ve Virginia Woolf'un eserlerindeki mekân kullanımlarının analiz edilmesiyle, mekânın biçim ve içerik arasında nasıl bir ilişki oluşturduğu ve mekânsal algıların kurgusal dünyadaki tezahürlerini araştırmak amaçlanmıştır. Mekân deneyimlerinin toplumsal cinsiyet rolleri, etnik köken ve sınıfsal farklılıklar gibi değişkenlerin etkisiyle oluştuğu düşüncesinden hareket edilmiştir. Bu çıkış noktası mekân üzerine tekçi bir söylem geliştirmenin doğruluğunun tartışılmasına ve tezdeki mekânsal incelemelerin kapsamının genişletilerek, farklı mekânsal yaklaşımların mercek altına alınmasına olanak sağlamıştır. Mekânın toplumsal süreçlerden etkilenen ve bu süreçleri etkileyen dinamik bir yapıya sahip olduğunu savunan sosyal oluşturmacı bakış açısı ile mekânın zihnin yapısını biçimlendiren ve “varlık” düşüncesinin temellendirilmesini sağlayan bir unsur olduğunu öne süren fenomenolojik yaklaşım ise tezin kavramsal çerçevesini oluşturmuştur.

Yazarların eserleri karşılaştırmalı bir analize tabi tutulmuş ve mekânın toplumsal yapıyı yansıtarak karakterlerin kimlik bunalımları ve varoluşsal sorgulamalarının anlaşılmasına yardımcı olan bir anlatım yöntemi olarak işlev kazandığı çıkarımına varılmıştır. Böylece mekânsal incelemenin farklı edebi anlayışlara sahip ve farklı akımlarla özdeşleştirilen yazarlar arasında bağ işlevi görebileceği düşüncesi savunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mekân, Mekânsal Dönüşüm, Geo-eleştiri, Virginia Woolf, Arnold Bennet

ABSTRACT

Spatial hermeneutics have been reasserted in social critical theory due to the effect of gradually globalizing space on people and society. Keeping up with this tendency in social theories, this dissertation aspires to investigate the integrated relation between form and content that is induced by spatial narrative techniques and the reflections of spatial perceptions on the fictional world by conducting a spatial analysis on Arnold Bennett's and Virginia Woolf's works. The influence of variables such as gender, ethnicity and class differences on the production of spatiality establishes the base of this argument. Questioning the credibility of relying on a monistic discourse while conducting a spatial analysis is what follows this argument which enlarges the study by creating an opportunity to extend the scope of the work to different spatial approaches. Appropriating insights from the social constructionist approach that claims space to be a social product with a dynamic structure and the phenomenological approach that does not analyze particular places but rather defines the essence of human existence as one that is "in-place" and that shapes the human mind, constitute the theoretical framework of the study.

The comparative spatial analysis of the writers' works has revealed the vital role of spatiality as a narrative device that discloses the identity crisis and ontological questionings of the characters by reflecting the social structure. Accordingly, this dissertation has inferred that spatial analysis restructures the literary criticism to discuss writers who have different literary styles and are associated with different literary movements.

Key Words: Space and Place, Spatial Turn, Geocriticism, Virginia Woolf, Arnold Bennett